

«Сугдиёна» кутубхонасидан

НАРГИЗА УСАНБОЕВА

ЁРУҒ КУННИ СОҒИНИБ

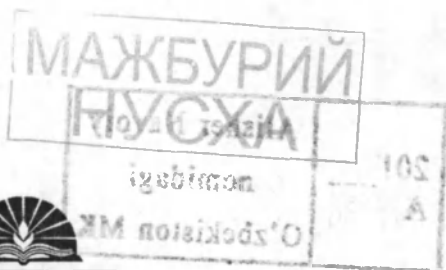
Қисса ва ҳикоялар

ЯНГИ АСР АВЛОДИ

Тошкент

2013

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)7

У-70

Усанбоева, Наргиза

Ёруғ кунни соғиниб: ҳаётий воқеалар асосида ёзилган қисса. / Н.Усанбоева. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2013. – 308 б.

ISBN 978-9943-27-137-1

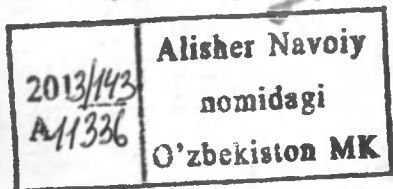
Ушбу асарда ота-онасининг ажрашиб кетиши туфайли тирик етимга айланган тўққиз ёшли қиз – Мунисанинг ўғай ота қўлидаги қора кунлари тасвирланган. Уйдаги жанжаллар фақат у туфайли бўлгани учун қизалоқда савол туғилади: «Нега ота-онам нуқул мени деб уришади? Нима учун уларнинг ва укаларимнинг кўзлари қора, меники кўк?» Яна бир жиҳат – Мунисанинг шахсий ҳаёти, оилавий тўқнашувлар, эрининг ақидапарастлиги оқибатидаги изтироблари... Хуллас, асар ўқувчини мутолаа сўнггига қадар ўз таъсирида ушлаб туради.

Ота-она жанжали, етимлик, «жиноятчининг фарзанди» деган тамға бола руҳиятига қанчалик таъсир этиши асарда яққол мисоллар асосида ёритиб берилган.

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)7

42066
291

ISBN 978-9943-27-137-1

© Наргиза Усанбоева, «Ёруғ кунни соғиниб». «Янги аср авлоди», 2013 йил.

ЁРУҒ КУННИ СОҒИНИБ

1989 йил. Муниса қўшнининг дарвозасидан отилиб чиқаркан, ботаётган қуёшга кўзи тушди. Илгари офтобнинг чиқиши ва ботиши кўзини қувонтирарди. Дунёда бундан-да гўзалроқ манзара йўқдек. Айни дамда эса қуёш ҳам унинг мурғак юраги каби қонга ботгандек. Эндигина тўққиз ёшни қаршилаган қизалоқ оғир хўрсинди-да, ўз уйи томон ўқдек учди. У ҳозиргина укаларини олиб чиқиб кетган айвон эшиги ҳамон очиқ, аммо онасининг овози эшитилмасди. Отасининг тўнғиллагани, сўкингани қулоқларига кирди. Қизчанинг эшикдан ҳатлаб ичкарилагани юраги бетламади. Одатига кўра, шу жойида қотганича Худога илтижо қилди: «Ўлиб қолмасин. Худойим, ишқилиб ойим ўлиб қолмасин...»

Сал ўтмай, отасининг шарпаси сезилди. Ҳартугул, у айвоннинг нариги эшигидан чиқди. Важоҳати ва гавдасидан от ҳуркадиган эркакнинг ташқарига қадам қўйиши баробарида Муниса ичкарига одимлади. Иккаласининг ҳаракати бир вақтнинг ўзида бўлгани боис, ота қизини пайқамади. Қизалоқ эса югурганча бориб, чўзилиб ётган онаси ёнига мук тушди. Туртишга, овоз беришга қўрқди. Жим ўтирганча волидасининг кўксига кўз тикди.

– Нафас оляпти... – пичирлади қиз. Сўнг худди шу оҳангда оҳиста деди: – Ойи, ойи... Ҳеч қаерингиз оғримаяптими?

Онадан жавоб – инграш бўлди.

«Оғримай бўладими? Ахир бурнингиздан қон оқаяпти, пешанангиз шишиб чиқибди, қўлларингиз кўкарибди...»

У онасининг юзини силади. Бурнидан оқаётган қонни артди. Сўнг беихтиёр ҳовли этаги томон кетаётган отасини кузатди. «Нега у бу қадар раҳмсиз, тошбағир, шафқатсиз? Нима учун доим онасини сал нарасага калтаклайди? Ахир бошқалар бундай қилмайди-ку! Ана қўшниси Каромат опа доим хушчақчақ юради. Чунки эри ҳеч қачон қўл кўтармаган...»

Отаси доимгидек трактори томон йўл олди.

– Онангни сени... Дардисарлар... Мол... – у бисотидаги барча ҳақоратларни айтишдан чарчамасди.

Кенг ҳовлининг атрофи ҳеч нима билан ўралмаганди. Битта ўрик ва сал наридаги иккита олманинг энди бўй чўзаётган кўчатини айтмаса, бошқа дарахт ҳам йўқ. Уйнинг ўнг ёнида тандирхона, ундан сал нарида молхона жойлашган. Ўша молхона ёнига отаси ариқдан чиққан тупроқларни тўплаган. Тупроқ уюми устига эса доим тракторини қўяди. Трактор қияликда тургани учун ўт олиши осон кечади.

Жаҳли босилмаган ота тракторини кўздан кечираркан, чўнтагини кавлади. Сўнг «клёнка»дан тикилган, яшилми, қорамтирми – рангини ҳам билиб бўлмайдиган нос халтачасини чиқариб, букланган қисмини авайлаб очди. Ўнг кафтига носни тўка солиб, шошапиша оғзига қоқди. Лабларини чуччайтириб, қалин қошларини чимиаркан, айвонга кўз қирини ташлади. Қўрқиб кетган Муниса эса ўша заҳоти бошини эгиб, нафас ҳам олмай турди. Ҳозир уни кўриб қолса борми, қайтадан қиёмат қўпади.

«Бирор жойга кетса эди. Ойимнинг юзига сув сепадим. Кўзларини очарди. Кейин...» Қизалоқнинг бўғзига аччиқ нимадар тиқилди. Кейин нима ҳам бўларди? Иккаласи юм-юм йиғлайди. Унсиз, сассиз... Мана шундай пайтларда онаси унга меҳр кўзи билан боққандек бўлади. Муниса онасини қучоқлаб олади. «Қизалоғим, меҳрибоним...» дея бағрига қаттиқ босиб ўпиб-эркалашини жуда-жуда истайди. Афсуски, ундай бўлмайди.

– Тур, отанг кўрса иккимизни ҳам ўлдиради. Қимирла тез. Сигирдан хабар олдингми? Укаларинг қани? – онаси дарров уни ўзидан итаради.

Шундай дамларда Мунисанинг янада хўрлиги келади. Сигир баҳона қишлоқ четидаги тутзор томон чопқиллайди.

– Онаж-о-о-н, – онасининг заиф ва ингроқ овози қизчанинг хаёлини бўлди.

– Ойи, – пичирлади у. – Ойи...

Бошқа нима дейишни ҳам билмади. Кўзларидан ёш думалади. Онаси инқилаб ўрнидан турди:

– Бошим айланиб кетяпти. Даданг қани?

Муниса нигоҳи билан ҳовлига ишора қилди.

– Укаларингни олиб кел-да, сигирга бор.

Қизалоқ бошини қуйи солганча ўрнидан турди. Доим отаси онасини калтакласа укаларини қўшниси Каромат опага бериб келади. Уларнинг ҳам ўзи каби эзилиши, азоб чекишини истамайди. Эндигина учга кираётган Камол ва эмаклай бошлаган Жавлон ҳам уйда шовқин кўтарилиши билан қўрқиб, чириллашга тушишади. Бу отасининг баттар жаҳлини чиқаради. Муниса балки отасининг янада жаҳд отига минниси истамагани учун шундай қилар... Энди уларни олиб келса бўлади. Аммо қиз эшик олдига бориб, тек қотди.

– Нега туриб қолдинг? – норози қаради онаси. Кейин дунёнинг ишларидан ёзғирган бўлди: – Бу дунё нега бунақа экан-а? Ташвишлари камлик қилгандек, турган-турмуши – мушт! Жоним-ей, ҳамма жойим зирқираб кетяпти...

– Ойи... – қизча «дадамни бирор жойга юборинг, чиққани қўрқяпман», демоқчи бўлди. Бироқ онаси ҳам ундан кўпроқ қўрқишини билгани учун индамади.

– Қоққан қозикдай тураверасанми? Укаларингни олиб кел, дедим сенга, – ҳолига ярашмаган баланд овозда бақирди онаси.

Муниса бир чўчиб тушди-ю, эшикдан югуриб чиққанини ўзи ҳам билмай қолди.

– Ҳей, кўккўз! Қаёққа боряпсан? Сигирни отанг олиб келадими? – Мунисага кўзи тушиши билан оғзидаги носини туфлаб, ўшқирди отаси.

Шўрлик қизча қай томонга юришни билмай қолди.

– Сигирга бор, укаларингни ўзим олиб келаман, – оқсоқланиб эшикдан чиққан онаси жонига оро кирди. Мунисанинг отаси ёнидан ўтишга юраги йўқ. Шунинг учун ҳовлининг чап томонидан юриб, тутзорга йўл олди.

– Бошинг бориб, оёғинг қайтсин! – ортидан айтилган хитоб юрагига титроқ олиб кирди.

– Югуришим керак. Қанча тез борсам, шунча кўпроқ ўтираман... – Муниса шундай дея югура кетди. Тутзорга киришидан олдин эгилиб, дарахтлар орасига қаради.

– Шу ерда... Шу ерда экан... – ширин энтикди у. Ўзича жилмайиб, яна югуриб кетди.

– Мовийкўзим, кўзим, келдингми? – уни кўриши билан Райҳон момо қучоқ очди.

Қизнинг ўпкаси тўлиб турган бўлса-да, табассум қилиб, салом берди. Сўнг ўзини момонинг қучоғига отди:

– Сизни соғиндим, момо...

– Мен ҳам сени кутиб ўтиргандим. Қара, сенга нима олиб келдим. Ёнғоқ ва туршак... – момо нимчаси чўнтагидан атаганини Мунисага чиқариб берди.

Мунисани шу кампирдан бошқа ҳеч ким бағрига босмаган, эркаламаган. Шунинг учун унинг ёнидан жилгиси, қучоғидан чиққиси келмайди. Момодан келадиган ёқимли бўйни ҳам ҳеч қаерда туймаган.

– Момо, исмингиз Райҳон бўлгани учун сиздан ёқимли ҳид келадими? – Муниса доим ўйлаб юрадиган саволни берди.

Момо селкилаб куларкан, тим қора бахмал нимчасига тўғноғич билан қадалган қорамтир майда қалампирмунчоқни кўрсатди:

– Бу қалампирмунчоқнинг ҳиди, болам. Момонгда ҳид қолибдими, энди...

Муниса илк бор кўриб турган, уч томони ғунчани эслатувчи бу ажиб нарсани ушлаб кўраркан, ишонмади:

– Йўқ, ширин ҳид буники эмас, сизники. Чунки аввал буни сизда кўрмаганман.

– Эътибор қилмагансан. Аввалдан бор. Биз ҳозиргиларга ўхшаб атир сепишни билмаганмиз. Мана шу бизнинг атиримиз.

– Бу ҳид сизники. Мана шу кичкина нарса сизнинг қучоғингизнинг ҳидини олиб қўйишини истамайман, – Муниса момонинг пинжига суқилди. Момо эса бошқа чўнтагидан чақилган ёнғоқ мағзини чиқариб, қизнинг оғзига солди.

– Ёнғоқ нега ғадир-будир? – бошини кўтарди Муниса.

– Ғадир-будир дема. Бу Аллоҳнинг каромати. Яхшилаб қара, у мияга ўхшайди. Унинг мияга фойдаси кўп эмиш. Туршакка қара, юракка келишиб кетади. Бу юракка даво дегани. Ловия-чи, ловия у буйракни эслатади. Айтишларича, буйракка шифо. Кўрдингми, ҳамма насада ҳикмат бор.

Муниса момонинг суҳбатини жуда яхши кўради. Афсус, ёнида бошқа қолишнинг иложи йўқ.

– Мен сигирни олиб кетгани келгандим, – отасининг юзи кўз ўнгида жонланиб сакраб турди у. Момо берган егуликларни этагида тутганча тузукроқ хайрлашмай чопқиллади...

* * *

– Сенга нима дегандим! Судралиб қаерларда юрибсан? – уни кўриши билан отаси сукина бошлади.

Муниса қалтираб, этагини қўйворди-ю, сигирни жойига боғламоқчи бўлди. Момо берган ёнғоқ ва туршаклар ерга думалади.

– Мен сенга бошинг бориб, оёғинг келсин, деганмидим! – отаси шундай дея унинг қулоқ-чаккасига қулочкашлаб туширди. Озғин, енгил жуссали Муниса чинқириш баробарида учиб кетди. Чап чаккаси сигирни боғлаш учун қоқилган қозиққа тегди.

– Ўч! Овозингни ўчир! – тагин ўшқирди ота.

Кўзидан олов чиққандек бўлса-да, Муниса ҳаммасини ичига ютди. Сал нарида сигир соғишга келган онаси челақни ушлаганча ердан кўз узмай турарди.

– Мана кўрдингми? Етиминг нималар қилиб юрибди? Ўзи ҳаммасига сен айбдорсан. Олиб келма, деганман бошида сенга! – энди отаси онаси ёнида пайдо бўлди. Аммо қўл кўтармади. Шундоқ ҳам моматалоқ бўлиб ётган аёлининг юзига қаттиқ тикилди-ю, нари кетди.

– Сигирни боғла, ер ютгур! Қаерда эдинг? – онаси ҳам аламини Мунисадан олди.

Онасига сўзсиз итоат этган қиз, сал нарида сочилиб ётган момонинг туҳфасига қўл чўза олмади.

– Ўв, кўккўз! Жавлонни кўтар... – отаси эшик олди-дан бақирди. Қизалоқ югурганча бориб, ҳовлига эмаклаб чиққан кичик укасини бағрига олди.

Улар кечки овқатни ҳам ҳақорат ва сўқинишлар билан ейишди. Шу билан тун чўкди. Сокин, тинч, сойишта тун... Муниса биргина тундан нажот топарди. Кун бўйи тиним билмагани учун ўрнига ётиши билан уйқута кетарди. Эсида, илгари ота-онаси, укалари билан ухларди. Сўнг онаси уни қўшни хонага ётқизадиган бўлди.

– Катта қиз бўлиб қолдинг. Энди шу уйда ухла. Камол ҳам сал катта бўлсин, сен билан ётади, – деганди онаси унга жой солиб бераркан.

Аввалига қизалоқ ёлғиз ётгани жуда қўрқди. Аммо иложи қанча? Ётиши билан кўзларини чирт юмиб оларди. Кейин ўзини чалғитиш учун юзгача санайдиган бўлди. Албатта санашни ниҳоясига етказа олмай ухлаб қоларди. Бир куни бу ҳақда Райҳон момога айтди.

– Сенга бир нарса ўргатаман. Шунинг қайтариб ёт. «Уйқунинг тинчидан, ўлимнинг кечидан бер. Шайтонни йироқлаштир, фариштани ўртоқлаштир...» деб қайта-қайта айт, хўп, – деди момо.

Муниса буни дарров қулоқларига «илиб» олди. Ҳар кеч шу сўзларни қайтариб уйқуга кетади.

– Сигирни тутзорга боғлаб кел! – саҳарда отасининг шу сўзлари билан кўз очади у.

Сўнг онаси буйруқ беради:

– Укаларингни бувингга бериб ўт. Кеч қоласан мактабга, тез бўл!

Онаси ҳисобчи бўлиб ишлайди. Шунинг учун ишга шошиб жўнаса керак. Янаям тўғрироғи, мактаб яқинида яшайдиган қайнонасининг кўзига кўрингиси келмайди. Балого қолган яна Муниса. Бувиси уни энг сара, сира эсидан чиқмайдиган қарғишлар билан қарши олади:

– Кўзинг кўкармай ўлгур, келдингми? Ўғлимнинг топганини е-е-б ётибсанми? Ойинг ҳам сузилиб юрибдими? Сенлар ўлмадинг, қутилмадим. Етимча! Ўзи етимнинг жони тошдан бўларкан. Тош қотиб ўлгур!

Муниса ердан кўзини узмай укаларини лаби-лабига тегмаётган бувисига тутқазади. У дарвозадан чиқиши билан бувисининг кайфияти ўзгаради:

– Тойчоқ болам, той болам, полвон болам, бой болам... Бувисининг эркалари...

У Камол ва Жавлонни шундай эркалайди. Бундан доим Муниса ҳайратга тушади. «Нима учун бувиси, отаси уни жуда ёмон кўради? Қиз бола бўлгани учунми? Нега укаларининг кўз-қоши она-отасиники каби қоп-қора, Мунисанинг кўзи эса кўк? Онаси ҳам нега унга меҳрибон эмас? Нима сабабдан уйдаги жанжаллар у туфайли келиб чиқади?»

У ўзини қийнайдиган шу саволлар оғушида мактабга кириб келади. Ўртоқлари ҳам уни яккалашгани-яккалашган.

– Сен ўғил боласан, бор ўғил болалар билан ўйна! – эғнидаги кўйлак-шимга ишора қилиб қизлар ёнларига йўлатмайди.

Ўғил болалар билан эса ўзи ўйнай олмайди. Унинг ҳам бошқа қизчалар каби чиройли юбка, кўйлаklar кийгиси келади. Аммо...

– Ўғилларинг катта бўлса кийдирарсан, – дея тоғаси онасига аҳён-аҳён ўғилларининг кийимларини ташлаб кетади. Тоғасининг қизи йўқ. Бу кийимларни Муниса кияётганидан у кишининг хабари ҳам бўлмаса керак.

Илк мактабга қадам кўйганида узоқда яшовчи буvisи ва бобоси, яъни онасининг ота-онаси унга мактаб форма олиб берганди. Уни иккинчи синфга ўтганида ҳам кийди.

– Мунисага мактаб форма олиб бериш керак... – деди онаси шу йил Муниса учинчи синфга ўтганида.

– Мен сенинг етимингни боқишни бўйнимга олмаганман! Шунақа қилиб аста-секин мени ўргатиб олоқчимисан? Бекорларнинг бештасини айтибсан! – тутақиб кетганди бунини эшитган отаси. Жанжал одатдаги каби калтаклар билан якун топган ўшанда ҳам. Ўша-ўша Муниса тоғаси бериб кетган кийимларни кийиб юрибди.

– Муниса, мактабга форма-фартукда кел. Қиз болаларга шим кийиш мумкин эмас, – эътироз билдирганди ўқитувчиси ҳам.

Муниса ҳеч нарса дея олмади. Ҳар кунги қаршиликлари таъсир кўрсатмагач, ўқитувчи мактаб директорини чақириб келди.

– Қизим, мактаб форманг йўқми? – деди унга кўзи тушиши билан директор. У Мунисанинг оиласини яхши биларди.

Муниса ерга киргудек бўлиб, «йўқ», деди.

– Майли, ҳеч нарса деманг, – деди директор ўқитувчига кайфияти тушиб.

Синфдош, ҳатто мактабдошлар ҳам уни бошида роса масхара қилишди. Мана, икки ой ўтиб, жимиб ҳам қолишган.

У мактабдан чиққач, укаларини олиш учун яна бу-висиникига киришга мажбур.

– Ергина ютгур, кўкариб чиққур, келдингми? Жавлонни эҳтиёт бўлиб кўтар! Йиқитиб-пиқитиб қўйма! Нақ бошингни оламан-а! – унга кўзи тушиши билан жаврай бошлайди бувиси.

Муниса миқ этмайди. Бир оғиз гапиргани қўрқади. Бир укасини опичлаб, иккинчисини етаклаб йўлга тушади. Яхшиямки, Каромат опанинг учинчи ўғли унинг синфдоши. Мактабга бирга бориб-келишгани учун сумкасини унга бериб юборади. Уйга яқинлашаётганида нафақат Муниса, балки Камол, ҳатто мурғак Жавлон ҳам сергак тортади. Улар бир зум жим туриб уйга қулоқ солишади. Шу баҳона Муниса укаси Жавлонни бир ерга қўйиб олиб, толиб кетган қўлларини уқалайди. Жавлон ҳам ердан қўлига илинган нарсани олиб оғзига солишга уринади. Бу гал ҳам қўлида тош. Муниса уни олиб отворди. Доим тез овунадиган бола негадир йиғлади. Уйга киришганда ҳам йиғидан тўхтамаганди. Ҳовлида турган отасига кўзи тушган Мунисанинг юраги то-вонига тушди.

– Нима қилдинг? Жавлонга нима қилдинг? – пиш-қириб етиб келди отаси.

Муниса Жавлонни тезда ерга қўйди. «Мени урганида укамга тегиб кетмасин», деб қўрқди.

Отасининг тарсакисидан қиз ерга йиқилди. Орқасидан тушган тепкидан нафаси чиқмай қолди. Аммо йиғламади. Билади, отаси кўз ёшларини кўрса баттар авж олади.

– Туғилганингга пушаймон қиламан, сени! Шундай қиламанки... – отаси нафас олишга қийналиб кўкараётган Муниса томон яқинлашиб шундай деди-ю, ҳамон йиғидан тўхтамаган Жавлонни ердан кўтарди.

Оғриқлар, азоблар, зулмлар Мунисанинг жажжи қалбини эзиб юборди. Кечаси ўз хонасида ёлғиз ётганида тўйиб-тўйиб йиғлади. Қачон уйқуга кетди экан? Қанча ухлагани ҳам ноаён. Фақат... қоронғида устида турган қандайдир шарпа ва пишиллаган овоздан уйғонди. Кўзларини очиб, даҳшатга тушди. Тепасида отаси турарди...

Мунисанинг нафаси ичига тушиб кетди. Кўзларини юмиб ётаверсинми? Шундай қилгани маъқул. Ахир ухлаб ётганида ҳеч нима демас? Аммо у ўйлагандек бўлмади. Отаси бироз қараб турди-да, нафрат билан деди:

– Отангнинг уйида ётибсанми? Тур ўрнингдан! Тур дедим сенга...

Қизча ўрнидан сакраб турди. Лекин уйқу зўрлик қилиб, турган жойида ҳам кўзлари юмилди.

– Оч, кўзингни! Чиқ, уйдан! Йўқол, кўзимга кўринма!

Мунисанинг юрагини қўрқув эгаллади. Қоронғида, тунда қаерга боради? У илинж билан атрофга аланглади. Онаси шу ердадир? «Тегманг, бола ухласин», дер. Йўқ, онаси... Қизалоқ қалт-қалт титраганча, эшик томон юрди. Устига бирор нима кийишга ҳам журъати йўқ. Бу отасининг қутуриб кетишига туртки бўлиши мумкин. Билади, отасининг жаҳли ҳали-вери босилмайди. Доим онаси билан урушса, бунинг алами, ғазоби икки-уч кун давом этган. Жанжал эса бугун бўлди. Демак, ҳали Муниса унинг шафқатидан умид қилолмайди.

– Имилламай, тезроқ чиқ! – эшик ёнида оёқ киймини тимирскиланиб излаётган Муниса ғазабнок овоздан учиб тушди. Ялангоёқ ташқарига отилганини ўзи ҳам билмай қолди.

Ортига қарамай кўча томон юрди. Отаси келмаяптими? Ўғирилса нақ боши балога қолар? Нима қилишини билмаган қизалоқ қадамини секинлатди. Сўнг тўхтаб, унини чиқармай турди. Жимжитлик. Отаси кузатмаяпти. Ҳали ҳам уйқу ўз домига тортарди.

Лекин кузнинг салқин кечаси танасини жунжиктирди. Қиз аввалига деворга суянди, сўнг мук тушиб ўтирди. Атроф зимистон. Совуқнинг бераётган қалтироғига қўрқувнинг титроғи қўшилди.

«Каромат опаникига борсам-чи?» Унинг хаёлига вақтнинг алламаҳаллиги, қўшинининг безовта бўлиши каби ўйлар келмади. Ҳаддан ортиқ толиқиш, ширин уйқу хоҳиши ва совуқ бунга йўл бермасди. Энди одимлай бошлаганди ҳамки, оёқ товуши... «Наҳот отаси қайтиб келяпти? Юбормайди. Каромат опаникига боргани рухсат бермайди. Совуқда ўлиб қоламан...»

Мунисани яна-да кучлироқ қалтироқ тутди.

– Мунис...

Бу онасининг овози эди.

– Ойи...

– Овозингни чиқарма...

Қизалоқ нафас олишга ҳам қўрқди. Шундай бўлса-да, онасининг ёнига келгач, оҳиста сўради:

– Дадам ухладими?

– Йўқ ҳали... Секин кир уйга...

– Унда кирмайман... – Муниса аҳволи бундан-да ёмон бўлишини биларди. Шунинг учун онасининг истагига қарши чиқди.

– Кир, сўрадим...

Қиз онасининг юзига тикилди. У учун дадасига қанча ялинди экан?

Муниса уйга кириб ўрнига чўзилганида ҳам юрагини қўрқув тарк этмаганди. Турли саволлар миясида тинмай айланарди. «Нега унинг ота-онаси қўп жанжаллашади? Нега дадаси доим уни «отангнинг уйидамисан? Отанг қилиб берадими?» деб қийинчилади? У отаси эмасми? Онаси-чи? Нима учун уни бағрига босмайди? Укалари каби суйиб-эркаламайди? Муниса ўзи ким?» Шуларни ўйлай-ўйлай уйқуга кетганини ҳам сезмай қолди.

– Муниса-а-а! – тонгда отасининг товуши кулоқларига кириши билан сапчиб турди.

Ҳартугул, отаси исмини айтиб чақирди. Бу анча «юмшади» дегани.

– Турдим, дада... – овоз берди дарҳол.

– Сигир очдан ўладими, бугун?

– Кетяпман...

Қизча юзини ҳам ювмай, сигирнинг шохига қозиқли, узун арқонни ўтказди-ю етаклади. Қайтиб келганида онаси укаларини тайёрлаб қўйган экан.

– Салим келмадими? – ойисига қаради Муниса. Каромат опанинг учинчи ўғли, унинг синфдоши Салимнинг кўмагисиз кета олармикан?

– Салим касал экан. Мактабга бормаскан. Ўзинг бора олмайсанми?

Муниса ерга қаради. Ахир китоб тўла сумкаси ва укасини бирваракайига кўтара олмайди.

– Майли, ўзим ташлаб ўтаман. Тез бўл, сен ҳам.

Муниса апил-тапил бир пиёла ширин чой билан бир бурда нонни еди-ю, Камолни етаклаб, онасига эргашди. Ҳозир бувиси қандай кутиб оларкан? Онаси яна йиғлаб чиқмасмикан? Ўйлаганидек, уларни кўриши билан бувиси қовоғини осиб, юзини бурди. Муниса онаси билан барабар салом берди.

– Бетларинг қурсин! – бувисининг «алиги» шу бўлди. – Безбет! Невараларимни сирдирмай, қай гўрдан орттирган етимни ўғлимга боқтириб юрибди. Тулки!

Онаси юрак ютиб бир нима демади. Жавлонни қайнонасининг қўлига тутқазиб ортига қайтди. Улар дарвозадан чиқиши билан бувининг кайфияти кўтарилди:

– Дардинг урсин менга! Тойчоқ болам, той болам...

Буни эшитиб негадир онаси аччиқ жилмайиб, бош чайқади. Мунисанинг бунга ақли етмади. Онаси хурсанд бўлиб жилмайдими, ё...

– Ойи, укаларимни ўзингиз олиб кетасизми? Салим йўқ-ку, бугун. Сумкамни кимга бераман? – унинг саволи жавобсиз қолди. Онасининг кайфияти тушиб кетган, ўзи билан ўзи овора эди. – Ойи... Укаларимни ким олиб кетади?

– Ўзим...

Шу билан Муниса хотиржам мактабга йўл олди. Мактаб унинг учун яна бир тинч гўша. Чунки бир-иккита синфдош қизларнинг камситишини айтмаса, ўқиш-ўрганиш унга завқ беради. Ўқитувчилари ҳам меҳрибон. Дарслари тугагач, у тўғри уйга келди-ю, сигирини сугориш учун яна тутзор томон йўл олди. Кунлик юмушларини у режалаштириб олган. Одатда, ҳар куни укаларини қўшнисиникида қолдириб, сўнг сигирга борарди. Кейин уйларини йиғиштиради, укаларини ўйнатади, онаси келишига картошка, пиёзни арчиб қўяди. Бугун шошмаса ҳам бўлади. Укалари онаси келгунича бувисиникида. У бемалол Райҳон момо билан суҳбат қуради. Ширин хаёл уни тутзор томон ошиқтирди. Лекин у ерда момо йўқ. Муниса сигирни сал наридаги анҳорга сугориб, яна ўтли жойга боғлаганида ҳам кўринмади. «Балки мен кўрмай қолгандирман?» Қиз эгилиб тутзор ичига аланглади.

– Мовийкўзим... – ортидан келган овоз уни энтиктирди.

– Момо...

Тўладан келган, бошига катта рўмолни салла шаклида ўраб оладиган, ўнг томонга сал қийшайиб қадам босадиган момо унга қучоқ очди. Ундан сал олдинда келаётган уч дона қўй ўзини тутзор томон урди. Муниса эса момога интилди.

– Эрталаб ҳам йўқ эдингиз. Ҳозир ҳам кўринмаганингизга қўрқиб кетдим, – кўм-кўк, катта-катта кўзларини момога тикиб деди Муниса.

– Кутишингни билдим, шу учун келдим, – деди момо ҳам синиқ жилмайиб. – Етимлик нималигини биламан, болам. Уни фақат сабр билан енгиш мумкин. Сенам сабрли бўл. Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, қолган ўн беши ёруғ. Демак, сенинг ёруғ кунларинг ҳали олдинда.

Муниса таажжубланди. Момо нега етимлик ҳақида гапириб қолди. Ота-онаси йўқларни етим дейишмайдими? Ахир унинг отаси ҳам, онаси ҳам бор-ку!

– Жуда ҳам қийналиб кетганингда ҳаётингдаги ширин, қувончли кунларни эсла. Қани, айт-чи менга, қачон жуда ҳам хурсанд бўлгансан?

Муниса бошини эгди. Қачон хурсанд бўлган эди?

– Сизни кўрсам, – деди охири.

– Яна-чи?

– Узоқдаги бувимларникида... – Мунисанинг кўз олдига уч йил олдинги, яъни, бу ердан анча узоқда яшайдиган буви ва бобосиникида ўтган даври жонланди. Ўшанда у эртақдаги маликалардек яшарди. Буви ва бобоси оғзидан чиққанини муҳайё қилишарди. Ҳеч ким уришмас, урмас, «кўккўз» деб ҳақорат ҳам қилмасди. – Уларнинг уйида мени ҳеч ким уришмасди...

– Ўша кунлар ҳаётингдаги энг ёруғ кунлар. Ҳали яна шунақа бахтли кунларинг келади. Агар сени кимдир хафа қилса, ўша бувингникида ўтган кунларни эсла. Сенга далда бўлади, куч беради. Сенга бир ривоят айтиб берайми?

Муниса «хўп» дегандек бош чайқади.

– Қадимда бир подшоҳ бўлган экан. У бармоғига тақилган қимматбаҳо узугини асло ечмас экан. Чунки узукда шундай хислат бор эканки, шоҳ энг бахтиёр кунда унга қараса, хомуш тортиб қолар, аксинча, ғамгин пайтларда боқса, чеҳраси ёришаркан. Бунинг сирини ҳамма билгиси келар, аммо журъат этолмас экан. Охири бир куни энг яқин вазири юрак ютиб ундан сўрабди: «Шаҳаншоҳим, узугингизнинг сирини нимада? У қандай қилиб сизнинг кайфиятингизни ўзгартиришга қодир?»

– Узугимда ҳеч қандай сир йўқ. Ҳамма гап унинг кўзларига ёзилган ҳикматда, – дебди шоҳ. – Қани, айт-чи, унга қандай ҳикмат ёзилган бўлиши мумкин?

Минг ўйласа ҳам вазир жавоб топа олмабди. Шунда подшоҳ дебди. Узугимга шундай ҳикматли сўз битилган: «Бу кунлар ҳам ўтар-кетар!»

Шунинг учун қайғута ботганимда унга қарасам, хурсанд бўламан, акси бўлса қувонч тарк этади.

– Бечора шоҳ, – деди негадир Муниса.

– Сен ҳам шундай қил, – сўзида давом этди момо. – Хафа бўлганингда «бу кунлар ҳам ўтар-кетар», деб ичингда қайтар...

«Ҳар кун қайтаришим керак экан, унда», хўрсиниб қўйди қиз. Сўнг кўзлари ўзиники каби мовий бўлган момога тикилди. Нега момо бу қадар меҳрибон? Нега у учун қайғуради? Кўзлари ҳам ўзиникига ўхшаш.

– Момо, нега иккимизнинг кўзларимиз ўхшаш? – беихтиёр сўради у.

– Менинг кўзларим отамга тортган. Отамнинг кўзлари шунақа кўк эди. Шунинг учун отам жуда яхши кўрарди. Сеникини билмадим, болам...

Муниса яна ўйга толди. Унинг кўзлари кимникига ўхшайди? Отасиники, онасиники қора. Буви, бобола-риники ҳам. Ҳатто, укалариники ҳам қоп-қора. Балки шунинг учун отаси уни ёмон кўрар? Онаси ҳам шу сабабли меҳр бермас... Миясида айланган ўйлардан унинг кайфияти бузилди. Буни момога билдирмаслик учун оҳиста деди:

– Мен уйга кетдим...

Момо унга термуларкан, негадир оғир хўрсинди. Муниса эса уйи томон чопқиллади. Уйга келиб кўрдик, онасининг кўзлари ёшли. «Дадам ҳали ҳам жаҳлдан тушмабди. Энди менга ҳам тинчлик йўқ... Ўзи қаерда экан?» У уйнинг бошқа хоналарига қулоқ тутди. Жим. Бунақа пайтда отаси сўкинар, бақирарди.

– Мунис, бувинг... бувинг оғирлашиб қолибди, – ҳўнграб юборди онаси.

«Бувим боя яхши эди-ю», ҳайрон бўлди Муниса. Аммо миясига яшиндек урилган фикрдан шошиб қолди.

– Бувим... Узоқдаги бувим...

Бувиси уч йилдирки, тўшакда. Ўша олти ёшигача уни кафтида катта қилган бувижониси. Сўнг хасталик туфайли Мунисага қарашга қийналиб қолди. Меҳ-монга борган онаси уни ўзи билан олиб келди.

– Сизнинг ўзингизга битта қаровчи керак. Мунисанинг оғирлиги тушмасин. Энди мактабга ҳам боради. Ўзимизнинг мактабга боргани яхши. Яна укасига ҳам қарайди, – деганди онаси ўшанда бувисига.

Ўшандан буён бор-йўғи тўрт марта кўргани боришди. Унда ҳам онаси отасидан рухсат сўрагунча бўлари бўлган. Ҳозир ҳам отасини кутиб ўтирибди, шекилли.

– Ўша ишхонасида иш бўлса ҳам майли эди. Нима қилар экан-а даданг кун бўйи? – тоқатсизланди онаси. – Сени олиб боришимга рухсат берармикан?

Мунисанинг юраги така-пука бўлиб кетди:

– Ўзимни ташлаб кетманг, ойи.

– Камол билан анув бувингникида ўтириб турасизлар. Биз даданг билан бориб келамиз. Жавлонни олиб кетаман.

– Каромат опаникида ўтирсак-чи? – ялинганнамо деди Муниса.

– Бўлмайди. Каромат опангнинг сизларга қарашдан бошқа иши йўқми?

Мунисанинг нафаси ичига тушди. Онасининг айтгани бўлди. Мана, укаси Камол билан мактаб яқинидаги бувисиникида.

– Бўйинг гўрда чиригур, – дейди ҳар гапида бувиси. Уйда икки тахмон кўрпа-тўшак йиғилган бўлса-да, эски қора пўстак устидан тушмайди. Қўлида тинмай урчуқ айланади. Мунисага қарамаса-да, худди ҳаммасини кўриб тургандек.

– Талмовсираб туравермай, чиқ янгангга ёрдамлаш. Кейин бориб сигирларингни ҳам олиб кел. Ё мен олиб келиб берайми? Келишингда эшик-тешикларингни ёп. Яна онангдан бошим балага қолмасин...

Бувисининг гапларидан Муниса ҳайрон қолади. Чунки онасининг бирор марта бувисига ёмон гапирганини эслай олмайди. Лекин у киши ҳар гапида «онанг, онанг» дегани-деган. Нега бувисининг уни ва онасини кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ? У ўзи тушунмаган, билмаган жумбоқлар кўплигидан сиқилди. Си-

гирни тутзордан олиб келишида ҳам шулар ҳақида ўйлади.

Эртасига отаси қайтди. Унинг айтишича, узоқдаги бувиси улар боргунича ўлиб бўлган экан. Онаси икки кундан кейин келармиш. Бу гап Мунисанинг дилини қоронғи қилди. Бувисидан ажралганидан эмас, онасисиз ўтажак кунлар ўйга толдирди. Дўзахдек ўтар балки. Ўйлаганидек бўлди. «Ўв кўккўз, уйингга сув ташиганда бизникига ҳам олиб кел», «Сигирларингга қўшиб бизнинг бузоқларни ҳам олиб кет», «Тутзордан кўзиларга барг қоқиб келмасанг, оёғингни уриб синдираман»... Бувиси айтган юмушларининг сўнгги кўринмади. Энг ёмони, кечки овқатни емай туриб, бақиради: «Ёт, ёпиш! Нимани кутиб ўтирибсан? Онанг айтмаган аллани айтиб қўяйми, ё? Бетинг қурсин, сенинг!»

У бирор марта кечки овқатни емади. Эрталаб ва тушда эса сигир баҳона уйларига келиб, ул-бул еган бўларди. Шукрки, икки кун ўтиб онаси келди. Узун кўк гулли қўйлак, пешанасига танғилган кичик дурра ва унинг устидан ташланган катта оқ рўмол билан онаси яна-да кекса, ожиз ва ғариб кўринди. Худди бувисига ўхшаб қолибди.

– Ойижон! – Муниса онасининг бағрига ўзини отмоқчи эди. Аммо журъати етмади.

Онасининг кўзлари ёшга тўлди. Қошини чимириб, оғир «уҳ» тортди. Пешанасидаги ботиқ чизиқлар янада чуқурлашгандек бўлди. Кўзининг атрофини ҳам ўргимчак тўри каби чизиқлар эгаллади. «Ойим уч кунда кексайиб қолибди. Йўқ, ўзи менинг ойим қари. Ана, Салимнинг онаси Каромат опанинг мендан катта иккита ўғли бор. Аммо қаримаган. Яна ойимни «опа», деб чақиради. Нега ойимнинг ёши катта бўлса ҳам биз – болалари кичикмиз? Нима учун укам Камол мендан жуда кичкина? Тенгдошларимнинг биринчи синфга борадиган ука-сингиллари бор. Камол эса энди учга кирди». Мунисанинг мияси ғовлаб кет-

ди. У улгайгани, ўйлагани сари жавобсиз саволлар ичида қоларди.

– Бувингни ҳам қора тупроққа қўйдик, – пиқиллади онаси ўзига ўзи гапиргандек. – Айтганча, холанг сени келади деб манов кўйлакни олиб келган экан. Олиб қўйганига анча бўлибди. Бериб юборди...

Муниса онаси тутқазган кўйлакни қўлига оларкан, қувончдан кўм-кўк кўзлари порлаб кетди:

– Бунча чиройли. Эртага мактабга кийиб борсам бўладими?

Ғами билан андармон онаси унга жавоб бермади. Муниса ухлагунича кўйлакни икки марта кийиб кўрди. «Кийим ухласаммикан?», деди худди йўқотиб қўядигандек. «Эрталаб дадам сигирга бор деса, кир қилиб қўяман», дея ечди. Тонгда ўзи уйғониб, сигирни етаклаб югургилади. Одатига қарши тутзорга энгашиб алангламади ҳам. Ортига югурди. Томоғидан чой ҳам ўтмай, кўйлакни кийиб тайёр бўлди.

– Кўйлак кийсанг, чиройли қиз бўларкансанми, Муниса? – дадасидан илк бор эшитган ширин гапи эсанкиратди уни. Сумкасини олишга келган Салим ҳам ҳайратга тушиб, ушлаб ҳам кўрди кўйлагини. Ўзи тўқ кўк, ёқаси, енги ва боғичи оппоқ бу кўйлакда Муниса кўғирчоққа айланиб қолганди. Жингалак қора сочлари, оппоқ юзи, мовий кўзлари бу қишлоққа бегонадек. Севинчи ичига сиғмай, бир укасини опичлаб, иккинчиси етаклаб йўлга тушди.

– Вой, вой ўлмасам... Пешанамда шу кунларни кўриш ҳам бормиди? – бувиси саломига шундай «алик» олди. – Кўйлакни қаердан олдинг, ер ютгур, кўккўз! Онанг ўғлимга олдирган! Тулки онанг ичидан пишган! Менинг невараларим қай аҳволда юрибди-ю, қаердаги етим боламнинг топганига чиройли кўйлак кияди! Еч, еч кўйлакни!

Бувисининг вазоҳатидан Мунисанинг ранги-қути учди. Кампир эса неварасининг эғнидан либосни куч билан ечиб ола бошлади.

– Буни холам бериб юборган. Холам олиб берган... – йиғлашга тушди шўрлик қизалоқ.

– Ҳа-а, мен ёш боламан, а? Шу гапга ишонаман, а? Бекорнинг бештасини айтибсан! Буни ўз неварам кияди!

Бувиси қўйлакни ечиб, Мунисани яланғоч ҳолда дарвозадан ташқарига итарди. Мактабга кетаётган ўғилу қизлар қўллари билан кўкси ва юзини беркитганча йиғлаётган қизалоққа ҳайрон қарашарди.

Муниса эса уятдан, хўрликдан, янги, чиройли қўйлагидан ажраганидан юм-юм йиғларди. «Нега бувиси бунақа қилди? Ундан бошқа қандай невараси борки, қўйлакни кийдиради? Ахир шу ерда яшайдиган амакисининг иккита ўғли бор. Аммасининг эса қизлари катта. Бу қўйлак сиғмайди. Нима қиларди, Муниса ҳам бир марта чиройли қўйлак кийса?» У қаерга боришини ҳам билмасди. Мактабга бу ҳолда бора олмайди, уйига ҳам қандай боради? Буни ўйлаб баттар йиғлади. Шу пайт елкасига кимдир кийим ташлади. Онаси келдими? Муниса бармоқларини юзидан олиб, қаради. Икром ака – Каромат опанинг катта ўғли.

– Икром ака, бувим қўйлагимни олиб қўйди... – ҳиқиллади у.

Икромнинг қовоғи осилди. Дарвозадан мўралаб, аланглади:

– Бувинг кўринмайди. Бор, уйларингга. Бошқа кийимингни кийиб, мактабга бор.

– Костюмингиз-чи? – эгнига ишора қилди Муниса.

– Ойимга бериб қўй. Мен кетдим... – қизчадан тўрт ёш катта йигитча бир муддат унга тикилиб турди-да, мактаб сари одимлади.

«Каромат опа яхши», ўзича йўлда ўйлаб келди Муниса. «Болалари ҳам яхши. Бешта ўғли борлиги учун Каромат опа Мунисани жуда яхши кўради. «Сен қизим бўлиб қўяқол», деб ҳазиллашади баъзан. Муниса ҳам ичида унга қиз бўлишни жуда-жуда истайди. Лекин доим юз-кўзи кўкариб юрадиган онасидан ҳам воз

кечолмайди. «Сендай қизим бўлса эди», орзу қилади Каромат опа. «Сиздай онам бўлса эди...» Аммо бу сўзларни Муниса айта олмайди. Суймаса, эркаламаса ҳам ўз онасини яхши кўради. Отасини ҳам... Барибир Каромат опа яхши аёл, эри бирон марта уни урушмаган, урмаган. Эри ҳам яхши».

Муниса уйга келганидан сўнг кўйлагини эслади. «Кўйлагим... Ойимга айтаман, бувимга тушунтириб қайтариб олади. Олармикан? Сўрай олармикан? Бувим берармикан?» Қизалоқнинг боши ғовлаб кетгандек бўлди. «Бу кунлар ҳам ўтар-кетар», деб қўйди ичида. Аммо ўйламай деса-да, ёқалари оппоқ кўйлак эсига тушса, ичидан нимадир узилгандек бўлаверди. Мактабдан қайтаётганида бувисиникига қовоғини осиб кирди. Балки аразлаганини билса, бувиси кўйлагини қайтарар?

– Безраймай ўл! – бувиси шундай дея унинг қўлига Жавлонни тутқазди.

– Буви, кўйлагим...

– Минғирлама менга, – тўнғиллади буви.

Онасининг эса буни эшитиб роса жаҳли чиқди. Кечки овқат пайтида отасига гапирди:

– Онангиз Мунисанинг кўйлагини олиб қизларингизга бериб юборибди. Уни опам берганди. Ўзим олиб беролмаганим етмагандек, холаси берганни ҳам кийиш насиб қилмайдими? Айтинг, беришсин кўйлакни?

– Онамни айблама! Қизинг бир оғиз айтса, олмасди.

– Ечиб олиб, яланғоч кўчага чиқариб қўйибди.

Отаси хонтахтага ғазаб билан мушт туширди:

– Ўв, кўккўз! У уйдан бу уйга гап ташиб, онам билан ойингни уриштиряпсанми, ҳали!

Муниса чўчиб тушиш билан бирга гап ўзига қаратилганини сезиб, юраги ортга тортди.

– У ҳеч нима демади. Кўчада қанча одам бор. Кўрганлар гапирди. Етимни хўрлаш шунчалик бўладими? Инсоф ҳам керак.

– Сен кўчадагиларнинг гапи билан менга онамни ёмонлаяпсанми?

– Қизларингизга ўзингиз олиб беринг кўйлак.

Онаси жавоб ўрнига отасидан тарсаки олди.

– Нега урасиз? Шунча ғамим камми, менга? Бунақа хўрликда яшаб зарилми, менга?

– Тилинг чиқиб қолибдими? Суғуриб олмай яна! – ўрнидан кўзғалди отаси. – Агар мен қизларимга кўйлак олиб берсам, ёнимда олиб ўтирсам, сен бу ерда яшамасдинг! Сени деб, манов етимни деб, болаларим бировларнинг қўлида! Менда йўқми ғам?

Онаси ҳар доимгидек ўзини тортмади, қочмади ҳам. Тик боқиб, деди:

– Мен бировларга беринг, дедимми? Шунда ҳам мени айбланг, энди.

– Овозингни ўчирасанми, йўқми? – отаси важоҳат билан онасига ташланди.

– Опа-а! – бақириб йиғлашга тушди Камол.

Жавлон ҳам чинқириб юборди. Муниса икки укасини олиб, оёқ кийимини ҳам киймай, ташқарига отилди. Совуқ ҳаво ва майдалаб ёғётган ёмғир уч гўдакни ҳам жунжиктирди. Жавлон совуқданми, қўрқувданми Мунисанинг бўйнига чирмашди. Камол эса опасидан олдин Каромат опаники сари одимларди. Муниса онасидан хавотирда: «Ойим индамаса бўларкан. Майли, шу кўйлакни киймаса киймас. Менинг ёнимни олди. Энди шу учун калтак еяпти. Аммо... У киши «етим» деди. Дадамга «қизларингиз» деди. Қанақа қизлар?» Пайдо бўлган яна бир жавобсиз савол унинг хаёлини олиб қочди.

– Муниса кирмайсанми? – Каромат опанинг овозидан ўзига келган қизалоқ кўрдик, Камол аллақачон уларнинг айвонига кириб олибди.

– Жавлонни ҳам ушлаб туринг... – ерга қаради у.

– Муниса яна қувғиндамисан? – ичкари уй эшигидан мўралаб жилмайди Икром.

Муниса қизариб ортига чопди.

– Нега онангиз ундай қилади? Сизнинг зуғумларингиз етмагандек, онангиз ҳам қарғгани-қарған. Болада нима гуноҳ? – онасининг зорланган овозини отасининг ҳақоратлари босиб кетди.

– «Болада нима гуноҳ?!» Менинг болаларимда нима гуноҳ бор эди? Яна болани гапирасан!

Муниса секин эшикдан мўралади. Отаси онасини тепиб юборди.

– Болаларингизнинг кетишида менинг айбим борми? Бирор нима дедимми? Ҳаммасини онангиз қилди...

– Ўч, дедим сенга! – бор овози билан бақирди отаси. – Яна онамни қўшасанми?

Оғзидан кўпик сачраб бақираётган отаси энди умуман аяб ўтирмади.

– Ким айбдор бўлмаса? – ичига тушган зарбдан бир хинқиллаб олган онаси гапдан қолай демасди.

«Гапирманг, гапирманг ойи», Муниса унсиз, ичида нола қила бошлади. «Жим туринг, бир пас жим туринг! Дадам жаҳлидан тушади...» Аммо онасининг жағи-жағига тегмайди:

– Сизга бирор нима ёқмаса ҳам мен айбдор? Онангизга ёқмаса ҳам – мен!

Қолган гаплар тепки ва отасининг сўқинишлари билан қоришиб кетди. Қўрқиб кетган қизалоқ уйга отилиб кирганини ўзи ҳам билмай қолди. Бора солиб отасининг оёқларига ёпишди:

– Дада, бўлди урманг, ойим энди гапирмайди. Ҳеч нарсa демайди! Ойи, гапирманг, илтимос гапирманг.

Жаҳдан бурун катаклари катта-катта бўлиб кетган, кўзлари қизарган, ҳарсиллаб нафас олаётган ота қизига аввалига еб қўйгудек бўлиб қаради. Сўнг ўлжасини кўрган калхат каби унга ташланди. Муниса отаси унинг ёқасидан даст кўтарганини, ўткир нигоҳини бир зум кўзларига тикканини билади. Кейин... Қанча ётганини билмайди, ўзига келганида боши ғувиллар, қулоқлари битиб қолгандек эди. Боши эшикка тегиб

турар, кўнгли айнирди. Остонада бир аҳволда ётган экан. Уй тўрида эса онаси.

– Ойи, – деди кўрқа-писа. Сўнг эмаклаганча онасининг ёнига борди.

«Ўлиб қолмадимикан? Дадам ёмон урди, ўлдириб қўймадимикан?» У жим қотганча, онасининг кўксига кўз тикди. Бир маромда кўтарилиб тушаётганини сезиб, енгил нафас олди...

* * *

1991 йилнинг ёзи. Келишмовчиликлар, дод-вою йиғи-сиғилар яна икки йилни ортида қолдирибди. Бу вақт Мунисага дадасининг жаҳли чиққанида индамай туришни, кўз ёшларини ичга ютишни, онаси калтак еяётганида қулоқларини беркитганча Худога илтижо қилишни ўргатди. Билгани шу бўлдики, жанжалнинг асл сабабчиси ўзи. Агар ота-онаси бошқа нарсанинг устида айтишиб қолса ҳам, жанжал охири Мунисага бориб тақаларди. Арзимас гап-сўз бир зумда бақир-чақирга айланиб кетар, унга ҳам бир-икки мушт тушиб қоларди. Биргина нажоткори Райҳон момо. Тўғри, у бирор марта ёнини олмаган ёки дадаси калтаклаётганда қутқармаган. Лекин ҳеч қачон уни хафа қилмайди. Доим ширин гапирди. Баъзида Муниса ундан ўзига ким бўлишини сўрамоқчи бўлади. Бироқ ийманади. «Қишлоқдошингман-ку, нега сўраяпсан?» дейишидан кўрқади. Чунки Муниса момонинг ўзига фақатгина қишлоқдош бўлишини истамайди. У кишининг гапига қараганда ер юзидаги барча одам зоти бир-бирига қариндош эмиш. Шунинг учун ширин гапириш, меҳрибон бўлиш керак экан.

– Одам одамга ғанимат, – дейди доим момо хўрсиниб. – Мана бир йил олдин қишлоқда Ойсулув киштачи, Машраб ошпаз, Каромат опа, Мамат магазинчи бор эди. Қани энди? Э-э, шуларни ўйласа ҳам одамнинг бошқаларга қаттиқ гапиргиси келмайди.

Бунақа пайтда Мунисанинг «нега менинг дадам буни билмайди», дегиси келади. Аммо момони хафа қилгиси йўқ. «Агар менинг қийналиб яшаётганимни билса, йиғлаши, қийналиши мумкин», деб ўйлайди қизалоқ.

– Опа, менинг сақич қоғозларимни беринг, – беш ёшли укаси Камол унинг хаёлларини тарқатиб юборди.

– Менда қоғозларинг нима қилади? Кўряпсан-ку, пол артыпман. Қўлимда пол латта бор.

– Йў-ў-ўқ, сиз олгансиз, яшириб қўйгансиз, – ғингший бошлади Камол.

– Мен сақич қоғозни нима қиламан? – ишида давом этди Муниса.

Шу пайт ташқаридан оёқ товуши эшитилди.

– Дада, опам сақич қоғозларимни олиб қўйди.

Қизнинг юраги орқага тортди. Ортига ўтирилишга ҳам қўрқиб қимир этмай тураверди.

– Қани, бунинг қоғозлари? – орқасидан таҳдидли овоз эшитилди. Муниса секин ўрнидан туриб дадасига ўтирилди.

– Нега индамайсан, қани?

– Мен... – унинг гапи оғзидан чиқишга улгурмади. Бурни аралаш келиб тушган мушт кўзларидан ўт чақнатди. Учиб ерга тушди. Оёғидан сал нарида турган челақнинг йиқилгани, сувнинг тўкилгани эшитилди. «Полни қайтадан артишим керак, бўлмаса ҳозир шунинг учун ҳам уради», – Муниса жон ҳолатда латтага интилди. Аммо кўз олди қоронғилашиб ётиб қолди. Аввалига юзига тегиб турган муздек сувни, кейин димоғида қон ҳидини туйди. Боши, бурни оғрир, нафас олишга қийналарди. Дадаси ҳам, Камол ҳам йўқ. Демак, озгина ҳушсиз ётибди. Челақдан ағдарилган сув кийимларини ҳам ҳўллаганди. Бурнидан роса қон оқибди. Унинг хўрлиги келди. «Йиғламайсан!» ўзига ўзи деди у. «Йиғинг яна калтак олиб келади, йиғлама!» Полни артиб, юзини ювди. Бурнидаги оғриқдан ях-

шилаб юва олмади ҳам. Сўнг кийимларини алмаштирди. Уйдан чиқаётиб, айвон эшиги ёнига осилган кўзгута кўзи тушиб, кўрқиб кетди. Иккала кўзининг атрофи ҳам қорамтир кўк тус олган, бурнининг атрофи шишганди. Шундагина у битта бурни орқали нафас олаётганини сизди. Икки укаси ҳовлида. Трактори билан андармон дадасининг атрофида куймаланарди. У зиппиллаганча тутзор томон кетди. Унинг сигири ёнида Райҳон момо уч дона қўйини ўтлатиб ўтирган экан. Айтишича, момо қўйларни оёғининг чигилини ёзиш ва эрмак учун олиб чиқади. «Кўзичоқлигида пенсиямга олдирганман, ўзим сут бериб катта қилдим. Энди ўзим бўш вақтларимда ўтлатиб тураман. Неварамнинг тўйида сўямиз», дейди ҳар гапида. Илгари Муниса момони ўзи учун келади деб ўйларди. Аслида қўйлари баҳона унга ҳам меҳрибонлик қилса керак. Ҳозир ҳам уни кўриб йиғлаб юборай деди:

– Дадангми? Нега мунча уради? Боланинг ҳам уволи бор-ку!

Муниса ерга қаради. Момо эса негадир сўзсиз ортига бурилди. Қўйларини олдига солиб, уйи томон кетди.

«Момоннинг мен билан гаплашгиси ҳам келмади. Хафа бўлдимми? Мен ҳеч нарсa демадим-ку!» Қиз момонинг одатига зид қилигидан ҳайрон эди. Сигирига озроқ барг қоқиб бериб, секин уйига йўл олди.

– Сиз кимсиз, ўзи? Менинг оилам билан ишингиз бўлмасин! Бировларинг ишига бурнингизни суқманг! – отаси кимгадир ўдағайларди.

Сигирни боғлаб бўлиб, кўча томонга қаради. Райҳон момо! У отасига нималарнидир уқтирмоқда эди. Мулойим ва оҳиста гапираётгани учун овози Мунисага эшитилмади.

– Менга ақл ўргатгунча, ўзингизни билинг, хола! Яхши бўлсангиз, қизингиз сиздан юз ўғирармиди? Ҳаммага ўрнак бўлсангиз, қизингизни бировга бериб юборармидингиз?

Отасининг гапидан Райҳон момонинг авзойи ўзгарди. Муниса анча узоқда турган бўлса-да, унинг ожиз ва гуноҳкорона нигоҳларини кўрди. Ким билсин, балки лаблари ҳам титраб отасининг гапларига жавоб бера олмагандир? Бўлмаса, лом-мим дея олмай кетмаган бўлармиди?

Муниса отасининг Райҳон момога деганларидан ҳайратга тушди. «Наҳот, фариштасифат момосининг қизи ундан юз ўттирган? Момо қизини бировга берган бўлиши мумкинми? Наҳот, онаси Райҳон момонинг қизи бўлса? Йўқ, унда узоқдаги бувиси ким?» Қизча яна жавобсиз саволлар гирдобиди қолди. Уни кўриши билан отаси важоҳат билан бақирди:

– Ўлдираман, сени! Ҳали мени кўчага ёмонлаб чиқадиган бўлдингми?

Мунисанинг қаерларгадир қочиб кетгиси келди. Аммо қаёққа боради? Отасининг жаҳли чиққанидан бир қадам ташлашга ҳам жони қолмайди-ку! Овозини эшитса юрагига титроқ киради. Ҳозир ҳам шундай бўлди. У жимгина бошини эгганича тураверди. Ҳартугул, отаси унинг ёнига келмади. Сўкинганича уйга кириб кетди.

– Вой ўлмасам, сенга нима бўлди? – онасининг унга кўзи тушиши билан савол берди-ю, тилини тишлади. Сўнг эрига юзланди. – Болани ҳам шунақа урадимми? Қиз болани отаси урса бахтсиз бўлади, дейишади. Юзини қаранг, қанақа аҳволга тушибди.

– Қиз болани ўз отаси урса бахтсиз бўлади! Унинг отаси кимлигини эсингдан чиқариб қўйдингми? Эсингга солиб қўяйми? Атай асабимга тегадиган гапларни гапирасан, а?

– Қаранг юзига! – зарда билан бақирди онаси.

– Унга буям кам! Ҳали Райҳон холани етаклаб келгани учун ҳақини олгани йўқ! Ўлдираман уни, қараб тур!

– Аввал мени ўлдилинг!

– Тилинг қачон тийилади сенинг?

– Сизда раҳм-шафқат деган нарсa йўқ!

– Овозингни ўчирасанми, йўқми? – отаси онасининг юзига қулочкашлаб туширди.

– Ойи, гапирманг! – ялинди Муниса.

Бир зумда қиёмат-тўполон бошланди. Яна ҳар доимги манзара, онаси инқиллаганча полда чўзилиб қолди, укалари йиғлаб қўшниникига югурди.

– Ойи, жойингизга ётинг, – Муниса унсиз эзилиб кўз ёш тўкаётган онасининг ўрнидан туришига кўмаклашди.

«Ҳар доим мен туфайли ойим калтак ейди. Уйдаги жанжалларга мен сабабчиман. Агар мен бўлмаганимда улар уришмасди. Укаларим ҳам зир титраб турмаган бўларди. Бу уйда мен ортиқчаман. Мен буларнинг фарзанди ҳам эмасман. Балки мени топиб олишгандир? Мен бир ташландиқ боламан. Шунинг учун ёмон кўришади. Яхшиси, бу уйда бўлмаганим маъқул. Шунда ойим ҳам калтаклардан қутулади». Муниса ўзича шундай хулосага келди. Сўнг дорилар турадиган қутини кавлай бошлади. Бир неча ҳаpdори қоғозлари бор экан. Аммо ҳаммасида битта-иккитагина дори бор. Муниса уларнинг барчасини кафтига чиқариб олди. Сўнг бир пиёла сувга қўшиб ичди-да, онаси ётган уйга кирди.

– Ойи, мени кечиринг, мени деб калтак ейсиз... – у йиғламади. Йиғисини ичига ютиб, онасининг ёнига чўкди. Сўнг секингина чўзилиб, қучоқлади.

«Бўлди, ойижон, ҳаммасидан қутуласиз. Энди сизни хўрликларга дучор қиладиган Муниса бўлмайди. Қизингиз тонгда йўқ бўлади. Аслида мен сизнинг қизингизманми? Мен кимман ўзи? Ўлишимдан олдин ота-онам кимлигини билсам эди...»

– Ойи, мен қанақа туғилганман? Туғилишимда ҳам сизни қийнаганманми?

Онаси унга ялт этиб қаради.

Муниса бекор сўрадиммикан, дегандек каловланиб қолди. Аммо онаси бажонидил унга сўзлай бошлади:

– Сен йигирма етти ёшимда дунёга келгансан. Кеч қўлга олганим учун жуда авайлардим. Кичкинагина, кўзларинг кўм-кўк, худди жонли қўғирчоққа ўхшардинг. «Авайлаган кўзга чўп тушар», дегани рост экан. Чилланг чиқмай туриб касал бўлиб қолдинг. Шифохонада олиб ётдим. Юзингдан кўз узмас, нафас олишингга қулоқ тутиб ётардим. Аҳволинг оғирлашиб, бирдан сени жонлантириш бўлимига олиб кетишди. Жонимни олиб кетгандек ҳолсизланиб қолдим. Пича вақт ўтиб менга тасалли беришди: «Сабрли бўлинг, қўлимиздан келганини қилдик. Худонинг иши. Чақалоқни уйга олиб кетишингиз мумкин...»

Дод солдим. Йиғладим-сиқтадим. Шифокорларга ялиндим: «Йўқ! Ёлғон! Чақалоғим ўлиши мумкинмас! Яхшилаб қаранг, илтимос! Усиз қандай яшайман? Худойим, унинг жонини олма, менга керак, болажоним керак менга. Уни қайтариб бер!»

Ишонсанг, зум ўтмай шифокорлар югуриб қолишди. Кейин бири келиб мени қучди:

– Оҳларингиз Худога етди. Чақалоқ нафас оляпти...

Ишонгим келмасди. Боягина ўлганингга ишонмаган бўлсам, энди ҳаётга қайтганингга ҳам ишонгим йўқ. Шифокорларнинг айтишича, клиник ўлимни бошингдан кечирган экансан. Ўша-ўша сени «пуф-пуф»лаб катта қилдим. То уч ёшинггача! Сўнг бувинг тарбиясига олди. Энди эса, сен тугул ўзимни ҳам ҳимоя қила олмайман.

Онасининг дардли ҳикояси Мунисанинг кўксини куйдиргандек азоблади. Янада қаттиқроқ қучди. «Менинг ўлиб қолишимдан жуда кўрққан экан. Энди нима бўлади? Чақалоқлигимдаги жудоликка чидай олмаган ойим энди ўлимимни қандай кўтаради? Ахир ойимнинг ўзи ҳам дадамнинг калтакларига чидаб юрибди-ку! Мен эса... Шунча азоб етмагандек, мендан ажраб қолса нима қилади? Сигирга, укаларимга ким қарайди? Райҳон момо ҳам йиғласа керак. Худойим,

жонимни олма. Нега дориларни ичдим? Нега аввалроқ ойим билан гаплашмадим?!»

Қизалоқнинг миясида турли савол ғужғон ўйнаётган бир пайтда қандайдир лоҳаслик ва қарахтлик ҳам ҳукмронлик қилишга уринаётгандек эди. Кейин кўнгли ҳам айнигандек бўлди. Уйқу элтими, осмонга учдими ўзи ҳам билмайди. Қанақадир тафтни, нурми таъсирида кўзларини очди. Боши айлангандек бўлди. Кўзларини қуёш қамаштираётгандек.

«Қаердаман? Ўлиб қолдимми? Ёнимда ҳам ҳеч ким йўқ! Нега мен гўрда эмасман? Балки ҳали кўмишмагандир? Кўмишса, ер остида қандай ётаман?»

Юрагига кирган қўрқувдан Муниса кўзларини қайта юмди-ю, ўрнидан ирғиб турди. Кўзи юмуқ ҳолда ёнини пайпаслашга тушди. Онаси ёнида эмас. Демак, ўлибди. Танасига титроқ кирди. Ўзи билмаган ҳолда гапириб юборди:

– Ойижон, ўлиб қолдим, мен ўлдим!

– Алаҳсираяпсанми?

Онасининг овозидан сергак тортиб кўзларини очди.

– Вой, уйда эканман! – севиниб кетди қизалоқ. У айвонда ётар, қуёш чарақлаб кетганди. Югуриб бориб айвон эшиги олдидаги онасининг бўйнидан қучиб олди. – Ўлиб қолдим, деб ўйлабман.

– Туш кўргандирсан-да! – онаси Мунисанинг қўлларини бўйнидан бепарво олиб, ташқарилади.

Онасининг доимгидек кайфиятсиз ҳолати негадир қизга бошқача таъсир қилди. Ахир ҳозиргина онаси ундан ажралишдан қўрққанини айтмаганмиди? Энди эса... У шу хаёлда атрофга қараб ажабланди:

– Ойи, қачон тонг отди?

– Туш бўляпти-ку, роса ухладинг. Хонангга ҳам кирмай, айвонда қотдинг.

– Хаёлимда ярим соат ётгандекман, – Муниса шундай дедию, ўйга толиб қолди. «Нега ўлмадим? Ахир жуда кўп дори ичгандим-ку! Менинг ҳам гапларим

Худога етиб бордимикан? Худди ойимники етгани каби...»

Шу пайт онаси айвонга қайтиб кирди:

– Мунис, кеча Райҳон момога нима дегандинг?

– Ҳеч нима демадим.

– Кеча ўғли дадангни олиб кетганди. Даданг жуда кеч қайтди. Эрталаб яна кетди...

– Нега?

– Билмадим. Дадангдан сўрагани қўрқдим.

Мунисанинг юрагига ғулғула тушди. Эслашга уринди. Момо ўзи кайфиятсиз эди, шекилли. Тутзорда ундан олдин кетиб қолганди. Бошқа тузуқли нарсани эслай олмади. Негадир боши ғувилларди. Юзини ювганида ҳам бу ҳолат кетмади. Уйқусираб атрофга аланглади.

– Ойи, сигир қани? – Молхона олдида сигир қўринмаганидан ажабланди.

– Ана, анҳорнинг ёқасига боғлаб келдим. Тутзорга бориб ўтирмадим.

– Тутзорнинг атрофида яхши ўт қолмади. Ҳамма молини арқонлаб едирди. Ўзим ҳам энди шу атрофга боғламоқчи эдим, – ёлғонлади Муниса. Чунки у ҳеч қачон уйларида икки полиз наридан оқиб ўтадиган анҳор бўйига сигирни бойламасди. Агар у ерга боғласа, Райҳон момони кўра олмайди-да. Аслида тутзор ёнидан ҳам шу анҳор оқиб ўтади. Муниса сигирни ўша жойга боғлайди. Айтганидек, у ердаги ўтни моллар еб битирган. Ойиси боғлаган жойда эса анча ўсган.

– Сут қуйиб қўйдим, ичиб ол-да, укаларингни топ. Ўйнаб кетганди.

Муниса эндигина қошиқни сутга ботирганида отаси кириб келди. Кайфияти йўқ, қовоқлари осилган.

– Бош оғриқ дори бер битта, – деди еб қўйгудек ўқрайиб.

«Энди нима қиламан? Ҳамма дорини ичиб қўйгандим-ку! Ўлдим, энди мени ўлдиради!» Қиз қошиқ уш-

лаб турган бармоқларига титроқ кирганини кўрди. Тили калимага келай демасди. Бахтига онаси кириб келди.

– Бош оғриқ дори бер! Мановингнинг қулоғи том битганми, айтсам эшитмади.

Онаси дорилар турадиган қутини шалвираб кўтариб чиқди.

– Шўримиз қуриб қолди. Қутидаги ҳамма дорини Жавлон билмай еб қўйганми дейман? Қаранг, бирортаси йўқ! – у қутидаги дори қоғозларини кафтига олди. – Икки кун олдин қараганимда турганди.

– Ўл, турганди! Қани Жавлон? Агар унга бир нима бўлсин, каллангни оламан! Менга Райҳон кампирнинг дарди кам эди, а? – тутақиб кетди отаси.

Муниса гапиришга ҳам, гапирмасликка ҳам кўрқарди.

– Қани Жавлон? – жон ҳолатда онаси Мунисага қаради.

– Уларни мен едим. Кеча... – оғзидан бу гап қандай чиққанини билмай ҳам қолди қиз.

– Нега? – онасининг кўзлари ола-кула бўлди.

– Ҳа-а-а, энди билдим, – отаси газабдан титрай бошлади. – Анув кампир билан келишиб олгансанлар, а? Унинг ўғли «онамнинг қон босимини сен оширдинг», деб ёқамдан олди. Бу ёқда сен доридан заҳарланиб мени айбламоқчимидинг?

– Дадажон, мен қайси бири бош оғриқ дорилигини билмадим. Шунга едим.

– Шошма, «аспирин», «парацитабол», «цитрамон», «левомицетин», «активированный уголь», «димедрол»... – онаси дори қоғозларини бирма-бир ўқий бошлади. – Шуларнинг ҳаммасини едингми?

– Битта-биттадан қолган экан. «Уголь» дегани икки-та эди, фақат...

– Ўзим ҳам айтдим, бу нега тошдек қотди деб. Ўлиб қолмабсан ҳам. Тур, бир коса қатиқ ичиб юбор. «Уголь»-нинг фойдаси бўлибди, сенга. Бўлмаса, Худо кўрсат-

масин... Тавба, битта бош оғриқ дорини билмай ҳам-масини ҳам ичадими, одам?

– Бунинг бола эмас, балол! – ўшқирди отаси. – Дори ҳам йўқ, де!

Муниса қўрқиб кетганидан кўзларини чирт юмди. Аммо негадир кутганидек отаси урмади, сўкмади. Онаси ҳам овоз чиқармади. Секин кўзларини очган қиз отасига ҳайрат билан қаради. У ҳайкалдек қотиб, қандайдир сергак турарди. Онаси ҳам нимагадир қулоқ тутгандек, ҳушёр ва жим эди.

– Райҳон кампир «кетди»! – отаси жойидан ирғиб турди. – Боя хириллаб нафас олаётганди.

– Ҳа, овоз ўша томондан келяпти, Худо раҳматига олган бўлсин! – онаси юзига фотиҳа тортди.

Шундагина Муниса узоқ-узоқлардан келаётган йиғи овозини эшитди. Аммо нима бўлаётганини тушунмади. Англаганида эса кўзлари ёшга тўлди. «Нега? Нега ўлади? Ахир кечагина тирик эди-ку! Соппа-соғ эди. Момо менинг дори ичганимни билдимикан? Шунга касал бўлиб қолган. Бекор шунақа қилдим. Ростдан ўлиб қолсам нима бўларди? Дадам бунга ҳам ойимни айбдор қиларди. Райҳон момо, энди мен ким билан гаплашаман? Кимнинг ёнига бораман? Кимни ҳидлайман?»

Қизалоқ бирдан чап кўкрагига қаради. Турибди! Икки кун олдин момо унга ўз қалампирмунчоғини тақиб қўйганди: «Буни сен ола қол! Қалампирмунчоқдан шайтон қочармиш. Шайтондан, турли балолардан узоқда бўл!»

Муниса қалампирмунчоқни ҳидлади. Ростдан ундан Райҳон момонинг ҳиди келарди.

* * *

Райҳон момонинг ўлиmidан кейин қишлоқда ҳар хил гап «болалади». Кимдир унинг вафотида Мунисанинг отасини айблади. Бошқа биров ундан юз ўгирган аллақайси қизини. Баъзилар буни қон босимининг

доим ошиб туриши билан боғлади. Муниса эса онаси ва Каромат опанинг суҳбатидан билдики, ўша куни Райҳон момо отаси билан гаплашгач, уйига бориб йиқилган экан. Кейин момо унинг отасини уйига чақирбди. Оғир ётса-да, нималардир дебди. Ўша-ўша Муниса отасидан калтак егани йўқ. Ҳатто, отаси мактаби учун форма-фартукни гап-сўзсиз олиб берди. Аммо, ҳақоратлар, дўқ урушларсиз бирон куни ўтмади. Қиз эса тушуниксиз ҳодисалар ичида қолиб кетгандек. Гўёки, барча жавобсиз саволлар, жумбоқлар унга келиб тақалаётгандек.

– Ойи, Райҳон момонинг қизи ким? – охири чидай олмай сўради у бир куни.

– Қайси қизи? Ўқитувчисими?

– Ҳалиги, юз ўгиргани.

– Нега бу сени қизиқтириб қолди? Муштдек бўлиб ҳамма нарсани билгинг келади, а? Бор, укангга қара!

Бошқа савол беришга Мунисанинг журъати етмади. Аммо пайт пойлаб, худди шу саволни Каромат опага берди.

– Қизини билмадим-у, аммо момо тилла эди. Унақа кўнгли дарё аёлни кўрмадим ҳали. Сени жуда яхши кўришини билармидинг? Ўлишидан олдин дадангга пул берибди. «Мовийкўзимга мактабга кийим олиб бер», дебди. Мактаб бошланганида форма-фартугингни эҳтиётлаб кий. Сенга момодан эсдалик.

Бу Муниса учун кутилмаган хабар эди. Ғалати ҳистуйғулар ичида қолди. Кўзларида ёш милтиллади.

– Йиғлама! У сенга буви қаторида. Ўша қизини ҳам ёмон кўрма! Уям ўзича ҳақ! Ҳали у сизларга дарс ўтади. Бу йил бешинчи синфга ўтдингми? Ана, мактабга борсанг, ўша муаллим она-тилидан дарс ўтади.

Мунисанинг бошқа гап қулоғига кирмади. Хаёл сурганича уйга келиб форма-фартугини бағрига босди. Кўйлагига қадалган қалампирмунчоқни авайлаб олиб, оппоқ фартугига тақиб қўйди. «Момо, менга ким бўласиз? Нега яхши кўрардингиз? Нега бу ҳақда ҳеч ким

айтмайди, менга? Нега сиздан сўраб қолмадим? Бунини ўша момонинг қизидан сўрайман. Албатта, сўрайман!»

Турли саволлар тинчлик бермай қўйгани учун Муниса шундоқ ҳам саноқли кунлар қолган мактаб бошланишини интиқлик билан кута бошлади. Худди ўзи билмаган ҳамма нарсалар ўша Райҳон момонинг ўқитувчи қизидан мужассамдек. Бу орада момонинг «йигирма»си бўлди. У ердан отаси қазабга миниб келди:

– Ҳалиям менга бало келтираяпти, шу кампир! Айтгани ерда қолмасин, дедим. Қўлини қайтармадим. Одамлардан эшитган гапим... Нима эмиш, ҳам момонини ўлдирибман, ҳам пул ундирибман! «Етимингга кийимни бировларнинг ҳисобига олиб беряпсанми?» дейди анов Маҳмуд ошпаз! Кўрсатиб қўяман, унга! Қани, ўша кийим? Кўз ўнгидан ёқиб юбормасамми?

Мунисанинг юраги орқага тортди. Югуриб уйга кирганча, фартугини пайпаслай бошлади. Аммо улгурмади. Отаси уни тепиб юборди-ю, кийимни олиб эшикка отилди. Ортидан Муниса югурди:

– Дада, дадажон! Фартугим, фартугимда...

– Ўчир овозингни! – ортига ўгирилиб шердай ўкирган отасидан бу гал Муниса ҳайиқмади. Қадамини секинлатди-ю, тўхтамади. У маърака бўлаётган Райҳон момонинг ҳовлисига кириб борганида отаси кийимни катта ўчоққа отган, Маҳмуд ошпаз эса тошдек қотиб турарди.

– Қалампирмунчоқ! – Муниса югуриб бориб ўчоқда ёна бошлаган кийимни тортиб олди. Олов нозик қўллари жинс-жинс куйдираётган бўлса-да, ура-ура ўчиришга уринди. Кейин титраётган, ачишаётган қўллари билан фартукка қадалган қалампирмунчоқни ечиб олди-ю, уйига қараб югурди. Қалампирмунчоқнинг тўрт-беш донаси қорайган, қолгани эса зарарланмаган экан. Муниса бундан хурсанд бўлди.

– Ер ютгур, гўрингга дадангнинг орқасидан бора-санми? Энди иккимизни ҳам ўлдиради. Қачон тинч

юрасан, а? – ҳовли этагида помидор тераётган онаси уни шундай қаршилади. – Жавлонга қара, қўшниникига ўтиб кетди.

Мунисанинг кўзлари ёшга тўлди. «Йиғламайман! Кучсиз бўлмайман!» Унга бир пайтлар Райҳон мома «Аёллар кучсиз ва ожиз. Шунинг учун ҳам доим кўз ёш тўкади. Чунки кучи фақат кўз ёшга етади», деганди. У қизариб, майда пуфакчалар пайдо бўлган кафтининг оғриғига ҳам дош бериш учун тишини тишига босди. Қадамини тезлатиб, Каромат опаникига мўралади. Жавлон доим шу ердан қўним топади.

– Кир, мовийкўз! Нега мушукка ўхшаб мўралайсан? – ортидан келган Икром уни чўчитиб юборди. – Райҳон бувинг сени «мовийкўз» деб эркаларкан, а? Айтмайсан ҳам!

Муниса уялиб ерга қаради. Каромат опанинг катта ўғлидан негадир ўзини тортадиган бўлган.

– Кир, дедим сенга! – Икром ўктам овоз билан буйруқ берди.

Муниса беихтиёр дарвозани итарди. Аммо қўлида оғриқ сезиб, «аҳ», деди-ю, Икромга йўл берди.

– Қўлингга нима қилди? – йигитча қизнинг титраётган қўлларини кафтига олди. – Вой-бў-ў-й, куйдириб олдингми? Юр, тез!

У Мунисани етаклаганча онасининг ёнига келди.

– Вой ўлмасам, тез картошка олиб кел. Қириб босамиз, – деди Каромат опа шошиб.

Уларнинг малҳами кафтидаги ачишишларни босгандек бўлди. Жавлонни етаклади-ю, уйига шошилди.

– Мовийкўз, келиб тур! – жилмайди Икром.

– Сенга бир гап айтиб бўлмай қолибди, – ўғлига пўписи қилди Каромат опа.

Муниса уларга ҳавас билан уйига келди. Отасидан жуда қўрққанди. Хайрият, у кеч тушганда келиб, бирикки бақирди-ю, ухлагани ётди.

«Икки кундан кейин мактаб бошланади. Қўлларим тузалармикан? Мактабга нима кийиб бораман? Мо-

монинг қизи бизга дарс ўтармикан? Ундан сўрай олармиканман?» Шу саволлар оғушида уйқуга кетаётган Мунисанинг лаблари беихтиёр пичирлади:

– Бу кунлар ҳам ўтар-кетар. Уйқунинг тинчидан бер, ўлимнинг кечидан. Шайтондан йироқлаштир, фариштага ўртоқлаштир.

Қолган икки кунни ҳам Муниса турли саволлар билан ўтказди. Мактабга эса яна тоғасининг ўғилларидан қолган кийимларни кийиб борди. Биринчи қўнғироқ, гул беришлар, табриклашлар – буларнинг ҳеч бири қизалоқни қизиқтирмади. Унинг нигоҳлари билан фақат Райҳон момонинг қизини излади. Айтишларича, у шу йилдан бошлаб дарс берармиш. Анчадан буён қишлоққа келмаган экан. Онасининг ўлимидан кейин шу ерда эмиш. Мунисанинг билгани шу. Уни илгари кўрмаган, танимайди ҳам.

Эртасига эса илк дарсданоқ у ҳаяжон ичида қолди. Юраги тез урди. Қўллари титради. Бу ўша! Қаерларидир момони эслатувчи аёл жуда ёқимли сўзларди:

– Болалар бугунги илк дарсимиз мустақиллик дарси деб номланади. Яъни, юртимизнинг мустақил бўлганига бағишланади. Бир кун олдин Ватанимиз мустақил деб эълон қилинди. Энди биринчи сентябр миллий байрамимиз сифатида нишонланади.

– Мустақил нима дегани? – олд партада ўтирган кимдир савол берди.

Муниса энг орқа партада ўтиргани учун англамади.

– Келинг, мен бунинг сизга бир оила мисолида тушунтираман. Масалан, бир оилада уч-тўрт ўғил яшайди. Кейин уйланиб, рўзгорини алоҳида қилади, тўғрими? Биз ҳам совет иттифоқидан алоҳида бўлиб чиқдик. Фақат фарқи биз унга муштамлака эдик, ўғилдек эмас. Энди худди ёш оилалар каби озгина қийналамиз. Лекин кейин ҳаммаси изига тушади. Ривожланиб, ҳамма ҳавас қиладиган даражага чиқамиз. Бу кунларга эришиш учун жуда кўп инсонлар курашган...

Муниса муаллиманинг ҳар бир сўзини диққат билан тинглади. Негадир унга нисбатан қалбида нафрат туймади. У ўйлагандики, Райҳон момодан юз ўгиргани учун ёмон кўрсам керак деб. Лекин ундай бўлмади. Дарс охирлай деганида эса ўқитувчи у томонга кела бошлади. Тинмай гапирётгани учун аввалига Мунисага эътибор қилмади. Кўзи тушганида эса гапини йўқотди. Сўнг кўзларини катта-катта очиб, унга яқинлашди.

– Мовийкўзим... – аёлни кўзлари ёшга лиммо-лим эди. Эгилиб Мунисанинг юзини кафтлари орасига олди. Унга меҳр билан термулди.

«Кўзлари меникидек кўк экан», хаёлидан ўтди қизалоқнинг.

– Болалар танаффус бўлди, – ўқитувчи бошини орқасига ярим буриб, юзини кўтармасдан гапирди. Сўнг яна Мунисага термулди. – Менга ўхшаб кетишинг рост экан. Онам шунинг учун сени яхши кўрган бўлса керак. Бу қалампирмунчоқни онам берганмиди?

Қизалоқ бош ирғади. Аммо ўқитувчидан кўз узмади. Унинг қалбида мавҳум ҳислар, саволлар бош кўтаргандек эди. Аёл қалампирмунчоққа қўл теккизди-ю, пичирлади:

– Сендан нега онамнинг ҳиди келяпти десам, шу сабабчи экан-да.

«Уям бунини Райҳон момонинг ҳиди деркан», ўзича ўйлади Муниса.

– Эртага ҳам дарсим бор сизларга. Келасанми?

– Келаман, – қизалоқ яна нигоҳини ўзиники каби кўзларга тикди.

– Сенга бир нарсани олиб қўйгандим. Эртага олиб келаман, ҳўп, қизим. Мен кетдим, – у кайфиятсиз ҳолатда синфхонани тарк этди.

Дарслар тугаб уйига қайтганида ҳам Мунисанинг хаёлидан ўқитувчи кетмади. «У ким менга? Менинг онам бўлса-я?! Йўқ, ўзимнинг ойим яхши. Унда нега кўзларимиз ўхшаш? Яна у мени «қизим», деди. Кейин

менга нимадир олиб қўйганмиш. Мен кимман, унга? Ҳали ўзидан сўраб оламан».

Аммо эртасига буни сўрашга Мунисанинг журъати етмади. Уйига кетаётганида ўқитувчи уни чақириб тугунча тутқазди.

– Нима бу, Нозима опа? – қизалоқ олишга қўрқди. Дадаси, бувиси кўз олдига келди.

– Олавер, эртага кийиб кел.

– Кўйлакми? – қизнинг кўзлари порлади.

– Форма-фартук.

– Дадам уришса... – Мунисанинг жудаям олгиси келар, аммо сал олдинги воқеалар эсидан чиқмагани учун хавотирда эди.

– Олавер, ўзим дадангга ҳам, ойингга ҳам айтаман.

Муниса иккиланиб тугунчага қўл чўзди. Аммо дарров фикридан қайтди:

– Йўқ, олмайман! – у шундай дея уйига қараб чопди.

«Нега менинг ҳаётим бунақа? Нима учун кимлигимни ҳам билмайман? Нима сабабдан ота-онамдан ташқари ҳамма менга меҳрибон? Ойим нега менга очигини айтиб бермайди?»

Қизнинг хўрлиги келди. Кўзлари ёшланди. Лекин ичига ютди. Тизгинсиз саволлар бошида айланаверди-айланаверди. Кечки пайт эса ўқитувчиси Нозима опани ҳовлида қўриб юраги товонига тушди.

– Бу менинг оилам! Намунча ҳамма бурнини суқиб қолди? Ё қизим кўчага чиқиб мени ёмонлаяптими? Катта бўлиб шунақа ҳунар орттирибдими? – отасининг жаҳл билан бақиргани унга ҳам эшитилди.

«Тамом бўлдим. Ўлдиради, дадам мени ўлдиради, энди...» хавотир ичида қолди қизалоқ. Аммо юрагида бир илиқлик миалтилади. Отаси уни «қизим» деб гапирди. «Мен унинг қизиман. Ойимнинг ва дадамнинг қизиман. Фақат дадамнинг жаҳли тез. Яна ойим ҳам жаҳли чиққанида жим турмайди. Агар жим турса, калтак емаган бўларди. Нозима опа ҳам индамай кетса эди. Индаманг опа, шунда дадам жим бўлади».

– Мен оилангизга аралашаётганим йўқ. Онамнинг амалга ошмай қолган истагини бажарай дегандим. Ўзингиз ҳам шуни хоҳлагандингиз-ку! Лекин арзимас гапни деб... – ўқитувчи шундай дея ортига қайтди.

– Нозима... – бу онасининг овози эди. Отасининг маъноли нигоҳига ҳам эътибор қилмай, онаси уни қайтарди. – Майли, ташлаб кетинг. Муниса ҳам хурсанд бўлади. Райҳон момони яхши кўрарди, жуда.

– Раҳмат! Онамнинг руҳи шод бўладиган бўлди.

– Руҳини эмас, вақтида ўзини шод қилиш керак эди, – тўнғиллади Мунисанинг отаси ва ғазабини яшира олмай аёлига бақирди: – Кир уйга!

Нозима муаллимнинг ранги ўзгарди. Лаблари титраб нимадир демоқчи бўлди. Аммо тугунни Мунисанинг онасига берди-ю, ортига қарамай шитоб билан ҳовлидан чиқиб кетди. Уйда эса одатдаги бақир-чақир бошланди.

– Сен ўзингга ўзинг хўжайинмисан? Нега олиб қолдинг? У онасининг руҳи баҳона мени одамларга ёмон кўрсатмоқчи. Энди онасини ўйлаб қолибдими? У яхши одам, мен ёмонман, а? Гўёки, мен уйимдаги етимга зуғум қиляпман, а? Сен ҳам шу! Баҳонада эринг олиб бермаган кийимни олволдинг.

– Мактабга шу аҳволда борса яхшими? Ундан кўра шуни кийгани яхши-ку! Райҳон момо ўзингизга айтганди. Унинг гапи билан олиб бергандингиз-ку форма-фартукни.

– Қизинг одамларга мени ёмонлашни бошлаган. Шунинг учун ҳамманинг раҳми келиб қолди. Ўлдираман, уни.

– Унда гуноҳ йўқ! У сизнинг юрагингизда яширишиб ётган аламингизнинг жабрини тортяпти. Мени ҳам арзимас нарсалар учун калтаклайсиз. Менда ҳам орномус бор. Уялман. Болалар катта бўляпти.

– Менда йўқми, ор-номус? Мени айтишмайдими, қизларини боқа олмади, деб?

– Мен боқманг, дедимми? Уларнинг кетишида менинг заррача айбим борми? Ҳаммасига онангиз айбдор? Келиб мени тергайверди-тергайверди.

– Шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди.

– Нима? Сиз ҳам мени айблаяпсизми? Ўзингизнинг боқа олишингизга кўзингиз етмаган!

– Ўчир овозингни!

Мунисанинг ичига қўрқув кирди. «Ҳозир...» Кутгани бўлди. Сал ўтмай онаси додлади. Сўнг нималардир деди. «Ойи, гапирмай турсангиз-чи? Ҳозир ҳаммамиз калтак еймиз...» Хаёлидан шу гаплар ўтиб улгурмай, уйдан Камол отилиб чиқди. Ундан кейин Жавлоннинг чириллаб йиғлагани эшитилди. Муниса ҳамма нарсани унутиб уй томон югурди.

– Кетдик, опа. Дадам, дадам... – Камол йиғлай бошлади.

– Жим, овозингни чиқарма. Жим Камол, дадамнинг баттар жаҳли чиқади, – Муниса шундай дея уйга пушиб кириб, Жавлон томон ошиқди.

– Ўв, кўккўз! Яна уйга нечта одам келади, менга ақл ўргатишга? – дадасининг дарғазаб овозидан Муниса тахтадек қотди. Сал наридаги Жавлон қичқириб йиғлаганча унга яқинлашди. Қизалоқ укасини кўтаришга ҳам қўрқди. «Дадам мени урса, Жавлонга ҳам тегиб кетади. Жавлон, нари кет, нари кет...» Қизалоқ кўзларини чирт юмди. Жавлон келиб унинг оёқларига ёпишди.

– Ол, укангни! Каллангни оламан, сенинг!

Муниса укасини бағрига босди-ю, ўзини эшикка урди. Аммо ортидан учиб келган туфли елкасига тегиб улгурди.

– Каромат опаникига борайлик, – ҳамон йиғидан тўхтамаган Камол ялинишга тушди. Елкасининг ачишаётганига ҳам парво қилмай Муниса укасига пичирлади:

– Жим, гапирма Камол. Шу ерда овозимизни чиқармай турсак ҳам бўлади...

У негадир аввалгидек қўшниникига югуриб боргани анча тортиниб қолганди. Айниқса, оиласидаги воқеалардан Икромнинг олдида уяларди. Икром ҳеч қачон уни бунинг учун масхара қилмаган, устидан кулмаган. Доим меҳрибон ва ширинсўз. Балки шунинг учун уялар, шу сабабли орияти келар.

– Жавлон, сен ҳам йиғлама, хўп, – у иккинчи укасини овутди. – Бўлди, ана, дадам бақирмаяпти.

«Ростдан ҳам бақирмаяпти. Ойим ҳам жим. Ҳушидан кетдимикан? Худойим, ойим ўлиб қолмасин. Ишқилиб, ўлмасин...»

– Энди тандирхонага кириб турамиз. Ҳозир дадам чиқади, – у укаларини етаклаб тандирхонага кирди. – Шу ерда жим ўтиринглар, хўп. Қўрқманглар, дадам ҳеч қачон сизларни урмайди. Бирор марта урганми? Урмаган, тўғрими? Шунинг учун қўрқманглар. Мен ойимга қараб келаман, хўп.

Муниса эшикка яқинлашганида уйдан отаси чиқди. Қиз таққа тўхтади.

– Кўккўз, дардисар, етим, мол... – ҳақоратларни эшитиши билан Муниса кўзларини юмиб олди.

Аммо унга ҳеч нарса келиб тегмади. Отаси сўкинганча трактори томон кетди.

– Ойи, – ичкарилади Муниса. Онаси мук тушганча йиғлаб ўтирарди. Уни кўриб кўз ёшларини артди.

– Ҳеч қаерингиз оғримаяптими?

– Укаларинг қани?

– Шу ерда... – Муниса индамай ортига қайтди.

Кечки овқат вақтида унинг уйга киришга юраги дов бермади. Дадасидан жуда қўрқди.

– Дарсимни қиялпман, тугатиб олай, – деди чақирган онасига жавобан.

Сезди, отаси уни сўради. Шу билан жанжал яна қайта бошланди. «Мен бу уйдаги жанжаллар учун тугилганман. Ҳаммасига мен сабабчиман. Мен уларнинг қизи эмасман. Дадамнинг бошқа қизлари бор. Шуларнинг аламини ҳам мендан олади. Мен кимнинг қизи-

ман, ўзи? Нозима муаллим онамми ё? Қизи бўлсам нега олиб кетмайди?» Шу хаёллар оғушида қанча ўтирганини билмайди. Бир пайт отасининг вазоҳат билан бақиргани эшитилди:

– Муниса!!!

Мунисанинг юраги ҳалқумига келди. Хонасидан отилиб чиққанини ўзи ҳам сезмай қолди.

– Йўқол, кўзимга кўринма! Чиқ уйдан!

Муниса ялангоёқ ҳовлига югуриб чиқди. Аллақачон қоронғи тушиб, кузнинг салқин шамоли ҳам эса бошлаганди.

– Чиқ дедим, сенга! – айвондан бақирди отаси.

Муниса кўча томон қадамини тезлатди.

– Тўхта, сигирни ҳам олиб кет!

Қиз ҳеч нарсасага тушунмади. Худди отасининг юзидан уқиб оладигандек унга тикилди. Бу пайтда отаси айвондан чиқиб бўлган, у томонга яқинлашарди. Қизалоқни титроқ босди.

– Сигирни олиб кет, ўзинг билан...

«Ўтлатиб келишим керакми? Кеч бўлганда қаёққа олиб бораман? Ҳамма ёқ қоронғи, кўрқаман-ку! Дадам ҳеч кимникига бормаслигим, ёрдам сўрамаслигим учун шундай қиялпти. У менинг отам эмас. Отам бўлса, кечаси мол боқтирармиди?»

Унинг йиғлагиси келди. Аммо кўз ёшлари отасини қутуртириб юборишини билади. «Йиғламайман! Кўзимдан ёш оқмайди. Чидайман, ҳаммасига чидайман!»

Муниса бориб сигирни олиб келганида ҳам отаси ҳовли ўртасида қаққайиб турарди.

– Сигирни қаёққа олиб кетяпсан? Отанг сигир олиб келиб қўйганмиди? Олиб бор жойига!

«Бу воқеалар тушимда бўлмаяптимики?» ўйлади қизалоқ. «Нега дадам бунақа қиялпти? Ёки мен биринчи айтган гапига тушунмадимми?» Ҳеч вақога тушунмаётган Муниса яна отасининг юзига тикилди.

– Без! Безраймай ўл! Кўккўз! Сигирни олиб бор жойига.

Қиз яна ортига қайтди. Сигирни боғлаб қайтганида отаси яна ўшқирди:

– Уйга кирганингни кўрсам, оёғингни синдираман!

Қизалоқ кўча томон судралди. «Қаёққа бораман? Кимникига бораман? Совуқ, қоронғи...»

У кўча ёқасидаги тош устига мук тушди. Атрофга қарашга ҳам юраги бетламасди. Қўрқув ва совуқ вужуди бўйлаб чумоли ўрмалатаётгандек ҳис уйғотарди.

– Мовийкўз...

Таниш овоздан қиз ерга киргудек бўлди.

– Яна қувғиндамисан? Юр, сени ойим чақиряпти, – Икром унинг бошига келиб тек қотди. Ўрнидан турган Муниса йигитчанинг ўзидан анча бўйчанлигини сизди. Бир сўз демай унга эргашди.

– Қизингиз қувғинда экан, олиб келавердим, – деди у уйга киргач, онасига. Муниса Каромат опа чақирмаганини шунда англади.

– Ўзингиз бақир-чақирни эшитиб чиқиб кетдингиз-ку! Мунисанинг уйдан қувилганини билгандингиз, – илжайди Салим.

Икром қизариб уйдан чиқиб кетди.

– Бунинг ёмон жойи йўқ, кесатма, – Каромат опанинг эри ўғли Салимга дакки берди. Сўнг Мунисага юзланди: – Ўтир қизим. Дадангга ақл кирмади. Неча марта гапирдим. Охири ойинг «қўйинг, ёнимизни оламан деб қўшнилари ёмон бўлиб юрмангизлар», дегач, аралашмай қўйдим. Хафа бўлма, ҳали дарди янги дадангнинг. Эсидан чиқса, яхши бўлади ҳаммаси.

«Дадамнинг қандай дарди бор? Ҳамма жумбоқли гапиради. Мен билмаган, тушунмаган нарсалар мунча кўп. Энди тортинмайман. Ҳаммасини сўрайвераман». Муниса ўзига сўз берди. Аммо барибир Икромнинг отасига савол беришга журъати етмади. Тўғрироғи, уялди...

– Муниса, сен қол, – Нозима опа уни дарсдан кейин олиб қолди. – Даданг кеча уришмадимми?

– Йўқ, – алдади Муниса. Ҳарқалай калтак емади-ку!

– Кечаси билан хавотир олиб чиқдим.

– Нега? Нима учун? Мен сизга ким бўламан? – ердан кўз узмай саволга тутди Муниса.

– Ҳеч ким... – муаллимнинг нафаси ичига тушиб кетди. – Йўқ, ўқувчимсан. Кейин...

– Райҳон момо нима учун мени яхши кўрарди? Сиз у кишини ёмон кўрсангиз ҳам нега менга меҳрибончилик қиляпсиз?

– Онам шундай дедими? «Қизим мени ёмон кўради», дедими? – лаблари титради аёлнинг.

– Йўқ, Райҳон момо сиз ҳақингизда менга гапирмаган.

– Ҳечамми? – оғир ютинди муаллима.

Муниса бош чайқади.

– Онажон... Гапиришга ҳам кучингиз қолмаганмиди? – аёлнинг кўзларидан ёш думалади. – Мени кечиринг, мен нодон қизингизни кечиринг! Мен худбинман, худбинлик қилдим. Аламзада эдим. Муниса, сен ҳеч қачон бугунги кунинг учун онангни айблама! Оналар, дунёдаги ҳамма оналар меҳрибон ва яхши. Фақат биз фарзандлар уларни кеч тушунамиз. Мен ҳам онамни кеч тушундим. Мен ҳам худди сен каби катта бўлганман. Яъни, ўгай ота-онанинг қўлида. Онам... Сенинг Райҳон момонг мени чақалоқлигимда аммамга, қайнсинглисига берган. Аммам бефарзанд бўлган экан. Аммо мени асраб олишгандан кейин укаларим туғилган. Шундан сўнг менинг ҳаётимда зулматли кунлар бошланди. Отам ўз фарзандлари туғилгач, худди сенинг дадангга ўхшаб қолди. Мени тинмай турткиларди. Аммам бунини онамга айта олмаган. Онам ҳам билмаган. Чунки биз қўшни қишлоқда яшардик. Мен эса аммам ва поччамни ўз ота-онам деб билардим. Агар ўша пайтда асл ота-онам кимлигини билганим-

дами? Хуллас, бор ҳақиқатни турмушга чиқаётганим-да билдим. Туйимдан бир кун олдин менга ҳаммасини айтишди. «Янга, ака, қизларингизни дуо қилинг», деди аммам онамга. Мен эса шарт ўрнимдан турдим:

– Кераги йўқ! Улар менинг ота-онам эмас! Агар ота-онам бўлса, мени бировга бериб юбормаган, хору зор қилишмаган бўларди! Вақтида улар мендан юз ўгиришганми, энди менга ҳам керак эмас!

Аввалига онам довдираб қолди. Кейин менинг қийналганларимни эшитиб дув-дув кўз ёш тўкди. «Мен билмагандим, билсам бир кун ҳам қолдирмасдим», деди менга. Аммо мен...

Муниса кутилмаган ҳикоядан карахт эди. Қулоқларига ишонмасди. «Наҳот, мен уларга ҳеч ким эмасман. Унда кимман мен?» Ўқитувчи эса ҳамон йиғлаб ҳикоясини давом эттирарди:

– Мени доим бир савол қийнарди. «Нега кўзларим кўк», дердим? Чунки отам доим «кўккўз» деб уришарди. Уйда бошқа ҳеч ким менга ўхшамасди. Энди билсам, мен онамга ўхшаган эканман. Ёдимда, онамларникига меҳмонга келардик. У пайтда онамлигини билмаганим учун «момо» дердим. Отамни «тоға» деганман. Фақат момом, яъни ўз онам мени кўриши билан «Мовийкўз» деб эркаларди. Сени кўрганида мени кўргандек бўлгандир, шўрлик онам...

Мунисанинг қуловига бошқа гап кирмади. Негадир маъюс тортиб қолди. Нима учундир, шу аёл онаси бўлиб чиқишини истадимикан, ё? Йўқ, ўз онасидан воз кеча олмайди-ку! «Нозима муаллимнинг ҳаёти меникига ўхшаркан. Ота-онаси бошқа бўлиб чиқибди. Ё Худо, менинг ҳам ота-онам бошқа бўлса-я! Наҳот, мени ҳам асраб олишган? Ойим «сен йигирма етти ёшимда туғилгансан, кеч фарзанд кўрганим учун жуда авайлардим», деганмиди? Демак, мени ҳам асраб олишган. Унда менинг асл ота-онам ким?»

Муниса кўз олдига дадасининг сингилларини келтирди. Йўқ, уларнинг бирортасининг кўзи кўк эмас!

«Ҳеч кимнинг кўзлари меники каби эмас! Райҳон момо каби ҳеч ким мени «мовийкўз» деб эркаламайди ҳам. Райҳон момо... У мени қизига ўхшатгани учун яхши кўрган экан. Мени кўрганида кўз олдига қизи келган. Эзилган...»

Ўйлайверганидан қизалоқнинг боши оғриб кетди. Аммо саволларига жавоб топа олмади. Орадан икки йил ўтди ҳамки, уни шу саволлар қийнар, теранлаша бошлаган ақлида «ота-онам бошқа» деган фикр тинмай чарх урарди. Ўн учни қаршилаган қизалоқ ҳамон мовий кўзлари билан қариндошлари орасидан ўз ота-онасини қидиргани-қидирган. Ана шундай кунларнинг бирида қишлоқда шов-шув гап тарқалди. Уларнинг уйидан сал нарида оқиб ўтадиган анҳордан қандайдир эркакнинг мурдаси топилибди. Ҳамма ўша томонга югурди. Муниса, онаси, укалари ҳам одамларга эргашди. Биринчилар қаторида бориб мурдага кўзи тушган Мунисанинг онаси бирдан қичқириб юборди ва қизини маҳкам қучиб йиғлади:

– Муниса, отанг...

– Нима гап? – кимдир ҳайратини яшира олмади.

– Эрингиз эмас, – деди яна биров.

Мунисанинг онаси эса ҳамон ўзини тута олмай йиғларди.

– Ойи, нега йиғлаяпсиз? Дадам эмас. Дадам Тошкентга кетган-ку! – Муниса гоҳ онасининг бошини силар, гоҳ атрофга алангларди.

– Қайсинг боланг билан келдинг? Болаларингни олиб кетинглар. Бу ер томоша қиладиган жой эмас. Олиб кетинглар, болаларни, – ёши кексароқ киши болаларни қувлай бошлади. Кейин бир йигитга деди: – Милицияга хабар бер, югур.

– Ким экан? Танидингизми? – қизиқсиниб кимдир сўради.

– Нотаниш, бошқа жойдан оқиб келган, – жавоб берувчи ҳам топилди.

– Милиция аниқлайди, четроқ туринглар. Бирорта далими, белгисими бўлса йўққа чиқарманглар, – луқма ташлади биров.

– Бўлди, ойи. Нега йиғлайсиз? – Муниса одамлардан уяла бошлади. – Дадам эмас у. Дадамни танисмай қолдингизми?

– У сенинг даданг Муниса. Ўзингнинг даданг. Камол ва Жавлоннинг дадаси эмас, – зўрға гапирди онаси.

Қизалоқ музлади. Қўрқувданми, ҳаяжонданми юраги тез ура бошлади. «Менинг дадам? Ўзимнинг дадам? Йўқ, менинг дадам Тошкентда. Тошкентга ишлагани кетган. Бу ерда ишлай олмаяпти. Чунки трактори йўқ. Айтишларича, тракторлар давлатга қайтарилибди. Энди одамлар ер сотиб олармиш. Ери бор кишилар тракторларни ҳам сотиб олиши мумкин эмиш. Отасида бунча пул йўқ. Энди колхоз эмас, фермерлар бўлармиш. Шунинг учун отаси пул топиш учун пойтахтга кетди. Бошқа одам унга ота бўлиши мумкин эмас. Уришса ҳам, калтакласа ҳам ўзининг отаси яхши».

– Биринчи ким кўрди? Бу одамни ким чиқариб олди сувдан? Қай ҳолатда эди? – қаердандир етиб келган милиция ходими мурдани айланиб қараркан, савол бера бошлади. – Тарқалинглари. Болаларни олиб кетинглари. Кимдир танидимми, мурдани?

Бу гапдан кейин Мунисанинг онаси баттар изиллаб йиғлай бошлади.

– Йиғламанг, ойи. Ҳамма бизга қараяпти, – Муниса онасининг бошини кўтаришга уринди.

Унинг сўзлари милициянинг эътиборини тортди:

– Кечирасиз опа, нега йиғлаяпсиз? Кимингиз бўлади бу одам? Танидингизми?

Аёл «ҳа» дегандек бош чайқади. Мунисани қўйнидан қўйворди-ю, оғзини қўли билан беркитиб яна йиғлади.

– Ким? Қаердан? Бошқалар танимаганига қараганда бу қишлоқдан эмас, тўғрими?

– Ҳа.

– Қаерлик? Кимингиз бўлади?

– Манави қизимнинг отаси. Қўшни райондан.

– Сиз биз билан юришингизга тўғри келади.

Муниса онасига ялт этиб қаради. Онасининг кўзларида қўрқув зоҳир бўлди. Кўзлари катта-катта очилди:

– Нега? Нима учун? Боролмайман. Уйда болаларим ёлғиз. Отаси Тошкентга кетган.

– Бу қанақаси? Ҳозиргина қизимнинг отаси дедингиз-ку! Энди Тошкентда дейсиз? – милиционернинг жаҳли чиқди. Сўнг ўзига-ўзига гапиргандек деди: – Ҳуши жойидами, бу аёлнинг?

– Қизимнинг отаси-да, – мунғайиб қолгандек эди у.

– Қизингизнинг отаси бўлса, қўшни райондан бўладими? Олиб кетинглар бу аёлни. Ўзи бу иш бир бошогриқ. Аёл ундан баттар чувалаштиряпти.

– Янга бу ерга қизи билан келган, милиция ака. Қизининг отаси бошқа, – кимдир изоҳ берди.

Мурда сари одимлаётган милиция ходими таққа тўхтади. Сўнг бурилиб аёлга тикилиб қолди. Худди бор воқеа унинг юзида ёзилган-у, ўқиб оладигандек кўзларини қисиб қаради. Она-болага яқинлашиб, яна тикилди. Сўнг ўйланиб деди:

– Барибир боришингиз керак, биз билан. Сизга берадиган саволларимиз кўп. Темболи биринчи эрингиз экан. Қўшни районда яшаб туриб, ўлиги бизнинг ҳудуддан, сиз яшайдиган қишлоқдан топилган бўлса, турли фикрлар туғилади. Юринг...

– Вой, шарманда. Вой, шўрим... Вой писмиқ, вой бузуқ, – Муниса мактаб ёнида яшайдиган бувисининг овозини дарров таниди. Бирдан юрак уриши тезлашиб, негадир қўрқа бошлади. Онасининг эса ранги оқариб кетди. Бу бувисига янада куч бердими, овозини баландлатди. – Қўлга тушдингми, бузуқ? Ўғлимни узоққа жўнатиб юбориб, бу эринг билан топишиб олгандингми? Вой, шарманда бўлду-у-у-ум! Вой, қандай бош кўтариб юрама-а-н!

– Нима? Нималар деяпсиз, ойи? – аёлнинг овози титраб чиқди. – Бу нима деганингиз? Кун бўйи қизингизникида бўлсам, уста боқиб ўтирсам. Бу гапни қаердан олдингиз?

– Менам кундузи топишгансан, деётганим йўқ! Ҳамма иш кечаси бўлади-да. Вой ўлмасам, хаҳ, шарманда-а-а! – у тиззасига шапатилаб бақира бошлади. – Элнинг олдида нима деган одам бўлдим? Ана шу-да, ана шу. «Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади». Банданинг Худодан яшира оладиган сири бўлмайди. Шунақа қилиб сириггни очади. «Кўза кунда эмас, кунда синади». Бечорагина ўғлим-а, болаларига қўшиб, бунинг етимини ҳам боқаман деб қаерларда юрибди-ю, бу оққўзнинг қилиб юрган ишини қаранг. Олиб кетинг, милиса болам, шуни олиб кетинг. Қамаб қўйинг! Қамоқда чириб ўлсин! Ўғлимни жўнатиб юбориб, бу эрини чақирган бузуқнинг жазоси шу.

– Бўлди хола. Мен гаплашиб олай. Сўрайдиган нарсаларим бор.

– Нимасини сўрайсиз? Ўғлимнинг келишини билиб, қўрққанидан бу эрини ўлдиргану сувга ташлаган. Шуни ҳам билмайсизми? Қаманг, қизини ҳам қўшиб қаманг. Икковининг тили бир.

– Бир пас жим бўласизми, йўқми? – бақириб юборди милиционер. Сўнг Мунисанинг онасидан майитнинг яшаш жойи, манзилини суриштирди. Ҳаммасини ёзиб олгач, бироз юмшади. – Майли, сиз қолавринг. Керак бўлсангиз чақирамиз.

Улар мурда атрофида алламаҳалгача бўлишди. Одамлар ҳам аста-секин уйлари томон тарқалди. Муниса онасини етаклаб уйига келди. Онаси жуда ўйчан ва ғамгин. Паришонлигидан ўғилларини ҳам суриштирмади. Муниса ҳам ўз хаёллари билан банд.

«Сувдан топилган одам менинг дадам эмас. Йўқ. Агар дадам бўлса, Нозима опага ўхшаб меҳмонга борардим. Кўришиб турардик. Бу одамни эса биринчи марта кўриб турибман. Бўлмаса ойим нега унақа

деди? Бувим нега жанжал кўтарди? Энди ойим иккимизни қамаб қўйишса-я! Милиса ака ҳам чақирамиз, деди? Агар бизни қамаб қўйса, укаларим нима қилади? Ахир уйда дадам ҳам йўқ. Укаларим...»

– Вой ойи, Камол билан Жавлон қани?

Ойиси бир нуқтага тикилганча ўтирар, Мунисанинг гапини эшитмасди ҳам.

– Ойи, укаларим йўқ-ку! Қаерга кетишди?

Онаси секин бошини кўтариб унга қараб турди. Узоқ тикилди. Аммо бир оғиз ҳам гапирмади. Муниса яна укаларини сўради. У эса елка қисди. Қизалоқ нима қилишини билмай турганида уйга бувиси билан аммаси кириб келди.

– Янга, уялмайсизми? Айтганча, сени янга дейиш ҳам хайф. Акам йўқлигида кўзига чўп суқдингми, номуссиз! – аммаси оёғидаги калишини ечиб олди-ю, Мунисанинг онаси томонга отди.

– Буни биринчи эри бекорга излаб келмаган. Асли бу бузуқ бўлган. Эри ҳам шунинг учун ажрашиб кетган бўлса, энди бузуқи, бузуқи-да, деб йўқлаб келганда! Безраймай ўлгур, бошидан ёқмаган менга. Уриб ўлдир! – бувиси ҳам важоҳат билан онасига яқинлаша бошлади.

– Тухмат қилгани уялмайсизларми? – онасининг титраётгани овозидан маълум эди. – Агар шу ишни қилсам, сизнинг усталарингизга қараб, улардан ортган овқат билан болаларимнинг қорнини тўйдирамидим? Агар сиз айтгандек ёмон аёл бўлсам, пулим бўларди-да! Тухматнинг ҳам жавоби бор.

– Ўв, сен менга жавоблар ҳақида гапирма! Аввал ўзинг жавоб бер. Акам уч ой кетганига эрсираб қолдингми? Ўзи акамнинг хат-хабарсиз кетгани онамни зик қилаётганди. Сен эди бутун қишлоққа шарманда қилиб ўтирибсанми, ит! Ўлдираман, сени! Қишлоқда нима деган одам бўлдик! – амма янгасининг ёнида ётган калишини олди-да, бақирди: – Уриб ўлдираман, сени!

Кўз очиб-юмгунча қиёмат-қойим бошланди. Амма-си калиши билан Мунисанинг онасини дўппослай кетди. Дуч келган жойига аямай туширарди. Сўнг бувиси қўшилади:

– Ўғлим келса, ўлгунигча калтаклатмасамми? Булар нима бўлибди. Кўзларингни ўйиб оламан!

Онаси эса икки томондан тушаётган шопалоқларни қайтара олмас, ҳатто гапирмасди ҳам. Муниса жон ҳолатда Каромат опаникига югурди.

– Опа, бизникига юринг, илтимос. Аммам билан бувим ойимни ўлдириб қўяди.

– Нима? Вой, ўлмасам...

Каромат опа уларни зўрға ажратди.

– Уялмайсизларми? Ахир у сувда оқиб келган-ку! Алмат ака кўриб қолиб, ушлаб олиб чиққан. Бунинг учун келинингиз айбдорми? Ўйлаб кўрсангиз бўлмай-дими?

– Сиз аралашманг, келин. Ўзингизнинг бошингизга тушса кўрамиз, нима қиларкансиз. Бешта ўғлингиз бор, – лаби лабига тегмасди бувисининг. Шунча ғавро, калтак камлик қилгандек у Муниса билан онасини уйдан қувиб чиқарди ҳам. – Ўғлим келгунича қадамингни ҳам босма. Чиқ, уйдан! Камол билан Жавлонни ҳам кўрмайсан. Ўғлим келган тақдирда ҳам сени киритмайди. Яхшиси, ҳозироқ йўқол! Чиқ, кет!

Онаси ҳеч нима демади. Каромат опага суянганча сассиз чиқиб кетди. Муниса ҳам уларга эргашди. Каромат опанинг уйига киргач, онаси юм-юм йиғлади:

– Нега менинг тақдирим бунақа? Нега бунчалар пешанам шўр? Тақдирим чигаллиги етмагандек, иш-сиз қолганимни қаранг. Ҳисобчига иш тутул, иш жойнинг ўзи йўқ. Энди қачон бирорта фермер ишга оладию, менга маош беради. Балки, ўзлари қилар бу ишни. Қаерга бораман, қандай яшайман? Шу ташвишлар камлик қилгандек, бу туҳмат...

– Э-э, ҳаммасини орқага ташланг. Қаерга бораман, деганингиз нимаси? Ўз уйингизда яшайсиз. Ишлай-

сиз ҳам. Ўзингиз тунов куни хурсанд бўлиб юргандингиз-ку, «Энди ўқиганлар ютади. Олий маълумотли, ўз ишининг устаси бўлганлар худди чет элдаги каби қанча маош олишини иш берувчига ўзи айтади. Тобора ривожланиб боравераemiz», деб. Энди бунақа деяпсиз. Тухматга келсак, буям Худонинг иши. Бир бор қизини йўқламаган отани Аллоҳнинг ўзи ўлганида юборибдида! Энди Муниса катта қиз бўлиб қолди. Унга ҳаммасини тушунтиринг, эртага таъзияга боринг. Мунисани ҳам олиб боринг. Ўз қариндошларини кўрсин.

– Билмадим, бошим ҳам қотиб қолди. Камол билан Жавлонни қайнонам олиб кетибди. Мен пайқамабман ҳам. Энди улар мени уйга қўймайди. Дадаси ҳам йўқ. Нима қияпти, қаерда, билмаймиз ҳам. Ҳеч қаердан пул келмаса қийин экан. Шу болаларим оч қолмасин, деб қайнсинглимга усталарингизга ўзим қараб тураман, дедим. Овқатидан, нонидан қолганини болаларга олиб келаётгандим. Шунини билла туриб қайнсинглим менга қўл кўтарди-я! Тавба...

– Хафа бўлманг. Кеч бўлиб қолди. Бугунча бизни-кида ётиб турасизлар. Эртагача милиция майитни уйига жўнатади. Сиз Мунисани олиб боринг. Сўнгги марта бўлса-да, отасининг юзини кўрсин.

Муниса кечаси билан хаёлга берилди. Ўзи ўйлаганидек, отаси бошқа бўлиб чиқди. Аммо...

«Ойим-чи? Ўлган кишининг хотини онам бўлиб чиқса-я! Унда нима қиламан? Мени олиб қолишса нима бўлади? Йўқ, урса, сўкса ҳам тирик дадам яхши. Ойим ҳам яхши. Уларни ташлаб кетмайман. Ўлган отамнинг уйида қолмайман...»

Тонгда ростдан ҳам онаси уни етаклаб йўлга тушди. Пешинга яқин қий-чув, йиғи-сиғи бўлиб ётган ҳовлига кириб боришди. Уларни бир аёл мурда ётган хомага бошлади. Тўрга ётқизиб қўйилган майит ёнида оппоқ рўмол ёпиниб, баралла йиғлаб ўтирган аёллар уларга кўзи тушиши билан жимиди. Аввалига ҳайрон қолишди.

– Бандаликда... – деди онаси кўзларида милтиллаётган ёшни артиб. Сўнг оҳиста изох берди: – Муниса отасини кўриб қолсин, дегандим.

– Муниса? Бу Мунисами? – кексароқ аёл тили тутилиб сўради. Сўнг кўм-кўк кўзларини катта-катта очиб Мунисага тикилди. Бироз туриб бақириб юборди: – Вой, бош боланг келди болам, турмайсанми, тўнғичингни кўрмайсанми? Катта қизинг сени йўқлаб келди, тур болам. Онасини ғафлатда қолдириб кетган бол-а-а-ам.

– Вой, ака-а-ам, – унга жўр бўлди ёнидаги ёшроқ жувон. Унинг кўзлари ҳам Мунисаники каби кўк эди.

Мунисанинг онаси йиғлаб уларни бирма-бир қучиб чиқди. Қизалоқ эса ҳамон жойида тек қотиб турарди.

– Кел, – Мунисага қучоқ очди ҳалиги момо. – Болагинамнинг боласи кел, сени бир бағримга босай. Отанг ўлди, қизим. Сенинг бўйларингни кўрмай ўлиб кетди. Мени ғафлатда ташлаб кетди. Энди қандай чидайман?

Момо уни қаттиқ бағрига босди. Сўнг ёнидаги аёллар ҳам уни қучиб роса йиғлашди.

– Тур, отангни бир кўр, – уни усти ёпиб қўйилган майит сари етаклади момо.

Муниса кўрқиб кетди. Аммо ўликдан сесканишдан кўра, отасининг дийдорини кўриш истаги устун келди. У майитга яқинлашди. Момо майит юзига ёпилган оқ матони секин очди. Ухлаган киши каби ётган, юзлари оқарган кишига тикилиб қизалоқ йиғлаб юборди. Юз тузилиши, бурни, қоши Мунисаники билан бир хил.

– Отасиз қолдинг, болам. Етим бўлиб қолдинг, – йиғига баттар авж берди момо.

«Отасиз... етим... Ахир мени аввал ҳам етим дейишарди-ку!» Қизнинг кўксини нимадир куйдиргандек бўлди. Жонсиз танага тикилганча тек қотди. Гўё у саволларига жавоб берадигандек, ич-ичидан нидо келди: «Дада, нега мени кўргани бормадингиз? Нима учун мени изламадингиз? Ҳамма мени «кўккўз» деди, «етим» деди. Ўшанда қаерда эдингиз? Нега сиз бориб, Нозима опанинг ота-онаси каби «мовийкўзим» демадин-

гиз? Мени яхши кўриб эркаламадингиз, бағрингизга босмадингиз. Нима учун уйимиздаги дадам урганида, совукда уйдан қувиб солганида келмадингиз? «Қизимни нега урасиз? У менинг мовийкўзим, қизалоғим», демадингиз. Мен эсингизга ҳам келмадимми? Агар сув оқизиб бормаганида мен сизнинг борлигингизни билмасмидим? Кўзларингиз қанақа эди, дада? Нега бир бор мен кўзларингизни кўра олмадим. Мен сизга ўхшарканман. Сизники каби юзни, қошу кўзни қанчалар излаганимни билармидингиз, дада? Дада, сизни энди кўриб турибман. Аммо гапира олмайсиз, қизим, мовийкўзим дея олмайсиз. Овозингиз қанақа эди? Агар ҳозир мени кўрганингизда бағрингизга босармидингиз? Яхши кўрармидингиз? Йўқ, мени ёмон кўргансиз. Шунинг учун бир бор ҳам кўргани бормадингиз...

Мунисанинг кўзларидан дув-дув ёш оқар, отасининг сўнгги бор дийдорини кўришига, тўйиб-тўйиб тикилишига йўл бермасди. Шу пайт уйга бир қиз, иккита ўғил болани етаклаганча бир аёл кириб келди. Бўйи Мунисаникидан бир қаричча паст бўлган қизалоқ унга қуйиб қўйгандек ўхшарди. Унинг ёнида турган болакайларнинг ҳам қаеридир Мунисани эслатади. Аёл эса умуман бошқача. У Муниса ва онасига ёвқараш қилди. Сўнг бор овози билан уввос солиб йиғлаганча деди:

– Қизим, дадангдан айрилиб қолдик. Энди даданг йўқ, ўғлим. Охирги марта кўриб қолинглар...

Муниса аёлга ялт этиб қаради. У аёлни ўзига гапиряпти, деб ўйлади. Негадир ичида титроқ ҳам турди. Умрида илк бор кўриб турган одамлари худди уни олиб қоладигандек. «Менга қизим, дедими? Аввалига мени танимади, шекилли. Мана энди қизим деб йиғлаяпти...» Қиз секингина онасига қаради. Онаси ҳам ёшли кўзлари билан уларни кузатарди. Аёл эса ёнидаги қизининг бошига бошини қўйиб, дод солиб майитга яқинлашди:

– Дадангнинг сўнгги дийдорига тўйиб қол!

Муниса негадир енгил тортди. Ҳарқалай, аёл унга гапирмаган экан. Ёнидаги қизига гапирибди. Муниса англадики, бу аёл дадасининг хотини, болалар эса синглиси ва укалари. Негадир қизалоқнинг кўзига ўз онаси яхши кўриниб кетди. Беихтиёр онасининг белидан кучди.

– Дадасини тириклигида бир бор кўрмаган қизим, – онасининг кўксидан отилиб чиққан фарёд хонадаги аёлларнинг «ув-ув»лаб йиғлашига сабаб бўлди. – Наҳот, бир оғиз гаплашиш насиб этмади, сенга?

Мунисанинг кўзларига яна ёш қуйилди. Энди унинг миясида янги саволлар чарх урарди: «Нега мени дадам изламаган? Шунчалар ёмон кўрганми? Мени кўргиси келмаганми? Наҳот, қанақа қиз бўлиб ўсганим қизиқтирмади?»

– Келиб турунглар. Муниса, синглинг, укаларингни унутма, – деди эртасига дадасининг онаси.

Муниса негадир уни «буви» дея олмади. Мактаб ёнида яшовчи бувиси қанча уришса ҳам, уни ҳеч иккиланмай айта оларди. Кўрқса-да, койишларидан хафа бўлмайди. Ҳақиқий бувисини эса...

«У ҳам мени яхши кўрмаган. Бўлмаса, бирор марта бўлса-да, мени суриштирган бўларди...» Шу фикр қизалоқнинг бувига нисбатан бўлган туйғуларига совуқлик берди. Уни бегонадек қабул қилди. «Ўзимнинг бувим яхши, уришса ҳам, бошқа қилса ҳам мени сўрайди, суриштиради, тергайди. Ҳар ҳолда, мен ҳақимда сал бўлса-да, ўйлайди».

Аммалари, амакилари ҳам Мунисани кучди, ўпди. Аммо бу қизалоқнинг дилида ҳеч қанақа илиқлик уйғотмади. Назарида, юрагида нимадир бор-у улар билан яқин бўлишга тўсқинлик қилаётгандек. Агар ҳозир мана шу ва доим қаргайдиган бувиси уни баравар чорласа, Муниса кўрқса-да, ўша бақироғини танлаши тайин эди. Бу «айланиб-ўргилаётган» бувиси эса...

«Нега бунақа бўлди? Сен кутган, бир умр орзу қилган нарсалар ҳаётингга қувонч эмас, тушкунлик олиб келса ғалати экан». Ростдан ҳам шўрлик қизалоқ ғалати ҳислар оғушида қолганди. Қандай уйга келганини ҳам билмади.

– Қайга борамиз? – дарвозалари олдида тўхтади онаси.

– Уйга кирамиз, – бепарво деди Муниса. Сўнг қўшиб қўйди: – Мен укаларимни олиб келаман.

Хаёл билан бувисиникига қандай боргани, уйга қандай кирганини ҳам билмай қолди.

– Қаерга бордиларинг? – қандайдир сохта мулоҳимлик билан сўради бувиси.

Муниса талмовсираб қолди. «Дадамникига» демоқчи бўлди. Тили келишмади. «Ўликка» десинми? Бунга ҳам тили бормади.

– Ростдан даданг эканми, ўша? – бувисининг ўзи қутқарди.

Муниса бош ирғади.

– Раҳматига олган бўлсин! Тириклигида хабар олса ўлармиди? Тириклигида келса ҳам, оёғини уриб синдирадими. Ота бўлмай ўлсин! Куйиб ўтирма, унга! Унақа отанинг боридан йўғи яхши. Сенга куйинганмиди... – жаҳлини яшира олмади буви.

Қизалоқ бувисининг муносабатини тушунмади. Секингина деди:

– Укаларимни олиб кетгани келгандим.

– Сенда гуноҳ йўқ! Ҳамма гап онангда. Одамлар барибир гап қилади. Элнинг оғзига элак тутиб бўларканми? Ҳали даданг келсин, онангнинг кўзига кўрса-таман.

Кампир анча гапирди. Муниса укаларини етаклаб чиқиб кетаётганида ҳам жағи тинмаганди:

– Ўлик ҳолда оқиб келадими, тирик оқиб келадими, барибир одамлар гумон қилади. Иснод бу! Чидаб бўларканми?

Орадан бир ҳафта ўтиб, дадаси кириб келди. Ва-жоҳатидан от ҳуркарди. У бор овози билан аёлини чақирди. Онаси билан бирга уйда учта мурғак жонга ҳам титроқ кирди. «Дадам қачон келади?» деб ҳар куни сўроқлайдиган укалари ҳам Мунисанинг пинжи-га суқилди.

– Даданг биринчи бувингникига кирибди. Ўлдик, энди, – онаси ҳам Мунисага илтижоли қаради. Қиз-нинг юраги эзилди.

«Қачон тугайди бу кўргиликлар? Бу жанжалларнинг охири борми?»

– Менга пул топинг, пул топинг деб жўнатиб, ўзинг... – онаси бир сўз дейишга улгурмади. Бошу кўзига ке-либ тушган муштлардан овоз ҳам чиқара олмади.

– Менинг қизларим фирт етим бўлиб катта бўляпти. Сен муғомбир, битта қизингни иккита отали қилиб қўйган экансан-да! Чик, йўқол! Кет уйдан! Камолни ҳам, Жавлонни ҳам кўрмайсан!

– Мен нима қилдим? Нега доим айбсиз калтак ейи-шим керак? Гуноҳим нима? Сувда оқиб келган мурда учун ҳам жавоб бераманми?

– Жавоб берасан! Ҳаммаси учун жавоб берасан!

– Анҳор шу ердан оқиб ўтса, айб мендами? Кела солиб қўл кўтармай, ҳолинг қандай, деб сўранг. Йўқли-гимда болаларимга нима бердинг, денг! Болаларим соғинмадими, денг!

– Ҳолингнинг нимасини сўрайман? Маза қилибсан-ку!

– Маза қилиб нима қилдим? Болаларингиз оч қол-масин, деб синглингизнинг уйида ишлаётган усталар-га овқат пиширдим. Ортган нони, овқатини олиб кел-дим. Ишламасам, сиз уч ой дараксиз кетдингиз! Нега шуларни ўйламайсиз?

– Ойим гапирмай турса-чи? – йиғламсиради Камол.
– Дадамнинг баттар жаҳли чиқади.

«Буни укам ҳам билибди. Аммо онам ҳеч қачон билмайди. Доим гапира-гапира таёқ ейди...» Муниса хўрсиниб қўйди.

Ўша кун и онаси ҳушини йўқотди. Укалари соғинч-ни ҳам унутишди. Дадасининг юзига ҳам қарамас, онасининг тепасида изиллаб йиғларди.

– Даданг қани? – кўзини очиши билан сўради онаси.

– Билмадим, чиқиб кетди.

Қош қорая бошлаганда дадаси қовоғидан қор ёғиб кириб келди:

– Ҳалиям ўтирибсанми уйда? Сенга йўқол дедим-ку!

– Учта болам билан қаерга сига-ман? Одамлар бу эри билан ҳам яшай олмабди, демайдими?

– Ор қилиб қолдингми? Биринчи эринг билан қайта топишганинг ор эмас, иккинчиси билан ажрашганинг ор, а? Ҳа-а-а, айтганча, у эринг ўлиб қолди. Бора-диган жойинг йўқ-да! Отанг ҳам киритмайди. Чунки биринчи эринг билан ажрашганингда тавбангга таятган! Йўқол!

– Нега кетишим керак экан? Гуноҳим бўлса экан кетсам! Ҳеч қаерга кетмайман!

– Нима? Мен шунча гапдан кейин ҳам сен билан яшарканманми?

– Қанақа гап? Нима гап бўлди? Ким мени ўша билан тутибди? Ана милиция аниқлабди. Фирт маст бўлган экан. Мастлиги учун ўзини ўнглай олмай чўкиб ўлибди. Қишлоғида сувга тушиб кетганини кўрганлар бор. Топишолмаган. Шу ерда кўриб қолишди.

– Шунча гап етмагандек, унинг уйида пишириб қўйганмиди сенга?

– Муниса... – бақриб гапираётган онасининг негадир овози титраб кетди. – Шу пайтгача отаси кимлигини билмасди. Кўрмаганди ҳам. Охирги марта кўрсин дедим. Эртага мендан хафа бўлиб юарди.

Дадаси бу гапдан кейин оғир ютинди. Сўнг ўшқирди:

– Муниса! Яна Муниса! – эшикни қарсиллатиб тепди.

Мунисанинг бутун вужудини қалтироқ тутди. Ҳозир урса керак, деб ўйлаганди. Ундай бўлмади.

– Уни бериб юбор! – отаси онасига тик боқди.

– Кимга бераман? – онаси қотиб қолди. Нажот ис- тагандек Мунисага қаради.

Мунисанинг эса бўғзига аччиқ нимадир тиқилди: «Мени бериб юборади. Ўша ўлган дадамнинг уйига жўнатиб юборади. Энди нима қиламан?»

– Бувиси, аммалари, холаси бор... – тишланиб деди отаси.

– Уларга қандай қилиб айтаман? Мунисанинг зара- ри тегаётгани йўқ-ку! Укаларига қараса, овқат пишир- са, уйни йиғса, сигирни боқса...

– Сен нима иш қиласан? Ишга бораётганинг йўқ- ку! Қўшнилари билан мени ғийбат қилишдан бўшамай- сан, а?

– Айтдим-ку, сиз кетганингиздан буён синглингиз- нинг янги қураётган ҳовлисида, усталарга қарадим, деб. Бўлмаса, очдан ўлардик.

– Муниса кетади, мен қизларимни олиб келаман. Улар қилади ишларни!

Мунисанинг миясини яна сўнгсиз саволлар парма- лай бошлади: «Қаёққа бораман? Ким билан яшайман? Дадамнинг қизлари ким? Улар қаерда?»

– Бир ой холаси олиб кетганди. Чидай олмадингиз- ку! Сигирга қарайдиган одам керак, деб олиб келтир- дингиз. Энди мен опамга яна нима дейман?

Эр-хотиннинг «дока рўмоли қуриши» узоққа чўзил- ди. Онаси отасини қизлари келишига, аммо Муниса ҳам шу ерда туришига кўндирди. Қизларини олиб кел- гани кетган ота негадир уларсиз қайтди. Кела солиб яна аламини хотинидан олди:

– «Хотинингнинг битта етимига кўйлак олиб бера олмаётган экансан, буларни қандай боқасан», дейиш- ди. Нега шунақа? Нега мен одамлар каби кўп пул топа

олмайман? Нима учун доим қўлим калта? Тошкентда уч ой итдек санғидим. Арава сурдим, юк ташидим. Шундан ҳам кўпроқ орттира олмадим. Олиб келган пулим бир халта унга зўрға етди. Ҳаммасига сен сабабчисан. Одамларнинг хотини йўқдан бор қилади. Сен нима қиляпсан?

– Вақтида ўқиш, бирор касбнинг бошини тутиш керак эди. Колхознинг тракторига ишониб нима бўлдингиз? Колхоз ҳам йўқ, тракторини фермерлар сотиб олган.

– Сиз ўқигансиз-да, а? Олий маълумотлисиз! Ҳисобчисиз! Қани, сизга олий маълумотингиз нима беряпти?

– Беради, ҳали! Янги ишхоналар, фирмалар, ташкилотлар очилади. Улар ҳисобчисиз иш юрита олмайди. Бир-икки йил ўтсин! Ҳамма нарсa бирдан ривожланиб кетмайди-ку!

– Ўқимаган бўлса ҳам Гулсара яхши эди. Ҳовлидаги бир тутам ерни ҳам бўш қўймасди. Баҳорда кўкат, ёзда мева, қатиқ, кузда картошка, сабзи сотарди. Шунинг учун онамга ҳам ёққан у, – Муниса илк бор отасини мунғайган, ғариб ва ночор аҳволда кўрди. – У мендан норозидир. Шунинг учун бирим икки бўлмаяпти. Қизларимдан хабар олмай қўйгандим. Бугун бориб йиғлаб юборай дедим. Катта бўлишибди. Улар онасидан эрта айрилгани етмагандек, отасиз ҳам ўсяпти.

Муниса ҳозир онаси бир нима дейдию, тагин жанжал бошланади, деб ўйлаганди. Аммо онаси хўрсиниб отасига яқинлашди:

– Хафа бўлманг! Бекор индамай келаверибсиз-да, ҳеч қурса икки-уч кунга меҳмонга олиб келиш керак эди.

– «Дадажон», деб бўйнимга осилишганда ўкраб юборай дедим. Катта қизимнинг бўйи роса чўзилибди. Онасининг ўзгинаси. Нақ Гулсара. Аммо юзлари сўлғин. Умри ўхшамасин! Агар Гулсара касал бўлма-

ганда, ўлмаганида қизларим шўх-шодон ўсишарди. Жуда шўх эди, улар. Ўша шўхликларидан асар ҳам йўқ...

Мунисанинг отасига раҳми келди. «Дадам аслида ёмон эмас. Каромат опанинг эри айтганидек, уни дард шунақа қилиб қўйган. Демак, ойимдан олдин у Гулсара деган аёлга уйланган. Қизлари бўлган. Ҳозир ўша аёли ҳам, қизлари ҳам ёнида эмас! Дадамга ҳам оғир экан... Бувим ҳам балки шунинг учун жаҳддор бўлиб қолгандир? Дадам «Онам Гулсарани яхши кўрарди», деди-ку! Дадамнинг қизлари бувимнинг биринчи, катта неваралари бўлган. Жондан яхши кўрган. Энди эса...»

Отаси анча вақтгача бошини ушлаб ўтирди. Кейин ўрнидан шарт турди:

– Сигирни сотаман! Бу йил Камол ҳам мактабга боради. Ҳамма болаларимга мактаб кийим олиб бераман. Қолган пулига қўй оламан. Семиртириб яна сотаман, яна оламан. Бошқа чора йўқ!

Муниса отаси «ҳамма болаларимга мактаб кийим олиб бераман», деганида ўзини ҳаёлига ҳам келтирмади. Ахир у бу одамнинг боласи эмас! Эртакларда тасвирлангани каби ўғай қиз. Шу сабабли ҳаёти ҳам ўғай қизларники каби оғир кечмоқда.

– Бу сенга! – деди бозордан қайтган, кайфияти чоғ отаси Камолни ёнига ўтқазиб. – Костюм-шим олдим, қара! Мактабга куёв боладек бўлиб борасан, ўғлим!

Муниса отасини ҳеч қачон бунақа кайфиятда, меҳри жўшиб турган ҳолда кўрмаганди.

– Булар қизларимга. Форма-фартук! Мана, бу каттасига, бу кичигига! Бу эса Жавлонга. Жавлон, сенга крассовка олдим, қара. Мактабга борсанг, акангникидақа куёвларникидек, костюм-шим олиб бераман, ҳўп.

Муниса ҳўрсиниб қўйди.

«Менинг дадам ҳам мени ўйлаганмикан? Бу дадам қизларини гапиргани каби «қизим» деб гапирганми-

кан? Йўқ, мени эсламаган ҳам. Бўлмаса, бир марта бўлса-да, келарди. Мана бу дадам каби мактабга кийим олиб берарди. Мени дадам ёмон кўрган!»

Қизалоқ бўғзига тиқилган аламни зўрға ютди.

– Муниса, – кутилмаганда отаси уни чақирди. – Сени ҳам эсдан чиқармадим. Мана, сенга мато олдим. Ойинг форма тикиб беради. Фартугини ҳам уйда сурп бўлса тикарсан, ойиси.

Муниса хурсанд бўлганидан жилмайиб қўйди: «Дадам яхши одам. Мен ўз қизи бўлмасам ҳам, эсдан чиқармабди. Ўз дадам эса, ҳеч қачон эсга олмаган!»

– Келаси йил сенга ҳам тайёр форма-фартук олиб бераман. Фақат менга ёрдам берасан. Якшанба куни бозордан пулим етганча қўзи олиб келаман. Уларни боқасан, пахтазордан ўт юлиб келасан, майлими?

– Майли, – қизалоқ ширин энтикди. Энди отаси унга бозорнинг форма-фартугидан олиб беради. Қандай яхши!

Қизгина қиши билан янги кийим орзусида қўзиларга қараб чиқди. Баҳорда эса уларни ўтлатгани ҳам олиб чиқадиган бўлади. Ҳар гал тутзорга борганида Райхон момо эсига тушарди.

«Қўй жаннатдан чиққан. Шунинг учун ҳечам озор бермаслик керак», – деганди бир гал момо.

Шу гап учун ҳам Муниса қўйларига вақтида ўт, вақтида сув берарди. Ҳаммаси рисоладагидек эди. Токи...

– Опа, қўйларни мен боқай, – ҳоли-жонига қўймади бир куни Камол. – Синфдошларим қўй боқаркан, менам бирга боқаман.

– Дадам уришади, – рози бўлмади Муниса.

– Сўрайман дадамдан!

– Даданг йўқ. Қизларини кўргани кетди. Опангнинг ўзи боқади, – онаси ҳам қаршилиқ қилди.

Аммо Камол қайсарлигини қўймади. Уч дона қўйни олдига солиб ҳайдаб кетди. Мунисанинг юрагини эса хавотир эгаллади. Куёш уфққа ёнбошлай бошлаганида ҳам Камол кўринмади.

– Ойи, мен Камолдан хабар оламан, – Муниса ҳовли этаги сари одимлади. Сал нарида укаси уй томон йирлаганча югуриб келарди.

– Опа, қўйлар... Қўйларни дамлатиб қўйдим.

Қизнинг оёқлари жонсизланди. Ортидан эшитилган ўктам овоз эса эсидан айирди:

– Нима? Сен нега қўйларга қараб юрибсан?

Муниса орқасига ўтирилди-ю, отаси ва унинг ёнида турган иккита хушрўйгина қизларни кўриб нафаси ичига тушди.

Нима учундир унинг хаёли қўйларга эмас, дадаси ёнидаги қизларга кетди. Қалбидаги қўрқув ўрнини қанақадир қизганишми, ўксинишми, ночорликми эгаллаганди.

«Дадам энди мени ҳайдаб юборади. Ўзининг қизларига қарайди энди...» Юрагига яна қўрқув кирди.

– Йўқлигимдан фойдаланиб дарров Камолни жўнатдингми? Ўлдираман сени. Каллангни оламан! – отасининг ғазабнок овози янада титратди.

– Ҳозир ўзим қарайман, – Муниса бу гапларни негадир пичирлаб айтди-ю, югуриб кетди.

– Қўйларга бир нима бўлса, кўрасан мендан, – ортидан отаси бақриб қолди.

У қўйларининг олдига борганида Камолнинг ўртоқлари уларни югуртириб юрган экан.

– Ҳеч нарса қилмайди, десак ҳам Камол қўрқиб кетиб қолди. Олиб кетаверинг, сув ичирмай туринг. Уйгача югуртириб олиб кетсангиз, ҳеч нарса қилмайди, – деди Камолнинг синфдоши Жаҳонгир. – Дадангиз ҳам келяпти-ку! Кетдик, болалар...

Муниса шарт ортига ўтирилди. Отаси ҳаллослаганча югуриб келарди. Қиз нима қилишини билмай қолди.

– Бақраймай, югуртир. Кетдик, уйга. Кўзинг кўкармай ҳар нарса бўл! – отаси қўлидаги хивич билан Мунисани бир солди.

Билаги, бели, оёқлари бўйлаб тушган ингичка, аммо аччиқ, ўйиб кетувчи зарб қизалоқнинг суякларигача

боргандек бўлди. У қўйлари билан барабар чопқиллади. Ичида тинмай уларга ҳеч нима қилмаслигини Худодан сўради.

– Бирор кимдан қатиқ сўраб кел. Меҳмон қизларнинг қатиқ ичгиси келибди, – унга кўзи тушиши билан иш буюрди онаси.

«Кимдан ҳам сўрардим? Каромат опаникига ўтаман-да!» У шундай дея чинни косани кўтариб, қўшни-никига йўл олди. Дарвоза олдида Икромга дуч келиб, каловланди:

– Қатиқ бериб тура олмайсизми?

– Қайтариб олиб келсанг, бераман... – йигит ҳазиллашди.

Муниса жилмайди. Биладики, қишлоқда ҳеч қачон қўшнидан олинган нарса қайтариб берилмайди. Мабодо қайтариб берган тақдирингизда ҳам бошингиз балога қолади. Ўша қўшни сизни бегоналикда, оқибатсизликда, меҳрсизликда айблайди. «Мени шугина нарсага олмадингизми? Шу қадар бегона бўлдикмики, олган нарсангизни қайтариб беряпсиз», дейди. Албатта бу егулик, озиқ-овқат, экин-тикинларга боғлиқ анъана. Аммо, пул, бирор хил буюм борасида ҳеч ким бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди. Муниса ҳам Икромнинг ҳазилини тушунди. Энди жавоб қайтариш учун оғиз жуфтлаган ҳам эдики, нариги ҳовлидан отасининг важоҳатли овози эшитилди:

– Муниса-а-а? Муниса қани?

Қизалоқ ихтиёрсиз қўлидаги косани ерга ташлади-ю уйига қараб югурди. Косанинг чил-чил синган овози эшитилди, аммо парво қилмади. Кўз олдида Икромнинг хавотирли нигоҳи акс этди. Унга ҳам лом-мим дея олмади. Ўз уйларига чопиб кираркан, ҳовли этагида турган отаси уни кўриши билан шердек отилди. Муниса қочмади. Бунақа пайтда қочиш ҳеч нарсани ўзгартирмаслигини биларди. Елкасини қисганча тураверди. Лекин отасининг қаҳрли юзи уни сескантирди. Ўзи сезмаган ҳолда ҳовлининг чап томонига қараб

югурди. Уй ёнидан қўшиб қурилаётган ошхонанинг ҳали қўйилмаган деразаси ва сал наридаги энди кўтарила бошлаган деворга ҳўл тахталар териб қўйилганди. Муниса бир эгилиб тахталар остидан ўтиб кетди. Сал ўтмай...

– Воҳ, онажон! – бу отасининг жон ачитувчи овози эди.

Орқасига қараган Муниса қотиб қолди. Отаси ерда юзини ушлаганча, чалқанча ётарди. Ёнига югуриб борди. Ҳолини сўрашга эса юраги йўқ. Отаси аввалига ингради. Сўнг юзидан қўлини олмай туриб тирсагига таянганча ўтириб олди.

– Дада? – оҳистагина титраб-қақшаб чақирди Муниса.

– Ўл, дада! – у қўлларини бирдан пастга туширди-ю, ердан дуч келган нарсани олиб қиз томон улоқтирди. – Бор, қўйга қара! Агар бир нима бўлсин, сени ҳам қўшиб ўлдираман.

Муниса юзига, бўйнига келиб теккан тошларга эътибор ҳам қилмай қўйлар томон кетди. Шу пайт ҳовли этагидан Каромат опанинг эри кўринди.

– Нима қилибди, қўйга?

– Дамлаган...

– Менга кўрсат-чи?

У киши қўйларга обдан қараб чиқди:

– Ҳеч нарса бўлмаган. Фақат мана буниси... Бунисўйиш керак. Дадангни чақир, бўлмаса ҳаром қотади.

Қизалоқнинг юраги орқасига тортиб кетди:

– Тузалмайдими? Сўйсангиз, дадам мени ўлдиради.

– Кўрқма, сўйса қайтанга фойда қилади. Гўштини сотади. Агар ўлиб қолса, ростдан ҳам сенга қийин бўлади.

Муниса бошини эгганича тураверди. Худди у дасини чақирмаса қўй сўйилмас, тузалиб кетадигандек.

– Тезроқ ҳаракат қилиш керак. Нега турибсан?

Муниса чуқур ҳўрсинди-ю, аммо жойидан жилмади.

– Қўшни-и-и! Пичоқ билан келинг, тез! – унинг ўзи ҳовли томонга бўйнини чўзиб бақирди.

Зум ўтмай улар олдида отаси қўлида пичоқ билан пайдо бўлди.

– Сўйиш керак. Семизгина, зарар қилмайсиз. Садр қассобга берасиз, дарров сотиб беради. Калла-почасини ўзингиз пишириб, мазза қилиб ейсиз.

– Сўйинг унда, – отаси қўшнига шундай деркан, Мунисага зардали қараб қўйди.

– Четроққа олайлик...

Ўша кун Муниса отасининг қизлари билан гаплашиш тугул кўришмади ҳам. Чунки одатига кўра, отаси уни уйга киритмади. Қўйни, гўштни саранжомлаган бўлса-да, жаҳли тарқамаган экан.

– Йўқол, дардисар! Менинг қизларимнинг олдига кетишимни билиб атай қилгансан, – деди у.

Шу билан Муниса мунғайибгина кўчага одимлади. Яна Каромат опаникидан қўним топди. Хўрлиги келди: «Доим ҳамма нарсага мен сабабчиман. Барча кўнгилсизликлар мени деб бўлади. Райҳон момо «Ойнинг ўн беши ёруғ...» дерди. «Бу кунлар ҳам ўтар кетар»ни ҳам у киши ўргатганди. Лекин қани ўша ёруғ кун? Нега зулматдек қора кунлар ўтиб кетмаяпти? Мен қачонгача қўшниникида қимтиниб ўтиришим керак? Нега онам менинг ёнимни олмайди?»

Унинг хаёлини уйлари томондан келаётган шовқин тумандек тарқатди. Эшикдан отилиб чиқаркан, уй эгаларининг ортидан бош чайқаб қолганини кўрди.

– Шу пайтгача тишимни тишимга босдим. Менинг қизим одам эмасми? Уни кўчага қувганингиз қувган! Жим юрганимнинг сабаби қизларингиз бағрингизда эмаслигидан тилим қисик эди. Бир сўз дея олмасдим. Мана ўз болаларингиз уйда-ку, нега Муниса кўчада ўтириши керак! – бора-бора қулоғига кирган онасининг гаплари кўнглини бўшатди.

«Йиғламайман! Нега йиғлашим керак? Дадамга куч бер, ўгай опа-сингилларимнинг ачиниш билан қарашлари учунми? Йўқ! Асло йиғламайман!»

– Кет! Сен ҳам кет! Қизларим бир кунгина уйга келганига тилинг чиқиб қолдими? Шу пайтгача сенинг қизинг менинг уйимда яшаб келаётганди.

– Бунақа яшагандан кўра, яшамагани яхши. Егани калтак, тунагани кўча! Энди тинч яшасак бўлади-ку!

– Қанақа тинч яшайсан? Бугун қилган ишини қара. Битта қўйнинг бошига етди, дардисар! Чик, сенам йўқол!

– Кетаман, майли, кетаман! – онаси зорланди. – Сизга тегиб нима кўрдим?

– Кет, сенга шу керак! – отаси ҳовлининг ўзида яна онасини калтаклади.

Муниса мум тишлагандек жим турди. Ўпкаси тўлиб келса-да, бўғзига алам тиқилса-да, бошини эгганича сасини чиқармади.

Онаси судралиб уйга кираркан, бақирди:

– Камол, Жавлон чиқинглар кетдик.

– Кет, кет... Бўй етган болаларинг билан гўрга ҳам сифмайсан! Уялмайсанми?

– Болалар бўй етганини билиб ҳам ўзингиз уяляп-сизми? Муниса бола эмас! Ўн тўртга кирди. Кечаси кўчада ўтириши уят эмасми?

– Қизларим келган кундан жанжал қилдинг, а? Биринчи кунданоқ сифдирмаяпсан, а? Йўқо-о-л!

Онаси уч боласини етаклаб кўчага чиқди. Отаси кўзига нима кўринса урди, тепди, синдирди. Камол ва Жавлон жавдираб бир онасига, бир Мунисага қарарди.

– Кечаси қаерга ҳам борардингиз? Бизникига киринг, – Каромат опа йўлларини тўсди. – Эрталабгача жаҳлидан тушади.

– Ортиқ яшай олмаймиз. Ўзингиз ўйланг, қачонгача чидаш мумкин? Эримнинг зуғумлари камдек, қайнонам ва қайнсинглим ҳам қўшилиб қўяди, – кўз ёшларини тўхтата олмади онаси.

Мунисанинг қалбини тушунуксиз ҳислар чулғаб олганди. Хурсанд бўлишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмасди.

«Энди дадам билан яшамаймиз. Ёруғ кунлар келди. Бизни ҳеч ким уришмайди, калтакламайди. Дадам ўз қизлари билан яшайверади. Лекин бизнинг дадамиз ким бўлади? Камол ва Жавлон кимни дада дейди?»

У шу ўй-хаёллар билан уйқуга кетди. Эрта тонгда эса тўртталаси йўлга тушишди.

– Ие, кимлар келибди? – тоғаси уларни очиқ чеҳра билан қарши олди. Лекин опасининг кўкарган юзи, шишган кўзлари, синиқ рангини кўриб сергак тортди. Уйга кира солиб саволларга кўмиб ташлади: – Тинчликми? Поччам билан уришиб қолдингизми?

Ҳасса таяниб кириб келган бобоси ҳам қизи ва невараларига ачиниш билан қаради. Бир зумда холаси ҳам етиб келди. Ҳаммаси Мунисанинг онасини ўртага олишди.

– Сен ўзи ҳеч нарсага чидамайсан. Рўзғорда бўлади-да, ғиди-биди. Биринчи эрингдан ичади, деб ажрашдинг. Энди бунисини калтаклайди, дейсан. Турмуш сенга ўйинчоқми? Ҳеч нарсани тушунмайдиган ёш келинчак эмассан-ку! Қирққа қараб кетяпсан. Одамлар эшитса нима дейди?

– Куёвингиз қизларини олиб келди. Энди Мунисага кун йўқ. Шундоқ ҳам калтакнинг тагида катта бўляпти. Қизлари биз билан эмаслиги учун тилим қисиқ эди. Шуни баҳона қилиб, доим Мунисани ҳаммаси сиғдирмасди. Энди қизлари келиб ҳам уни кўчага қувлади. Унинг қизлари уйда ўтирса-ю, меники кўчада тунаса, чидай оламанми?

– Ўзинг ёмонсан! Аслида Мунисанинг отаси билан ажрашмаслигинг керак эди. Қайси эркак ичмайди? «Ичади-ичади, топгани ароққа кетади, кун кўрмайман», деб келиб олдинг. Ойим ҳам кўнглингга қаради. Мана нима бўлди? Энди бу эринг ҳам ёмон!

– Сизни поччам мана шунақа қилиб урадим, айтинг! – онаси холасига юз-қўзларини ишора қиларкан, йиғлаб юборди.

– Аввалги эрингни ҳам «поччам шунақа ичадим, айтинг!» дегандинг – юзини бурди холаси.

– Бир кун Муниса иккимизни ўлдириб қўйса чидайсизларми? Сизлар шунақа қилиб талайпсиз, бошқалардан нима ҳам кутай?

– Тилинг ёмон сенинг! Ўзинг ёмонсан! – холаси янада кўтарилди.

– Кет, уйингга деяпсизми?

– Ҳали қолмоқчимисан? Учта боланг билан қаерга сифасан? Нега бунча бу бефаҳм, а, ота? – холаси қошларини чимириб бобосига қаради.

– «Эр-хотиннинг уруши – дока рўмолнинг қуриши» деб қўйибди болам. Бир-икки кун меҳмон бўл. Куёв келса кетаверасан, – бобоси оғир хўрсиниб қўйди.

– Кетмайман! Куёвингиз ҳам келмайди. Биламан, феълини. Келмайди, кейин ўзим борсам, «ҳеч кимга керагинг йўқ, ўз уйингга ҳам сифмайсан», деб яна эзди.

– Нега ўйлаб кўрмайсан? Отамникига бир кун сифасан, икки кун сифасан... Кейин...

– Бу ерда турмайман! Нима яшай олмайди, деяпсизми? Ишлайман, пул топаман, боқаман болаларимни ўзим...

Онаси айтганини қилди. Бутун яқинлари қаршилигига қарамай, болаларини етаклаб шаҳарга йўл олди. Кун бўйи баланд-баланд бинолар орасида юришди. Онаси дуч келган одамни саволга тутарди:

– Ижарага қўядиган одам йўқми?

Қош қорая бошлаганда сигарет, писта каби майдачуйда сотиб ўтирган бир кампир ёнида ўтириб онаси дардини ёрди. Момонинг гапидан эса онасининг чеҳраси ёришди. Кампир рўпара қилган аёл қандайдир жаҳлдор экан. Тўнг ва қисқа гапирган бўлса-да, онасини хурсанд қилди:

– Бу укамнинг уйи. Яқинда сотиб олди. Жиҳозлари билан бирга харид қилди. Ўзи хорижда. Ҳар ҳафта йиғиштириш менга малол келяпти. Тоза-озода сақлаб ўтирсангиз бўлди. Пулингиз ҳам керак эмас. Савоб ҳам керак-ку!

Уй жуда чиройли эди. Юмшоқ диван, стол-стулар, катта рангли телевизор, музлатгич...

Аёл кетгач, онаси уларни қучиб йиғлаб юборди:

– «Ёлғизнинг ёри – Худо» деганлари рост. Мана, қанақа зўр жойга жойлашдик. Яна бепул. Фақат жиҳозларга эҳтиёт бўлинглар. Энди фақат иш излашим керак. Ейиш, яшаш учун пул топсак бўлди. Аста-секин ҳаммаси изга тушади.

Эртасига ҳам, индинига ҳам онаси уйга шалвираб кириб келди. Ҳалиги сигарет сотувчи кампир ва ижарачи хотин уларга егулик беришди.

– Нариги кўчада кичкинагина бозор бор. Тонгда катта бозорга борсанг, қишлоқдан одамлар картошка, пиёз олиб келишади. Ўшалардан арзонга олиб қолда, кичик бозорда сот, – маслаҳат берди кампир кечки пайт. – Иш тополмайсан. «Қўлдан берганга қуш тўймас», дейишади. Бозор энг яхши пул топадиган жой.

– У учун... – онаси гапини тугатмасдан кампир тушунди.

– Пулни мен бериб тураман. Ой охирида ўзингни тутиб олгач, қайтарарсан.

Онасининг кўзлари ёшланди:

– Раҳмат, сизга. Сизни учратмасам нима қилардим? Онамдек яхшилик қиляпсиз. Онам ўрнида она дейман... Мендан қайтмаса, Худодан қайтсин!

Эртасига тонг отмасдан туриб Мунисанинг онаси йўлга тушди. Мунисага эса қаттиқ тайинлади:

– Укаларингга қараб ўтир. Уйни йиғиштир. Нарсаларга эҳтиёт бўлинглар.

Уч бола кечгача оч-наҳор онасини кўзлари тўрт бўлиб кутишди. Қоронғи тушиб қолганида онаси кайфияти чоғ, тўлиб-тошиб кириб келди:

– Мана сизларга нима олиб келдим.

Болалар онасининг қўлидаги нарсаларга ёпишди. Бир зумда Муниса овқат пиширди. Овқат еб ўтиришганда онаси Камолга юзланди:

– Ўғлим, сен укангга қараб ўтира оласанми? Бугун жуда қийналдим. Катта бозорга уч марта бориб келдим. Агар Муниса иккимиз бўлсак, кўпроқ нарса олиб келардик, кўпроқ пул топардик.

Камолнинг қовоғи уюлди:

– Жавлон йиғлайди-да...

– Жавлоннинг эси кўп, йиғламайди. Болам, йиғламайсан, а? Тушлик пайтида опанг сизларга музқаймоқ олиб келади. Хўпми?

Бирдан икки боланинг ҳам юзига табассум югурди. Шу билан Муниса онасига бозорда кўмаклаша бошлади. Тонгда катта бозордан сабзавот ва мевалар олиб кичик бозорга келишар, сўнг уни онаси сотар, Муниса укалари ёнига қайтарди. Шундай қилиб, икки ҳафтани ўтказишди. Энди уларнинг бошпанаси, пули бор. Ҳеч ким уришмас, бақирмас тинч ва қувноқ яшаётган эди. Ҳатто, уларни кўришга келган бобоси ва холаси ҳам хурсанд бўлди.

– Мана бунга кийим олиб бер, невараларимга, – бобоси сақлаб юрган нафақа пулидан озроқ ташлаб ҳам кетди.

Муниса ичига сиғмасди. Ҷиройли уйда, жанжал ва калтакларсиз яшаётганига ишона олмасди ҳам. «Ёруғ кунларимиз келди», дерди худди Райҳон момо билан гаплашаётгандек. Аммо «Бу кунлар ҳам ўтар-кетар» деган гапни эслашни истамасди.

«Бу кунларнинг ўтишини хоҳламайман. Ўша эртактаги подшога ҳам қийин бўлган экан. Узугининг кўзи доим эслатиб турган. Мен эса эсламайман!» – мийиғида куларди у. Аммо тақдир унинг қўлида эмас экан. У қувончи ичига сиғмай бозордан уйга келаётганида рўпарасида турган кишини кўриб қотиб қолди. Қоч-

моқчи, бекинмоқчи бўлди. Афсуски, отаси уни аллақачон кўриб бўлганди...

Оёқларидан жон кетгандек бўлиб қимирлай олмай қолди. Нигоҳларини отасидан узмади. Қани эди, кўзи орқали қаршингдаги кишининг нияти, мақсадини билиб бўлса? Шунда Муниса ҳам отасининг нима учун келганини биларди.

– Ойинг қани? – қовоғини очмай гапирди отаси.

«Айтсаммикан, йўқми? Айтсам, ёнига бориб уради. Айтмасам, мени уради...»

Муниса доимгидек индамади. Бошини қуйи солганча, тураверди.

– Қулоғинг карми? Ё соқов бўлиб қолдингми? – тутатиб бақира бошлади отаси.

Қиз яна унини чиқармади. Отаси жаҳл билан юзига шاپалоқ туширди. Муниса мувозанатини йўқотиб, икки қадам ёнга юрди.

– Ойингни сўраяпман, мол! На салом берасан, на сўрашасан? Кўзинг кўкармай, ўл! Ким боқяпти, сизларни? Ё ойинг эр топдимми яна? Гапир! – отаси елкасидан нуқиди.

Қизалоқ аросатда эди. Айтса ҳам, айтмаса ҳам ўзига қийин.

«Айтмайман! Жим туравераман. Ойим қоронғи тушганда келади. Унгача дадам қишлоққа қайтиб кетади».

Муниса шу фикрдан тетиклашгандек бўлди. Тилини ютгандек овоз чиқармади. Ундан фойда чиқмаслигини билган отаси йўл четидаги дарахт тагига чўкди.

Муниса енгил тортган бўлса-да, хотиржам эмасди. «Ўйга борсам, қаерда яшашимизни билиб олади. Бозорга борсам, ойимни кўради. Яхшиси...»

Қиз сал наридаги таниш кампир сари одимлади. Бу отасини сергак торттирди.

– Отанг шуми? – кампир олдидаги столчага сақичларни жойлаштираркан, сўради.

– Ҳмм... – Муниса нима қилишни билмасди.

– Ўтир, ёнимга. Бегонадек жим ўтиравер.

– Укаларим уйда оч.

– Сал вақт ўтсин, сен жойимда савдо қилиб турасан, мен уйдан егулик бериб келаман, – момо Мунисанинг юзига қарамай гапирар, қўли иш билан банд эди.

– Дадам биздан кўз узмаяпти. Иккимиз гаплашаётганимизни кўриб турибди. Билиб қолади.

– Бўлмаса, уйга бориб Муяссарга телефон қиламан. Укаларингдан хабар олади.

Мунисанинг кўнгли бироз тинчланди. Муяссар опа – ижарачи хотин. Сал қўполлигини айтмаса, жуда меҳрибон. Ярим соатлар ўтиб сотувчи кампир ўрнидан қўзғалди:

– Мен кетдим. Сен қараб тур. Нархларни биласан-а? Кимдир сўраса, сотавер, – кампир эринмай ҳамма нарсанинг нархини яна бир марта такрорлади.

У узоқлаша бошлади ҳамки, Мунисанинг отаси ҳам ўрнидан қўзғалди. Қизнинг ичига титроқ кирди: «Яна мени саволга тутади. Дўқ-пўписи қилади. Энди нима қиламан?»

Қиз ўйлаганидек бўлмади. Отаси унинг ёнига келмади, аксинча кампирнинг ортидан тушди. Аммо ниётига эришолмади. Сабаби, беш дақиқа ўтар-ўтмас момо қўлида егуликлар билан қайтиб чиқди. Муниса уни укаларининг ёнига кетяпти, деб ўйлаб кўрқиб кетди. Шукрки, у ўз жойи сари одимлади.

– Бўлди, Муяссар чиқади. Икковимиз эса шу ерда тушлик қиламиз.

Мунисанинг томоғидан ҳеч нарса ўтмади. Икки кўзи отасида эди. Кеч туша бошлади ҳамки, отаси кетай демасди. Мана, онасининг ҳам бозордан қайтадиган вақти бўлди.

– Ойимни огоҳлантириш керак...

– Шунча ҳаракат қилдик. Фойдаси йўқ. Отанг кетмайди. Балки гаплашиб, ҳаммасини узил-кесил ҳал қилиб олишгани маъқулдир? – ўйланиб деди момо.

Шу пайт уйлар орасида онаси кўринди. Мунисанинг юраги тез ура бошлади. Узоқдан бўлса-да, Му-

ниса сизди, онасининг ранги оқарди. У эрини кўриб қотиб қолганди. Иккаласи бир-бирига нимадир деди. Кейин отаси онасининг юзига қулочкашлаб тушириб юборди.

– Бизни олиб кетади, яна уради, яна жанжал бўлади... – қиз кўрқа бошлади.

– Худо сабр берсин! Катталар уришаверади. Болани ўйламайди. Азобланияпти, руҳи синяпти, кўнгли ўксияпти демайди. Эртага кейин боламга нима жин урди, экан, деб юришади, – асабийлашиб деди момо.

Улар анча вақтгача мурасага кела олишмади.

«Ҳаммаси тамом! Менинг ёруғ кунларим бор-йўғи шумиди? «Ойнинг ўн беши ёруғ, ўн беши қоронғи», дейишади-ку! Мен дадамларникига келганимда олти ёшда эдим. Саккиз йилдан буён кунларим ёришишини кутман. Яхши кунлар ҳам бошланди. Лекин бор-йўғи...»

Ўша куни отаси улар яшайдиган жойни билмагунча кетмади.

– Кетмайман, ажрашамиз. Шунча сабр қилганим етади. Одамлар кетганимни билди. Гапирган гапириб, кулган кулди. Яна ғийбатга сабаб бўлмоқчи эмасман! – уйга киргач ниятини айтди онаси.

– Сен ғийбатни деб ажрашмоқчимисан? Калланг борми? Икки бола нима бўлади?

– Ҳеч нарсa қилмайди. Мана, яхши яшашяпти...

Улар роса айтишишди. Жанжал отасининг кетиши билан якун топди. Аммо унинг охирги гапидан Мунисанинг кўз олди қоронғилашди:

– Мен яна икки кундан кейин келаман. Яхшилаб ўйлаб, нарсаларингни йиғиб, кетишга тайёр бўлиб туринглар. Кетмасанг, ўлдираман! Мунисани ўлдираман!

Сўнг у кетди. Лекин ўзи билан онасининг, Мунисанинг тинчини олиб кетди. Онаси кечаси билан ухламади ҳисоб, «уф»лаб чиқди. Анча пайтгача қизнинг кўзларига ҳам уйқу энмади.

«Энди яна қишлоққа кетамиз. Ойим ва дадам яна уришади. Мени ҳам турткилашади. Дадамнинг қиз-

лари қаерда экан? Уларни яна амма-холалари олиб кетдимикан? Улар билан гаплаша олмадим. Бўлмаса сўраб олардим. Дадам сизларни ҳам урганмиди, дердим...»

Қизалоқ хаёлларга кўмилиб, қачон ухлаб қолганини ҳам сезмади. Эрталаб холасининг овозидан уйғонди.

– Эсинг киргандир, кўзинг очилгандир, дебман сени. Кимга ишониб шаҳарда яшамоқчисан? – шангилларди холаси.

– Ўзимга. Мана, яшаяпман-ку!

– Бир ҳафта яшайсан, бир ой яшайсан. Эртага бозорнинг хўжайини билса, сени қўядими савдо қилгани? Индамай эринг билан кетавермадингми?

– Ўзим ҳам манзилни сиз бергансиз деб ўйладим.

– Қанақасига яшираман, ахир. Ҳалиям «дом», уй рақамингни айтмадим. Эсимдан чиқиб қолибди, дедим.

– Опа, энди мен у одам билан яшай олмайман. Кетишида нима деб кетганини биласизми? «Мунисани ўлдираман», деди. Агар бормасам шундай қилармиш... Шундоқ ҳам Муниса ўлар бўлса, ўлиб бўлди.

– Қачондан буён қизингни ўйлаб қолдинг. Аввал хаёлингга ҳам келмасди-ку!

– Опа, энди Муниса бола эмас. Вояга етпти. Икки-уч йилда совчи келади. Агар келса... Оиламиз бу аҳволдалигини била туриб биров сўрармиди? Ўзим ҳам уяляпман элдан. Ахир энди ёш эмасмиз...

– Шу ёшингда яна эрдан чиқиш ҳам уят... – борган сари холасининг жаҳли чиқарди. – Бозор ҳам вақтинчалик, қўшнилариинг ҳам бир бугун ёрдам берар, эрта берар, кейин улар ҳам ўзи билан овора бўлиб қолади. Тинчгина уйингга кет. Отам ҳам ўйланиб ўтирибди. Кетдим, мен. Ишга кетаётгандим. Кириб ўтай, дедим. Эсингни йиғ. Рўзфорингни ўйла. Болаларингнинг келажагини ўйла. Эртага қиз чиқариш, ўғил уйлаш бор. Бошингда эринг бўлмаса, қўлингдан ҳеч нарса келмайди.

Холаси жавраб-жавраб чиқиб кетди. Онаси эса ўйга толиб қолди.

– Ойи, ўйга кетмайлик, – юрак ютиб деди Муниса. – Ўзим сизга ёрдам бераман.

– Бошимни оғритма, сенам! Ҳаммаси ўзи сени деб бўляпти... – ўшқирди онаси.

Муниса буни кутмагани учун чўчиб тушди. Бўғзига нимадир тиқилгандек бўлди. «Ҳа, ҳаммасига мен сабабчиман. Мен туфайли ойим калтак ейди, укаларим дадасидан йироқда. Мени деб дадам аламзада. Аммо менда нима гуноҳ? Нега ҳеч кимга керак эмасман?» У югурганча кўчага чиқиб кетди. Ортидан онаси ҳай-ҳайлаганча қолди. Қизнинг йиғлагиси, ичидаги бор алам ва қайғуни чиқариб ташлагиси келди. Аммо йиғламади.

«Йиғламайман! Ҳеч қачон йиғламайман! Яхшиси, ўзимни ўлдираман. Шунда ҳамма қутулади. Машинанинг тагига ўзимни отиб юбораман...»

– Муниса, аянг бозорга кетдими? – майда-чуйда сотадиган кампир унга кўзи тушиши билан саволга тутди.

– Ҳали кетмади. Холам келиб қишлоққа кетинглар, деди.

– Балки, кетганларинг яхшидир. Оила дарров бузилиб кетадиган оддий нарса эмас. Муқаддас у. Онангга ҳам қийин. Сени ўйласа, ўғиллари тирик етим бўлади. Ўғилларини ўйласа, сенга озор етади. Онанг икки ўтнинг орасида. У томонга юрса ҳам ёнади, бу томонга юрса ҳам. У бармоғини тишласа ҳам оғрийди, бунисини тишласа ҳам. Шунинг учун сен онангга ёрдам бер. Кўнглига қара...

Ҳозиргина ўзини ўлдиришга жазм қилган Муниса бирдан фикридан қайтди. Ўзидан, аразчилигидан хафа бўлиб кетди.

– Ойим сиқилиб ўтиргандир, мен бораёй... – у шундай дея уйига югургилади.

Ўйга кира солиб ўзини онасининг бағрига отди:

– Ойижон!

– Нима жин урди, сени? – жеркиб берди онаси.

«Биламан, ойи. Мени ёмон кўрмайсиз, фақат ҳимоя қила олмаганингиз учун ўзингизни айбдор санайсиз. Шунинг учун мендан ўзингизни тортасиз. Сизни яхши кўраман...»

– Бозорга борайлик, кеч бўлиб кетяпти... – у дилидагиларни онасига айта олмади.

Бозорга бирга боришди. Онасининг умуман чехраси очилмади. Ўйчан ва ғамгин эди. Кутилмаганда «икки кундан кейин келаман», деган отасининг кечки пайт яна йўлларида пайдо бўлиши эса...

– Кетасанми, ўласанми? – йўлини тўсди уларнинг.

– Энди бирга яшай олмаймиз, ажрашамиз. Шунча чидаганим... – онасининг гапи оғзида қолди. Отаси роса дўшпослади. Дарров томошабинлар тўпланди. Ҳеч ким ажратишга ҳаракат қилмас, ғийбат авжига чиққанди:

– Биров билан ушлаб олган, шекилли...

– Тўғри, айби бўлмаса бунақа калтак еб ўтирмасди!

Ким билсин, агар ижарачи хола келиб қолмаганида онаси ҳушини йўқотармиди?

– Бўлди-да! Ҳамма нарсада ҳам чегара бор. Ўлдириб қўясиз ҳозир. Одамлар, ушланглар бу эркакни! Нега мунча урасиз? Болаларингизнинг онаси-ку, бир нима бўлса ўзингизга қийин!

– Сиз бурнингизни суқманг! Болаларимнинг онаси бўлса, болалар билан уйимда ўтирсин! – бор овози билан бақирди отаси.

– Ажрашамиз, ажрашамиз, дедим-ку, – йиғлаганча деди онаси. – Шунақа тарзда яшаб бўладими? Айтинг ўзингиз!

– Қанақа эркаксиз, боринг, кетинг! – яна аралашди ижарачи хотин.

– Сизга нима? Кими бўласиз бунинг? Аралашманг, ишимизга! – бақирди отаси.

– Улар менинг уйимда. Бирор нима бўлса, менам жавоб бераман. Шундай экан, би-и-ир жўнаб қолинг-чи.

– Э-ҳа, уйнинг хўжайиниман денг. Унда сиз билан гаплашаман. Ўнг қулоғингиз билан ҳам, чапи билан ҳам эшитиб олинг, – отаси ўдағайлаб аёлга яқинлашди. – Бугун, қоронғи тушгунча уларни уйингиздан чиқариб юборасиз. Бўлмаса...

– Нима бўлмаса? Мени ҳам калтаклайсанми? – табиатан ўзи қўпол Муяссар опа беписанд қаради.

– Уйингизга ўт қўяман! Тушундингизми? Ўт қўяман! – тишланиб деди отаси.

Мунисанинг оёқларидан жон кетди.

«Нега дадам бунақа одам? Наҳот, бировнинг уйини ҳам ёқиб юборади. Ҳаммасига мен айбдорман. Энди мени деб Муяссар опа ҳам азият чекади...»

Йўқ, адашибди. Муяссар опа ўз ҳақини бериб қўядиганлардан эмас.

– Яхши, ўт қўйиб қаерга борасан? Мана, шунча гувоҳ олдида айтдинг, бу гапни. Агар уйимнинг деворидан бир чимдим тупроқ тўкилса ҳам сенинг ёқангдан оламан. Жавоб берасан! Нима, сенга шаҳар бедарвозами? – дадил гапирди у.

– Опа, бировнинг оилавий можаросига аралашманг! Урсам ҳам, уришсам ҳам хотиним ва болаларим. Ҳаққим бор, – отаси энди овозини пастлади.

– Ажрашаман, деяпти-ку! Кет, бор! Тинч қўй буларни! Ҳозир милиция чақириб, маҳалланинг тинчини бузяпти дейман...

Бу гапдан кейин отаси сўкиниб нари кетди. Сўнг ортига қарай-қарай жўнади. Шу билан отаси бир ҳафта кўринмади. Улар учун яна тинч ва осойишта кунлар бошланди. Муниса ҳам, онаси ҳам анча хотиржам тортиб қолишган. Камол ва Жавлон эса ўйинқароқ. Гўё уларга қаерда яшаётганларининг фарқи йўқдек.

– Ойим бугун ҳам кеч келадими? – текис гилам устида машиначасини юргизаётган Камол Мунисадан сўради.

– Ҳа, кечки пайт бозор яхши бўляпти. Ишдан қайтаётганлар роса мева, сабзавот олишяпти.

– Эртароқ келса, «парк»ка борайлик демоқчийдим. Биздан сал нарида бор экан. Қўшнимизнинг ўғли айтди.

– Ойим келса айтиб кўрамиз, – Мунисанинг гапи тугамай туриб эшик тақиллади. Камол ва Жавлон унга қўрқув тўла нигоҳ билан қаради.

– Дадам... – деди Жавлон кўзларини катта-катта очиб.

Мунисанинг ўрнидан туришга ҳам мажоли қолмади. Яна тақиллади ва асабий овоз эшитилди:

– Муниса?!

– Ойим-ку! – енгил нафас олди қиз. Югуриб бориб эшикни очаркан, онасининг авзойини кўриб, ғамга ботди.

«Дадам келганга ўхшайди. Бўлмаса бозордан бунча тез қайтмасди...»

– Шўримиз қуриб қолди, – тушкун кайфиятда диванга чўкди онаси.

– Дадам келдимиз? – хавотир билан деди Камол.

– Йўқ, бозор дарвозаси ёнида савдо қилишимга қўйишмаяпти. Мумкин эмас, дейишди. Қандай кун кўрамиз?

Онасига қўшилиб, уч бола ҳам чўкиб қолди.

– Энди шаҳарда яшамаймизми? – сўради Жавлон.

– Яшамаймиз, шекилли... – хўрсинди онаси.

Кечки пайт улар бобосиникига меҳмонга боришди. Тўғрироғи, онаси маслаҳат солгани борган экан. Хола-си яна қишлоққа қайтишга, ярашишга ундади. Тоғаси ҳам маъқуллади. Фақат бобоси жим ўтирарди. Онаси эса фақат битта гапни такрорларди:

– Озгина қўлланглар, шу ерда яшаб қолай...

– Нега бу гапга тушунмайди, а? – яна шанғиллашга тушди холаси. – Энди сен аразлайдиган, ажрашадиган ёшда эмассан. Ажрашадиган ҳолинг ҳам йўқ. Биттаси билан ажрашганинг етади.

– Опа, мен ҳам тинч яшашни истайман. Лекин, бўлмаяпти-ку! Анув куни келганда, Мунисани ўлди-раман, деди. Сизга шунақа деса нима қилардингиз?

– Очигини айтсам, Мунисани ўз отасиникига жўнат. Уларни ҳам билсин, танисин! Ўзинг уйингга бор. Мана, сенга тинч ҳаёт.

Мунисанинг кўзлари катта-катта бўлди. Наҳот, уни ўлган дадасиникига юборишади? Ахир у ерда ҳеч кимни танимайди-ку!

– Нималар деяпсиз, а? – ҳайратини яшира олмади онаси.

– Мен Мунисанинг қийналишини истамайман. Оз вақт у ёқда турсин, меникига келсин, отамларникида яшасин. Унинг ҳеч кимга зиёни тегмайди.

– Бўлмайди!

– Мана, сенинг асл ниятинг Мунисани ҳимоя қилиш эмас, ажрашиш!

– Бўлди! Мен гапирмадим, сизлар эшитмадингиз. Ўз кунимни ўзим кўраман! – онаси шундай дея йўлга тушди.

Муниса мунғайиб қолганди. Дунё кўзига тор кўри-нар, ҳеч қаерга сиғмаётганди. Ичида ғалаён қилаётган ҳислар қаергадир бош олиб кетишга ундарди.

Ижара уйга келиб эса ҳаммаси қотиб қолди. Кўп қаватли уй олдида одамлар йиғилганди. Улар яшайдиган биринчи қаватдаги уйнинг деразалари...

– Ким синдирди? – ранги оқариб кетган онаси қовоғидан қор ёғаётган Муяссар опага юзланди.

– Ким бўларди, эринг-да! Келиб роса эшикни урибди. Сизларни уйда, атай очмаяпти, деб ўйлаган. Кейин дераза ойналарига тош отибди.

– Вой ўлмасам, – Мунисанинг онаси оғзини қўли билан бекитди. Атрофга нажот билан боқди. Сўнг Муяссар опага ялинди: – Опа, кечиринг. Илтимос, хафа бўлманг. Ойналарингизни тўлайман. Эртагаёқ олиб бериб, кейин ўғилларимни олиб қишлоққа кетаман.

– Муниса-чи? – қошлари чимириди ижарачи опанинг.

Муниса ялт этиб онасига қаради.

– Мунисами? – онаси қизалоқдан нигоҳини олиб қочди.

Негадир пешанасини ушлаб бир четга ўтиб ўтирди. Кўзлари ёшга тўлди. Оғир «уҳ»ларкан, нигоҳини қизига тикди:

– Муниса, отамнинг ёнида қоласанми? Бобонг билан яшайсанми?

Муниса ерга қаради. Хўрлиги келди. Атрофдагилар улардан кўз узмасди. Қизнинг орияти кўзгалди:

– Уйга кирайлик...

– Менам шуни айтмоқчи эдим. Бу кўчада муҳокама қилинадиган муаммо эмас, – жаҳл билан гапирди Муяссар опа.

Улар уйга киргач, онаси йиғлаб юборди:

– Нима қилай? Нима қилсам тўғри бўлади? Қанақа йўл тутсам, кўнглим тинчийди, хотиржам яшайман?

– Муниса, укаларингни нариги хонада ўйнатиб ўтир, – Муяссар опанинг буйруғидан қизнинг дилида ҳадик пайдо бўлди. Ҳозир унинг тақдирини ҳал қилишади. У қаерда яшайди? Наҳот, уни ўша оламдан ўтган отасиникига жўнатиб юборишади?

«Ўгай отанинг зуғумларини кўрдим. Пешанамда ўгай онани кўриш ҳам бор шекилли... У аёл мени ёқтирмайди. Чунки ўшанда таъзияга боришганида ҳам хушламаганди. Худойим, ўзинг ёрдам бер...»

– Мунисани олиб кетмоқчи эмасмисан? – Муяссар опанинг саволи Мунисани сергак торттирди.

– Отамникида қолдирсамми, деяпман. Кетмаганимга қўймайди шекилли эрим. Агар ўзининг қизларини бувисиникига қўйиб келган бўлса, Мунисага умуман кун йўқ.

– Ўша эрингнинг қизларини ҳам олиб келтир. Шунда индамайди.

– Бешта болани боқишнинг ўзи бўладими? Эрим ҳеч қаерда ишламайди. Агар қизлари истаган бирорта кийим ёки нарсани олиб бера олмаса менинг қоним-

ни ичади. Жанжал бўлади. Шунинг учун у қизларни бувиси олиб кетиб қолган. Қайнонам бунни мендан кўради. Атай жанжал чиқаргансан, дейди. Текканимдан буён шу аҳвол. Бошида қизларга ўзим қарардим. Ўғлим туғилгач, уларга иш буюра бошладим. Кичкина бола нима иш ҳам қиларди. «Укангнинг кийимини олиб кел, қараб тур, ўйнат», дердим. Шунга ҳам қайнонам «ўғайлик қияпсан, муштдай болаларни ишлатяпсан», деди. Бу қизларнинг қариндошлари қулоғига етиб, олиб кетиб қолишди. Кейин онам тўшакка михлангач, Мунисани олиб кетдим. Қайнонамга яна гап топилиди. «Ўзингнинг қизингни олиб келиш учун менинг невараларимни сиғдирмадинг», деди. Шундан сўнг қизим бечора не кунларни кўрмади. Бир нима десам ўз қизларим қолиб сеникини боқяпман, дерди. Шу билан гапира олмасдим.

Бу гаплар Мунисанинг дилини ўртади. Янада қайғуга ботди. «Наҳот, у доим онасига ташвиш келтирган? Нима учун туғилган ўзи?»

– Отангникида Муниса қанча вақт туради? – Муясар опага бу ҳикоя ёқмади шекилли, гапни бўлди.

– Билмадим... – онасининг овози заиф ва чорасиз эшитилди. Яна нимадир деди, қиз англамади. Эшикка яқинроқ келиб, қулоқ тутди.

– Нега пойлаяпсиз? – Камол айёрона илжайди опасига.

– Ойим мени қаерда қолдиришни билмаяпти, – укасига мунгли қаради Муниса. – Жим тур.

Ҳозиргина бир шумликни режа қилгандек шайлашиб турган болакай ҳам бирдан жиддийлашди:

– Мен Жавлон билан машина ҳайдаб тураман.

Қиз яна эшикка бошини яқинлаштирди. Энди Муяссар опа гапирарди:

– Ташлаб кетма, қизингни. Ўзи бор-йўғи уч-тўрт йил қолди. Кейин узатасан. Эрингга шарт қўй. Муниса тинч яшаса, уйга қайтаман, де.

– У шартларни эшитиб, кўнадиган одам эмас. Мана кўриб ўтирибсиз-ку, қилиғини. Мажбурлаб бўлса ҳам олиб кетади. Ҳар келганда уйингиздаги бирор нарсага зарар етказса, мен ҳам бу ерда яшай олмайман. Бунинг устига бугун бозордан ҳам қувишди. Фақат бозор ичида, растада савдо қилиш мумкин экан.

– Нима бўлганда ҳам қизингни ташлаб кетма, демоқчиман. Энди у ёш бола эмас. Эртага у ҳам катта бўлади, фикрлайди. Сен каби она бўлади. Ана ўшанда ўйлайди: онам мени ташлаб кетганди, ёнида бўлишим учун кураша олмаганди, дейди. Хафа бўлади. Ҳамма нарса ўзингнинг кўлингда. Ўйлаб кўр. Мен кетдим.

Муяссар опа шу билан чиқиб кетди. Муниса хонадан чиқа олмади. Хаёлида ҳозир чиқса, онаси бобосиникига ташлаб келадигандек эди. Тонгда эса отасининг овозидан уйғонди. Ўрнидан туришга ҳам кўрқиб, жим ётаверди.

– Қайси калланг билан менга шарт қўяяпсан? Ўзингни ўн саккиз яшар қиз деб ўйлаяпсанми? Уйимда яшаганидан кейин чидайди-да ҳаммасига! – бор овози билан бақирди отаси.

– Уч-тўрт йил. Кейин уям бировнинг хасми бўлади. Уйингизга келмайди ҳам.

– Ҳали унингни биров оладими, йўқми? Етим, отасининг тайини бўлмаса...

– Нега унақа дейсиз?

– Ҳа, ёқмаяптими, гапим? Тайини бўлса сувда оқиб юрармиди отаси?

– Ўлганнинг орқасидан гапириш яхшимас. Кимга қанақа ўлим насиб этишини фақат Худо билади.

– Намунча ёнини олдинг! Яхши бўлса нега ажрашгандинг? – Отаси шундай дея онасига мушт туширди шекилли, онаси додлаб юборди.

– Куним калтак ейиш билан ўтса, қандай қилиб сиз билан яшашим мумкин?

– Феълингдан ҳаммаси! Яхши хотин бўлсанг, емасдинг таёқ!

Онаси яна вой-войлади. Ким билсин, балки отаси тепгандир?!

– Кетмайман! Сизнинг зуғумларингизга чидагандан кўра, шу ерда очдан ўлганим яхши! – чинқирди онаси.

– Ўт қўяман, уйга! Очдан эмас, ёниб ўласан!

– Муяссар опа тинч қўярмикан? Қаматиб юборади...

– Кейин тинчийсан-да, а? Сенга шу керак! Шуни кутяпсан, мана сенга!

Онасининг овози чиқмай қолгани Мунисани хавотирга солиб, ирғиб турди.

– Ойи... – ерда ҳушсиз ётган онасининг ёнига югурди. Энди эгилмоқчи бўлганида томоғи тагидан келиб урилган отасининг зарбидан орқага учиб кетди. Бошининг орқа томони эшикка урилиб, кўз олди қоронғилашди...

– Ойи, опа-а-а... – Жавлоннинг овози узоқ-узоқдан эшитилаётган эди. Бор кучини тўплаб овоз бермоқчи бўлди. Аммо тили калимага келмади. Секин кўзини очганди, ҳеч нарсани кўрмади. Амаллаб ўрнидан туриб ўтирганидагина онасининг бошида ўтирган укаларини кўрди. Боши айланди, кўнгли айниди.

– Дадам қани? – кўзлари қизариб кетган Камолдан сўради у.

– Кетди. Опа, ойимга қаранг, оғзидан қон оқяпти... Мунисанинг юраги орқага тортиб кетди.

– Ойи-и-и! – бақариб юборганини ўзи ҳам билмади. – Сув олиб кел, Камол.

– Сув сепдим, турмади... – ҳиқиллади Камол.

– Чоп, «семичка»чи момони чақир...

Камол ва момо халлослаб келганида онаси кўзларини очганди.

– Ойимнинг аҳволи оғир. Ўлиб қолмаса эди... – овози титради Мунисанинг. Аммо негадир йиғламади. Йиғлай олмади.

– Яхшиман. Бошим оғрияпти, фақат...

– Оғзингиздан қон оқди, – бидирлади Жавлон.

Онаси полга туфларкан, фикрини деди:

– Тишим... тишим синай дебди-да, шунга...

– Лабинг ҳам ёрилибди, қон шундан оққан, – деди момо унинг юзига термуларкан ўзига-ўзи гапиргандек деди. – Қўли синсин, эрингнинг. Кетма! Бу ҳолинг-да сени ҳам, Мунисани ҳам ўлдириб қўяди. Муниса ҳам ҳушини йўқотибди, Камол айтди.

Онаси Мунисага ўқрайиб қаради:

– Буям дарров чиққанда дадасининг ёнига. Ётса бўларди, жойида...

Мунисанинг бўғзига аччиқ алам тиқилди. Кўзлари ёш чиқмоқчи бўлгандек, ачишди.

«Йиғламайман! Ҳечам йиғламайман!» У шундай дея ошхона томонга юрди.

«Мени онам ҳам ёмон кўради. Ҳамма ёмон кўради, мени. Ҳеч кимга керагим йўқ. Агар онам яхши кўрганида жеркиб бермасди. Жаҳл қилмасди. Ахир у кишини ўлиб қолмасин деб чиқдим-ку!»

Унинг орқасидан келган момо секин елкасидан қучди:

– Онангдан хафа бўлма! У сенинг калтак еганингдан аччиғи келиб шундай деди. Ҳозир онангга қийин. Бозорни ўйлаб ҳам сиқияпти. Мен ҳозир у билан бориб, бозорқўмнинг олдига кираман. Вазиятни тушунтирамиз...

Сал ўтмай, онаси юз-кўзини ювиб, кампир билан чиқиб кетди. Муниса укаларига чой қилиб берди-да, ўзи ошхона сари юрди.

«Ўлдираман, ўзимни ўлдираман. Ана шунда ҳамма мендан қутулади. Мен ҳам қутуламан...»

У ошхонадан пичоқ олди. Аммо қондан қўрққани сабаб яна жойига қўйди.

«Яхшиси, ўзимни осаман. Укаларим кўриб қолса ҳам қўрқмайди. Пичоқ билан ўлдирсам, қўрқиши мумкин...»

У ошхона шифтида осилиб турган лампочкага тикилди. Сўнг меҳмонхонадан битта стул олиб келиб қўйди. Тугундан онасининг рўмолини олди.

«Ўзимни оссам, қийналиб ўлмасмиканман? Томо-
гим оғриси керак. Чидайман!»

У қўллари билан ўзини бўғиб кўрди.

«Унча оғримайди, шекилли...»

Стулга чиқиб, рўмолнинг бир учини лампочка улан-
ган симга боғлади. Иккинчи учини томоғига боғлаёт-
ганида ошхонага Камол кириб қолди:

– Нима қиялпсиз? – у аввалига ажабланиб қаради.
Кейин кўзлари ёшга тўлиб, лаблари титради: – Опа-а-а,
унақа қилманг! Опа-а-а! Тушинг, тушинг пастга! Ўлиб
қоласиз. Сиз ўлиб қолсангиз, бизга ким қарайди? Да-
дам ойимни урганида биз нима қиламиз? Опа-а-а!

У овозини баралла қўйиб йиғлай бошлади. Унинг
ортидан кириб келган Жавлон гарчи ҳеч нарсага ту-
шунмаган бўлса-да, акасига жўр бўлди.

– Опа-а-а! – иккови барабар илтижоли кўзларини
тикиб йиғларди.

Муниса стулдан сакраб тушди. Эндигина бири сак-
киз, бири беш ёшни қаршилаётган укаларига терму-
либ кўнгли бузилди.

«Мени яхши кўрадиганлар ҳам бор экан. Мен ҳам
керак эканман. Укаларим учун керак эканман. Ука-
жонларим...»

У иккисини ҳам қучиб олди. Укалари ҳамон овози-
ни баралла қўйиб йиғларди.

– Йиғламанглар! Мен ҳеч нарса қилмадим. Рўмолни
отиб ўйнагандим, лампочкага илиниб қолди. Шуни
олаётгандим, – ёлғонлади у.

– Ўзингизни осмайсиз, а? Битта кинода болаларнинг
онаси ўзини шунақа қилиб осиб ўлиб қолганди-ку!

– Жиннимисан? Мен рўмолни ечиб олдим. Илиниб
қолганди. Нега ўзимни осаман?

«Осмайман ўзимни, Камол, осмайман! Ҳечам ўзим-
ни ўлдирмайман! Мен ўлсам, сизларга ким қарайди,
ахир? Онам рўзғорга қарайдими, сизларгами? Мен
сизларга керакман-ку!»

Муниса бироз енгил тортди. Укаларига овуниб куннинг ўтганини ҳам сезмади. Кечки пайт онаси тўлиб-тошиб келди:

– Кетмаймиз энди. Бозорнинг бошлиғи билан гаплашдик. Менга жой берадиган бўлди...

Мунисанинг қалбини илиқ нимадир эгаллагандек бўлди. Севинчи ичига сифмасди. Шундан кейин негандир отаси ҳам келмай қўйди. Худди улар учун яхши кунлар бошлангандек. Муниса тушгача онасига бозорда ёрдам берар, сўнг укалари ёнига қайтиб тушлик қиларди.

Бир куни энди укалари ёнига шошиб кетаётганида уни кимдир чақиргандек бўлди. Атрофга аланглаган қизалоқ у сари келаётган аёлни кўриб, ҳайратланди:

– Каромат опа?

Қишлоқдаги қўшниси Каромат опа келиб уни қучганидагина ўзига келди:

– Каромат опа, – деди у яна кўзларини катта-катта очиб.

– Муниса, сени бирам соғиниб кетдимки... – юзларидан чўлпимлатиб ўпди Каромат опа. – Ойинг қани? Топа олмасам, керак деб ўйлагандим. Бирдан сенга кўзим тушиб қолди.

Онаси Каромат опани қучиб йиғлаб юборди. Каромат опанинг ҳам кўзлари ёшланди. Сўнг учаласи бирга уйга қайтишди.

– Худога шукр, яхши яшаётган экансизлар. Роса хавотирдан ўлдим. Эрингиз тинмай ичадиган бўлган. Тунов куни хўжайинимга «Муниса билан онасини ўлдириб келдим, энди мени қамашади», дебди. Эрим ранги-қути учиб, менинг олдимга келди. Оёқ-қўлимда жон қолмади. Мастликда айтгандир-да, деб у кишига тасалли бердим. Аммо ўзимдан ўтганини ўзим биламан. Калтаклаган бўлса ўлдириб қўйдимикан, деб ҳам деб ўйладим. Кўнгил қургур душман-да! Кейин эримга «Мунисаларнинг қаерда яшаганини секин дасидан сўраб олинг», дедим. Маст пайтида «бозорда

картошка-пиёз сотиб кун кўраётганди, мен уриб ўлдириб қўйдим», деб бозорнинг отини айтибди. Эрталаб ўрнимдан тура солиб шу бозорга югурдим.

– Нега келмай қўйди, десам бизни ўлдириб қўйдим, деб юрган экан-да, – онасининг юзи маъюслашди. – Қаранг, ўлдириб қўйса ҳам қарамас экан. Ўша куни ёмон урди. Тишим синиб, лабим ёрилибди. Оғзимдан қон оққан. Шуни кўриб, ўлди деб ўйлаган-у қочган. Болаларимнинг ҳам юраги ёрилганди ўшанда.

Каромат опа кечгача ўтирди. Палов пиширишди, ейишди, суҳбатлашишди.

– Шукр, саломат экансизлар. Келиб тураман кўргани, – деди кетаётганида.

Орадан бир ҳафта ўтиб эса яна отаси пайдо бўлди. У фирт маст эди:

– Ёмонга ўлим йўқ! Ёмонлигингдан тирик қолгансан, мана энди ўлдираман...

У роса жанжал кўтарди. Маҳалла нозири келиб қаттиқ-қаттиқ гапиргач, қайтиб кетди.

Улар қишни шу тарзда ўтказишди. Отаси келиб жанжал кўтарар, нозирнинг, қўшниларнинг қаршилиги билан қайтиб кетарди. Баъзан Мунисанинг отасига раҳми келади. Чунки у озиб кетган, доим маст ва кийимлари кир-чир.

Бу орада Каромат опа яна бир бор келиб кетди.

– Эрим эрингизни хотинимни ўлдириб қўйдим, деган ғамдан ичяпти, деб ўйлаб, менинг кўргани келганимни, яхшилигингизни айтибди. Буни қаранг, бошингизга яна ташвиш орттирибмиз, – деди у минг хижолат бўлиб.

– Э-э, барибир бир кун биларди-да! Нега сиқиласиз? – онаси кўнглини кўтаргач, хотиржам бўлиб кетди Каромат опа.

Шунчаки бақир-чақирдан натижа чиқмаслигини билган отаси эса бошқача йўлга ўтди:

– Қишлоққа бормасанг, Мунисани ўлдираман! Майли, қамалиб кетсам ҳам. Ўлдираман!

У ҳар келганида шундай дер, чўнтагидан пичоқ чиқариб уқталарди. Бир-икки бор бозордан қайтаётган Мунисани қувлади ҳам. Буни эшитган онасининг ранги ўчиб, тили танглайига ёпишиб қолди.

– Мастликда ўлдириб қўйишдан ҳам тоймайди, – Муяссар опага йиғлади онаси. – Қишлоққа кетайми? Кетсам бундан ҳам баттар бўлади.

– Менга қара, сенга бир яхши йўлини айтайми? Мана шу уйнинг эгаси бор-ку, укам. У яқинда ишлаётган жойидан қайтмоқчи. Икки ҳафталар ичида келиб қолади. Келганидан уйлантирамиз. Кел, қиз излаб юрмай, қуда бўламиз. Муниса эрга тегса, эринг ҳеч нарса қила олмайди. Сен ҳам кўрқиб яшашдан қутуласан...

– Муниса эндигина ўн тўртдан ошди... Укангиз...

– Укам йигирма саккиз ёшда. Шу пайтгача уйланмай, ишлаб юрганди. Келиб машина ҳам олади. Муниса ҳечам кичкина эмас. Илгари қизларни ўн уч ёшда ҳам узатишган.

Мунисанинг онаси ўйга толиб қолди. Назарида, бу энг яхши йўл...

– Ўйлаб кўрай, қариндошлар билан маслаҳатлашай, – деди онаси ерга қараб.

– Нимасини ўйлайсан? Мен бошқа жойга совчиликка борсам ҳам жон деб қизларини беришади. Тайёр уй, тайёр машина, қайнона йўқ. Кимга ёқмайди, бунақа шароит? Сен ўйлаб кўрай деганингга ўлайми? – лабини буриб чиқиб кетди Муяссар опа.

Онаси ўйга толиб қолди. Муниса эса аллақандай ғалати туйғулар ичида: «Энди мени келин қилишса-я! Оппоқ, чиройли кўйлак кияман. Ҳаммага эгилиб, таъзим қиламан. Қишлоқдаги қизларни узатиб кетишаётганда отасининг оёғига бош уриб хайрлашарди. Мен кимга шунақа қиламан? Балки тўйим бўлаётганини эшитиб дадам келса... Йўқ, келмайди. Ахир ҳақиқий дадам эмас-ку! Муяссар опанинг укаси қанақа экан?»

Кейин у кўрмаган-билмаган куёв ҳақида ўйлади. Қанча ҳаракат қилмасин, унинг кўз олдига негадир Каромат опанинг ўғли Икром келди.

«Икром ака ўқишдан «йиқилганди». «Энди қаттиқ тайёрланаман», деганди. Тайёрланаётган эканми?»

Қиз анча пайтгача хаёл суриб ўтирди. Қишлоғи, мактаби, синфдошлари, ўқитувчилари – ҳамма-ҳаммасини эслади. Айни шу пайтлар, апрел ойларида қишлоқ жуда чиройли бўларди. Ям-яшил...

– Муниса, укаларингни кийинтир, бобонгникига борамиз, – онаси уни чалғитди.

Бобосиникига нега боришмоқчи эканлигини Муниса англади. Унинг тўйини маслаҳатлашишади. Ўйлагани тўғри чиқди.

– У ҳали кичкина, – деди бош чайқаб бобоси. У неварасини эрга беришни тасаввур ҳам қила олмаётганди.

– Гўдак-ку, – тоғаси қошларини чимирди.

– Бошқа йўлим борми? Энг яхшиси шу... – деди онаси йиғламсираб. – Опамни ҳам чақирмабман.

– Опанг Мунисани эрга беришдан, сенинг қишлоққа юборишни афзал билади, – деди бобоси.

Уйга Муниса ҳам, онаси ҳам тушкун кайфиятда қайтди. Муниса юраги нега безовталигини билмасди. Эрталаб эшик тақиллаганида жони бўғзига тиқилгандек бўлди. Онаси билан бозорга кетмаганига пушаймон бўлди.

– Дадам келибдимми? – шивирлади Камол.

– Билмайман.

Яна тақиллаб, аёл кишининг «Муниса» дегани эшитилди. Сал бўлса-да хотиржам тортган қиз эшикка яқинлашди:

– Ким?

– Мен, Нозима опангман.

Қизнинг юрак уриши яна тезлашди:

– Нозима опа?

Эшикни очганида ҳам у ўзига келмаганди.

– Мовийкўзгинам, – юзларидан ўпди ўқитувчиси. – Ойинг қаерда?

– Бозорга кетганди. Камол, ойимни чақириб кел.

Онаси келгунича Мунисанинг хаёлидан минг ўй ўтди.

«Дадам юборган бўлса-я! Балки ўзи кўргиси келиб келгандир? Райҳон момо учун, унинг руҳини шод қилиш учун келдимикан?»

– Қайтарсизлар, дея кута-кута бутун қишни ўтказиб юборибман. Болаларингиз мактабсиз нима қиляпти? Улар ўқиши керак-ку!

– Қишлоққа боргани юрагим йўқ, бўлмаса аллақачон бориб буларнинг ҳужжатларини олиб келардим. Шу ердаги бирор мактабга жойлаштирардим. Ўзим ҳам ўқимаётганликлари учун сиқилиб юрибман.

– Лекин мактабдан ҳужжатларни қайтариб ололмасангиз керак... – хижолат бўлиб гапирди Нозима опа.

– Нима учун? – ҳайрон бўлди онаси.

– Эрингиз мактаб директориға бир неча марта тайинлаб кетди. «Оилам бузилишини истамасангиз, ҳужжатларни бермайсиз», дебди.

– Оилами шу? – кинояли қаради онаси ўқитувчига. – Эркак киши оиласи тинчи, ободлиги, тўкин-сочинлиги учун жон куйдириши керак. Биз нима қиляпмиз? Онаси ўлган иккита, отаси ўлган битта етим қизалоқларга ўралашиб юрибмиз. Аслида етимнинг бошини силаш – савоб. Бизнинг уйда эса етимлар бошга битган бало. Қизим учун аввал у қадар жон куйдирмасдим. Сабаби, «отаси ўйламайди, нега фақат мен жон куйдиришим керак», деган алам юрагимда бор эди. Энди-чи? Мунисанинг мендан бошқа ҳеч кими йўқ. Худди эримнинг қизлари каби етим. Шунинг учун уни «эгаси»га топширгунимча ҳимоя қиламан. Яқинда эрга бермоқчиман. Ана шунда оиламиз бир ёқли бўлади.

– Нима? Мунисани эрга беряпсизми? Шу ҳимоями? У ҳали оғзидан она сути кетмаган бола-ку!

– Ўн бешга кирапти. Бувиларимиз ўн уч ёшида ҳам эрга теккан-ку!

– Ҳозир бувиларимиз замонида яшамаяпмиз, – Нозима опанинг кўзлари катта-катта бўлиб кетди.

– Бошқа иложим йўқ. Бўлмаса уни дадаси ўлдириб қўяди.

– Нима? – Нозима опа югуриб келиб Мунисани кучоқлаб олди. – Лекин уни эрга бериш ҳам увол. Мактабдан амаллаб ҳужжатларини олиб бераман. Бирор-та интернатга жойлаштиринг.

– Дадаси у эрга бора олмайдимиз?

– Сиз қишлоққа кетасиз. Шунда ҳаммаси яхши бўлади.

– Энди бормайман у уйга. Муниса бир баҳона. У бувисиникида яшаганида ҳам бошим калтақдан чиқмаган. Мана, энди алоҳида яшаб ўз жонимнинг ҳам қадрига еткупман. Биз шу ерда яшаймиз. Муниса эрга тегади.

– Муниса мактабда жуда яхши ўқирди. У ўқиши керак. Унинг ёш умрини увол қилманг.

Нозима опа анча вақт Мунисани ўқитиш лозимлиги ҳақида жавради. Аммо онаси бир гапни такрорларди: «У эрга тегади!»

Ўқитувчиси ғамга ботиб уларнинг уйини тарк этди. У қишлоққа борганида ҳамма гапни айтган шекилли, уч кун ўтиб Каромат опа етиб келди. Ёнида Икром.

– Яхшимисан, мовийкўз! Ка-а-атта қиз бўляпсанми? Ўзгариб кетибсан-ку, – деди у Мунисага меҳр билан қараркан.

Аслида Икромнинг ўзи жуда ўзгарган. Бўйи янада ўсган, елкалари кенгайиб, юзи ҳам тўлишганди. Муниса ундан жуда уялди. Сабабини ўзи ҳам тушунмасди.

Пича ўтиришгач, Каромат опа муддаога кўчди:

– Нозима опанинг гапидан ваҳимага тушдим. Уйдагиларга айтиб ўтирганимда Икромдан яхши фикр чиқиб қолди. Агар рози бўлсангиз, Икром Мунисани олиб кетса...

– Нима? Қаёққа олиб кетади?

– Икром ҳозир пойтахтда, ўқишга кириш учун тай-ёрлов курсида ўқияпти. Айтгандим-ку! Шу йил ўқишга кириши лозим. У турган уйдаги аёл болаларига қарайдиган қиз излаётган экан. Яхши оила деяпти. Яна болаларига қарагани учун ойлик ҳам бераркан. Ётиши, ейиш-ичиши ўша уйдан бўларкан. Сизга ҳам ёрдам бўлармиди? Шу ёшида эрга берганингиздан кўра...

– Қиз болани узоққа ёлғиз юбориб бўлармиди?

– Икром бор-ку!

– Икром ҳам ўғил бола-да! Қиз бола бўлганида бошқа гап эди...

Онаси рози бўлмагани учун Каромат опанинг кайфияти тушиб кетди. Икром эса мунғайиб қолгандек эди. Кетаётганида ҳам асабийлиги сезилди.

Мунисанинг кўнглида эса энди бошқа бир истак бош кўтарди.

«Икром ака билан кетсам яхши бўлармиди? Болага қараш қийин эмас-ку! Тошкентни ҳам кўрардим...»

Энди уни оппоқ кўйлақдан ҳам гўзал шаҳарни томоша қилиш, Икромнинг ёнида бўлиш оҳанрабодек ўзига тортаётганди.

– Ойи, Икром ака билан кетсам яхши эмасмиди? – охири чидолмай онасига «ёрилди».

– Кейин хавотирда ўлайин, а? – бақриб берди онаси.

Бир чўчиб тушган Муниса қайта бу ҳақда оғиз очмади. Бир ой ўтиб, ростдан ҳам Муяссар опанинг укаси хориждан қайтиб келди. У Мунисани кўрмасданоқ уйланишга рози бўлибди.

– Мен Мунисанинг ширинлигини шунақа тасвирладимки, укам ошиқ бўлди-қолди. Энди кўришиб ўтиришлари ҳам шарт эмас! – деди Муяссар опа илк бор чеҳраси ёришиб гапираркан. – Эртага яқинларингни чақир, мен ҳам бирорта қариндошимиз билан совчиликка келаман. Гаплашиб оламиз.

Совчилардан олдин уйга холаси ўз аммасини эргаштириб келди. Муниса ҳам амма дейдиган бу аёл

бобосининг синглиси. Ўзи кекса бўлса-да, чаққонгина. Етти ўлчаб, бир кесадиған бу кампирнинг гапини ҳали онаси икки қилған эмас.

– Сенга гап уқтиролмаганим учун аммамни олиб келдим. Ҳеч қанақа тўй бўлмайди, билдинг, бўлмайди, – деди холаси лаби-лабига тегмай. – Сен эринг билан ярашиб, уйингга қайтасан. Болаларинг ҳам қачондан бери мактаб остонасини кўрмай саводсиз бўляпти. Гапиринг, амма.

– Мен сенинг ҳаётингга аралашмайман. Сабаби, энди ёш бола эмассан, – вазминлик билан гап бошлади амма. – Мана, қиз узатмоқчи бўляпсан, демак, бир-икки йилда буви бўладиган аёлсан. Сенга ақл бўлишнинг ўзи уят. Аммо айтмоқчи бўлганим, қизинг ҳали ёш. Турмушнинг тўрт муштира шунча тажрибанг билан ўзинг дош бера олмаяпсан, ўн бешга кирмаган қиз қаёқдан эпасин! Жилла қурса, бир йил сабр қил. Мана эрингнинг жанжаллари билан шаҳарда ҳам олти ой ўтди, бир йил ҳам ўтади.

Амманинг гаплари охирги қарор эди. Онаси бу аёлга қарши бир оғиз ҳам гапирмади. Бошқаларга қилгани каби дийдиё ҳам қилмади. Меҳмонлар совчиларни кутиб ҳам ўтиришмади. Ҳаммасини онасининг ўзига ҳавола қилиб жўнаворишди.

– Аммам бир йил сабр қил, деди. Очиғи, яқинларимнинг бирортаси бу тўйга рози эмас. Ҳаммаси Муниса ҳали кичкина дейишяпти, – Муяссар опага кўрқа-писа гапирди онаси.

– Билувдим, шунақа бўлишини. Ўзи сен бўшсан. Ҳеч нарсани ўзинг ҳал қила олмайсан! Кетдик, омин! – юзига фотиҳа тортаркан, Муяссар опа хафалигини яшириб ҳам ўтирмади. – Кўнглимни қолдирдинг. Қизинг ҳам бир ёруғлик кўрсин, дегандим.

Шу билан у уч ҳафтача қадам босмади.

– Муяссар опа жуда хафа бўлди. Келмай ҳам қўйди. Бизни уйдан чиқариб юбормаса эди, – хавотирлана бошлади онаси.

– Дадам ҳам келмай қўйди, – гап қўшди Жавлон. Кейин индамай қўшни хонага чиқиб кетаркан деди: – Нима қилаётган экан?

– У дадангни соғинибди, – хўрсинди онаси. – Бақир-чақир қилиб кетса ҳам кўриб турардинглар-да. Баъзан уйқуларим қочиб кетади. Қайси йўл тўғри? Қайсини танласам, ҳаммамизга яхши бўлади, дейман. Худди боши берк кўчага кириб қолгандек йўл топа олмайман.

Камол ҳам маънос тортиб, укасининг орқасидан йўл олди.

«Укаларим дадамни соғиняпти. Чунки дадам ҳеч қачон уларга ёмон гапирмаган. Шунинг учун Камол ҳам, Жавлон ҳам қийналяпти. Бунини нега дадам ўйламайди? Балки, ўйлаётгандир? Жанжалининг сабаби ҳам шудир! Ойим тушунмаяпти... Йўқ, иккиси ҳам тушунмаяпти!»

Муниса ҳам сиқила бошлади. Уйда ҳамма тушқун эди. Бу токи дадаси яна келиб ҳамма жойни бошига кўтармагунча давом этди.

– Бу охириги келишим, агар ҳафта охиригача уйга бормасаларинг, қизингни ўлдираман! Бир умрга қамалиб кетсам ҳам ўлдираман! Шунини деб мени ўғилларимдан жудо қиляпсан! – деди кетаётганида у.

Онаси билан Муниса ғамга ботган бўлса-да, уйдаги қолган икки юрак хотиржам тортганди. Ота дийдори уларни тетиклаштирганди.

– Эшитдингизми ака, дадам бизни ўғилларим деди, – мақтанди ҳатто Жавлон.

Эртасига содир бўлган воқеа эса уларни янада шошириб қўйди. Тонг пайти тақиллаган эшик ҳаммани хушёр торттирди.

– Опа, мен Икромман, очинг эшикни...

Унинг келиши Мунисани ҳам ҳаяжонга солди.

– Ойим Мунисани мен билан Тошкентга жўнатишингизни сўради, – сўрашиб бўлиб гап бошлади йигитча. – Чунки кеча эрингиз уйлариингизнинг ҳамма

деразасини синдирди. «Қизингни ўлдираман!» деб бақирди. Ҳар доим ичиб юради. Ойим, «мастликда Мунисани ўлдириб қўйишдан ҳам тоймайди», деди.

– У оила ишончлими? – анча ўйланиб тургач, сўради онаси.

– Яхши оила. Мен билмасам, айтармидим?!

– Олиб борганинг билан у Мунисани ишга олмасачи?

– Мен гаплашиб келдим. Қийналган экан, савоб учун ҳам бошини силайман, яхши пул тўлайман, деди.

– Бўлмаса... Муниса, кийимларингни йиғиштир. Икром аканг билан кетасан.

Мунисанинг юраги қинидан чиққудек ура бошлади. Бу қўрқувданми, қувончданми – билиб бўлмасди.

* * *

Икром ўзи айтганидек, бу оила билан бирга яшамас экан.

– Мен уларнинг «доми»да болалар билан ижарада тураман. Сен аёл билан ҳовлида яшайсан, – йўлда сирни очди у.

Бу Мунисанинг юрагига гулгула солди. Ахир у Икромга ишониб кетаяпти-ку! Икром эса бошиданоқ алдади.

– Аёлга айтганмидингиз, ўзи? – ҳадигини яширмади у.

– Айтганман. Қўрқма, яхши аёл. Тил топишиб кетасан.

Ростдан ҳам уй бекаси уни илиқ кутиб олди.

– Менинг исмим Холида. Тўртта болам бор. Катта ўғлим мактабга боради. Қолгани кичкина. Сен шу кичкиналарига қарайсан. Боғчага олиб борасан, олиб келасан. Уйларни йиғиб, кирларни ювасан. Чунки мен ишдан қайтгунимча улар боғчада кутиб қолишяпти.

Муниса икки кундаёқ кичкинтойларнинг қўнғлига йўл топди. Юмушлари ҳам унча қийин эмасди. Онаси яшаётган уйга қўнғироқ қилиб, ҳаммасини айтиб бер-

ди. Келгани яхши бўлганини таъкидлади. Аммо дада-си ҳақида сўрай олмади.

– Мана бу сенинг иш ҳақинг, – Холида опа бир ойча вақт ўтгач, унинг қўлига мўмайгина пул тутқазди. – Яшириб қўй. Икром кетса, ойингга бериб юборасан.

Муниса жуда хурсанд бўлиб кетди. Ҳечам бунча қўп пул кўрмаганди.

– Мен йўқотиб қўяман. Ўзингизда турсин. Икром ака кетаётганида берасиз, – худди ҳозироқ йўқотиб қўядигандек қайтарди Муниса.

– Ўзинг биласан. Агар бирор нимага пул керак бўлса, сўра. Шу пулингдан олиб бераман, – яна қайтариб олди бека.

Муниса терисига сиғмасди. Агар онасига шунча пул олиб борса борми? Роса хурсанд бўлса керак. У ширин хаёллар билан яна бир ойни ўтказди.

«Икром ака ҳам энди имтиҳон топширади. Кейин уйга кетади. Мен Холида опадан иккинчи ойлигимни ҳам оламан. Икки ойлигим қўшилса, эҳ-ҳе! Эртага келармикан Икром ака?»

У кун бўйи Икромни кутди. Аммо ундан дарак бўлмади. Эртасига эрталаб Икром хомуш кириб келди:

– Ўқишга кирармиканман? Хаёлимда ҳамма саволларга тўғри жавоб бердим. Аммо...

Муниса унга далда берадиган бирор сўз айта олмади.

– Кетасанми? Тайёرمىсан?

– Қаёққа?

– Ойингларни кўриб келмайсанми? Мен билан бирга кетмасанг, ўзинг кета олмайсан-ку! Кейин мен яна пойтахтга келаманми, йўқми? Агар «йиқилсам» умуман келмайман. Кейин сен нима қиласан? Олиб келаятганимда шуни ўйламаган эканман.

Бу гап Мунисанинг ҳам кайфиятига таъсир қилди. Ростдан ҳам у бу катта шаҳарда ёлғиз қололмайди-ку!

– Мен Икром ака билан уйга бориб келсам майли-ми? Кейин ойлигимни берсангиз, ойимга бериб келардим, – Холида опага ийманибгина деди Муниса.

– Ойлигингни бердим-ку! Неча марта бераман? – йиғлаётган боласини асабийлашиб овутаркан, бақириб юборди у.

Муниса аёлга тикилганча қотиб қолди. У аввалги Холида опага умуман ўхшамасди.

«Наҳот, Холида опа энди пулимни бермайди? Бунақа эмасди-ку, нега ўзгариб қолди? Энди нима қиламан? Аслида уйда шунча яшаб юрганимнинг ўзи ҳам катта гап. Ҳеч ким уришмаса, турткиламаса...»

Муниса пулдан умидини уза бошлади.

– Нега бақрайиб турибсан? Кетсанг, кетавер! – янада овозини баландлатди Холида опа.

– Кетаман, деганимга хафа бўлманг, келаман яна. Ўзингиз ойингга Икромдан пул бериб юбор, деганингизга сўрагандим-да! – беихтиёр ўзини оқлади қиз.

– Кечир, Мунис... Хафа бўлма, мендан. Жуда асабийлашиб турибман. Бу ой учун сенга маош бермадим, а? – бирдан юмшади Холида опа.

Муниса бош чайқади.

– Ма, буни кўндириб тур. Ҳозир бераман...

Бека ичкари хона сари одимлади. Унинг икки яшар боласи Мунисанинг қўлига ўтиши билан йиғидан тўхтади.

«Шу болалар ҳам онасининг жаҳди чиққани, сиқилаётганини сезади шекилли. Қўрқиб йиғласа керак...» У болакайни ўпиб қўйди.

– Мунис, аввалги ойлигингни ҳам менга бериб қўйган экансан-у, қара, қоғозга ўраб устига ёзиб қўйган эканман, – жилмайди аёл. – Биласан-ку, кўп нарса эсимда турмайди. Тезроқ кийин, Икром кутиб қолмасин. Уйдагиларингга салом айт.

Мунисанинг қувончи ичига сиғмай кетди. Қўлида талайгина пул, яна Холида опа тўртта нон, ширинликлар ҳам берди. Унга тўрт соатлик йўл тўрт кунликдек

чўзилди гўё. Тезроқ боришни, онасини, укаларини хурсанд қилишни ўйлагани сари автобус секин юраётгандек туюларди.

Уйга кириб келганида эса онаси унга бошқача қаради. Нигоҳида синчковлик, ҳайрат, ҳадик ва яна нималардир мужассам. Негадир Муниса билан дурустли кўришмади ҳам. Худди соғинмагандек. Қиз ғалати аҳволга тушди.

«Қайтиб келганим ойимни хафа қилди. Балки, дадамнинг яна келиб жанжал қилишидан қўрқаётгандир? Келмасам бўларкан. Лекин укамни, ойимни жуда соғингандим-да! Пулни берсам, балки, қувонар...»

– Ойи, мен... Ҳалиги мен уйида ишлаган аёл анчагина пул берди. Мана икки ойлик пулим.

– Шунча пул олиб келдингми? – санаб ҳам кўрмай туриб онасининг кўзлари катта-катта бўлди. – Нима иш қилдинг ўзи?

– Холида опанинг болаларига қарадим, уларини йиғдим, кирларини ювдим.

– Ростини айт, – аллақандай ғазабнок онаси унга яқинлашди.

– Рост, – ҳайрон бўлиб онасига қаради қиз.

– Икром сени қаерга олиб борди?

– Холида опаникига...

– Алдама, қиз! Кеча уйга Каромат опанг келди. Менга нима деди, де? «Муниса қани? Қаерга жўнатдингиз?», дейди. Ҳайкалдек қотиб қолдим. «Икромга олиб кет, Тошкентга, дебсиз-ку», десам, бақадек қараб қолди менга. Кейин ютиниб-ютиниб «Икром олиб кетдими?» деб сўради. Ўша вақтдаги ҳолатимни кўрсанг эди. Бутун танамдан жон чиққандек бўшашиб кетдим. Энди айт-чи, шунча вақт Икром билан нима иш қилдинг? Мени гўрга тикдингми, а? – онаси унинг бошига нуқиди.

– Ойи, мен ростдан ҳам Холида опаникига ишладим. Ишонмасангиз телефон қилинг. Телефон қилиб айтдим-ку, сизга.

– Муниса, мендан ҳеч нарсани яширма! Битта уй ишини қилиб ўтирганинг учун бунча пул бериши мумкин эмас. У сени сотдими? Ёнингда эркаклар келдими? Икром шунақа жойга олиб бордими, сени?

Муниса даҳшатдан қотиб қолди:

– Икром ака унақа эмас, ойи! Келинг, қўнғироқ қиламиз Холида опага. Ўзингиз сўранг.

Муниса ирғиб туриб, Холида опанинг уй рақамини терди. Яхши етиб келгани, уйидагилар яхшилигини айтиб гўшакни онасига берди.

– Хайрият, «Ёлғизнинг ёри – Худо» деганлари чин. Сени Худонинг ўзи қўллабди. Ўзим ҳам Икромнинг бизга ёмонликни раво қўрмаслигини билардим. Қўнғил қўрғур душман-да! Аслида Холида опанг ҳам жа кўп пул бермаган. Ахир ёш бола бир кунда уч-тўрт марта кийим алмаштиради. Уларни ювиш, овқат, уй йиғиш... Сен рўзгорнинг ҳамма ишини бўйнингга олгансан-да, тўғрими?

Муниса бош чайқади. Шундан сўнг онаси ундан айланиб-ўргила бошлади. Қиз эса хаёлга толди.

«Икром ака Каромат опага ҳам айтмасдан мени олиб кетибди. Бу ерда онамни ҳам, мени ҳам алдаганди, «ўша аёлникида тураман», деб. Бу ҳам ёлғон бўлиб чиқди. Унинг бошқа уйида ижарада тураркан. Нега у қўрқмасдан бу ишга қўл урди?»

Қиз хўрсиниб қўяркан, ўз юмушларига овуниб кетди. Укаларининг айтишича, ўшандан буён отаси ҳам келмай қўйган. Каромат опа унинг ароққа муккасидан кетганини айтибди.

Орадан икки кун ўтиб, Холида опа қўнғироқ қилди.

– Мунисани автобусга ўтқазиб юборинг, ўзим кутиб оламан. Жуда керак бўляпти, қийналиб қолдим, – дебди онасига.

– Майли, борақол. Ишончли жой экан-ку! Ўзим автобусга чиқариб қўяман. Холида опанг ёки эри чиқиб кутиб олади. Даданг ҳам сен шу ердалигинг учун жанжал кўтариб ётган экан. Мана, тинчиб ҳам қолди. Но-

зима опанг «каникул» тугагунча Камол ва Жавлоннинг хужжатларини олиб келиб бераман, шу ерга мактабга жойлаштирасиз, деди. Худо хоҳласа, ҳамма ҳавас қиладиган даражада яшаймиз.

Шу билан Муниса яна йўлга тушди. У Холида опанинг эри билан унча гаплашмасди. Мана, у кутиб олгани чиқибди.

– Яхши келдингми? Уйдагиларинг яхши эканми? Сени ҳам овора қилдик.

– Йўғ-е! – ерга қаради Муниса.

Эркак эса машина ойнаси орқали ундан кўз узмасди:

– Шу борада Холида опанг билан кўп тортишамиз. Ҳамма аёл эплаган ишни у эплай олмайди. Ишлаётган аёллар камми? Ҳам ишлайди, ҳам уй ишларини бажаради. Аслида, опангга ишлашнинг ҳожати ҳам йўқ. Менинг топганим етади. Лекин унинг уйда ўтиргиси келмайди.

Муниса лом-мим демади. Аммо уйда Холида опанинг хомуш ўтирганини кўриб, эр-хотиннинг орасидан ола мушук ўтганини тушунди. Ҳарқалай, Мунисани кўриб унинг чеҳраси очилди:

– Келганинг яхши бўлди. Бир ўзим сиқилиб ўлиб қолай дедим. Сенга ўрганиб қолибман.

Болакайлар ҳам қизнинг атрофида парвона бўлиб қолишди. Кечки пайт эр-хотин яна бақир-чақир қилди. Эри эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетгач, Холида опа болаларни ухлатиб бўлган Мунисанинг ёнига кирди.

– Дардимни кимга айтишни ҳам билмайман. Яқинларимга айтсам, ўзинг топган эр дейди. Дугоналаримга ёрилай, десам... Улар мени дунёдаги энг бахтли аёл деб билишади. Сен ҳали кичиксан, ҳеч нарсани тушунмайсан.

Муниса ҳеч нарсага тушунмаган бўлса-да, аёлнинг дардини ёрмоқчилигини сезди:

– Тушунаман, айтаверинг. Шунчаки айтсангиз ҳам юрагингиз бўшайди.

– Эрим бошқасини топиб олган... – ҳўнграб юборди у. – У учун яшадим. Шунча болани дунёга келтирдим. Шу пайтгача уйдан остона ҳатлаб чиқмаган аёл эдим. Эвазига хиёнатни совға қилди, менга. Аламдан йиғладим-сиқтадим. Охири мен ҳам ишлашга, ўзимни эркин тутишга, овутишга уриндим. Лекин болаларим кичиклиги учун қийналдим. Икром сени олиб келди. Ўзимга қараяпман. Унинг ўша маъшуқасидан гўзалроқ, замонавийроқ бўлишга уриняпман. Аммо бефойда. Аслида бойлик эркакни қутуртираркан.

Холида опа анча вақтгача унинг ёнида ўтирди. Йиғлади. Эрини қанчалар севишини айтди.

– Унинг хиёнатини кечирдим. Чунки жуда яхши кўраман. Болаларимнинг отаси ахир. Мен у билан жанжаллашаверсам, кўраман, болаларим мунғайиб қолади. Бизнинг жанжалимиз уларни руҳан синдиришини истамайман. Ичимга ютаман. Бу уни тушунмади. Ўша мегажинни никоҳига олибди. Унга уйланибди...

Мунисанинг Холида опага раҳми келди.

– Сен кетаётган кунинг буни билгандим. Жуда асабий эдим. Шунинг учун сенга ҳам бақариб юбордим. Ишонасанми, хиёнат миямдаги ҳамма нарсани ўчириб ташлагандек бўлади. Титрайман, юрагим сўнгсиз оғирлик остида қолади. Ҳамма нарсани унутаман. Миямда «мен ҳеч кимга керак эмасман», деган фикр айланаверади. Ўзимни қўлга ололмаёпман, – аёлнинг кўзларидан тинимсиз ёш оқарди.

– Йиғламанг, Холида опа... – қиз бошқа ҳеч нарса дея олмади. Овутишга унинг журъати ҳам, кучи ҳам етмасди. У бу муаммо олдида бутунлай ожиз.

Аёл чиқиб кетганидан сўнг қиз ухлай олмади.

«Нега ҳаёт бунақа? Нега эр-хотинлар аҳил-иноқ яшай олмайди? Нега болаларини ўйлаб ҳам ўзларини босолмайди? Нима учун?»

Икки ҳафта ўтиб, уни Икром йўқлаб келди:

– Мени табрикла, талаба бўлдим! Тест деганлари яхши экан. Тинмай ўқиганим фойда берди. Билган саволла-

рим тушганди. Грант асосида кирибман. Шартнома асосида кирмаганимга шукр. Ўқий олмасдим.

Муниса унинг учун хурсанд бўлди. Аммо ўқиш ҳақидаги гапларига тушунмади. Кейин онасидан қўйиш эшитгани ёдига тушиб ундан сўради:

– Нега бизни алдадингиз? Каромат опа сизга мени олиб кет, демаган экан-ку!

– Ойинг уришдими? – сергак тортди Икром. – Шундан хавотирда эдим. Жуда қўрқдим. Даданг сени ўлдириб қўйишидан қўрққаним учун ҳам алдадим. Холида опанинг яхши аёллигини биламан. Ишонганим сабабли бемалол олиб келдим. Хафамисан, мендан?..

– Йўқ! Нега хафа бўламан? Шундай яхши жойни топиб бердингиз-ку!

– Мен Холида опанинг уйидан бутун чиқиб кетаман. Аслида шуни айтгани келгандим. Бизга «Талабалар шаҳарчаси»даги ётоқхонадан жой беришди. Текин. Ўша ерда курсдошларим билан бирга яшайман.

Мунисанинг юрагидан нимадир чирт этиб узилгандек бўлди:

– Шу ерда турсангиз ҳам бўлади-ку!

– Ҳам ижара пули, ҳам яшаш, ўқиш оғирлик қилади. Ётоқхона дарс қилиш учун ҳам яхши. Курсдошлар билан бирга бўламиз. Сенга нима фарқи бор? Ижарада турганимда ҳам шунча узоқда эдим, бундан кейин ҳам шунақа бўлади. Келиб, хабар олиб тураман, – жилмайди Икром. Мунисанинг гапи уни хурсанд қилгани юзидан маълум эди.

Икром ўқиш билан овора бўлиб кетдими, ўшандан буён йўқ. Болаларнинг чуғур-чуғури, эр-хотиннинг ғиди-бидиси билан бир йил ҳам ўтди. Энди Муниса онаси, укаларини кўргани ўзи бориб келяпти. Йўлни яхши билади. Ҳар борганида онаси гул-гул яшнаб кетарди:

– Менинг қизим бир қиз бўлибдики... Шу чиройли қиз менинг қизимми, ўзи?

Муниса уялиб ерга қарарди. Ўн олтига қадам қўяётган қизнинг қўм-қўк кўзлари порлаб турар, узун, озгин, аммо келишган қомати ҳавас қилгулик. Қайчи тегмаган сочларини битта қилиб ўрганда янада ҳуснига ҳусн қўшиларди. Буни Холида опа ҳам таъкидлайдиган бўлди:

– Мунис, бўй етиб жуда очилиб кетяпсан, а? Бунақада ўзим тез орада узатаман, сени...

Бу гаплардан қиз янада уялар, қизарган юзлари ўзига жуда ярашарди. Ростдан ҳам ўтаётган ҳар бир хотиржам кун унинг жамолига яна гўзаллик қўшаётгандек.

«Ёруғ кунларим келди. Райҳон момонинг сўзлари тўғри экан. Онам, укам, мен ҳам ҳам қоронғи кунларни ортда қолдирдик. Энди биздан бахтли оила йўқ».

Афсус, Муниса ўйлаганидек бўлмади. Уйни йиғиштираётган қизни негадир уй хўжайини саволга тутди:

– Муниса, неччига кирдинг?

Аввалига қиз шошиб қолди. Кейин ердан кўз узмай жавоб берди:

– Ўн олтига...

– Отанг йўқ, а?

Қиз бошини қимирлатиб, «йўқ» ишорасини қилди.

Бу суҳбатдан бир кун ўтиб, уйда катта жанжал бўлди. Холида опа ўкраб йиғлади. Болалар қўрқиб қолди. Бу манзара Мунисанинг ўтган кунларини ёдига солди.

– Юринглар, ўз хонамизда ўйнаймиз, – у болаларни етаклаб ички хонага олиб кирди.

Шунча овутишга, чалғитишга уринмасин болаларнинг икки қулоғи ота-онасининг овозида, эътибори улар уришаётган хонада эди.

«Бунақа пайтда болаларни чалғитиб бўлмайди. Уларнинг юрагида ҳозир кечаётган оғриқни ҳеч ким туя олмайди. Тасаввур ҳам қилмайди. Агар ота-она тушунганида ҳеч қачон жанжаллашмасди».

Шу кундан сўнг Холида опа бутунлай ўзгарди. Ўзи билан ўзи овора эди. Доим ғамгин ва ўйчан юрарди. Бундан Муниса ташвишга тушди.

– Сиқилаверманг, Холида опа. Бунақада касал бўлиб қоласиз. Эрингиз ҳар куни келяпти, болаларни ташлаб қўйгани йўқ. Ўша аёлдан минг марта яхши эканлигингизни бир куни эрингиз тушунади.

– Тушунмайди Мунис, тушунмайди... – аёл яна кўз ёш тўкди.

Қиз унга малҳам бўла олмаслигини тушунди. Индамай ўз юмушларини бажариб юришни маъқул кўрди. Гап нимадалиги эса Икром ундан хабар олгани келганида ойдинлашди.

– Биринчи курсни ҳам битирдим. Уйга кетяпман. Сени бир кўриб кетай дедим, – деди Икром Мунисадан кўз узмай. – Жуда ўзгариб кетибсан. Катта қиз бўлибсан.

Муниса бу гапдан кейин бош кўтара олмай қолди. Қизариб-бўзариб гаплашиб турганида Холида опанинг эри ишдан қайтиб қолса-я. Улар билан совуқ саломлашиб ўтиб кетди.

– Сиздан уйга пул бериб юборай, – қўрқиб кетган Муниса гапни қисқа қилди.

Уйга кирганида Холида опанинг эри унга еб қўйгудек қараркан, тишининг орасидан гапирди:

– Менинг уйимдагиларнинг бегона эркаклар билан гаплашиши мумкин эмас!

Муниса анграйиб қолди.

– Икром унга акадек. Унинг ўзи Мунисани уйимизга олиб келганди, – изоҳ берди Холида опа.

Иккаласи яна жиққамушт бўлишди.

Эртасига уйнинг эгаси унга елим халта тутқазди:

– Бу сенга. Мендан совға. Кийиб юр...

Қиз бир эркакка, бир Холида опага қаради. Унинг назарида, эркак хотини кимлигини адаштириб қўйгандек. Кулгили бўлса-да, деди:

– Ана, Холида опа.

– Бу сенга! – ўшқирди у.

Қўрқиб кетган Муниса индамай совғага қўл чўзди. Хонасига киргач, очишни ҳам билмасди, очмасликни ҳам. Ортидан кирган Холида опа эса асабийлашганидан қўллари қалт-қалт титраганча совгани кўра бошлади. Унда уйга ва меҳмонга киядиган иккита кўйлак бор экан. Қиз жуда ноқулай аҳволда. Бир сўз дейишга ҳам ярамасди. Нима десин, ахир?

– Мунис, гаплашиб олишимиз керак... – деди йиғидан овозига титроқ кириб Холида опа. – Буни сенга уч ойдирки, айта олмайман. Сени ўз синглимдек кўраман. Асло ёмонлик тиламайман. Лекин айтмасам, эртага кеч бўлиши мумкин. Фақат гапларимдан даҳшатга тушма! Ҳалиги... эрим... сенга уйланмоқчи...

Аввалига Муниса унинг гапларини англамади. Сониёлар ичида сўзларни идрок этаркан, танасида совуқ нимадир ўрмалагандек бўлди. Ҳатто юзларини ҳам жимирлатиб ўтди бу ҳис.

– Нима? – анграйиб қаради қиз.

– Эрим... – оғир ютинди аёл. – Уйланармиш...

– Энди мен нима қиламан? – нажот билан бир қадам Холида опага яқинлашди Муниса.

– Уйлариנגга кетасанми?

– Уйга... – ичини зулмат қопгандек бўлди қизнинг. Кейин «хўп» дегандек бош ирғади.

– Уйинг ҳам сен учун хавфли, – уйга толди аёл. – Бир йўлини топиш керак.

Бирданига бирор чора бўларканми? Иккиси ҳам бошини ҳам қилганча ўз юмушлари билан банд. Аммо мияларида бир хил «Энди нима қиламан?» деган савол айланарди. Кечаси эса Мунисани уйқу тарк этгандек эди. Хаёлида Холида опанинг эри уйга бостириб кирадигандек. Худдики, уни ҳозир судраб олиб чиқиб оқ кўйлак кийдиради...

«Тавба, унга оқ кўйлак кийдиришларига икки хотини қараб турармиди? Тағин... Уялмайдими, бу одам? Ахир болалари катта бўляпти. Уларга нима дей-

ди? Энди мен уйга қайтиб кетаман. Ҳеч қачон унга учинчи хотин бўлмайман! Аммо уйга борсам, жим бўлиб кетган дадам яна келиб жанжал қила бошлайди. Наҳот, мен учун аталган ёруғ кун шунчалар қисқа?»

Кейинги икки кун ҳам қиз учун татимади. Ҳадик ва хавотир ичида эди у.

– Сенга бир таклифим бор, – деди учинчи куни Холида опа.

Муниса севинишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмади. Юраги қандайдир номаълум қўрқув исканжасида.

– Қанақа? – дея сўрай олди холос.

– Фақат мендан хафа бўлмайсан, хўп!

– Майли, – ерга қаради қиз.

– Менинг бирга «гап ейдиган» дутонам бор. Ўшанинг қайнсинглисига «нянка» керак экан. Болалари ёш эмиш. Айтишича, жуда бой. Гаплашдим, у бугун тушдан кейин келиб сени олиб кетади. Мендан ҳам яхшироқ маош бериши мумкин.

Муниса ғалати аҳволга тушди. Маъюс тортди. Холида опа ҳам ғамгин. Бу айрилиқ иккиси учун ҳам жуда мушкул бўлса-да, улар мажбур.

– Мендан хафа бўлмайсан-а? – тушкун кайфиятда деди Холида опа. – Секин нарсаларингни йиғиб қўявер. Тушдан кейин эрим келгунича кетасан. Агар билиб қолса, жанжал кўтаради. Шунинг учун йўқлигида қочиб қолганинг яхши.

Беканинг охирги гапидан Муниса сергак тортди: «Қочиб... Демак, Холида опанинг эри бир қарорга келиб бўлган. Шунинг учун ими-жимидида иш қилишяпти. Худойим, борадиган оилам яхшимикан ишқилиб?»

– У аёл яхшими? Сизга ўхшайдими? – хўрсинди Муниса.

– Яхши дейишди. Яхшилигига ишонмасам юбормасдим сени. Менга қара, ҳеч кимга янги манзинингни берма. Икромга ҳам. Чунки эрим Икром орқали сени излаши мумкин. Ойингга ҳаммасини айт. Ман-

зилимни сўраганларга берманг, де. Икромнинг она-сига ҳам айтиб қўймасин. Икром онасидан билиб, эримга айтиб қўйиши мумкин. Тушундингми, ҳеч кимга манзил бермайсан. Ҳатто, менга ҳам айтма! Аммо қўнғироқ қилиб, аҳволингни, шароитни айт. Фақат ишхонамга қил. Уйга қилсанг, гўшакни эрим кўтариб қолиши мумкин.

Бу гаплар Мунисанинг юрагига янада қўрқув солди. Тушдан кейин чиндан ҳам уни олиб кетгани машина келди.

– Бўпти, яхши бор! Омон бўл! – Холида опа уни кузатаётганда кўзларига ёш олди. Аммо жуда безовта, атрофга аланг-жалаң боқарди. Бу ҳам етмагандек ҳайдовчига тайинлади: – Кўчамиздан тезроқ чиқиб кетинг. Эрим келиб қолиши мумкин!

– Ғалати аёл эканми? Мен унинг хушториманмики, бунча қўрқади? – лабини бурди ҳайдовчи йўлга тушаркан. – Эри келиб мени калтаклармиди?

Муниса индамади. Машина ойнасидан ташқарига қараганча жим кетаверди.

– Менинг исмим Марҳабо! – ўзини таништирди Холида опадан ёшроқ жувон. – Иккита боламга қарасанг бўлди. Кичкинаси ҳали бешиқда. Бошидан айтиб қўяй, кечаси ҳам у сен билан бўлади.

Қиз маъқул дегандек имо қилган бўлса-да, аёлнинг гапини ҳазм қилолмади.

«Бешиқдаги болага ҳам кечаси мен қарайманми? Бу қанақаси?»

Аёл жиддий гапирган экан. Кечки пайт турмуш ўртоғи ишдан келгунча роса пардоз қилди. Кейин дастурхонни безатди.

«Бирорта байрам эмасми, бугун? Балки менинг келганимга дастурхон тузатишаётгандир? Меҳмон келармикан ё?»

Муниса ўзича турли нарсани тусмоллади. Уч кунлар ўтгач, англадики, бу жувон учун эрининг ишдан қайтиши байрам экан. У эрига шу қадар парвона эди-

ки, худди бутун кўриб тургандек. Ўзи айтганидек, икки боласини ҳам тунда Мунисанинг ёнида қолдирарди. Катта ўғли жуда ювош. Уч ёшлар чамасидаги бу болакай қорни тўқ бўлса, боши ёстиққа тегиши билан ухлаб қоларди. Аммо кичиги... У ахир эндигина тўрт ойлик. Кечаси эмишни истайди. Онаси ташлаб кетганидан кейин икки соат ўтиб гингшишни бошлайди. Аввалига бешикнинг оҳиста тебраниши унга кифоя. Аммо бу ярим соатга. Орадан яна ярим соат ўтгач эса, росмана «инга»лайди.

– Аллаё, алла, ухлаб қолсин-о, алла... – кўзларини зўрға уйқудан очиб мункиб-мункиб тебратади Муниса.

Лекин чақалоқни овутиб бўлмай қолади. Шунда қиз секингина Марҳабо опа ухлаётган эшикка яқинлашиб ўзига гапиргандек дейди:

– Чақалоқ ухламаяпти. Эмизиб берсангиз эди...

Бироз ўтиб аёл ширин уйқуси бузилганидан норози бўлганини гўёки оёқларида акс эттираётгандек, тапилаб юрганча бориб бешикка осилади.

Муниса сал нарида тик турганча уни кузатади. Чақалоқнинг оғзи банд бўлиши баробарида кўзлари чақнайди. Унга парво ҳам қилмай бешикка осилганча уйқуга кетган онасига мийиғида жилмаядими-ей! Димоғи билан «гапириб» ҳам қўяди, ўзича. Фариштамисол бу гўдакка термулиб қизнинг завқи келади. Лекин туришдан фойда йўқ. Марҳабо опа шу ҳолича анча ухлайди энди. У ҳам ухласа бўлади.

Муниса англадики, бу жувон фақат ўзига ва эрига эътибор қилгани билан кўнгли ва қўли очиқ.

– Эримнинг заргарлик дўконлари бор. Истасанг уйлариингга кетаётганингда эримдан сенга тилла тақинчоқлар олиб бераман. Сотиб келасан. Айтишларича, сен яшайдиган вилоятда Тошкентга нисбатан тилла тақинчоқлар анча қиммат эмиш. Бир дугонам доим шундай қилади. Мендан тилла олиб кетиб, сотиб келади. Фойдаси йўлкирасини қоплармиш. Сен ҳам шундай

қил. Мен сенга ўз нархида бераман. Ойинг у ерда қўшниларингга кўрсатсин. Устига бир-икки сўм қўйиб сотсин. Сен кейин менга ўз нархида пулини олиб келиб берасан. Ойингга ўша қолган пул фойда, бизга сотилгани...

– Ойимдан сўраб кўришим керак, – бу таклиф ёққан бўлса-да, иккиланди Муниса. Чунки илк бор Тошкентдан уйига борганида онасининг гапирган гаплари, шубҳалари ҳали ёдидан чиқмаганди.

– Ойингга ўзим айтаман, уйга кетаётганингда бир кун олдин эсимга солсанг бўлди. Эҳтиётлаб, ўраб-чирмаб бераман ҳам.

Муниса бундан қувонди. Марҳабо опадан сўраб ойисига қўнғироқ қилди.

– Нега Холида опангникидан кетдинг? – кутилмаганда саволга тутди ойиси.

– Холида опа билан гаплашибсиз-ку, айтмадимми, ўзи? – гап топа олмади қиз.

– Ўзи айтар Мунисанинг, деди. Гапир, нима айб қилдинг? Кимникидасан?

– Ойи, айб қилганим йўқ. Ҳалиги... уйга борсам ҳаммасини тушунтираман, – жилмайиб турган Марҳабо опага кўзи тушиб, баттар довдиради Муниса.

– Менга бер, ўзим гаплашаман. Ойинг сенга ишонмаяпти, шекилли, – Марҳабо опа гўшакни қўлига олиб тушунтирди. – Шундай экан, хавотир олманг. Холида опанинг ўзи менга юборди уни. Жуда яхши қиз, деди. Агар қизингиз ёмон бўлса, мақтармиди?

Бу гаплардан кейин онаси тинчлангандек бўлди. Бир ойдан сўнг эса Марҳабо опанинг ўзи қўнғироқ қилиб, Мунисани уйга юбораётганини, тилла тақинчоқлар ҳам бериб юборишини айтди.

– Вой, мунча чиройли занжир экан бу? Шунча нарсани у сенга ишониб бериб юбордимми? Худойим-ей, сенам қўрқмай олиб келаверибсан, а?

– Кўрдингиз-ку, рўмолчага тугиб, чўнтагимга қўшиб тикиб берди, тушиб қолмасин деб. Ҳатто, сумкамга

ҳам ишонмади «сумкани қўпчилик эсидан чиқариб қолдиради», деб.

– Қўшниларга, бозордаги танишларимга кўрсатаман, – ойиси жуда маҳлиё бўлиб термуларди тақинчоқларга. – Эртагача сотишим керак. Марҳабо опанг сени дарров жўнатишимни айтди.

– Чақалоғига қарайдиган одам йўқ-да! Мендан олдин бир аёл кундузи қараган экан. Кечаси қарамагани учун ўрнига одам қидирган.

– Вой, кечаси ҳам қарайсанми? Чақалоққами?

Муниса бош ирғади.

– Ҳа-а-а бой, пули бор, қаратади-да! Лекин гўдакни бировга ишониб топширганига қойилман...

Гапира-гапира чиқиб кетган онаси оғзи қулоғида қайтиб келди. Айтишича, тақинчоқларнинг деярли ҳаммасини сотибди.

– Бозордагилар ҳам, қўшнилар ҳам индамай олишди. Устига қўйган пулимни айтмадим. Шунда ҳам арзон дейишди, – ҳайрат билан деди у. – Тилла олиб юрганлар билади-да, сен олиб келган тақинчоқларнинг «проба»сида хумо қушининг расми бор эмиш. Бу ўзимиздан чиққан, ишончлиси дейишди. Ҳамма томони кўриб, хурсанд бўлиб олишди.

Муниса йўлга отланаётганида онаси Марҳабо опага қўнғироқ қилди.

– Мен бу ердан ишончли ҳайдовчи билан жўнатяпман. Илтимос, турмуш ўртоғингизми, ўзингизми кутиб олинг. Қўлида тақинчоқларнинг пули бор. Қўрқаман... – у билан гаплашиб бўлгач, қизига юзланди: – Эҳтиёт бўл, ҳушёр тур. Тақинчоқлардан қолган фойда сенинг келиб-кетишингни, яна бизнинг бир ҳафталик озиқ-овқатимизнинг пулини қоплади. Келишингда таниш ҳайдовчи билан келсанг тағин ола кел. Танишларим сўраб қолди.

Мўмайгина маош ва тилла тақинчоқлардан қолган фойда Мунисани ишига яна-да масъулиятли этди. У энди кечаю кундуз икки боланинг энагаси. Баъзан

Марҳабо опани уйғотгани ҳам истиҳола қиларди. Аммо чақалоқ ҳам қорни очганида жим ёта олса экан. Ундай эмас-да!

«Йиғлама, болажон, йиғлама. Ухлаб қол. Ойингни уйғота олмайман. Уйғотсам, жуда ёмон қарайди менга. Нигоҳлари малол келади. Фақат сен ухла. Майли мен тонггача тебратиб чиқишга розиман».

Мунисанинг сўзлари болага озуқа бўлмайди. Баттар чинқиради. Қиз ҳам мана олти ойдан буён анча тажрибали. Яхши йўлини топган. Болага раҳми келади. Шунинг учун йиғлаганида бешикни тебратмай туради. Баландроқ йиғласин, онаси эшитсин. Марҳабо опанинг ётоғи эшиги очилиши билан бешикка қўл чўзиб оҳиста алла айтади:

– Алла, бўл! Алла-ё, алла...

– Қорни очқадими, дейман? Овози ўчмаяпти, – Марҳабо опа Мунисага энди ёмон боқмайди. Чунки кўрадики, у тебратиб ўтирибди.

Шу билан гўдак мазза қилиб, чўлпиллатиб эмиб уйқуга кетади. Онаси эса одатига кўра бешикка суяниб кўзларини юмади. Ана энди Муниса ҳам ухлаши мумкин.

Қиз бу ерга ҳам кўникиб кетди. Ҳар ой маоши билан бирга онасига тақинчоқ олиб боради. Онаси алқгани-алқаган. Итоатгўй, меҳнаткаш бу қиздан Марҳабо опа ҳам миннатдор. Мунисанинг ҳаёти яна ўз изига тушгандек эди. Фақат у ора-сира нима учундир Икромни ўйлаб қўярди.

«Манзилимни билмайди-да, бўлмаса аллақачон Икром ака излаб келган бўларди. Холида опа ҳам эри мени топиб олмаслиги учун келган, сўраган бўлса ҳам айтмагандир? Балки ўқиши билан бўлиб вақт топа олмаётгандир? Йўқ, ахир у менинг қаердалигимни билмайди-ку! Нима бўлганда ҳам менинг тинч яшаётганимга, яхши пул топаётганимга у киши сабабчи...»

Муниса ўзи билмаган ҳолда Икромни кутарди. Қачондир уни излаб келадигандек назарида. У шу

хаёллар билан Марҳабо опаникида ҳам бир йилни ўтказди.

«Икром ака иккинчи курсни ҳам битирди. Энди таътилга чиқади. Балки шу баҳона билан келиб қолар... Ўтган йили ҳам таътилга чиққач йўқлаганди. Жуда ўзгариб кетгандир? Ўтган гал кўрганимда ўзи роса келишган йигит бўлган экан...»

Қизнинг бу хаёлларини кутилмаганда Марҳабо опанинг телефондаги суҳбати тўзғитиб юборди. У аёлнинг гапларига сира эътибор қилмаган. Лекин бу сафар исмини эшитиб сергак тортди. Ўзи билмаган ҳолда эшикка яқинлашиб, унинг сўзларига қулоқ тутди:

– Ўзига айтмадим ҳали, опа. Аввал сиздан сўрай дедим. Муниса энди ёш қиз эмас. Тенги чиқса, текин бер деган. Агар сиз рози бўлсангиз, тўйнинг бор харажатини эрим ўз бўйнига оларкан. Биласиз-ку, эрим савобталаб одам. «Муниса синглимиздек бўлиб қолди, ўзимиз узатамиз», деди. Агар «майли, йигит билан гаплашсин», десангиз, тўйни бошлаб юборамиз.

Қиз уй эгасининг бирор гапига тушунмади. У ким билан гаплашяпти? Уни узатишмоқчими? Қулоғига суҳбат киргани сари Муниса жувон томон одимларди. Аёл гапини тугатганида қиз унинг ёнида турарди.

– Ие, Муниса шу ердamidинг? Ойинг билан гаплашдим.

– Ойим билан... – қизнинг баттар хаёли қочди.

– Сенга совчи чиққанди. Ойингга маслаҳат солдим. Рози бўлди ойинг ҳам. Эртага сенга уйланмоқчи бўлган йигит уйга келади. Кўриб, гаплашиб, бир-бирларингга маъқул бўлсаларинг тўй қиламиз. Эрим тўйингни бўйнига олди.

Муниса қулоқларига ишонмади.

«Нималар деяпти бу аёл? Менинг тўйим? Кимга узатишмоқчи мени? Ойим ҳам рози...»

– Мен... – нима демоқчилигини ҳам унутиб қўйганди қиз. Тўғрироғи, саволлари кўплигидан қай бирини беришни билмаётганди.

– Эримнинг бир таниши яхши қиз топиб беринглар, дебди, – изоҳлашга тушди Марҳабо опа. – Эрим сени таърифлаган экан, йигит оламан, деб туриб олибди. Ота-онасини ҳам рози қилиб кеча эримга айтибди. Энди кўришсаларинг бўлди. Агар бир-бирингга маъқул бўлсаларинг тўйни бошлайверамаиз...

– Мен... – тили тутилади яна Мунисанинг.

– Уялма, энди ёш бола эмассан. Ўн еттига кирдинг. Бировнинг уйида хизматини қилиб юриш ёқадими сенга? Ундан кўра ўз оиланг бўлгани минг бора афзал. Ўз уйинг, оиланг, болаларинг бўлади. Шу ерда, шаҳарда яшайсан. Ойинг ҳам доим хавотирда яшашдан қутулади.

Қиз индамай хонаси сари кетди. У ўзида кечаётган ҳисларни тушунмасди. Бу ҳўрликми, ўкинчми, қувончми, қўрқувми...

«Наҳот, ойим рози бўлди? Кўрмаган, билмаган одамга узатиб юборишларига нега дарров кўна қолди? Ахир мен ёлғизгина қизиман-ку!»

Эртасига ростдан ҳам меҳмонлар учун тайёргарлик кўрилди. Йигит ва ота-онаси ўтирган жойга Мунисани ҳам олиб киришди. Бўлажак куёвга кўзи тушган Муниса титраб кетди: «Тегмайман, асло тегмайман!»

Муниса сизди, йигит ҳам унга тез-тез ўғринча қараб олаётганди. Унинг нигоҳини сезгани сари қизнинг жаҳди чиқяпти. Бўйчан, оқ-сарикдан келган, озгин бу йигит Мунисага зиғирча ҳам ёқмади.

«Марҳабо опа шунга мени раво кўрдими? Ишқилиб унга ёқмай-да! Уйланмайман, десин. Мени тузукроқ кўрмагани яхши эди. Боя дарров чиқиб кетмабман...»

Қиз ўрнидан туриб кетмоқчи бўлганди, Марҳабо опа қўлидан тортиб ўтқизди.

– Ўтир, қаёққа кетяпсан? Бугун тақдирингни ҳал қиламиз-ку! Куёвга яхшилаб қараб ол. Сенга маъқул бўлдимми? Йигитнинг кўзларидан маълум, сен унга ёқдинг. Кўрмай туриб ҳам ўзи сенга уйланишга рози эди, – кўзлари чақнаб, хушҳол деди уй бекаси.

У яна жойига ўтиришга мажбур бўлди.

– Синглингиз бизга маъқул, агар рози бўлса ҳаракатни бошлардик, – деди йигитнинг ёнида ўтирган онаси.

Мунисанинг юраги орқага тортиб кетди.

– Мунис, бола сенга ёқдими? – Марҳабо опанинг саволи эса ҳаммасидан ошиб тушди. – Гапир, сен уялиб қарамадинг ҳам, а?

Муниса ерга киргудек бўлди.

«Ёқмади! Ҳечам ёқмади! Тегмайман унга. Аммо буни йигитнинг, ота-онасининг олдида айта оламанми? Кимга очиқча менга ёқмадингиз, деб айтиб бўлардики, мен айтсам...»

Қиз ортиқ ўтира олмади. Отилиб эшикдан чиққанини ўзи ҳам билмай қолди. Аммо бу ҳаракати ўзига қарши иш беришини билганидами?

– Қиз бола-да, уялди. Сукут – аломати ризо! – Марҳабо опанинг гапи қулоқларига кирганидан у тахтадек қотди. Кўзларини юмиб, бўғзига тикилган аччиқ аламини зўрға ютди.

«Нега менинг тақдирим бунақа? Нима учун ҳаётимни ўзгалар ҳал қилади? Уларнинг нима ҳаққи бор? Нега бу қадар ожизман? Йиғлама, Муниса... Йиғлама! Ҳали кеч эмас! Кетишганидан кейин Марҳабо опага айтаман!»

Ўзини овутди у. Меҳмонлар кетишгач, ҳаммаси ҳал бўлганини билиб ўзини қўярга жой топа олмай қолди. Чунки Марҳабо опанинг қувончи чексиз, уни юзларидан ўпиб табриклаб қўйди:

– Бахтли бўл! Уч кундан кейин фотиҳа тўйи. Бирдан қудаларни телефонда ойинг билан гаплаштирдим. Ойинг ҳам рози. Эртадан кейин келадиган бўлди.

– Ойим келарканми?

– Ҳа, қизининг тўйига келмасинми?

Қизнинг кўксини нимадир куйдирди. Бу армоннинг ғалабасими, орзулар фарёдими ёки ожизлик ҳукми – билиб бўлмасди.

«Унга тегмайман! Менга умуман ёқмади у. Ўзим ёқтирмаган одам билан қандай яшайман? Нега бундай қилишди? Нега мендан кўнгил сўрашмайди? Дарров ҳал қилишади? Ҳеч ким мени тушунмайди? Фақат менга Райҳон момо қулоқ соларди. Моможон...»

Мунисанинг қалбини қоронғилик қоплаб олди. Негадир доим оғир аҳволга тушганида шу кампирни эслайди. Мана, яна шунақа. Момо доим шунга ривоятлар айтиб берарди. Аммо такрор-такрор айтадигани ҳам бор:

«Бу Каъб ал-Аҳбордан ривоят қилинади, – дерди момо таъкидлаб. – Тўғриси, унинг кимлигини билмайман. Мендай кампир нимани ҳам билсин. Аммо менга ёққани учун ёдлаб олганман. Сенам эсда тут:

«Луқмон ўғлига:

«Эй ўғлим, ким ота-онасини рози қилса, Раҳмонни рози қилган бўлади. Ким ота-онасининг ғазабига учраган бўлса, Раҳмоннинг ғазабини чиқарган бўлади.

Эй болам, албатта, ота-она жаннат эшикларидан бир эшикдир. Агар рози бўлсалар, Жабборга бориш бор. Агар аччиқлари чиқса, ёпилиб қолиши бор», – деди».

Кўрдингми, болам ҳеч қачон ота-онангни норози қилма!»

Муниса томоғига тиқилган аламни зўрға ютди. Тақдирга тан бергандек бўлди.

«Онам бу тўйга рози. Демак, Худо ҳам рози. Уларга қарши чиқиб бўладими?»

Энди у таскин топгандек эди. Райҳон момонинг неча йиллар аввал айтган гапи ҳали ҳам унга малҳам. Негадир хаёлига яна Каромат опанинг ўғли Икром келди.

«Йигит Икром акага ўхшаса ҳам майли эди. Йўқ, қанийди! Ахир у жуда келишган йигит, яна меҳрибон. Бу-чи? Хунук эмас, аммо менга умуман ёқмади».

* * *

Фотиҳа тўйдан бир кун олдин келган онаси ҳамма жойга ҳавас ва ҳайрат билан боқарди:

– Шунақа чиройли жойларда яшаб юрибсанми, қизим?

Муниса тўйга норозилигини айтмоқчи бўлиб энди оғиз жуфтлаган эдики, онаси гапида давом этди:

– Ўша кундан буён ўйланиб юргандим, кўрмай-билмай туриб Мунисани кимларга узатаяпман, деб. Шукр, агар шуларга ўхшаган кишилар бўлса, кам бўлмайсан. Яхшиям, розилик берибман. Аввалига роса ўйландим, бировнинг уйида ишлаб юрган, бошқа ердан келган қизни ким ўзига тенг билиб келин қилаётган экан деб. Аммо савобталаблар ҳам бор-да! Шукр қил қизим, пешананг ярқираган экан. Яхши жойлардан ато қилибди. Шунча чеккан азобларингнинг мукофоти бу.

Қиз шўрликнинг ҳамма дарди яна ичида. Лом-мим демади. Шу билан Мунисани ўша йигитга унаштиришди.

Йигит қайтиб уни кўргани келмади ҳам, қўнғироқ ҳам қилмади. Марҳабо опанинг эри эса бир сўзли эр-как экан. Унинг сепини, ҳамма кам-кўстини қилиб берди. Икки томон ҳам тайёр бўлгач, нимани ҳам кутишади.

– Ойинг келсин, икковлашиб кўрпа-ёстиқларингни тикамиз. Бир ҳафтадан кейин тўйинг. Укаларингни ҳам олиб келаверсин. Биз тўй ташвишлари билан банд бўламиз. Улар болаларни ўйнатиб туришади.

Муниса яна ўзини йўқотиб қўйди. Кўз юмиб очгунча эса ўзини тўй либосида кўрди. Ҳамма хурсанд. Онаси, укалари, тўй баҳона келган холаси ҳам. Фақат, келин... Унинг кўзларида мунг бор эди.

«Икром ака... Уни тўйимга айтмадим ҳам. Тўйим бўлаётганини эшитиб хурсанд бўлармиди? Келармиди? Менга жуда кўп яхшилик қилди. Аммо мен тўйимга ҳам айта олмадим...»

Қизнинг юраги ўртанди. Энди бир умр у йигитни кўрмаслигини билиб юзларига ғам чўқди.

«Нега у менинг хаёлимни тарк этмайди? Ё... Севаманми, уни? Икром ака нега ўйларимдасиз? Севиб

қолганимда ҳам унга тега олмасдим-ку! Ахир дадам билан қўшни бўлса. Дадам кейин мени тинч яшашга қўярмиди? Нега қўймас экан, Икром ака ҳимоя қиларди ҳар доимгидек».

Муниса ёр-ёр садолари остида дарвозага яқин келганини, Марҳабо опанинг уйини тарк этаётганини сезмай қолди.

– Келиннинг розилигини ким олади? Отаси борми? – деди кимдир.

Бу савол келиннинг хаёллари остин-устин қилди.

«Қизлар узатиб кетилаётганида отасининг оёғига бош уриб, розилик сўрайди. Мен-чи? Дада! Бугун менинг тўйим. Қизингиз келин бўляпти. Сиз эса йўқсиз. Мени кўрганингизда балки кўзларингиз қувнармиди? Одатда, қизлари уйини тарк этаётганда оталар йиғлашади. Сиз ҳам йиғлармингиз? Йўқ! Ахир ўғай отам калтаклаганда келмадингиз, «кўккўз» дея камситишди, келмадингиз, бир чимдим, ҳа бир чимдим меҳрга зор бўлганимда ҳам йўқ эдингиз. Демак, ҳаёт бўлганингизда ҳам йўқламасдингиз. Тирик бўлганингизда ҳам шу ҳолда сизнинг розилигингизсиз келин бўлиб кетаверардим. Аммо, бугун бундай қила олмайман. Мендан рози бўлинг, дадажон! Сизни бирор марта «ота» ё «дада» деб чақирмаганман. Бугун айтаман, отажон, мендан рози бўлинг! Ўғай отам ҳам барибир келмасди. Сиз рози бўлинг!»

Муниса нафас ола олмайдиган даражада бўғриқди. Бўғзидаги фарёд бутун танасини азобга солгандек. Шундай бўлса-да, у ҳаммасини ичига ютди.

– Мен-да, отаси! Менинг уйимдан чиқяптими, демак, у бизнинг қизимиз, – Марҳабо опанинг эри келиб унинг қўйнига иккита нон қистирди-ю, шивирлади: – Биздан рози бўл, синглим!

Муниса кейинги воқеаларни бефарқлик билан ўтказди. Ҳатто, тўйни ҳам. Фикрини жамлаганида у хонатлас қўйлақда, бошига нафис ёпинчиқ ёпилган ҳолда куёвнинг уйида турарди.

– Қайнотаси келяпти, келин тайёрма? – деди кимдир.

– Мумкинми, қизим? – эшикдан мўралади истараси иссиқ киши.

«Қизим»... У мени «қизим» деди». Муниса ширин энтикди.

«Эркак киши илк бор мени меҳр билан «қизим» дейиши». У тушунуксиз туйғулар ичида қолди.

Қайнотаси эса унга яқинлашиб, бошига ёпилган тўр матони кўтарди, сўнг пешанасидан ўпиб қўяркан, меҳр билан деди:

– Хуш келдингиз! Бахтли бўлинг, қизим.

Мунисанинг ўпкаси тўлди. У ҳар доим хўрлик ва зулмга дуч келганида кўз ёшларини тийиб тура олган. Бунинг учун ўзига берган «Йиғлама!» буйруғи кифоя. Аммо энди... Инсон меҳрга қарши тура олмаскан. Унинг кўзларидан томчилаган ёш хонатлас қўйлагига сингиб кетди.

«Мен қачондан буён йиғламай қўйгандим. Ким билсин, бунга ўзимни тўққиз ёшимда ўргатгандирман. Агар шундай бўлса, саккиз йил деганда энди кўзларим намланди».

Мана шу томчи ёшлар келинчак юрагидаги барча ғуборни ювиб кетгандек эди назарида. Унинг қалби қайнотасига, қайнонасига нисбатан чексиз меҳрга тўлди. Фақат...

– Мен сиз билан яшай олмайман. Нега менга уйландингиз? Ажрашайлик, барибир биз ажрашиб кетамиз, – деди бир ҳафта ўтгач эрига Муниса.

Ростдан ҳам унинг дили бўм-бўш. Турмуш ўртоғи атрофида айланиб-ўргилгани сари келинчак қийналаётганди.

– Жим, – бармоқларини Мунисанинг лабларига босди эри. – Сиз мени яхши билмаганингиз учун шунақа деяпсиз. Чунки биз тўйгача ҳам учрашмадик. Ҳали бу гапларингизни эслаб куласиз. Бахтли қиламан, сизни...

– Нега кутилмаганда ўзингиз билмаган қизга уйланишни истаб қолдингиз? Шу ерда қуриб қолганмиди қиз зоти?

– Мен сиздек қизни, қийинчилик кўрган, ҳаётнинг аччиқ-чучуғини тотган, оқ-қорани ажрата оладиган қизни қидириб юргандим. Сиз етимликда катта бўлгансиз. Етимнинг бошини силаш савоб. Шунинг учун кўрмай туриб ҳам сизга уйланишга розилик бердим.

Доим эр-хотинларнинг бақир-чақири, жанжалини кўриб, одатланиб қолгани учунми, бу хонадондаги ҳаёт Мунисага сохтадек туюларди. Худди бу ерда ҳамма аҳил-иноқ оила ролини ижро этаётгандек. Кун келадики, ҳаммасининг сабри тугайди ва қайнона-қайнотаси ҳам, эри ҳам уни хўрлашни бошлашади. Мана шундан чўчиб яшарди у. Гоҳида эри ортидан келиб қучганида ҳам у кўзларини юмиб олар, юраги чексиз қўрқувга тўлиб «ҳозир мени пичоқлайди ёки уради», дерди ўзига-ўзига.

Аммо ундай бўлмади. Кунлар ўтгани сари уй эгаларининг меҳри ортса ортдики, камаймади.

– Мен қўрқиб кетяпман. Барибир биз ажрашамиз, яхшиси ҳозироқ ажрашайлик, – тинмай дерди эрига Муниса.

Турмуш ўртоғи эса жилмайганча уни бағрига босарди:

– Нимадан қўрқасиз? Биз ажрашиш учун турмуш қурмадик. Бахтли бўлиш учун бирга яшаяпмиз.

Қайнонаси эса уни авайлагани-авайлаган. Қайнотасини гапирмаса ҳам бўлади. У киши ҳар тонг қайноқ сут ичаркан. Муниса эса ҳар доим бошқа иш билан чалғиб, сутни тошириб қўярди.

– Қизим, бу ёққа келинг-да, қаранг, сизга нима ясадим... – ошхонадан овоз берди бир куни қайнотаси.

Ошхонага кириб борган келинчак аввалига ҳеч нарсага тушунмади. Кейин эса, анграйиб қолди.

– Мана сут пиширадиган идишингизга «градусник» ўрнатдим. Унинг симоби ҳароратдан кўтарила бошлайди ва мана бу ҳуштакка таъсир қилади. Ошхонадан ҳуштак овози эшитилса, билингки, сут пишди, – ўз ишидан мамнун бўлиб деди қайнотаси.

– Дадажон... – келинчак бошқа сўз айта олмади.

– Ҳар куни хижолат бўлиб юрасиз. Келинимни хижолатликдан қутқармасам, нима қилиб яшаб юрибман, дедим-да!

Муниса кўз ёшларини беркитиб идишга қаради, сўнг титроқ овозда чин дилдан деди:

– Раҳмат, дадажон!

Уч ой ичида қайнотаси у учун кўп нарсалар ихтиро қилди. «Зерикманг», деб ошхонага радио ҳам ўрнатиб берди. Барибир Мунисанинг юраги нотинч. Бу рўзғор унга омонатдек. Кун келади-ю, ҳаммаси саробга айланади. Бу орада у оиладагиларни янада хурсанд қилди. Бўйида борлиги маълум бўлгани учун энди келинни кафтида кўтаришга тайёр эди, улар. Бола ҳам унга таскин ва ишонч бермади. Хавотир Мунисани тарқ этса қани?

«Бу гўзал ҳаётнинг ортида нимадир бор. Кутилмаганда Худо менга шунча бахт, меҳр бериши мумкинми? Бир куни эрим барибир бақиради, калтаклайди...»

Аммо келинчак ўйлаганидек эмасди.

– Сиз умуман ташқарига чиқманг. Ахлатларни ўзим тўкиб келаман. Нима егингиз келса, ўзимга айтинг. Мен ишда бўлсам, ойим бор, – эри ҳамон унга меҳрибон. У уйларни таъмирлайдиган уста. Ҳар тонг ишга кетишидан олдин шу гапни албатта айтарди.

Меҳр-муҳаббатга тўла кунлар бир-бирини қувлашдан чарчамасди. Шукрки, ҳеч нарса ўзгармади. Муниса қўрққан кунлар келгани йўқ. Ҳамон у ҳавас қилгулик оиланинг келини. Кейинги ўтган тўрт ой унга сал бўлса-да, ишонч берганди. Яна унинг қорни ҳам сезилиб қолди. Ўзи сезмаган ҳолда юрагида боласига меҳр уйғонди. Айниқса...

– Вой, – ўрнидан чапчиб турди Муниса. Яхшиям ёнида ҳеч ким йўқ экан. Бўлмаса уятдан ерга кирармиди?

«Болам... Болам қимирлаяпти. Ўзининг борлигини билдирыпти... Болажоним, ўзимнинг болам. Энди сен учун яшайман. Даданг билан ҳеч қачон ажрашмайман. Сен етимлик нималигини билмайсан. Бугун дадангга қимирлаганингни айтаман. Ҳеч қачон сени ташлаб кетмаслигини, уришмаслигини, калтакламаслигини сўрайман!»

Муниса севинч ва меҳр билан қорнини силади. Турмуш қурганидан буён илк марта эрини интиқлик билан кутди.

– Бугун у қимирлади, – кўм-кўк кўзлари порлаб кетди Мунисанинг.

Эри қувонч билан уни бағрига босаркан, шивирлади:

– Шу қадар бахтлиманки!

– Мен ҳам, – беихтиёр Мунисанинг ҳам лаби пичирлади. – Ҳеч қачон бизни ташлаб кетманг! Боламизни асло уришманг, урманг ҳам...

– Асло! – маҳкамроқ қучди эри уни.

«Райҳон момо, сиз айтган ёруғ кунларим келди. Мана, етти ойдирки, мен меҳрга кўмилиб, чўмилиб яшаяпман. Ҳеч ким мени ҳақорат қилмайди, камситмайди. Ростдан ҳам ойнанинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ бўларкан. Аммо мен бу кунларим ўтиб кетишини истамайман. Сиз айтган шоҳга ўхшаб ғамгин тортиб ҳам қолмайман. Энди бир умр бахтли яшайман!»

Бу тонг бошқача отгандек бўлди. Муниса ҳақиқий бахт оғушида эканлигини энди ҳис қилаётгандек. Ахир унинг гўзал ўтаётган кунлари сароб эмас! Эрини ва қайнотасини ишга кузатгач, қайнонаси ҳам бозорга чиқиб кетди. Келинчак ширин орзулар оғушида ўтирганида эшик тақиллади.

– Сиз?! – эшикни очган Мунисанинг юраги қинидан чиққудек тепа бошлади.

Келинчакнинг тили калимага келмай қолганди. Остонасида турган меҳмон етти ухлаб ҳам тушига кирмаган. Кўзларидан маълумки, меҳмон ҳам бир сўз айтишга ожиз.

– Ас... салом Икром ака, – биринчи бўлиб Муниса ўзини қўлга олди.

– Мунис... Жуда ўзгарибсан, – у келиндан кўз узмасди.

Уйда ҳеч ким йўқлиги учун Муниса «киринг» дейишга иккиланди. Аммо бу кўп яхшиликлар қилган йигитни уйга таклиф қилмасликнинг иложи йўқ.

– Киринг, уйга.

Энди ичкарилаётган Икромнинг нигоҳи Мунисанинг қорнига тушди-ю, таққа тўхтади. Қошлари чимирилиб, кўзлари катталашди.

– Йўқ, бошқа пайт... – шахд билан ортига бурилди у.

– Кирсангиз бўларди. Каромат опа яхшими? Укаларингиз-чи?

– Яхши ҳаммаси, – у яна бир марта Мунисанинг вужудига эътибор билан қаради. – Тўйинг бўлганини айтишмаганди менга.

– Манзилимни қаердан олдингиз унда?

– Анча аввал Холида опадан ялина-ялина олгандим. Кейинги ишлаган уйингнинг эгасига «қариндошиман», дегандим, шу манзилни берди.

– Ўша уй эгалари узатиб юборишди, – уялиб ерга қаради Муниса.

– Кечикибман... – аламли гапирди Икром. Кўзларида ёш айлангандек ҳам бўлди. Кейин чуқур хўрсиниб деди: – Ойим... ўзинг истаган қизга уйлантираман деганди. Ёзда уйлантиришмоқчи. Мен ўзимча сени асраб юрибман деб ўйлабман...

У шундай дея ортига бир ҳам қарамай чопқиллаб кетди. Хайрлашиш ҳам насия бўлди. Умуман хаёлига келмаган, тушуниб-тушунмаган гапни эшитган келинчак эса карахт аҳволда. Остонада қанча турганини ҳам билмайди.

«Кечикибман... Мен ўзимча сени асраб юрибман деб ўйлабман...» Мунисанинг юрагини очишга уриниб оёқлари билан эшикни тирмалаётган мушук каби нимадир тирнай бошлади. Дилидаги ноаён туйғулар чиқишга ҳаракат қилмоқдами?

«У мени асраш учун шу ерга олиб келган экан. Нима учун? Севганиданми, ачинганиданми ёки шунчаки меҳрдан? Севган... худди мен каби. Билиб-билмай кўнгил қўйган...»

Муниса унсиз йиғлай бошлади.

«Икром ака, нега мени сўзсиз севдингиз? Бир оғиз айтсангиз бўларди-ку! Сизни хафа қилдим. Кўнглингизни билмадим. Ўйлаб ҳам кўрмадим. Мени шунчалар эҳтиётлаганингизга муносиб жавоб қайтара олмадим. Ҳатто раҳмат айтишга ҳам фурсат бермадингиз...»

Мунисанинг кўз олдига болалиги келди. Ўша буви-си янги қўйлагини ечиб олганида яланғоч қолгани, Икромнинг костюмини ёпиб келгани... Отаси кечаси уйдан қувиб чиқарганида «онам чақиряпти» деб алдаб уйларида паноҳ бергани, ҳаммани алдаб Тошкентга келтиргани... Барчаси кўз олдидан ўтди. «Мовийкўз» деб эркалаган оҳангда чақиритиш қулоғи остида жаранлагандек...

– Икром ака... – ўксиб йиғлашга тушди у.

Унинг юрагида қачонлардир чўғ тушиб, қизиб ётгану сал шамол билан ўт олиб кетган сомондек ёнғин турганди. Унинг куюгига чидаш мушкул. Тафти бутун вужудини куйдираётган бу дарднинг эскилигини у энди тушунди. Бугун у соф, покиза, ҳеч бир манфаат кўзланмаган муҳаббатидан мосуво. Бир умрга...

«Бу қандай муҳаббат? Уни севишимни ҳозир сездим, айрилганимда англадим...»

Тонгни бахт билан қаршилаган Муниса, энди уни фироқ билан ўтказаётгандек эди. Ўзини қўлга олишга уринди. Ҳали тушлик тайёрлаши лозим. Энди у севги

учун кўз ёш қилиб, дард чекиб ўтира олмайди. Бунга ҳаққи ҳам йўқ! Ахир у бошқа бировнинг хасми, мур-
фак бир гўдакнинг бўлғуси онаси...

Келинчак кўз ёшларини артиб, рўзғор юмушлари-
га шўнғиди. Аммо муҳаббат куйдирган юрак тез шифо
топмас экан. Худди қайноқ сув қуйилиб кетган тери
каби ачишаверади, оғрийверади дил...

Муниса бу азобдан она бўлган куни халос бўлди.
Гўёки, Яратган унинг қалбидан муҳаббатни суғуриб
олди-ю, ўрнига оналик меҳрини жойлади.

– Кўзларини қара... Сенинг ўзгинанг, – қайнонаси
«инга»лаётган чақалоқнинг кўзини қандай кўриб қол-
ганидан келин ҳайратланди.

– Кўзини тузукли очаётгани йўқ-ку, қандай кўрдин-
гиз?

– Бувисига қаради-да, а? Қизалоғим, шундайми?
Йиғиларингта жонимни берай...

Ростдан ҳам қизалоғи Мунисанинг ўзига ўхшаркан.
Унга тикилиб туриб ўзини тутиб тура олмади. Кўзла-
ри ёшга тўлиб пичирлади: «Нега менга бу қадар
ўхшайсан? Мен болаларимни кимдир «кўккўз» деб
камситишини асло истамайман. Малика, менинг
ширин қизим. Сен менга эмас, дунёдаги энг бахтли
қизларга ўхша. Дадам мени яхши кўрмайди, деган
хаёл ҳечам сенга яқинлашмасин...»

– Болалигинг меникига ўхшамасин, илоҳим, – меҳр
билан бағрига босарди у қизини. Дам-бадам эрига бир
гапни қайтаришдан эринмасди: – Қизимизга меҳри-
бон бўласиз-а? Уни ҳечам уришмайсиз-а?

– Ота-онам бизга берган меҳридан юз чандон ор-
тиқроқ яхши кўраман, – қараб тўймасди эри ҳам ча-
қалоққа.

Эри фақат қизига эмас, Мунисани ҳам жуда авай-
ларди. Уйда бўлган кунлари «ўзим қиламан» дея уй
юмушларига ҳам кўмаклашиб кетаверарди. Баъзи
қилиқларидан эса у таажжубга тушарди ҳам.

– Дераза ойналарини ўзим артаман. Сиз асло ёнига ҳам яқинлашманг. Кўчадаги эркакларнинг нигоҳи тушади, – деди у Мунисани ҳайратга солиб.

– Кўрганлар кулади. Бу нима деганингиз? Дадам билан ойим ҳам гапирди, – эрининг қўлидан латтани тортди олди.

– Ҳеч ким ҳеч нарса демайди! – ойналарни ғайрат билан артишга тушди.

Муниса бунини раҳнага йўйиб хурсанд бўлди. Аксига олиб қайнотаси ҳам ўғлининг ишини маъқуллади:

– Мана, энди салгина менга ўхшадинг. Хотинингга ёрдам беришдан уялма. Уни авайласанг, ўзинг учун авайлайсан. Ҳеч кўрганмисан, менинг онангга оғир кийимларни ювдирганимни? Қалин, катта кийимларни доим ўзим ювганман.

Келин бунини ўғлининг отасига тортганига боғлади. Бошқа бир кун эса ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ кечроқ келган эри Мунисадан узр сўради:

– Бугун ўртоқларим билан балиқ егани бордик. Сиз сиз еганим учун кўнглим хижил бўлди.

– Қизиқсиз-а? Эркак киши ўртоқлари билан хоҳлаганини ейди-ю...

Айрим пайтлар Муниса турмуш ўртоғининг топиш-тутишидан ҳам лол бўларди.

– Мен усталарни кам пул топади деб ўйлардим. Сизнинг топишингиз кўз тегмасин, яхши...

– Ўйларни «евроремонт» қиламан-ку! Мендай усталар кам. Шунинг учун яхши тўлашади. Яқинда ундан ҳам кўпроқ топа бошлайман. Озгина йиғиниб машина оламан.

Муниса ич-ичидан қувонди. Ростдан ҳам турмуш ўртоқ, қайнона-қайнотадан Худро ярлақаган. Бўлмаса ҳаммаси шундай меҳрибон бўлармиди?

– Менга ҳам шунақа муомала қилишган, – деди ора-сира меҳмонга келадиган овсини.

Айтганча, улар бор-йўғи икки овсин. На қайнопа, на қайнсингил бор. Балки оилада қиз фарзанд бўлма-

гани учун улар бирдек парвонадир? Яна овсинининг иккита ўғли бор. Малика шунинг учун ҳам барчанинг суюклиси, эркатои.

– Кўзмунчоғим, яғонам, – дадаси суйиб-ўпади доим.

– Ширин данакми, бу? Тилла қизми, нуқрами? – бобоси қўлидан қўймайди.

– Менга ҳам навбат тегадими шу бугун? – росмана ўпкалаб қолади бувиси.

Муниса бу ёқимли ва қувончга тўла кунларим ортида нима бор экан, дея баъзан хавотирга тушиб қўярди.

«Ёмон кунларни соғинаверма. Шу кунларга етказганига шукр қилсанг-чи? Шунча чеккан азобларинг учун бу мукофотдир?»

Гоҳида у ўзини шундай қойиб ҳам қўярди. Шу тахлит у қизининг катта бўлганини ҳам сезмай қолди. Яхши кунлар тез ўтаркан. Малика иккига тўлганида у яна ўзининг ҳомиладорлигини сизди. Аммо бу хушхабар билан хонадонларига қайғу ҳам кириб келди. Қайнотаси анчадан буён йўталдан оромини йўқотган.

– Отам... саратонга чалинибди. Ўпкасидан... – деди тушкун аҳволда Мунисага эри. – Ойим ҳам, отамнинг ўзи ҳам билмайди буни. Айтмадим...

Мунисанинг юраги ачишди. Отасидан ҳам азиз бу инсоннинг азобларини жим кузатиш мумкинми? Шундоқ ҳам йўталиб, нафас олишга қийналиб қолганида ёрдам бера олмаётганидан оламга сизмай кетарди.

– Даволаб бўлмасмикан?

Эри оғир хўрсинди. Шунинг ўзи етарли эди.

– Хафа бўлманг. Шифокорлар ҳам Худо эмас. Шифо топаман деса сал нарса сабаб бўлиши мумкин, – далда берган бўлди Муниса.

Афсус қайнотаси шифо топмади. Кундан-кун аҳволи оғирлашиб борар, оғриқ қолдирувчи укол билан жонланар, нафас олар, худди кузнинг узилиш арафасида турган, сарғайган япроқни эслатарди.

– Шифокор кўпроқ сабзи шарбати беринглар деди, – умид билан гапирди бир куни турмуш ўртоғи Мунисага.

– Унда ҳар куни бераман, – Мунисанинг юрагида ҳам ишонч учқунлади. – Тузалиб кетадилар ҳали.

Шундан сўнг ҳар куни уч маҳал у сабзини қирғичдан чиқариб, сувини сиқиб қайнотасига ичирарди.

– Умрингиздан барака топинг. Қизим йўқ, деб ўксинмайман энди, – дуо қилишдан чарчамасди қайнотаси.

– Муниса қизим, дадангиз йўқлаяпти, – баъзан ярим кечаси ҳам уйғотарди қайнонаси.

Эшик ортида қимтинибгина, дард чўккан нигоҳларини ерга тикканча турган қайнонасини кўриб келиннинг ҳам кўнгли хиралашади:

– Аҳволи яхшими?

– Нафас ололмаяпти. Ўзим укол қила қолай десам, «Мунисани чақир», деди. Худди сиз дориларни берсангиз шифо топадигандек...

Муниса қўшни ҳамшира опа ўргатгандек қайнотасининг дориларини бирма-бир беради. Укол ҳам қилади.

Оғзини очиб, ҳавосиз жойда қолган киши каби азоб билан нафас олаётган отасидек яқин инсоннинг сўниб бораётган кўзларига боқиб, унинг дили вайрон бўлади.

– Йиғламанг... – зўрға энтикиб гапирди қайнотаси.

Бир Муниса эмас, қайнонаси аллақачон кўз ёшини сидириб, бурнини ҳам арта бошлаган. Бемор эса аёлига термулиб, синиқ жилмаяди:

– Нега йиғлайсизлар, а? Мана, яхши бўлиб қолдим-ку! Ҳамма бу дунёда омонат. Агар жонимни Эгасига топширсам ҳам хафа бўлиб ўтирманглар. Ана, Муниса ўрнимга ўринбосар олиб келади...

Муниса билиниб қолган қорнига қараб ўкраб юборай дейди.

«Нега «ўрнимга» дейсиз, дада? Ҳали сиз неварангизни кўрасиз. Эркалайсиз, катта қиласиз...» ичида пичирлайди ўзига-ўзи.

Афсус ундай бўлмади. Қайнотаси унинг иккинчи боласини кўрмади. Фарзанди ҳам у киши айтганидек «ўринбосар» эмас. Чақалоқ қуйиб қўйгандек қайнотасига ўхшаса-да, қизалоқ эди. Муниса чақалоғига овунишни истагани сари қайнотаси эсига тушиб йиғлай-верарди. Ахир кўзлар, юз тузилиши, бурун... Мурғак гўдак бобосининг суратини ўзида жо қилган.

– Ўлганнинг ортидан бунча қуйиш яхши эмас, – ўзи ҳам эзилиб ўтирган бўлишига қарамай келинига дакки беради қайнона.

– Нима қилай, ойи? – ғамини бекита олмайди келин ҳам. – Қизимга қарасам ҳам дадам эсимга тушади. Мен ота меҳрини кўрмай ўсдим. Менинг хаёлимда ҳамма оталар қаҳрли, дарғазаб бўлиб туюларди. Аммо дадам қайнотам бўлса-да, ота меҳрини бера олди. Оталар юраги ҳам меҳрга тўла бўлишини кўрдим, ҳис қилдим. Аммо бор-йўғи уч йил... Худо шуни ҳам менга кўп кўрди.

Муниса бу жудоликдан шу қадар қайғуга ботдики, кечаси ҳам йиғлаб уйғонарди. Тушида қайнотасини кўради тез-тез. Гўёки тирик, нафас олишга қийналади, Муниса кўмак беролмай фарёд чекади...

– Фақат менга беравермай, ўзингиз ҳам сабзи шарбатидан ичинг. Карам еб туринг, – худди ўнгидагидек келинига ғамхўрлик қилади баъзан.

– Сиз енг, соғайиб кетасиз, – Муниса чин дилдан қайнотасининг соғайишини истайди.

– Мен соппа-соғман. Сизлар шу ерга қўйиб кетдингиз-да...

Охирги гап қулоғига кириши билан Муниса чўчиб уйғонади:

– Дадангиз тирик. Биз ўлган деб адашиб кўмиб келдик, – баъзида эрини турткилашга тушарди у.

– Тинчланинг. Нега бунақа қиласиз? – қўрқиб кетган эри онасини чақириб келади.

Иккиси амаллаб тинчлантириб ухлашга ундашади.

– Сиз уйда ўтириб ҳам сиқилиб кетяпсиз. Чалғишингиз керак. Бунақада касал бўлиб қоласиз, – деди бир куни қайнонаси. – Ишласангиз-чи?

– Қаерда ҳам ишлардим, ўқимаган бўлсам? Бунинг устига чақалогим билан...

– Унда ўқийсиз. Мен ўзим ўқимай, бир умр уйда ўтирдим. Келинларим ўқимишли бўлишини доим орзу қилардим. Сизни ўзим ўқитаман, – қатъий деди қайнонаси.

Кечки овқат вақтида эса истагини ўғлига ҳам айтди.

– Ойи, бола билан қаерда ўқийди? Бунинг устига ҳозир ўқишга ҳужжат топширадиган мавсум эмас. Яна... мен аёл кишининг ўзини кўчага солиб юришини ёқтирмайман. Аёл уйда ўтириши керак.

– Қаерда шунақа деб ёзилибди, а? Ҳар куни мен эмас, сен кўчада юрасан. Айт-чи, ҳамма аёллар уйда қамалиб ўтиришибдими?

– Мен буни хоҳламайман.

– Мен хоҳлайман. Менинг умрим тўрт деворнинг ичида ўтгани етади. Муниса ўқийди, ишлайди. Билганларини эртага болаларига ҳам ўргатади.

– Сиз ўқийман дедингизми ойимга? – Мунисага ёмон қаради эри.

– У ҳеч нарсa дегани йўқ. Ўзим шу фикрга келдим. Кўчага чиқса чалғийди, овунади.

– Ойи, иккита ёш бола билан қаерга боради? Аслида эркак киши рўзгорни уддалай олмаса, аёл ҳам ишлайди. Мен топиб келяпман-ку!

– Унақа эмас, болам. Аёлнинг ҳам илмли бўлиши зиён қилмайди. Бола тарбиясида асқотади.

– Барибир мен қаршиман. Агар у кўчага чиқса сиз жавоб берасиз! – деди ўғил онасининг ўзига масъулият юклаб.

Муниса бундан тўрт йиллар олдин ўқишни жуда орзу қиларди. Энди эса... Нимани ҳам ўрганарди. Фикру ҳаёли фарзандларида бўлади. Бу аҳволда ўқиб бўларканми? Ўқишга кира олишига кўзи ҳам етмайди.

«Барибир ўқишимга турмуш ўртоғим ҳам қўймайди. Уй юмушларимни қилиб, шуларга андармон бўлиб юрганим яхши. Ўзимни рўёбга чиқмайдиган орзулар билан чалғитмайман!»

У шундай дегани билан қайнонасининг гапи тинчини олганди. Негадир энди қайнонасининг ўзи жим. Эри ҳам ўқиш ҳақидаги гапларни унутиб юборди. Мунисанинг алақ-жалақ тушлари ҳам камайган. Сал бўлса-да хотиржам. Лекин кутилмаганда орадан икки ҳафтача вақт ўтиб, қайнонаси унга сирли пичирлади:

– Ўтиринг, бафуржа гаплашиб олишимиз керак. Фақат менинг гапларим ҳақида ўғлимга чурқ этмасиз. Тушунарлими? Бу иккимизнинг сиримиз бўлади. Нима дедингиз?

Муниса гап нимадалигини тушунмай, секин қайнонаси ёнига чўкди.

– Мен суриштирдим. Яхши ўқув курслари бор экан. Қайсида ўқишни истайсиз?

– Ойи? Ўғлингиз нима дейди?

– Ишингиз бўлмасин, у билмайди.

– Ойи...

– «Чумчуқдан қўрққан тариқ экмайди». Ўқимишли бўлишни, ҳамма ишнинг уддасидан чиқишни хоҳламайсизми?

– Хоҳлайман, лекин болалар, рўзғор билан... Ўғлингиз билса...

– Унга ўзим жавоб бераман. Сиз фақат қайси соҳада ўқишингизни айтинг. Айтганча, мана газеталардан ўқув курсларининг телефони ҳам олгандим. Ўзингиз телефон қилиб сўраб кўринг. Бир танишим компьютер курси яхши деяпти. Уни билганларга иш кўп эмиш. Яна уйда ишласа ҳам бўларкан, – қайно-

наси шундай дея келинига рақамлар ёзилган қоғоз тутқазди.

Муниса икки-учтаси билан гаплашди. Биттаси унга маъқул. Ҳафтада икки марта дарс экан, уларнинг уйига яқин жойда ва пули ҳам қиммат эмас.

– Ойи, курслар пулли-ку! – ийманибгина деди у.

– Оббо, мен бераман пулни. Шуни ҳам ўйлайсизми? Эрингиз топиб ётган бўлса. Олиб келиб менга беряпти. «Ойи, пулларни нима қиялсиз?», деб сўрамаса. Шундан тўлаймиз.

Биринчи кун қайнонаси ўзи етаклаб уни дарсга олиб борадиган бўлди.

– Қизларингизга овсинингиз қараб туради. Мен ҳам сизни ўқишга қўяман-у, қайтаман, – деди ишидан қувониб.

Шу билан болаларни овсинига ташлаб, иккаласи йўлга тушди. Қайнонаси гаплашиб, пулини тўлаб қайтди.

«Билим олиш барибир яхши. Дунёда биз билмаган нарсалар шунчалар кўпки...»

Уйга қайтаётганда севинчи ичига сифмади Мунисанинг. Фақат юраги алланечук. Қувончданми, хавотирданми?

«Бу ишим тўғрими, ёки... Албатта, нотўғри. Бир гал Райҳон момо унга қизиқ гап айтганди: «Агар аёл эридан сўроқсиз уйдан чиқса, то қайтиб келгунича фаришталар лаънатлармиш. Буни менга онам айтганди. Қулоғимга сирға қилиб тақиб олдим, бу гапни. Ўша-ўша эримдан сўрамай ҳеч қаерга бормадим. Илоҳим, у киши мендан рози бўлсин! Аёлнинг жаннати ҳам, дўзахи ҳам эри эмиш. Бу эрини рози қилган аёл жаннатга киради, дегани...»

Ўшанда Муниса бу гапларнинг маъзини чақмаган. Бугун эса, илк бор эридан бекитиқча остона ҳатлади. Яна эри дадаси каби калтаклайдиган, зуғум қиладиган, кун бермайдиган бўлса ҳам майли. Бирор марта ёмон гапирмаган, мулойим, ҳамиша унинг кўнглини

кўтаришга ҳаракат қиладиган жуфти ҳалолига қарши боряпти. Ҳаёт ўзи тескари экан. Онаси отасининг гапидан чиқмасди, айтганини сўзсиз бажарарди. Аммо кўрган куни курсин. Айби – онаси бир гапдан қолган эмас. Мунисанинг ҳаётида эса бутунлай акси.

«Турмуш ўртоғимга айтаман. Тушунтирсам, балки ўзи рухсат берар...»

У шу тўхтамга келди. Уйга кириши билан таассуротларини қайнонаси билан бўлишар экан, маслаҳат ҳам солди:

– Ойи, ўқишга бораётганимни ўғлингизга айтсам-чи? Билса хафа бўлади.

– Йўқ, мен Адҳамнинг феълини биламан. Бироз вақт сездирмай турамиз. Кейин ўзимиз айтамиз. Ўқишни ярмидан ташлаб кетишингизга кўзи қиймай рози бўлади. Агар ҳозир айтсангиз, қуруқ қоласиз, – дея қайнонаси келиннинг тилини «бойлади».

Кунлар шу зайлда ўта бошлади. Виждон азоби, ўқиш завқи, болалар ва рўзғор ташвиши билан бир ой ортда қолибди.

– Бугун ўқишда пайтингизда катта қизингиз Малика дадаси билан телефонда гаплашибди, – деди бир куни қайнонаси унга.

– Айтиб қўйибдими? Неварангиз ўқишга кетганимни билмайди-ку! – мовий кўзлари ёнди Мунисанинг. – Атай унинг олдида дўконга кетяпман, дейману...

– «Ойим кечроқ келади», деб турган экан дарров ўзим олдим гўшакни. «Муниса дўконга нонга кетди, ҳозиргина чиқди», дедим.

– Ойи, айтайлик, – худди хиёнат устида қўлга тушгандек Мунисанинг ичига титроқ кирди.

– Оз қолди. Яна икки ҳафтача ўтсин. Шунча меҳнатимиз кўкка соврилмайдиган бўлсин.

Муниса дарсга бориб келган кунлари эрининг юзига қарай олмасди. Болалари билан андармон бўлгани сари турмуш ўртоғи уни гапга тутлади:

– Булар кундузи ҳам шунақа тўполон қиладими? Қизларимиз жуда ширин-а? Кун бўйи уларни шунчалар соғинаманки, ишни ташлаб келгим келади.

Бу гаплардан аёлининг юраги така-пука бўлаётганини билмайди.

«Агар уйга эртaroқ келса борми? Мен қўлга тушаман. «Ёлғончи, ўзбошимча хотиннинг менга кераги йўқ», деб ҳайдаб юборса-я? Кейин қизлари ўзи каби меҳрга зор ўсадими?»

Бу ўйлар Мунисанинг қалбига ваҳима ва қўрқув солади. Дарсга ҳам оёғи тортмай борадиган бўлган.

– Бугун сал қолди қўлга тушишимизга, – деди яна бир кун қайнонаси ҳовлиқиб. – Адҳам телефон қилиб, «Келинингиз қани, деса борми?» Қалтираб қолибман. «Ҳозир» дедим-у, хаёл билан ошхонага борибман. Қайтиб келиб баҳона қилдим: «Кир юваётган экан, нима қиласан?» Уям «чақиринг», деб қўймайди. Жўрттага бир-икки «Муниса» деган бўлдим. Кейин бироз жим туриб, «Кейин ўзи телефон қилади, бола эмизяпти», дея алдадим. Шукрки, сезмади.

– Ойи, бугун айтайлик, келиши билан айтайлик... – Мунисанинг тиззаларига ҳам қалтироқ кирди. – Бу қилмишим учун мени уйдан ҳайдаб юборади.

– Мен жим тураманми, ҳайдаса? Қўрқманг, ўзим ҳаммасини тушунтириб айтаман.

Муниса қайнонасининг гапига ишонди. Аммо кечки пайт яна бу мавзу очилмади. «Кўза кунда эмас, кунда синади», деганлари рост. Икки кун ўтиб дарсдан қайтганида унга эри пешвоз чиқди. Мунисанинг танасини жон тарк этгандек шалвираб қолди. Адҳам эса ғазаб ва алам мужассам бўлган нигоҳини унинг кўзларига тикди. Қани, Муниса унинг кўзи тугул юзига қарай олса?

– Мени кечиринг, – унинг тилидан зўрға шу сўзлар чиқди.

– Мен кимман, сизга?

– Адҳам! Мен сенга нима дедим? – қайнонаси югуриб чиқди.

– Сиз қўлидан судраб олиб чиққаннингизда ҳам менга айтиши керак эди! – унинг овози қаттиқроқ чиқди. Мунисанинг юрагига қўрқув солди.

– Бормаслигим керак эди. Бормайман, энди бормайман! Керак эмас, ўша дарс менга! Фақат болаларимни етим қилманг! Қизларимиз меҳрингизга зор бўлмасин. «Дадам қани, қаерда, ким», дея ўзларини қийнамасин! Уларга раҳмингиз келсин, бизни ўзингиздан жудо қилманг, – келиннинг лаби-лабига тегмас, бошини қўйи солиб, кўзларидан ёш оққанча тинмай гапирарди. – Қизларим мен каби бўлишини, мендек яшашини истамайман, истамайман. Урсангиз ҳам, уришсангиз ҳам розиман, фақат қизларимизни етим қилманг...

– Муниса! – эри унинг елкаларидан тутиб силкилади. – Ким сизга мени қизларини етим қилади, деди? Қаердан олдингиз бу гапларни?

Шундагина Муниса ўзига келди. Шу қадар ўзини йўқотиб қўйган эдики, қалт-қалт титрарди.

– Қўрқитиб юбординг уни! – қайнонаси ўғлини қўйиб Мунисани уйга етаклади. – Кўрдингми, у қанақа асабий бўлиб қолган. Шуни билганим учун ўқишга юбордим. Ҳалиям кўчага чиқиб, ўқиб анча ўзига келгани. Агар уйда ўтираверганида жинни бўлиб қоларди. Сен эса уни тушуниш ўрнига бақиряпсан.

Эрининг қўллари мушт бўлиб тугилди. Алаmidан деворни муштлади.

– Катта қизинг танга ютиб юборибди. Юрагим чиқиб кетди. Мажбур бўлдим, Адҳамга қўнғироқ қилиб чақиришга. Бўлмаса бу пайтда келмасди, – энди Мунисага изоҳ бера бошлади қайнонаси.

– Қизим? Унга...

– Хавотир олма, ухлаяпти, яхши.

Барибир Мунисанинг юрагини ваҳима тарк этмади. Ўзига кела олмади. Бу ҳам етмагандек, эри икки кун юзига ҳам қарамаса...

– Энди бизни ҳайдаб юборасиз, а? – қўрқа-писа сўради Муниса.

– Қаердан олдингиз бу гапни? Мен қизларимни кўчага ташлаб қўядиган одамга ўхшайманми? Бунақа гапларни қаердан оласиз, а? Фақат хафа бўлдим. Дилим қаттиқ оғриди.

– Кечиринг, бошқа бормаيمان ўша дарсга.

– Йўқ, борасиз. Бораверинг, ўқиганингиз яхши. Ҳеч нарсани ярим йўлда ташлаб қўймаслик керак.

Муниса қулоқларига ишонмади. Эрининг юзига тикилди:

– Нима?

– Ўқишнинг ярмини ўқиб қўйибсиз-ку! Шунча меҳнатингиз зое бўлмасин, тугатиб қўйинг. Ойим айтди, яна бир ярим ой қолибди-ку!

Келин бу гапнинг чинми, ҳазилми, пичингми нима эканлигини англай олмади. Севинишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмасди.

– Аммо бу эрталабдан кечгача кўчада юрасиз дегани эмас. Дарс тутагандан уйга келинг. Болаларга эҳтиёт бўлинг. Бошингизга рўмол ўраб чиқинг. Рўмолсиз чиқсангиз, рухсат бермаيمان!

«Худойим, ўзингга шукр! Шундай инсонни менга жуфти ҳалол қилганингга шукр! Энди унинг айтганидан чиқмаيمان. Уни рози қилиш учун ҳамма нарсага тайёрман...»

Шу билан Муниса яна ўқишга қатнай бошлади. Адҳам у билан хабарлашиб туриш учун телефон олиб берди.

– Ойи, келинингизга компьютер ҳам олиб берсам қарши эмасмисиз? – деди бир куни ойисига. Кейин ҳазил қилди. – Шунда уйда ишлаб ўтиради. Бўлмаса, сиз мендан сир сақлаб бирорта жойга ишга жойлаб қўйишдан ҳам тоймайсиз.

– Ўзим ҳам шуни айтолмай юргандим. Ўқишида яхши таҳсил олганларга баъзи ишхоналарнинг ўзи келиб иш «заказ» бериб кетаркан, – деди қайнонаси Мунисанинг гапини такрорлаб.

Икки кун ўтмай, эри Мунисага компьютер ҳам совға қилди.

– Топганингиз баракали, – у анчадан буён дилида сақлаб юрадиган, ўзига жумбоқ бўлиб туюладиган гапни тилига чиқарди. – Мен усталар кам пул топади, деб ўйлардим. Яна усталарда ҳар доим ҳам иш бўлавермайди, деган хаёлга борарканман.

– Мен шаҳарга донғи кетган усталарданман-ку. Битта уйни таъмирлаб бўлгунимча, бошқалари навбат кутиб туради. Айрим пайтлар мижозлар нархни ошириб, «шунча бераман, меникини аввал қилиб беринг», дейди. Ўз ишининг устаси бўлганларга ҳар доим иш топилади.

Дарҳақиқат, Адҳам ҳеч қачон уйда ўтирмаган. Ҳамиша эрталаб ишга кетиб, кечга яқин келади. Баъзида олиб келган пуллари онасини шоширади ҳам. Шунинг учун онаси ўғлининг харажатларига ҳам аралашмайди.

Энди таҳсил олган ўқитувчилари орқали Муниса ҳам айрим интернет сайтлар билан шартнома имзолаган. Ҳам тажрибаси ошади, яна мўмайгина пул олади.

– Мана, яна сайтлар маош беришди, – у топганини қайнонаси қўлига тутқазади.

– Мен нима қиламан? Фармонбибимидим? Олиб қўйинг, онангизни кига борсангиз бирор совға оларсиз.

– Бу менинг маошим, – кейин эрига берди Муниса.

– Ўзингиз ишлатинг, – эри ҳам қайтарди. – Керакли нарсаларингизни олинг.

– Ҳамма нарсани ойим иккингиз олиб берасиз-ку!

– Унда йиғинг, бирор кун каттароқ нарса оласиз.

Шунда Мунисанинг миясига ажойиб фикр келди:

– Йиғиб ойимга берсам майлими? Уй олиш учун пул йиғиб юришибди. Бу ишлашида ҳали-вери ололмайди.

Бу гапдан Адҳам ўйланиб қолди. Мунисанинг кўнглига ҳадик оралади.

«Ҳозир бақириб беради. Онангизникига ташимоқ-чимисиз, деса нима дейман? Бекор гапирдим...»

Аммо у кутилмаган гап эшитди:

– Ойингиз Тошкентга кўчиб келмасмикан? Агар бир хонали уйда ҳам яшайверамиз деса, мен кўмаклашаман. Етмаганига бераман. Қарз ҳам эмас! Шундоқ ёрдам.

Ушбу таклиф Муниса учун умуман кутилмаган ҳол эди.

– Йўғ-е, менинг онамни-я!

– Нима қилибди? Қизларимнинг бувиси ёнимизда бўлса ёмонми? Тоғаларини ҳам ёнимга олардим. Ҳунарни бўларди.

Муниса гапини йўқотиб қўйди. Кулоқларига ишонмади.

– Ҳазилашмаяпсизми?

– Нега ҳазилашаман? Буни аввалдан ўйлаб юардим. Фақат айтиш ноқулай эди.

– Унда мен ойимга айтаман, пули қанча бўлганини, Тошкентда яшашни хоҳлаш-хоҳламаслигини сўрайман, – қувончини ичига сиғдира олмаган Муниса дарров онасига қўнғироқ қилди.

– Нима? Куёв уйга ёрдам бераркан? – ойиси ҳам аввалига бу гапга ишонмади. Кейин пойтахтга келишга ҳадиксиради: – У ерда қандай кун кўраман? Бу ерда бозор ўзимизники бўлиб қолган.

– Ойи, куёвингиз яхши топади. Камолни ёнига олади. Ўргатади. Ёрдамлашгани учун пул беради. Менам ишлаяпман, ёрдам бериб тураман.

Мунисанинг ойисини рози қилиш, уй сотиб олиб, кўчириб келгунларича ҳам бир йилдан кўпроқ вақт ўтиб кетди.

– Бу ерга кўника олмаяпман. Нима иш қиламан, ҳайронман? – дейди онаси доим.

– Нега мунча ўйланасиз? Олий маълумотли бўлсангиз. Ишга жойлашинг. Ўз соҳангизда ишланг. Шу би-

лан кейин нафақага чиқасиз, – маслаҳат берди Мунисанинг қайнонаси.

Уч ой ичида онаси ҳам яхши иш топди. Мунисанинг энди қалби тинч, хотиржам ва ўзи бахт оғушида. Ҳатто, уйда ўтириб ишласа ҳам дўстлар, танишлар, дугоналар орттирди. Айниқса, бир сайтда ишлайдиган Зуҳрани ўзига жуда яқин олди.

– Менинг турмуш ўртоғим ҳам сизники каби рашкчи. Шунинг учун уйда ишлайман, – деганди у ҳам маош олгани борганида дилини ёриб.

– Бу яхши-ку, – жилмайди Муниса. – Ҳар қандай эркак ҳам аёлининг истагини инобатга олиб, компьютер олиб бермайди. Ҳеч иш қилмай уйда ўтирган аёллар қанча?

– Тўғри. Менам шунга шуқр қиламан.

Ҳар маош олгани борганда улар кўришиб қолар, телефонлашар, ижтимоий тармоқлар орқали ҳам бири-биридан ҳол сўраб турарди. Ўтган икки йил уларни жуда яқин дугонага айлантирди.

– На синфдошим, на курсдошим, на дугонам бор. Ҳеч кими йўққа ўхшайман, деб ўкиниб юардим. Мана Худойим Зуҳрадек дугонани ҳам берди, – қувониб гапирарди у эрига ҳам.

– Қизларимиз ҳам ҳадемай сизга дугона бўлади, – меҳр билан фарзандларига қарайди Адҳам.

– Малика еттига кирапти, Лайло тўртга. Айтганча, Малика шу йил мактабга бораркан, – Мунисанинг қувончдан юраги тошди. – Кўз тегмасин, ҳеч нарсадан камимиз йўқ, яқинларим ёнимда. Болаларим меҳр оғушида.

Шундай дея Муниса ич-ичидан шуқр айтади.

«Ойнинг ўн беши ёруғ, ҳа ёруғ. Мен энди қўрқмасам ҳам бўлади. Болалагимда роса қийналдим. Ўшаларга қилган сабрим учун ҳам Худойим менга бахт берди. Ўшаларнинг мукофоти. Энди қўрқмайман...»

У ўша кун иш худди шундай деганди ўзига-ўзи. Аммо...

– Ойи, дадам нега келмаяпти? – бетоқат бўла бошлади кичик қизи Лайло.

– Йўллар тирбанддир. Машина кутиб тургандир. – Хавотирдан безовта ураётган юрагига ҳам тасалли бергандек деди Муниса.

– Алдаманг, дадамнинг машинаси бор-ку! Кутмайди.

– Йўлда машина кўп бўлса, олдинда кетаётганларнинг юришини кутади, болам...

Лайло энди ўйинга овунган ҳам эдики, Малика савол берди:

– Ойи, дадам бунақа кеч қолмасди-ку! Нега кеч қоляпти? Қўнғироқ қилсам нимага жавоб бермайди?

Унинг саволи сал нарида ўтирган бувисини ҳам хўрсинтирди. Аммо кампир дадил жавоб берди:

– Ишим охираб қолди, дегандек бўлганди. Балки тугатиб келмоқчидир.

– Ҳа, – жонланди Муниса ҳам. – Эрталаб тугатсам керак, деганди. Бирдан тугатиб келади.

Бир уйдаги тўрт ожиза бир-бирини овутиб саҳар соат тўрт бўлганини пайқамай қолишди. Тонг ёришиши билан Муниса уйдан отилиб чиқди. Яхшики, эри таъмирлаётган уйни билади. Кўнгил – душман! Эрталабгача у эрини неча марта гўрдан олиб, гўрга тикди, Худо билади. Аммо таъмирланаётган уйнинг қия очиқ эшиги унинг кўз ёш қулфини ҳам очди. Кўзлари ёшга тўлиб, шундоқ ҳам очиқ эшикни жон ҳолатда куч билан охиригача очди-ю, қотди...

Йўлак кимсасиз эди. У қалтироқ оёқларини зўрға босиб ўнг қўлдаги хонага кирди. Кенг, ёруғ, деворлари оппоқ, аммо поли бўёқ томчилари билан бежалган, бир четга бўёқ идишлар, яна бир бурчакка қўйилган стол устига чўткалар тахланган бу хонада ҳам ҳеч зор йўқ. Эрининг устачилик қиладиган севимли аппарати электр токига уланган қўйи турар, фақат ишлатилган тугмаси босилмаган эди.

У ҳеч қачон бунақа эҳтиётсиз бўлмаган. Турмуш қурганига саккиз йил бўлибдики, у билади, эри ҳеч қачон иш анжомларини бунақа бефарқ қолдирмасди. Токка уланган ҳолда ташлаб кетиши мумкин эмас!

Муниса балки бошқа хонададир, деган хаёлда уйнинг бошқа хоналарига ҳам бош суқди. Йўқ! На укаси, на эри бор бу совуқ ва ютиб юборишга тайёр уйда. Уй бирдан унинг кўзларига жуда тор ва сиқик кўринди.

«Қаерда бўлиши мумкин? «Станок»нинг узилмаганига қараганда, улар шошилиш чикиб кетишган. Лекин нега иккиси ҳам? Бирор керакли нарсаса чиққан бўлишса ҳам келиши керак эди-ку! Нега эшикни очиқ қолдиришган? Ёки уларни бирорта ўғри... Уйга ўғри тушиб... Таъмирланаётган уйдан ўғри нимани ўмариши мумкин?»

Муниса ўйлаб ўйининг тагига ета олмади. Уларни қаердан излашни ҳам билмас эди.

«Айтганча, балки укам уйга кетгандир? Кеча укам ҳам қўнғироғимга жавоб бермаганди. Лекин онамдан сўрамадим-ку!»

У ўша заҳотиёқ онасига телефон қилди:

– Нима? Ҳа-а, ўзи ишлари тугай деб қолганди, бир йўла битириб кейин уйга кетамиз дейишгандир, хавотир олманг, – укасининг ҳам бу кеча уйга бормаганини эшитган Муниса ичидан бир нима узилгандек бўлса-да, онасига сир бой бермади.

– Менга ҳам шунақа деганди. Ишлари кеч тугаган бўлса, сизларникида қолганми, дебман, – деди онаси.

– Ҳозир ўзим гаплашаман. Тугамагандир ишлари. Сиз хавотир олманг.

Муниса телефонининг қизил тугмасини босаркан, деворга беҳол суянди.

«Қаердасиз? Қаерга кетдингиз? Нега телефонларингиз ўчирилган? Нима учун бир оғиз огоҳлантирмай, қўнғироқ қилмай бемалол юрибсиз?»

Юраги сиқилиб, чуқур «ух» тортди. Шу пайт ташқаридан оёқ товуши эшитилди. Зиналардан оҳиста қўтарилаётган қадам товушлари битта одамники эмасди.

«Хайрият, келишяпти. Одамнинг юрагини ҳам ёрди булар! Кўнгил қурсин, одамни ҳар томонга олиб қочади. Яхши фикрларни олиб келса майли эди. Ўзинг борган хаёллардан ўзинг сесканасан. Минг шукр, ана келишди».

Муниса бироз жонланиб эшик томон юрди. Остонада учрашган одамлари эса бутунлай унинг ҳушини учирди. Унга рўпара келган кишилар нигоҳида ҳам ажабланиш бор эди.

– Милиция? – лаблари шивирлади Мунисанинг.

Кириб келган милиционерлардан бири дарҳол савол берди:

– Кимсиз? Бу ерда нима қиялпсиз?

– Мунисаман. Эримни излаб келгандим.

– Хужжатингиз?

– Йўқ.

– Олиб чиқиб, машинага ўтқазинг, – бошқа ҳамкасбига буйруқ берди у.

Аёл эса ҳеч нарсага тушунмади.

– Юринг, биз билан маҳкамага борасиз. Бир-икки та савол берамиз.

Муниса ўзини йўқотиб қўйди:

– Нега? Нима учун?

– Қўрқманг, боргач тушунтирамиз.

Бошқа милиция ходимлари эса хоналарни кўздан кечира бошлади.

Орадан бир соатлар ўтиб Муниса уларнинг саволарига жавоб бериб ўтирарди:

– Исмим Муниса. Мусаеваман. Асли вилоятданман. Шу ерга турмушга чиққанман.

– Шахсингизни тасдиқловчи хужжатингиз борми?

– Нима?

– Паспортингиз борми?

– Йўқ.

– У уйга нима учун боргандингиз?

– Эрим билан укам таъмирлаётганди. Излаб боргандим. Кеча уйга келмади.

– Эрингиз ким?

– Адҳам уста.

Унга савол бераётган ходимлар бир-бирига маъноли қараб олишди. Кейин биттаси унга «юринг» деди.

Муниса уйимга кетсам керак, деб ўйлаганди. Аммо уни бошқа бир хонага олиб киришди. У ерда икки аёл ўтирган экан. Қўрқиб кетган Муниса ваҳима билан деди:

– Мен уйга боришим керак. Қўйиб юборинг. Уйдагилар хавотир олишади.

– Озгина сабр қилинг, – дедию ходим эшикни ёпиб жунаворди.

Деворга қотирилган учта каравот, ерга маҳкамланган битта стол ва унинг икки ёнидан қўйилган узун ўриндиқлардан ташқари хонада жиҳоз ҳам йўқ. Муниса шивирлагандек салом берди.

– Ваалайкум ассалом. Қўрқма, кел. Биринчи марта келишингми, дейман?

Негадир Муниса алиқ олган аёлдан қўрқди. Ёши эликларга бориб қолган, лоқайд нигоҳли бу хотин Мунисада салбий таассурот уйғотди. Ўзбекка ҳам ўхшамасди. Шунинг учунми, деворга суянганча жим тураверди. Ўн дақиқача вақт ўтгач, ҳалиги аёл яна тилга кирди:

– Кел, ўтир. Ҳали-вери чиқмайсан? Кел, дедим сенга.

Муниса унинг ёнига эмас, аёлнинг рўпарасида ўтирган ёшроқ жувоннинг ёнига чўқди.

– Нима иш қилдинг? – деди ўша аёл ундан кўзларини узмай. – Менинг исмим Марина. Бу эса Гулсанам. Гулсанам ҳам биринчи марта келиши. Шунга ғамга ботиб ўтирибди. Мен эса... Аввал ҳам келганман. Сени нега олиб келишди?

– Билмайман, – деди Муниса. Ростдан ҳам у ҳали нималар бўлаётганини тушунмаётганди.

– Бирорта гуноҳинг бўлмаса бу ерга олиб келишмайди. Нимадир қилгансан-да! Ё айтишга уяляпсанми?

– Ростдан ҳам ҳеч қанақа гуноҳ иш қилганим йўқ. Уйда болаларим ва қайнонам хавотир олиб ўтиргандир.

– Уйингдан тўғри ушлаб келишмагандир? – жеркиб берди Марина.

– Эрим ишдан қайтмади, излаб борган жойимдан ушлаб келишди, – қўрқа-писа деди Муниса.

– Хужжатинг бормиди ёнингда?

Муниса бош чайқади.

– Мана, айбинг. Сенинг кимлигинг номаълум-ку! Шахсинг аниқлангунча шу ерда ўтирасан.

– Айтдим, кимлигимни? – соддалик билан деди у.

– Айнан ўшамисан, алдаганмисан, шуни аниқлашадими-да энди.

Кўнглига қил ҳам сиғмаётгани учун Муниса бошини ҳам қилганча сукут сақлади.

– Отингни айтмадинг-ку! – буйруқ оҳангида деди Марина.

– Муниса.

– Менга қара, Муниса. Сиқилаверма, ўзингни еганинг билан ҳеч нарса ўзгармайди. Борасан, ўша уйингга бирон соатда.

Мунисанинг кўзлари ёшланди. Ердан кўз узмай кўз ёшларини артди.

– Сенинг бошқа дардинг ҳам борга ўхшайди-я! Гулсанам, сенам бирор нима де. Овут, буни...

– Жуда кўп гапираркансиз-ей! – норози оҳангда деди Гулсанам. – Ўзи бошим оғриб ўтирибди. Бу хотин ҳам бир нимадан сиқилаётгандир?

– Бошинг нега оғрийди? Қилар ишни қилгансан, жазонгни оласан-да, энди. Лекин бу ростдан бегуноҳ. Бўлмаса, бунақа эзилиб йиғлаб ўтирмасди. Муниса, айт дардингни...

– Қўяверинг... – деди Муниса ҳиқиллаб.

– Қўймайман. Бунақада касал бўлиб қоласан. Бу ер касални кўтармайди. Бу ер касаллар учун эмас.

– Қамоқхонада ўтиргандек гапирманг! – Гулсанамнинг жаҳли чиқа бошлади.

– Ҳозир ўтирмасанг, вақти келиб ўтирасан. Буям балки пушаймонлигидан йиғлаётгандир? Нима дединг, Муниса? Бирор айбинг бордирки, надомат чекиб йиғлаяпсан.

– Қанақа айбим бўлиши мумкин? – Муниса тухматга чидаб тура олмади. – Кечадан буён эрим ва укам йўқ. Камига мени ҳам бу ерга олиб келишди. Уйдагилар қай аҳволда?

– Шунга шунчами? Одамлар ойлаб йўқолиб кетган эрига йиғламайди-ю... Кеча кетган бўлса, бугун келади. Сендан бошқалар ҳам борлигини ҳис қилгандир, – пичинги билан баттар Мунисанинг жигига тегди Марина.

– Эрим унақа эмас! Укам билан бирга эди.

– Бўлмаса, қўрқма! Икки киши экан-ку! Эркак киши бўлса. Аллақачон уйингда ўтиришгандир. Сира хавотир олма. Пича енгил тортдингми? Ичингдагини чиқариш ҳам қийин экан, сенинг. Кўтар бошингни!

Ростдан ҳам Муниса гапириб енгил тортгандек эди. Бошини кўтариб, ҳамхоналарига эътибор қилди. Марина кўринишидан лўлиларга ўхшаб кетаркан. Гулсанам эса 25-27 ёшлар атрофида. Кўринишидан ўта замонавий. Кийимлари, сочлари алламбало. Унга разм солар экан, Муниса ўзи билмаган ҳолда савол берди:

– Сиз нега бу ерга тушиб қолдингиз?

– Айтинг, Марина опа! – бирдан пиқиллаб кула бошлади Гулсанам.

Марина эса қаҳ-қаҳ отди.

– Кўряпсанми Муниса, бунинг кулишини? Аслида у йиғлаши керак. Тўғрими, Гули? Аммо, сенга қойилман! Бечора чол!

– Нимаси бечора? Ўлсин, гўрга олиб кетармиди, шу пулини... – лабини бурди Гулсанам.

– Сенга ўхшаганларга беради-да!

Муниса ҳеч нимага тушунмади. Иккисига анграйганча ўтираверди. Улар пичинг, ҳазил-ҳузул билан яна роса кулишди. Бу орада навбатчи уларга тушлик учун овқат келтирди. Ликопчада картошкадан қилинган бўтқа, гуруч ва макарон, нон ҳамда чой.

Мунисанинг томоғидан ҳеч нарса ўтмади. Аммо анув иккиси паққос туширди.

– Сизларнинг шахсингиз аниқланмадими ҳали? – соддаларча савол берди яна.

– Бизнинг шахсимиз аниқ! «Иш»имиз ноаниқ! – қиқирлаб кула бошлади Гулсанам.

– Сенинг «иш»инг ҳам аниқ! Меники ноаниқ! – унга жўр бўлди Марина.

«Булар ростдан ҳам жинойтчи аёллар шекилли? Худойим, бу яна не савдолар? Бошимда шу кунлар ҳам бормиди? Ахир бу ер қамоқ эмас-ку! Нега булар кинолардаги жинойтчи аёлларга ўхшайди?»

Мунисанинг юраги ғаш бўла бошлади.

– Тезроқ чиқариб юборишса эди? – тоқатсизланиб деди у.

Гулсанам бу гапни ўзига тегишли деб ўйладими, илиб кетди:

– Мени чиқаришмаслиги аниқ. Айбим исботланса, к-е-е-етаман! Ўл, келиб-келиб шу чол билан ҳам ошқатиқ бўламанми? – бурнини жийириб гапирди у.

– Қанақа чол? – Мунисанинг қизиқиши устун келди-ми ё уларга мослаша бошладими, суҳбатга киришди.

– Э-э-э, нимасини сўрайсиз? Мен «ҳалигидақаман»... Марина опа, тан олишимни қаранг! – яна қаҳ-қаҳ отди Гулсанам.

Муниса саволли нигоҳини Маринага қаратди.

– Эркаклар буни жуда яхши кўради. Хотинидан безган эркакларнинг кўнглини овлаб пул топаркан у, – тушунтирган бўлди Марина ҳам.

Муниса шундагина Гулсанамнинг кийимлари замонавий эмас, кўпроқ...

«Эй, Худо кимларнинг олдига келтирдинг, мени? Ўзинг сабр бер. Бу қанақаси?»

У яна суҳбатни унутиб сиқила бошлади.

– Муниса, сен бунинг ҳикоясини эшит, етти ухлаб тушингда ҳам кўрмаган воқеа. Эшит, эшит, чалғийсан!

– Ҳалиги... – яна ўзини тўхтата олмай кулишга тушди Гулсанам. – Ростдан ҳам даҳшат! Энди ўзимнинг кулгим келади. Шу десангиз, бир ҳафта олдин ёнимга бир чол келди. Олтишдан ошган. Йў-ў-ўқ, етмишларга кириб қолган-ов! Салкам бобом қатори. Ўтибор қилмадим. Аммо «кўп тўлайман, юр энди», дейверди. «Ўрига бир қадам масофа бўлган чолга нима зарил экан», деб ўйладим аввалига. Туриб-туриб қизиқишим ортди. Кел, шу чол билан борсам, борай, қани қаерга олиб борар экан, дедим-да! Чунки кийиниши ўрта-миёнагина. Одатда, бунақа соқолли, босиқ кўринган чоллар оиласи, неваралари ёнида ўтиради-ю...

Муниса унинг гапларидан алланечук бўлди. «Тавба, дунёда қандай одамлар бор-а? Қилган ишини қаранг-у, яна кулади. Шу куладиган ишми? Уялиш ҳам йўқ! Бетинг қурсин!»

Шуларни ўйлаб у Гулсанамга ёмон қараб қўйди.

– Ёмон кўрма, Муниса! – дилидагини сезгандек деди Гулсанам. – Мен-ку, йўлдан адашганман! Ҳали, ўттизга кирмадим. Оқ-қорани ҳам жуда яхши ажратадиган аҳволдамасдирман. Лекин чол-чи? Етмишга бориб қолган! Шайтон йўлдан урганда, шўрликни! Ҳаммага Ўзи инсоф берсин! Хуллас, чол билан йўлга тушдим. Кетяпмиз-кетяпмиз... Биласанми, қаерга бордик? – шундоқ ҳам ваҳимага тушиб ўтирган Муниса титраб кетди.

– Даҳшат! Астаффуриллоҳ! – ёқа ушлади Марина ҳам. – Ҳеч кимни Худо йўлдан оздирмасин!

Кутилмаганда Гулсанам бор овози билан кулди:

– Гапни ёмон ўлдирасиз-да, Марина опа! «Йўлдан оздирмасинмиш...» «Биз оздирмайлик», деб қўшиб қўймадингиз-да!

Бу гапдан Марина ҳам нашъа қилди. Мунисанинг бошига оғриқ кирди. Шу ердан тезроқ чиқиб кетишни истади. Қани иложи бўлса?

– Қолганини эшитинг, – яна туртди Гулсанам. – Борган жойимизни кўриб юрагим чиқиб кетди. «Бу чол «точна» мени ўлдиришга олиб келди», деб ўйладим. Чала-чулпа биладиган калимамни ҳам қайтарган бўлдим. Ишонасизми, айтсам қотиб қоласиз, чол мени қабристонга олиб борди. Қабристонга!

– Нега? – шундоқ ҳам асаблари таранглашиб ўтирган Муниса қошларини чимирди.

– Чол гўрков экан-да! – яна «во-ҳа-ҳа»лади жувон. Кейин бирдан жиддийлашиб сўзлай бошлади: – Ҳали бунақаси бўлмаган. Билсангиз, гуноҳ нималигини ўша ерда ҳис қилгандек бўлдим. Сукутдан зериккандек дўмпайган қабрлар, ваҳимали қоронғилик – ҳаммаси юрагимга қўрқув солди. Ўлай агар, шу пайтгача «юмушим»ни гуноҳ санасам-да, ҳис қилмасдим. Шу ерда ҳис қилдим. Гуноҳим оғирлигини ҳис этдим. Чолдан жуда жиркандим. «Ўл-а, ҳар куни қабрни, бу дунёнинг ўткинчилигини била туриб шу ишни қилмоқчимисан?» дедим ичимда. У биларкан, дунёнинг ўткинчилигини биларкан! Дунёдан ўтиб кетмасдан, ёшроғини ҳам «кўрай» деганмиш. Очикча шундай деди. У қабристон четидан жой олган ғарибгина хонаси тўрига чордона қуриб ўтирди-да, ёнига чақирди. Ғалати бўлдим...

Муниса ерга қаради. Ичида бу уятсиз, жирканч аёл ёнидан тезроқ кетишини сўради, Худодан.

– Ерга қарама, Муниса! Сен чолнинг гапини эшит, – Марина ҳам қандайдир маюслашиб қолганди.

– «Қачондан буён қиласан, бу ишни», деб сўради мендан. Хуллас, бутун ҳаётимни сўраб, билиб олди. Менинг эса тоқатим тоқ бўла бошлаганди. Чол тезроқ

«иши»ни бажарса-ю, шаҳарга кетсам, деб ўтирардим. Бир пайт ҳамма нарсани билиб олгач, чол ўрнидан қўзғалди. Негадир қўрқа бошладим. Ҳар доимги ишму аммо хаёлимда жуда катта гуноҳ қилаётгандек эдим. Чолга «Худо хайрингизни берсин, бошқа жойга борайлик», дейман деган қарорга ҳам келдим. «Мен-ку, гуноҳга ботганман, сиз ҳам ўзингизни дўзахнинг вакили қилманг», деб инсофга чақирмоқчи бўлдим. Чол эса хонанинг четига бориб, гиламни кўтарди. Ишонасизми, у ерда «подвал» бор экан. Эшикчасини очиб, эгилганча анча тимирскиланди. «Бу чол мени ўлдиришга олиб келган, шекилли», деган хаёлга бора бошладим...

Шу пайт нафратдан, қўрқувдан, сиқилишдан Мунисанинг ичига титроқ кирди. Оёқ-қўли музлаб, кейин танасидаги бор томири таранг тортилаётгандек ингради. Оғзи қуриди, тили танглайига ёпишиб, кўз олди қоронғилашди.

– Эй, Худо, – дея ғудрана олди холос.

Сониялар ичида тор хонани «Муниса-а-а» деган ҳайқириқ зир титратди...

– Сенга нима бўлди, Муниса? – Гулсанам унинг елкасидан тутиб қолди. Марина опа ўрнидан йрғиб туриб, навбатчини чақирди. Бир зумда оёқ товушлари, ғала-ғовур бошланди.

– Деворга суяб ўтқиз, – Гулсанамга буйруқ берди Марина. – Қўлларини уқала.

– Нима бўлди ўзи? – ҳам қўрқув, ҳам жеркиш оҳангида сўради Гулсанам. – Тутқаноғи борми, дейман?

– Оғзингга қараб гапир, – Марина Мунисанинг оёғини уқалай бошлади. – Сенинг ҳикоянг соғ одамни ҳам касал қилади-да. Ваҳима билан гапирдинг ўзиям.

– Мен кулгили ва ваҳимали қилиб айтай, чалғисин, дегандим-да! Бунақа бўлишини ит билибдими?

– Бунақа жойда биринчи бўлиши бунинг. Қўрқув ҳам шу кўйга солади одамни, – «ташхис» қўя бошлади Марина.

– Менинг ҳам биринчи бўлишим, – киноя билан деди Гулсанам бўш келмай.

– Ўзингни суқма! Сен борган жойларни солиштирса, бу ер тўйга боради.

Шу пайт хонага «Тез ёрдам» хизмати ходими кириб келди. Мунисани яхшилаб текширди.

– Тилингизнинг тагига ташланг мана буни, – деди оқ халатли аёл кичкинагина ҳапдорини Мунисанинг қўлига тутқазиб. Сўнг қанақадир укол қилди. – Сиқилаверманг. Жуда асабларингиз чарчаган.

У чиқиб кетар экан, навбатчига ҳам шу гапни такрорлади:

– Жуда асаблари чарчаган. Кучли ҳаяжон ва қўрқувдан бадани увишиб, оёқ-қўли тортишган. Укол ҳозир таъсир қилади.

Ростдан ҳам шифокор кетгач, йигирма дақиқача ўтиб, Муниса ўзини анча яхши ҳис қила бошлади.

– Сизларни ҳам қўрқитиб юбордимми? Нима бўлганини ўзим ҳам билмай қолдим. Бирдан мазам қочди, – хижолатомуз деди у.

– Аввал ҳам кўп сиқилгансан, шекилли. Бўлмаса бирдан бунақа бўлмайди, – Марина синчков тикилди. – Ҳамма нарсани ўзингга олаверма. Бунақада касал бўлиб қоласан.

– Менинг ҳикоямдан даҳшатга тушдингизми, деб ўйладим, – гап қўшди Гулсанам ҳам.

– Ҳикоянгиз ростдан ҳам даҳшат эди, – хўрсинди Муниса.

– Сиз чолни лаънатлашга тушдингизми? Биз сизнинг кайфиятингизни кўтариш учун шу тарзда айтгандик. Аслида ҳам мени жуда ваҳима босганди.

– Кейин чолни ўлдирдингизми? – Муниса Гулсанамнинг бу сўзда ўтириш сабабини тополмагани учун тус-тус саволини берди.

– Худо асрасин-ей! Қотилга ўхшайманми? – деди у қотил эмаслигини исботлашга урингандек кийимларини тўғирларкан. – Ундан кўра давомини айта қолай.

Чол ҳалиги жойдан қора «пакет» олди. Каттагина. Секин менинг ёнимга келди-да, олдимга қўйди. «Оч, офзини», деди буйруқ оҳангида. Индамай очдим. Нима бор экан денг? «Пакет»нинг ичи тўла пул эди. Миямга «чол илгари жуда қиммат қизни олиб келган, шекилли», деган фикр урилди. Аммо индамай ўтиравердим. Бобой эса ўз ўрнига бемалол ўтиргач, юзимга тикилиб деди: «Мана шу пулдан хоҳлаганингча ол. Агар пул керак бўлса, яна кел шу ерга. Бераман. Ҳар доим сенга пул бериб туришга розиман». «Бобойга жуда ёқиб қолдим-ов», дедим ўзимга-ўзим. У эса кутилмаганда шундай деди: «Қизим, хоҳласанг шу пулнинг ҳаммасини ол, фақат бу ишингни ташла. Сени пулсизлик шу кўчага бошлаган экан, мана пул. Уни ол ва чиқиб кет!»

Мен қотиб қолдим. Бир пулга, бир чолга қарадим.

– Пулингиз ҳам керак эмас, шу ердан кетсам бўлди, – дедим кейин.

Чол эса пулни яна мен томон сурди: «Мен пулни сен кабилар учун йиғаман. Фарзандларимнинг топиш-тутиши яхши. Менга пулнинг кераги йўқ. Нафақамни ва қабр кавлаганим учун беришганларини шу ерда сақлайман. Сўнг сен кабиларни бу нопок йўлдан қайтаришга сарфлайман. Атай алдаб, шу ерга олиб келаман. Чунки шаҳарнинг ўзида сенга пулни бериб, «бу йўлдан қайт», десам ишонмаслигинг, турли хаёлга боришинг мумкин эди. Бу ерда эса одам гуноҳ иш қилиш тугул, ёлғон гапиришга ҳам қўрқади. Гапларимда зиғирча ёлғон йўқ! Шу пайтгача жуда кўплаб аёлларни тўғри йўлга солдим. Оилали, фарзандли бўлишди. «Ота» дейишди мени. Сенга ҳам тонггача муҳлат! Мана пул, ана эшик! Менга ваъда бер ва чиқиб кетавер!»

Муниса бирдан енгил тортди. Юрагида ўша нота-ниш чолга нисбатан меҳр, ҳурмат ва яқинлик туйди. «Бекорга ундан нафратланибман», деди ичида. Марина бир нуқтага тикилганча қовоқларини осиб воқеани тингларди. Гулсанам эса берилиб ҳикоя қиларди:

– Бобо шундай дея ўтирган ўрнига чўзилди. Йўл чарчатган бўлса керак, дарров уйқуга кетди. Балки тонгда қабр ҳам кавлагандир? Ишқилиб, тез ухлаб қолди. Мен эса пулларни чамаладим. Анчагина эди. Бирдан шайтон йўлдан урди. «Ҳалиги жойда балки яна бордир?» деган хаёлда оҳиста эмаклаб, очиқ турган, уй бурчагидаги «подвал» ёнига бордим. Ростдан ҳам у ерда бошқа бир «пакет»да яна 2-3 қатлам пул бор эди. Қанчалар ифлосман... Ўшани ҳам, «пакет»ни ҳам олиб, секин ҳужрасифат уйдан чиқдим. Ишонасизми, пул куч бердими, чўчимадим ҳам. Югурганча, катта йўлга чиқиб такси ушладим...

Мунисанинг нафас олиши тезлашди. Миясига иссиқ қон тепгандек бўлди.

«Нега одамзот бунақа? Нега аёл бу қадар тубан? Уни ер қандай қилиб кўтариб юрибди? Нима учун ютиб юбора қолмайди?»

Гулсанам бўлса ҳали-вери гапдан тўхтамайдиган:

– Унга келганимда теримга сигмасдим. Шунча пул... Бир кечада... Биламан, чол устимдан шикоят қилмайди... Ўзимча шундан хурсанд эдим. Лекин жароҳат иссиғида оғриқ бермагани каби виждоним ҳам бошида сукут сақлаган экан. Тонг отганида эса...

Муниса Гулсанамнинг кўзларидан ёш думалаганини кўрди. Сўнг у бурнини тортиб, ҳиқиллай бошлади:

– Худо гуноҳаримни кечирармикан? Биласизми, мен тонгда уйқудан кўз очганимда ўзимни қабрда ётгандек ҳис қилдим. Ўша саноқсиз, кимсамиз, совуқ сукунатга чўккан қабрларнинг бирида... Пулларни олдим-у маҳкамага келдим. Кимлигимни, нима қилганимни айтдим. Ўша бобонинг ёнига борсам, пулини қайтариб, «бошқа оёғим «қийшаймайди», деб келсам ҳам бўларди. Бироқ шундай қилмадим. Ахир жазо олишим ҳам керак-ку! Мана, кечадан буён шу ерданман. Мен бу ерга келганимда Марина опа ёлғиз ўтирганди.

Муниса яна ҳайрат ичида қолди: «Тавба, инсонлар ҳам дунё каби ўзгарувчан ва қизиқ. Бир сонияда нималар бўлиши мумкин-а?»

– Кеч тушяпти, – ўйга толиб деди Марина. – Сенинг тўғри йўлга кирганинг рост бўлсин, Гулсанам. Мени эса гўр тўғирлайди.

– Сиз ҳам Гулсанамга ўхшаганмисиз? – савол оғзидан қандай учиб чиқиб кетганини Мунисанинг ўзи ҳам сезмай қолди.

Бу гапдан икки аёл ҳам хандон отди. Айниқса, Гулсанам қорнини ушлаб, силкиниб-силкиниб кулди. Маринанинг ҳам семиз танаси кулгидан селкиллаб-селкиллаб кетарди. Биргина Муниса уларга жимгина жавдираб тикиларди.

– Эҳ, Муниса, Муниса... Шунақа ҳам содда бўласанми? – охири ўзини тутиб деди Марина. – Мен аслида Гулсанамдан ҳам баттарроқман.

Бу гапдан Гулсанам яна кула бошлади. Муниса эса лол.

«Гулсанамдан ҳам баттарроқ? Ким бўлиши мумкин? Одам ўлдирганмикан? Эй Худо, кимлар билан мени ҳамхона қилдинг? Гуноҳим нима эди?»

Шу пайт эшик очилиб, навбатчи хонага яна бир қизни олиб келди. Йигирма икки-йигирма уч ёшлар атрофидаги қиз тинмай йиғлар, «менда айб йўқ, энди нима қиламан» дегани-деган. Тўғри Маринанинг ёнига келиб ўтирган бўлса-да, қўллари билан юзини тўсиб олган, ўзини боса олмасди.

Кечки овқатни олиб киришганида ҳам йиғидан тўхтамади.

– Бугун уйқу йўқ, шекилли, – тўнғиллади сал наридаги каравотга бориб ётаркан Марина. Сўнг бирдан жаҳл билан деди: – Ҳей қиз! Бўлди қиласанми, йўқми? Бу ер сенга катта холангнинг уйи эмас, билдинг! Ҳамманинг муаммоси ўзига етарли. Сенинг овозингни эшитиб тўлғониб ётиш ниятим йўқ. Ўчир, овозингни!

Қиз ростдан Маринадан қўрқдими ё ухлаб қолди-ми, бошқа овози чиқмади. Аммо Муниса то тонггача кўзи илинмади. Ўй-хаёлар уйқу берармиди?

«Уйдагилари нима қилди экан? Мени ҳам йўқолди деб ўтиришгандир? Балки дадаси уйга қайтгандир? Жиғибийрон бўлиб излаб юргандир? Уйга борсам, роса гап эшитадиган бўлдим. Қайнонам ва онамнинг қон босими чиқиб кетмаган бўлса бўлгани...»

У нонушта олиб кирган ходимга умид билан тикилди. Қўрқибгина сўради ҳам:

– Бугун мен уйга кетаманми?

– Мен ҳеч нарса билмайман. Ўзлари хабар беришади. Кутиб туринг.

Марина ва Гулсанам яна иштаҳа билан овқатланди. Ҳалиги қиз эса ўрнидан турмади ҳам. Оғир «ух» тортиб, тез-тез қимирлаб қўйишидан бетоқатлиги маълум. Ўтириб-ўтириб зериккан Гулсанам Мунисани суҳбатга тортди:

– Тақдирингизни билишни истайсизми?

Муниса унга ажабланиб қаради.

– Марина опа, кафтингизга қараб фол очади.

– Фол очишдан Худо асрасин, аҳмоқ! – ёмон қаради Марина. – Кафтингни ўқийман. Бу – фан. Сен ҳам ўқиб ўрганишинг мумкин.

Муниса бирор нарсани англаб етмасдан, Марина ўз қўлига унинг чап кафтини ёзиб, тикила бошлади:

– Болалигинг жуда қийинчилик билан ўтган. Сиқилишлар, қўрқув ва азоблар ҳам танингга, ҳам руҳингга жароҳат етказган. Очиққўнгилсан, соддасан, бировга ёмонлигинг йўқ. Яқин-яқиндан буён ҳаётинг ёришгандек бўлган. Ўзинг эса умр бўйи ёруғ кунни кутиб яшагансан. Сен ёруғ деб ўйлаганларинг ҳам аслида ёлғондек. Ёлғон бўлиб ёлғон эмас, рост деб рост эмас. Сенда қатъият ва ўзингга ишонч етишмайди. Мана шу нуқсонларинг туфайли ҳаётнинг тўфонида ҳали унинг, ҳали бунинг таъсирида ҳар томонга улоққансан. Сен қачон тақдирингни ўзинг ҳал қила ола-

диган даражага етсанггина, ҳақиқий ёруғликка чиқасан. Шуни унутма, инсоннинг ўзига ишончи бўлмаса ҳеч нарсага эриша олмайди. Бошингда катта синов турибди. Уни ўзинг енгсанггина, қисматинг равон бўлади. Эсингда турсин, бу дунёда ҳеч кимга ишонма! Халқда бир гап бор: «Бир онанг дўст, бир тананг!» Ўзгаларни дўст билма!

Муниса унинг гапларига тушунмади. Умумий тарзда айтилган бу «ром» унга ёқмади ҳам. Секин Маринадан қўлини тортиб олди-да, хаёлга толди. Бироз ўтиргач, деди:

– Буни қаердан биласиз?

– Қонимда бор. Онам ўргатган. Онам ҳам одамларнинг кафтига қараб тақдирини айтиб, пул ишларди. Бу бизнинг ризқимиз.

Муниса бу гапни бошқача тушунди. Чўнтагини кавлашга тушди.

– Қўявер! Бу ерда пул ишлайман, деб ўтирганим йўқ, – уни ҳайратга солиб деди Марина.

– Бир умрга етадиганини жамғариб бўлганман, денг, – қиқирлай бошлади Гулсанам. Кейин Мунисага юзланди: – Нега Марина опанинг жинойти билан қизиқмайсан? Айтганча, сен ҳеч нарсага қизиқмайсан-у, мен ўзим айтиб берганим ёдимдан кўтарилибди. Жуда бефарқ экансан?

– У бефарқ эмас, ўзининг ташвиши ўзига етади. Оиласи, болалари бор. Ғами катта ҳозир, – Маринанинг гаплари яна Мунисани ҳайрон қолдирди. – Мен билан сен қизиқтирмаймиз.

– Нега энди? – буни пичинг деб тушунган Муниса ўзини оқлай кетди. – Сўраш ноқулай...

– Айтинг, Марина опа. Бу жимжитлик тўғри юрагимга бостириб кираётгандек, – ялингандек деди Гулсанам. Кейин гап оҳангини ҳазилга бурди. – Қандай қилиб «авраш»ларингизни айтинг. Билсангиз, Марина опа одамларни кўзига қараб илондек «аврар»кан...

Мунисанинг юраги сескангандек бўлди. Худди Марина илон каби оёқларига ўрмалайдигандек, у томонга чўзилган оёқларини тортиб олди.

– Бунинг ҳеч қизиқ жойи йўқ, – лоқайд деди Марина. – Бу руҳан кучли одамларга таъсир қилмайди. Аммо нимжон, ишонувчан кишиларни бемалол «авраб» қанча бойлиги борлигини билиш ва олиб қўйиш қўлимдан келади.

– Қанақа қилиб? – каравотда шу пайтгача миқ этмай ётган қиз бирдан тилга кирди.

Ҳамма унга қаради. Бундан хижолат бўлган қиз ўрнидан туриб улар қаторидан жой олди.

– Бу – гипноз, – гапида давом этди Марина. – Гипноз қилиб бажараман ҳаммасини.

– Марина опа бу ерда ҳам шу туфайли ўтирибди, – бидирлай кетди Гулсанам. – Бир қиз уни беш юз «кўки»ни «ухлатганликда» айблаяпти. Қизнинг даъво қилишича, Марина уни гипноз қилиб шунча пулини олиб қўйганмиш. Энди бу ёғи опагаю Аллоҳга аён.

Гапини яқунламай туриб Гулсанам қаҳ-қаҳ отди. Боягина ўриндиқдан жой олган қиз яна каравотга ётволди. Муниса эса хаёлга толди. Сиқила бошлади.

«Қачон чиқариб юборишади? Нима учун ушлаб ўтиришибди? Ахир айб иш қилмадим-ку! Нега мен мана бу жинойтчига ўхшаш аёллар билан ўтирибман? Эй Худойим, уйдагилар нима бўлди? Эрим ва укам қаерда экан?»

У мана шу саволлар исканжасида яна бир тунни ўтказди. Эртасига эса уни чақаришди:

– Уйингизга боришингиз мумкин. Шахсингиз аниқлангунча ушлаб туришга мажбур бўлдик. Бошқа вилоятда рўйхатда турганингиз учун ҳам иш чўзилди. Яхши боринг!

Муниса оёғини қўлига олиб уйи томон учди.

«Икки кечадан буён уйда бўлмадим. Уйдагилар қандай хаёлга боришди экан? Дадаси ҳамма жойни остин-устин қилгандир? Болаларим нима бўлди?»

У эшикдан ичкарига кирди-ю, остонада беҳол тўхтади.

«Худога шукр, уйимга келдим. Тинч, осойишта, оромбахш оиламга етиб келдим. Ҳаммаси ортда қолди? Минг шукр!»

– Ойи, – уни кўриши билан катта қизи ўзини отди.
– Қаерларда юрибсиз?

– Малика, қизим, – қизининг юз-кўзидан тўхтамай ўпа бошлади у. – Келдим, болам, келдим...

Уларнинг овозидан аввал кичик қизи Лайло, кейин қайнонаси ва онаси югуриб чиқди.

– Юрак касал қилдиларинг икки кундан буён одамни! Бу нимаси? Қаерларда эдинг? – онаси қийин кетди.

– Ҳозир ҳаммасини айтиб бераман, – у шундай дея қайнонасига юзланди: – Ойи, ўғлингиз келдими? Роса асабийлашгандир?

– Улар ҳалиям келмади. Милицияга хабар бердик, – йиғлаб юборди қайнонаси. Онаси эса ўкраб юбормаслик учун лабларини тишлади. Шу пайт ичкаридан чиққан қайноғаси Мунисага еб қўйгудек қаради-да, ғазаб билан деди:

– Киритманг уни уйга, ойи! Аввал икки тунни қаерда ўтказганини айтсин!

Шунча воқеа, укаси ва эрининг ҳали қайтмагани, қайноғасининг кесатиғи – уларнинг ҳаммаси Мунисага кутилмаган зарба бўлди. Бирдан пешанасидан совуқ тер чиқди. Бутун вужуди тортишди. Тили танглайига ёпишиб, гапира олмай қолди. Кўз олди қоронғилашди...

– Муниса кўзингни оч, – узоқдан эшитилаётган овозни Муниса танигандек бўлди. Овоз бўғиқ ва узук-юлуқ келарди.

«Нима бўлди? Гапираётган ким? Мен қаердаман?»

У кўзларини очишга уринди.

– Сенга нима бўлди? – саволга тутди овоз. Муниса онасини энди таниди.

– Ойи, ойи, кўзингизни очинг, – йиғлаётган Лайло эди.

– Менга нима бўлди? – танасидаги титроқни тушунмай деди Муниса.

– Бирдан мазанг бўлмай қолди. Ҳозир «Тез ёрдам» келади, – қайнонаси ҳам бошида парвона.

Муниса ўзини ўнглаб улгурмай «Тез ёрдам» ҳам келди. Унгача аёл қайноғасининг таънали нигоҳларига дош бера олмади. Ҳатто, эркак бир «чақиб» ҳам олди:

– «Айби борнинг оёғи қалтирармиш»... Гап эгасига жуда қаттиқ тегди, шекилли. Келинингизнинг мазаси қочиши бекорга эмас...

Гапнинг «эга»сида эса жавоб беришга куч ҳам, ирода ҳам, сўз ҳам йўқ эди. Шукрки, унинг мушкулени Аллоҳнинг ўзи енгил қилди.

– Ие, сизни икки кун олдин туман милицияхонасида кўрган эмасмидим? – деди келган шифокор аёл Мунисанинг юзига тикиларкан, ажабланиб. – Ўша пайтда ҳам худди шу ҳолга тушгандингиз. Сизга айтдим-ку, сиқилаверманг. Тақдирни қаранг, бугун дугонамнинг ўрнида навбатчилик қилаётгандим. Очиғи, ўша кун сиздан роса хавотир олдим. Умуман хаёлимдан кетмадингиз. Чин дилдан истаган эканманми, мана уйингизга келганингизни ҳам кўрдим. Гуноҳингиз йўқлигини билганим учун ҳам сизга ачингандим. Ҳамма нарсани эсингиздан чиқаринг. Яхши нарсаларни ўйланг.

Шифокор Мунисага гапириб бўлгач, қайнонасига юзланди:

– Асаблари жуда чарчаган. Эътиборли бўлингизлар. «Ўша» ерда ҳам шу ҳолга тушгани учун «Тез ёрдам» чақиришганди. Мана бу тинчлантирувчи дориларни олиб келсангиз, ичса фойда қилади.

Шифокор кетгач, қайнона ўғлига роса гапирди:

– Бунинг қай аҳволда юрганини билмай туриб нега гапирасан, а? Ўйламай гапиришни қаердан ўргандинг? Мана, Худонинг ўзи оғзингни ёпди. Икки кун милицияхонада қай хаёлларда ўтирган. Сен эса...

– Келин, кечиринг. Укамга сиқилганимдан кўзимга ҳеч нарса кўринмай қолди. Аламимни сиздан олдим, шекилли... – узр сўради қайноғаси.

Муниса ҳеч нарса демади. Унинг хаёли эри ва укасида эди.

«Бугун учинчи кун... Улар қаерда? Нега телефонлари ўчирилган? Нима учун ҳеч нарса демай гойиб бўлишди? Машинада кетишганди. Айтганча, машина...»

– Ойи, машина улар таъмирлаётган уй олдида йўқ эди. Шуни милицияга айтдиларингизми? Қидиришяптими, ўзи?

– Билмадим, болам, билмадим. Ишқилиб, соғ-омон бўлишсин-да... – лаблари титради аёлнинг.

Муниса бошқа гапирмасликка қарор қилди. Онасининг аҳволи ҳамманикидан оғирроқ эди. Ахир икки кун у ўғли, қизи ва куёви учун хавотир олган. Умуман, ҳозир ҳеч кимга енгил эмасди. Ҳамма дардини ичига ютар, ўйларини ҳам бир-биридан яширар, жимгина ўтиришарди. Кичик қизи Лайло ҳам бир нимани сезгандек шўхлик қилмасди. Қайноғаси эса таниган-билган одамларига қайта-қайта кўнғироқ қилар, «ўзи охирги марта қачон кўргандингиз, телефон қилмаганмиди?» деган гапни қайтаришдан чарчагани йўқ.

Тонгни қандай оттиришгани фақат ўзларига маълум. Болаларни айтмаганда, катталар туз ҳам тотмади. Ҳамма худди ўзи билан ўзи оворадек. Лекин хаёлида, фикрида битта нарса айланади: «Қаерда? Нима қилишяпти? Омон бўлишсин...»

Кутилмаганда эшик кўнғироғининг босилиши барчани ҳушёр қилди.

– Ана келишди, – деди кўзлари чақнаб Малика.

– Тилингдан айланай, – енгил нафас олди буви.

Муниса эшик томонга ўқдек отилди. Ўйлаб ўтирмасдан шарақлатиб очди ҳам. Лекин рўпарасида турган нотаниш одамларни кўриб шалвираб қолди.

– Адҳам Мусаев шу ерда турадимми? – савол берди эркаклардан бири.

– Ҳа, топилдими? – саломни ҳам унутиб деди Муниса.

– Биз туман жиноят қидирув бўлиmidанмиз. Уйингизни тинтув қилиш ҳақида ордериmиз бор.

Муниса ҳеч нарсага тушунмади. Унинг ортидан келган қайноғаси эса ходимларга йўл берди.

– Биз уйимизни текширинг деб эмас, укам ва эримни топинг, деб мурожаат қилганмиз сизларга! – алам билан бақирди Муниса.

Унинг гапини гўёки ҳеч ким тингламади. Келган кишилар ҳамма жойни бирма-бир кўздан кечиришди. Гараж ва устахона ҳам эътибордан четда қолмади. Уларнинг ортидан эргашиб юрган қайноғаси, қайнонаси, онаси турли савол берар, ходимлар эса жавоб беришмасди. Ўз ишлари билан банд. Алламбало темирларни эҳтиёткорлик билан халтага солиб олишди ҳам. Кетишлари олдиdan эса Мунисага юзланишди:

– Сиз Адҳам Мусаевнинг аёлимисиз?

– Ҳа, – қўрқа-писа Муниса.

– Сиз биз билан юришингизга тўғри келади.

– Нималар бўляпти ўзи? – қайноғаси яна чидаб тура олмади.

– Бир-иккита саволларимиз бор.

Онаси ва қайнонаси йиғлашга тушди.

– Нималар бўляпти, болам? Болаларим тирикми? – уларнинг йўлини тўсди онаси.

– Хола, хавотир олманг. Шунини аниқлаш учун ҳаракат қиляпмиз, – деди улардан бири.

Мунисанинг мияси ғувиллаб бошлади. Бошида оғриқ турди. Бошини кафтлари орасига олганча, машинага ўтирди. Фикрини жамлаб, ўзига келганида терговчи хузурида ўтирарди:

– Адҳам Мусаевга турмушга чиққанингизга қанча бўлган?

– Саккиз йил.

– Мана бу одамларни танийсизми?

– Йўқ.

– Яхшилаб қаранг, балки уйингизга келгандир? Эрингиз билан бирор жойда учрашгандир?

– Биринчи марта кўриб турибман.

– Эрингиз сизга дин ҳақида қанақа гаплар айтган.

– Ҳеч нарсга айтмаган.

– Нимадир яширяпсизми, биздан?

Мунисанинг яна оёқ-қўли музлай бошлади. Бутун вужуди тортишиб қолгандек бўлди.

– Қўрққанингиздан рангингиз оқардими? Мазангиз бўлмаяптими, ё? – терговчи саволига жавоб ола олмади. Муниса ғужанак бўлиб қалтирай бошлади.

– «Тез ёрдам»!

Аёл кўзини очганида қанақадир хонада ётарди.

– Депрессия натижаси. Асаблар кетган, – овоз эгасининг оқ халатини элас-элас кўрди Муниса. Шифокор эркак чиқиб кетаётган эди.

«Яна мазам қочди? Қаердаман? Нима учун мени тергов қилишяпти? Эримга бирор нима бўлдимикан? Топишдими, ўзи?»

– Эрим топилдими? Укам-чи?

– Саволингизга жавоб берадиганлар чиқиб кетди, – бу аёл кишининг овози эди.

Муниса ўзини ўнглаб ўрнидан турди:

– Қаердамиз?

Рўпарасида, икки қадамча наридаги деворга бириктирилган каравотда сочлари сариқ, семиз аёл ўтирарди.

– Тергов ҳибсхонасида.

– Нима? – Мунисанинг ичига яна титроқ кирди. – Мен ҳеч қанақа жинойт қилганим йўқ.

– Гумондордирсан! – деди ҳалиги аёл.

– Айбингиз бўлмаса қўйиб юборишади, – тепадан келган овоз хонада яна бир киши борлигини аңлатди.

Муниса ётган каравотнинг тепасидан йигирма ёшлардаги, чиройли қиз бошини осилтириб мўралади.

– Худойим ўзинг сабр бер! Қайси гуноҳим учун мени бунча қийнайсан? – ўзи билмаган ҳолда ёзғирди Муниса.

– Одамзот шу, аввал ўйламай иш қилади. Кейин қайси айбим учун, деб пушаймон бўлади. Менам шу саволни бериб ўтирибман ўзимга, – сариқ сочли аёл зериккан шекилли, гап бошлади.

– Нима иш қилдингиз? – хушламайгина деди Муниса.

– Биз замонавий оиламиз. Яъни, дўстлар йиғилсак, ичамиз, чекамиз. Уч кун олдин ҳам Гулянинг туғилган кунда мазза қилиб ўтирдик. Эрим иккимиз боргандик. Яна бошқа меҳмонлар ҳам бор эди. Ичдик, едик. Кейин кетамиз, дедик. Ярим йўлга етганимизда Гуля қўнғироқ қилиб, қайтиб келишимизни, кутилмаган меҳмон борлигини айтди. Қайтдик. Келсак, Гулянинг эшиги очик, ўзи оғир жароҳатланган. Кимдир ўласи қилиб урган. Менимча, жиноятни бизнинг бўйнимизга «илиш» учун атай Гуляга қўнғироқ қилдирган. Биз шошиб қолдик. Гуляга қараш, «Тез ёрдам» чақириш ўрнига қочдик. Уйимизга келдик. Аҳмоқ бўлмасак, шундай қиламизми? Эрим аввал ҳам «ўтириб» чиққан. Шундан қўрқдик-да! Барибир биринчи гумон бизнинг бўйнимизга тушди. Эртасигаёқ ушлаб олиб келишди. Гуля ўлиб бўлган. Жиноятни ким содир этганини энди айтолмайди. Унинг касрига биз қолиб ўтирибмиз, – бурнини жийирди аёл. – Ўша пайт хабар берсак, шунақа бўлмасди. Мана, энди эрим ҳам, мен ҳам терговдамиз.

Муниса қотиб қолди. Аёлнинг бир қотиллик ҳақида ўта совуққонлик билан, дугонасининг ўлимини бепарволик билан гапирганини ҳазм қила олмади.

«Бу ерга ўзи дийдаси қаттиқлар келади шекилли. Мен-чи? Мени нега олиб келишди? Йўқолган эрим ва укаму, нега уларни топиш ўрнига мени саволга тутиш-япти? Нималар бўляпти, ўзи? Нима бўлган тақдирда ҳам укам ва эрим соғ-саломат бўлса бўлгани...»

– Нима бўлганди, ўзи? Нега олиб келишди? – аёл яна Мунисага юзланди.

– Билмайман, билмайман, – пичирлагандек деди у.

– Бўлиши мумкинмас, ҳеч бир сабабсиз бу ерда ўтиришинг мумкин эмас, – энсасини қотирди аёл.

– Уч-тўрт кундан буён эрим ва укам йўқ. Ишлаётган жойидан йўқолган...

– Тижоратчими?

Муниса «йўқ» дегандек бош чайқади.

– Пулли жойда ишласа керакдир-да! Оддий одамни ҳеч қачон ўғирлашмайди ҳам, ўлдиришмайди ҳам.

Муниса аёлнинг гапидан титраб кетди.

– Ўйлаб гапиринг! Иккита барзангидек одамни ким ҳам ўғирлайди? – иккинчи сўзни айтишга унинг тили бормади.

– Пули бордир ё катта қарзи бордир? Одатда шунақа одамлар тўсатдан ғойиб бўлади. Яна бир тахмин – каттароқ жиноят қилишган бўлса, қочишган.

– Улар жиноят қиладиган одамлар эмас. Оддий уста...

– Коса тагида нимкоса бўлади доим. Айниқса, бу ерга келдингми, демак, «нимкосача»ларнинг борлиги аниқ! Мана, Насибани ол. А, Насиба? – қошини қоқди аёл.

– Исмингиз Насибами? – тепадан ёнига тушиб, ўтираётган қизга деди Муниса.

– Ҳа, сизнинг исмингиз нима?

– Муниса.

– Меники Флора, – сариқ соч ўзини таништирди.

– Ростдан ҳам бу ерга бекордан бекорга ҳеч ким келмайди, – хўрсиниб деди Насиба. – Бир гап борки, сизни олиб келишган.

– Унда сиз нега келдингиз? – жаҳли чиққанини бекитмади Муниса.

– Жаҳлингиз чиқмасин, опа. Ҳеч қандай жиноят қилмаган одамни ўз-ўзидан ушлаб келишмайди-ку! Мен ҳам... – қиз оғир «ух» тортди. – Ўзимни нималар

кутаётганини тасаввур ҳам қила олмайман. Илтимос, менга маслаҳат берингизлар. Қандай йўл тутай?..

Унинг кўзларида ёш миғиллади.

– Ҳаммасини Мунисага айтиб бер. Ақлли аёлга ўхшайпти, – деди Флора. – Бирор йўл кўрсатар сенга. Мен бир нима дея олмадим. Чунки ҳозир эрим иккимизни ўйлаб ўтирибман. Болалар уйда қолган. Миям ишлаймапти.

Насиба Мунисага бир илтижоли қараб олди-да, дардини айтишга тушди:

– Ҳалиги... қилган ишимдан шу қадар пушаймонманки... Айб ўзимда, аслида. Ҳаммани ҳам ўзингга дўст билмаслигинг керак экан. Эрим талаба. Шу ерда тоғасининг уйида ижарада турамиз. Биз учинчи қаватда яшаймиз. Биринчи қаватда яна бир талаба қиз ижарада турарди. Яхши келишардик. Уйда ўтириб зериккан пайтларим унинг ёнига чиқардим. Сабаби, эрим тушгача ўқир, тушдан кейин ишларди. Уйга кеч келарди. Кун бўйи уйда зерикардим. Бир куни ўша талаба қиз менга интернетда танишув сайтлари борлигини айтиб қолди. Телефоним орқали биттасига аъзо ҳам қилди. Бир ой ичида анча-мунча интернет деганларини тушуниб, дўстлар орттирдим. Айниқса, бир йигит билан роса кўп ёзишардим. Суратларидан чиройли, келишган йигит эди. У менга севги изҳор қилди. Бора-бора ўзим ҳам унга боғланиб қолдим. Севиб қолдим, деб ўйладим. У учрашайлик деб сира қўймасди. Эрим кундузи уйга келмаслигини, билганим учун уйга таклиф қилдим. Ахир ўзим шаҳарни яхши билмайман-да. Шунақа қилиб бир неча марта учрашдик. Бир куни у чиқиб кетаётганида ҳалиги талаба қиз кўриб қолди. Албатта, кимлигини сўради. Мен уни ўзимга дугона деб юрардим. Яна оташин муҳаббатим ҳақида кимгадир айтгим келардим. Унга айтдим. «Инсон севган одами билан яшаши керак», деди у маъқуллаб. «Янаги сафар келганида чақиринг, икковингизни расмга оламан. Менинг телефонимда туради. Соғинганин-

гизда чиқсангиз, кўрсатаман. Ўзингизнинг телефонингизга ололмайсиз-ку», деди.

– Соғинмай ўл! Шунақа ҳам содда бўласанми? – Флора опа унга ола қаради.

– Қаердан билибман, опа? – куйиниб деди Насиба. – Кейин у бизни расмга олди. Эртасига эса безларча нима деди денг. «Биламан, уйингизда эрингизнинг тоғасининг сейфи бор. Унда доим пул сақлайди. Агар шу сейфдан ўзим истаганча пул олишимга рухсат бермасангиз, ҳамма қилмишингизни эрингизга айтиб бераман», десал Қотиб қолдим. Аввалига ҳазил деб ўйладим. Кейин у росмана пўписа қила бошлагач, уйга олиб киришга мажбур бўлдим. У авваллари ҳам кириб, бир неча марта шу сейф ҳақида суриштирганди. Ростдан ҳам эримнинг тоғаси унга ора-сира пул ташлаб кетарди. Хуллас, иккимиз сейфни очишга уриндик. Афсуски, иккита ожизанинг қўлидан бу иш келармиди? Катта, темир сейфни калитсиз унча-мунча эркак ҳам оча олмаслиги аниқ. Охири шу даражага бордимки – қиз шунга мажбур қилди – сейфни деразадан пастга ташладик. Сейф тўғри у яшайдиган биринчи қаватга тегишли ерга тушди. Уйга қандай олиб кирган, нима қилган – униси менга қоронғи. Эрим ишдан кеч келгани учун сейф турадиган хонага кам ки-ради. Сизмади ҳам. Икки ҳафта ўтиб тоғамиз келди. Сейфни сўраб роса жанжал қилди. Мен жўяли баҳона топиб бера олмадим. Кўрқиб қолгандим. Мана энди шу ерда ўтирибман. Энди нима бўлади? Нима қилай?

Насиба юзини тўсиб йиғлашга тушди. Муниса энди уни юпатмоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эдики, эшик очилди:

– Мусаева!

Муниса навбатчининг ортидан эргашди. Терговчи айтган гапларни эшитиб эса эсдан айрилаёзди:

– Эрингиз ўта жиддий жиноятда гумон қилинмоқда. Табиийки, гумон сизга ҳам тушади. Ўзингизга адвокат ёллаш ҳуқуқига эгасиз...

– Қанақа жинойт? Топилдими? Қаерда экан? –
Мунисани «жинойт» деган сўз сескантирган бўлса-да,
эри ҳақида маълумот борлиги кўнглига илиқлик олиб
кирди: – Укам ҳам бирга эканми?

– Укангиз ҳам ўша гуруҳдамиди? – ялт этиб қаради
терговчи.

– Қанақа гуруҳ? – тушунмади Муниса.

– Ўзингиз берган саволингиз билан тилингиздан
илиндингиз. Укангиз ҳам анчадан буён шу гуруҳда-
дир? Эрингиз билан бирга ишлаган яна кимларни та-
нийсиз? Уларнинг режаси қанақа эди? Сиз ҳам бирор
вазифалар олганмисиз?

– Тушунмадим... – елка қисди Муниса. Хавотир тўла
кўзларини терговчига тикиб сўради. – Улар топилдими?

– Нега мунча қўрқиб кетдингиз? Қочиш режаси ав-
валдан бўлган, шунақами?

– Бирорта гапингизга тушунган бўлсам ўлай агар.
Нималар деяпсиз?

– Ўзингизни гўликка солманг!

– Эрим билан укам топилдими? – илинж билан деди
яна у.

– Топганимиз йўқ. Сиз топишда ёрдамлашасиз. Бу
сиз учун ҳам, эрингиз учун ҳам яхши. Қаерда улар?

– Нима? – Мунисанинг ичига титроқ кирди. – Улар
йўқми?

– Мусаева, ўзингизни билмаганликка солманг. Қаер-
да эканлигини билсангиз айтинг. Биз барибир аниқ-
лаймиз. Ҳамма қилмиш ва режаларидан хабардормиз.

Мунисани яна қалтироқ тутди. Ич-ичдан танаси
музлаб келаётгандек эди. Кейин яна томирлари тор-
тишди, тили қотиб қолгандек бўлди...

– Ростдан ҳам мазаси қочаяпти. Ҳеч қанақа сохта-
лик аломати йўқ. Кучли асабийлик, сиқилишдан шу
аҳволга тушяпти, – Мунисанинг қулоқларига биринчи
аёлни шунинг гаплари кирди.

– Майли, сиз бораверинг, – бу терговчининг овози. Сўнг
эшикнинг очиб-ёпилгани эшитилди. Терговчи ўзига-ўзи

гапиргандек деди: – Бу қўрқувдан ҳам бўлиши мумкин. Эри ва укасининг қўлга тушишидан қўрқяпти...

– Бўлиши мумкин. Ундан кўп нарсани аниқласак бўлади.

– Эрим ва укам қанақа жиноят қилган? – кўзини очиши билан инграб деди Муниса.

– Терговни эртага давом эттирамин. Навбатчи, Му-саевани жойига олиб боринг.

– Саволимга жавоб беринг. Худо хайрингизни бер-син! Улар қаерда? – йиғлагудек бўлиб деди Муниса.

Жавоб бўлмади. Навбатчи етовида бояги хонага кел-ди. Боши қаттиқ оғрир, томоғига тикилган нарсанинг ҳам кетгиси йўқдек, ютинганида нари кетиб яна бўғзи-ни қайта бўғиб оларди.

– Кўп қолиб кетдинг? Рангинг ҳам бир аҳвол... Тинч-ликми? – дарров саволга кўмди Флора.

Муниса жавоб ўрнига эзилиб йиғлай бошлади. Шун-ча пайтдан буён ичида сақлаб келаётган дардлари то-шиб чиқаётгандек, ўзини боса олмади.

– Нима бўлди, а? Сени сўроқ пайтида қийнашди-ми? – Флора худди ҳозироқ бориб ҳақини ажратиб берадигандек норози оҳангда деди.

Муниса «йўқ» дегандек бош қимирлатаркан, кафти билан юзини тўсиб, ўксиб-ўксиб йиғлади.

– Бўлмаса нега йиғлайсан? Рангингда ҳам қон йўқ. Ё... тегажоқлик қилишдими?

– Йўғ-а, – Флорага бир ёмон қараб оларкан, бурни-ни тортиб минғирлади: – Эрим билан укам ҳалиям то-пилмабди.

– Топилиб қолар, шунга шунчами? Улар игнамиди-ки, топилмайди, деб хавотир олсанг. Яна эркак киши-лар бўлса... Билсанг, совет даврида терговлар бошқа-ча олиб борилган. Мен ҳозир ҳам шунақамикан, деб ўйлабман-да!

Мунисанинг бошқа гапиргани кайфияти ҳам, кучи ҳам бўлмади. Ўтирган каравотига мук тушгунча ётди. Туз тотишга ҳам хоҳиши йўқ.

– Бунақада касал бўлиб қоласиз. Туринг, энг, – Насиба ҳоли-жонига қўймади.

Мунисанинг эса қулоғига ҳеч гап кирмас, ўй-хаёли эри ва укасида эди.

«Терговчи бизни ким биландир адаштиряпти. Эрим ҳам, укам ҳам уста бўлса, қанақасига жиноят қилсин?! Улар ёмон иш тугул чумолига ҳам озор беришмайди-ку! Менам нуқул «эрим билан укам топиладими?» деб битта саволни қайтаравермай, «сизлар кимни сўраяпсизлар, исм-фамилиясини айтинг, балки бошқадир?» десам бўларкан. Энди чақирришса, шундай дейман...»

Кейинги тергов эса Мунисани янада довдиратди. Уни эртасига эрта тонгдан чақиртиришди.

– Эрингиз Адҳам Мусаев сизга ўз қилмишлари ҳақида ҳеч гапирганми?

– Қанақа қилмиш? – кўзлари катта-катта бўлди Мунисанинг.

– Ўзингизни ҳеч нарсадан беҳабардек тутишга уринманг. Бир оила, бир уйда яшаб ҳеч нарсани билмаганингизга наҳот бизни ишонади деб ўйласангиз?

– Аввал тушунтириб айтинг! Эрим қанақа жиноят қилибди, ўзи? Унинг қўлидан бировнинг дилини огритиш ҳам келмайди.

– Мусаева, ўзингизни аҳмоқдек кўрсатманг! Эрингиз ашаддий жиноятчи, хавфли одам...

Бу гапдан аёлнинг яна касали қўзғади. Оёқ-қўли тортишиб, қалтироқ тутди...

– «Тез ёрдам!» – бақирди терговчи.

Сўнг эшикдан кирган бошқа бир киши билан биргаликда Мунисанинг қўл-оёғини уқалай бошлади. Бундан ийманган Муниса ўзини тортишга, «қўйинг», дейишга уринди. Лекин кўз олди қоронғилашиб, тили танглайига ёпишди...

– Умримда хотинимнинг қўлини уқаламаганману қаердаги жиноятчининг аёлини... Тфу! – кимнингдир баджаҳл овози Мунисани ўзига келтирди.

– Қарамаслик керак буларга! Булар пихини ёрган! Ўзини ҳар кўйга солишни билади! – тишланиб деди бошқаси.

– Лекин шифокорлар унда сохталик йўқ, ростдан мазаси бўлмаяпти деди.

– Эрим қандай жиноят қилган? – кучи етганча гапирди Муниса.

– Биз шуни сиздан сўраяпмиз. Сиз айтиш ўрнига ўйин қиляпсиз!

– Эртага мутахассисларни чақирамиз... – дедию иккинчи овоз эгаси чиқиб кетди.

Унинг кимлигини Муниса кўролмай қолди. Уни яна ҳибсхонага олиб келишди.

– Уйга кўнғироқ қилиб, эрим ва укам келган-келмаганлигини сўрасам бўладими? – деди у эшикни ёпаётган навбатчига.

– Сизга яқинларингиз билан кўришиш, нарса қабул қилиш, боғланиш мумкин эмас!

– Эҳ-ҳе, сен жимгина ўтирганинг билан жиноятнинг каттасини қилганмисан, дейман?! – унга ҳайрат билан қаради Флора.

– Мен... Биз ҳеч қандай жиноят қилмаганмиз, – яна йиғлаб юборди Муниса.

Флора ҳам, Насиба ҳам ундан ўзини торта бошлади. Бу Мунисани янада эзди.

«Эрим қанақа жиноят қилган бўлиши мумкин? Укамни эмас, эримни сўрашяпти. «Хавфли одам» дейишди. Нега? Ахир, мусичадек беозор одам қанақасига жиноятчига айланиши мумкин? Балки, уни шунга мажбур қилишгандир? Кимдир, нимадир талаб қилган бўлса, уни жароҳатлаб... Йўғ-е, уста одамдан ким нима ҳам талаб қиларди...»

Ўйлавериб Мунисанинг боши ғовлаб кетди. Эртасига уни яна терговга олиб киришди. Тергов хонасига оёқ қўйган Мунисанинг танасига титроқ кирди. У ўтирадиган стул рўпарасида тўртта яхши кийинган, жид-

дий, аммо барзанги эркак унга тикилганча ўтирарди. Унинг юраги тез уриб, нафаси қайта бошлади.

«Эй Худо, мени бу эркаклар қўлида ҳўрлама! Яхшиси, жонимни ол. Майли, ҳар кунгидек мазам қочса ҳам розиман. Бу қанчалар азобли, ёқимсиз бўлса-да, чидайман. Фақат мен ожизани уларнинг қўлига топширма. Худойим, ўзинг гувоҳсан, бирор айб ёки жиноят қилган эмасман. Ноҳақликдан, тухматдан ўзинг асра...»

Терговчи Муниса ўтирадиган стулни стол ёнидан олиб, эркакларга янада яхши кўринадиган қилиб қўйди. Ўзи эса доимги жойига чўкиб, Мунисани ҳам таклиф қилди:

– Ўтиринг, Мусаева! Терговни бошлаймиз, – сўнг эшикка юзланиб бақирди: – Уни ҳам чақиринг...

– Ким? Эримми? – қувончдан Мунисанинг кўзлари чақнаб кетди. Ҳамма нарсани унутиб терговчига яна савол берди: – Укамни ҳам топдиларингизми?

Ундан нигоҳини узмай ўтирган эркаклар кўз уриштириб олишди. Муниса яна қўрқиб кетди. Эшикдан кириб келган киши эса яна-да юрагига қўрқув солди. У бу ердагилардан ҳам гавдали ва қўлида милиционерлар ушлаб юрадиган «таёқ»қа ўхшаш нимадир бор эди.

«Флора опа бекорга сўрамаган экан-да! Энди мени қийнашади. Қийнаб тергов қилишади...»

У миясига келган фикрдан ўзи қўрқди. Жавдираб ҳаммага қараб чиқди. Худди юзидан уларнинг ниятини билиш мумкиндек қайта-қайта тикилди. Натижа йўқ.

– Мусаева, эрингиз билан қандай танишгансиз? Қариндошмисиз? Аввалдан биласизми? – ишга киришди терговчи.

– Йўқ, мен бир аёлникида ишлардим. Ўша тўсатдан узатган.

– Эрингиз узоқ сафарларга, хориж юртларга чиққанми?

– Йўқ, ҳар доим уйда бўларди, – Муниса шу гапни айтиши билан ҳалиги қўлида «калтак» ушлаган эркак унга яқин келди.

– Терговни чалғитманг. Ёлғон гапирганингиз учун ўзингизни қийин аҳволга солишингиз мумкин.

– Тўғриси айтяпман, – бошида ғўддайиб турган эркакка ҳуркакларча қараб олди. – Уйларни таъмирлайдиган уста четга чиқиши мумкинми?

– Эрингиз уйга китоб олиб келганми?

– Ҳа, олиб келган. Қизларимизга суратли китоблар, чизиш, бўяш мумкин бўлган рангсиз китоблар ҳам олиб келган.

Терговчи Мунисанинг рўпарасида ўтирган эркакларга бир қараб олди.

«Энди мени қийнашади, ўлдим. Худойим, ўзинг асра мени... Ахир тўғриси айтяпман-ку!»

– Мана бу суратдаги йигитларга яхшилаб қаранг. Уларни танийсизми? Сизникига келган ёки сизлар меҳмонга борганмисизлар?

Муниса бўйинини чўзиб, стол устига қўйилган саккиз-ўнтача суратларга тикилди.

– Йўқ, кўрмаганман.

– Ёлғон! – кутилмаганда бақариб юборди терговчи. – Ёлғон гапирманг!

– Рост, эрим мени кўчага чиқишга қўймасди. Рашкчи эди. Шу туфайли ҳатто, ахлатни ҳам ўзи тўкиб келарди, дераза ойналарини ҳам ўзи артарди.

– Мусаева, бизни алдашга уринманг. Шунча одам бекорга ўтиргани йўқ. Қайси гапингиз рост, қайси ёлғон, биламиз.

– Тўғриси айтдим... – ерга қаради Муниса. Кўзларидан ёш думалади.

«Дадаси... Қаерлардасиз? Мени нималарга гирифтор қилиб кетдингиз? Ўзингиз йуқ, мени ҳам сиз туфайли бу ерда ушлаб ўтиришибди. Сиздан хавотир олаётган оналаримиз, соғинган қизларимизнинг ҳоли нима кечди? Қандай гуноҳ қилгансизки, мен бу ердаман?!»

Муниса эзилиб йиғлай бошлади. Сўнг ўзини тутиб тура олмай эркакларга қараб ялина бошлади:

– Ёлғон гапираётганим йўқ! Илтимос, мени қўйиб юборинг. Уйда... онам, болаларим... Улар хавотирда ўтиришибди. Мен ҳам, эрим ҳам ҳеч қачон ёмон иш қилмаганмиз...

– Эрингизнинг топиш-тутиши қанақа эди?

– Яхши. Уйларни «евро-ремонт» қиларди. Бунақа усталар қиммат нархда ишлайди.

– Уйга пулни сўмда олиб келармиди?

Муниса тушунмади. Аммо билганини айтди:

– Менга бермаган. Ойим оларди.

Шу пайт тўрда ўтирган эркаклардан бири қўлини кўтариб деди:

– Стоп! Бефойда!

Мунисанинг юраги орқага тортди.

«Менга ишонишмади. Энди нима бўлади? Наҳот мени қийнашади? Ахир мен ростини айтдим-ку! Худойим, ўзинг сабр бер!»

Росмана қўрқиб кетган Муниса кўзларини чирт юмиб олди. Хаёлида ҳозир рўпарасидаги барзангилар унга ҳужум қиладигандек. Уларнинг ўрнидан тураётганини, ҳаракатлари сасини туйди, яқинлашаётганларини ҳис қилди. Ўзи билмаган ҳолда бошини қўллари билан бекитиб олди. У яна эркакларнинг ёнидан ўтиб кетаётганини ҳам сезди.

«Нега ўтиб кетишяпти? Орқа томондан зарба беришса-я! Уларнинг нияти ўзи нима? Мени нималарга рўбарў қилдингиз, дадаси?»

– Мусаева, ҳибсхонага!

Бу буйруқдан кейин у навбатчи билан яна хонага келди.

– Менга тегишмади. Раҳм қилишди. Чертишмади ҳам. Ё, синаб кўришаётган эканми? – Насибага қараб гапира бошлади у. Унинг ўзини тутиши худди ҳуши жойида бўлмаган, шошиб нималарнидир айтаётган

телбани эслатарди. – Бу вақтинчамикан, ё? Насиба, айбим йўқ-ку, нимани ҳам айтардим уларга.

Насиба ундан нимадир юқиб қоладигандек, сал сурилди-ю, юзини буриб ўтирди. Негадир хонада Флора кўринмасди.

– Флора опа қаерга кетди? У кишини ҳам мен каби тергов қилишаётган эканми? Насиба, менинг айбим йўқ.

Шу пайт яна эшик очилиб, уни чақиришди:

– Мусаева, мен билан юринг.

Мунисани қалтироқ тутди:

– Йўқ, ҳозиргина келдим-ку! Йўқ!

– Юринг, Мусаева! – қатъият билан деди навбатчи.

Аёл унга эргашишга мажбур бўлди. Терговчи жиламайиб деди:

– Мана бу ҳужжатларга имзо қўйгач, кетишингиз мумкин. Сиз учун хурсандман. Уйингизга бораверинг, суриштирув ишлари, далиллар ва мутахассислар сизнинг айбсиз эканлигингизни кўрсатди. Аммо шаҳардан ташқарига чиқмай туринг. Савол туғилса, қақришимиз мумкин.

Муниса ҳеч нимага тушунмади. Ҳатто эшикдан ташқарига чиқиб уйи томон йўл олганида ҳам ортига қараб-қараб қўйди. Унинг хаёлида ҳозир яна орқасига қайтаришадигандек, бу бир ҳийладек туюлаётган эди. Лекин уни ҳеч ким чақирмади, ортига қайтармади. Икки кеча-ю, уч кундузни ўтказган бу масканда у не хаёлларга бормади?! Нималарни ўйламади?! Энди эса, айбсиз дейишди. Ҳа, унинг айби йўқ.

«Аммо мени шунча вақт бекорга ушлаб ўтиришмагандир? Айтишларича, уч кун ичида роса суриштирув ишлари олиб боришган. Мен ҳеч қанақа ёмон иш қилмагандим. Мана, шуни айтишди ҳам. Ҳатто, мутахассислар ҳам айбсиз деди. Мутахассислар... Ким эди улар? Мен кўрққан ўша эркаклар аслида мутахассис эдими? Улар рўпарамда ўтириб нимани аниқлашди? Балки, улар одамнинг ўзини тутиши, гапириши, аҳво-

лига қараб ҳамма нарсани билиб олишар? Ҳа, шундай бўлган! Улар одамни бир қарашда биладиган илми кишилар бўлса керак...

Муниса турли ўйлар оғушида уйига келганини ҳам сезмай қолди. Эшикка қўл чўзар экан, ўзига келди.

«Уйга келдим. Болажонларим, яқинларим ёнига қайтдим. Беадад шукр. Лекин эрим, укам-чи? Улар ҳам қайтишдими? Қайтишган. Йўқ, қайтишса мени йўқлаб боришарди-да! Демак, келмаган. Йўқ, келган. Менинг ёнимга қўйишмаган. Ахир мен учун яқинлар билан кўришиш тақиқланганди-ку!»

У оҳиста уйи эшигидан ичкарилади. Юраги орзиқиб, кўнгли бўшади. Шу пайт ошхона томондан югуриб чиққан Лайло аввалига ажаблангандек қараб турди. Сўнг Мунисанинг ёшли кўзлари, соғинчли имоси билан қичқариб юборди:

– Ойим, ойим келди-и!

– Болажоним, қизалоғим, эркатойим! – у қизчасини бағрига босиб тўйиб-тўйиб ҳидлади. Юз-кўзидан ўпди. Шодликнинг, бахтнинг исини туйгандек бўлди.

«Иффорларингдан болам. Шунча кун бу бўйларсиз қандай яшадим? Ғамнинг ҳиди ҳам совуқ ва тушуниксиз бўларкан. Сени ҳидладим-у, бахтнинг иси, қувончнинг саси келаётганини сездим...»

Лайлонинг ортидан Малика келиб осилди. Негадир катта қизи ўксиб-ўксиб йиғлади. Кейин қайнонаси бағрига босди. Мунисанинг юраги сўрашга бетламади. Унсиз уй хоналари бўйлаб изғиди, турмуш ўртоғини излади. Орқасидан юрган дил поралари ҳам бир сўз демасди.

«Атай чиқмаяпти, дадаси. Мени бирдан хурсанд қилмоқчи. Севинчдан юрагимни ёрмоқчи. Ойим йўқ, демак, укам билан уйга кетибди. Қайноғам ҳам ҳаммаси изига тушгани учун кетган. Чиқсангиз-чи, дадаси. Шунча кўргиликлардан кейин бу шодлик юрагимга сиғмай қолиши мумкин. Дадаси келган. Ростдан

ҳам уйга келган. Айбсизлиги исботлангани учун мени ҳам қўйиб юборишди. Бизни ким биландир адаштиришган...»

Ширин хаёллар Мунисани чалғитди. Ўзи сезмаган ҳолда қувноқлик билан деди:

– Бўлди, дадаси чиқинг! Лайло, даданг қаерга бекинди?..

У ҳамма хонани кўриб бўлгани учун меҳмонхона тўридаги парда томон одимлади. Болаларининг отаси унинг ортида тургандек эди. Шаҳд билан пардани очди-ю, хавотир билан ортига ўтирилди. Эшик ёнида уч жуфт кўз унга ёшланганча боқиб турарди. Айниқса, қайнонаси ўкраб юбормаслик учун кафти билан оғзини ёпди-ю, орқасига бурилди. Иккала қизи эса жон ҳолатда унинг бағрига отилди.

– Дадам келмади, – овозини баралла қўйиб йиғлай бошлади Лайло.

Малика эса уч кун ичида улғайиб қолгандек эди. Мунисанинг бўйнидан қучганча ўзини йиғидан тийишга ундар, синиқ овозда онасига тасалли берарди:

– Келади дадам, келади ойи. Сиз хафа бўлманг, келади...

«Йиғламайман! Ҳеч қачон йиғламайман! Тақдир мени йиғлата олмайди!»

Муниса ичида болаликда ўзига айтган сўзларни такрорлади. Лекин бу гал 9-10 ёшли қизалоқдек дадил ва қатъий айта олмади. У жондан азиз болалари, қизалоқлари олдида ожиз эди. Тақдир олдида ҳам.

«Худойим, мен сендан фарзандларимнинг отасини деб кўз ёш тўкмасликларини сўрардим. Шуми, илтижоларимга жавоб? Нега мени бу қадар қийнайсан? Майли, бор азобни менга бер! Лекин қизалоқларимни дадаси меҳридан айирма! Уни бизга қайтар...»

У ортиқ чидай олмади. Юм-юм йиғлади. Аламлари чиқиб кетишини истаб йиғлади. Қизларини бағрига босиб ўксиб-ўксиб йиғлади...

Қанча кўз ёш тўкди, билмайди. Бу ҳол қизларига ёмон таъсир қилишини ўйлаб, ўзини қўлга олишга уринди:

– Бўлди, йиғламанглар! Даданг келади. Мен ўзим милиция билан гаплашиб келдим. Келади, дейишди. Сизларни роса соғингандим, шунинг учун йиғлаб юбордим. Соғинганимдан йиғладим. Юринглар, сизларга бирор ширин нарса пишириб бераман.

Ширинлик пишгунча ҳеч ким гапирмади. Бирорта гап билан бир-бирининг дилини оғритиб қўйишдан қўрқаётганга ўхшарди, улар. Муниса пиширган пишириқ ҳам ҳеч бирининг юрагига ширин туйғу олиб кира олмади. Уларнинг олами қоронғилашиб кетгандек...

– Онангизга қўнғироқ қилдим. Келганингизга ишонмади. Ўзингиз ҳам гаплашиб қўйинг. Ишонсин... У кишига ҳаммадан қийин бўлди. Бирдан уч боласига...

«Шўрлик қайнонам. Онамдан ҳам хавотирда. Ўзи ҳам она-да, онанинг ҳолини тушунади. Мен эса ўзим билан ўзим овора бўлиб қолибман...»

– Худога шукр. Ҳозир бораман уйларингга. Куёв ва укангни нима дейишди? – унинг овозини эшитиб бироз енгил нафас олгандек бўлди онаси.

– Ҳеч нарса дейишмади. Излашяпти, шекилли, – ёлғонлади Муниса.

– Бувинг келаркан, – Лайлонинг пешанасидан ўпди Муниса онаси билан гаплашиб бўлгач.

– Икки уйнинг ўртасида бўзчининг моксидек бориб келавериб, тинкаси ҳам қуриб кетди. Энди уйига юбормаймиз. Шу ерда ўтиради. Бир-биримизга овунамиз, – хўрсинди қайнонаси.

– Сизлар ҳам уйда сиқилиб кетгандирсизлар? Малика, синглингни бир айлантириб кел. Болалар майдончасида пича ўйнаб келинглар.

Малика аввалига онасига норози қаради. Сўнг ниманидир тушунгандек, Лайлонинг қўлидан тутди. Улар чиқиб кетиши билан Муниса қайнонасига юзланди:

– Ойи, ўғлингизнинг устачиликдан бошқа яна бирор иш қилишини билармидингиз?

– Фақат устачилик қилган, ўзингиз ҳам биласиз-ку!

– ҳайрон бўлиб қаради қайнонаси.

– Биз билмаган бирор иши йўқмиди, дейман-да!

– Нима? У ёқда бирор нима дейишдими? Сизни нега олиб кетишган экан ўзи?

Қайнонасининг юраги баттар така-пука бўлганини сезган келин бирдан гапни бурди:

– Биз билмаган узоқроқда қиладиган иши бўлса, ўша ёққа кетганми, деяпманда. Ҳеч нарса дейишмади, менга? Нима иш қилишимни, ўғлингиз қачондан буён келмаётганини суриштиришди. Қидирув учун керак бўлса керак-да...

Муниса қайнонасидан кўп нарсаларни сўраб олмоқчи эди. Бирдан нимани сўрамоқчи эканлигини ҳам унутди. Бу онаизор ҳам ўзи каби тўрт девор ичида ўтирса, нимани ҳам биларди? Агар ҳозир ўша номаълум жинойт ҳақида гапирса борми?! Яхшиси, ҳеч нарсани билмагани маъқул...

– Қаерда бўлса ҳам соғ-омон бўлса бўлгани эди, – кўзлари ёшланди онаизорнинг. Шундоқ ҳам шишиб, қизариб кетган бу кўзлар ким билсин бирор марта ёшдан тўхтаганми ўзи?

Кечга яқин онаси ҳам келди. Мунисани саволларга кўмиб ташлади: «Нега олиб кетишган экан? Нима учун сени олиб кетишади? Нималар дейишди сенга? Зиён етказишмадими?»

Икки онани хотиржам қилгунча унинг бўлари бўлди. Уйқуга ётишдан олдин қизларининг савол беришидан чўчиди. Лекин у ўйлагани каби бўлмади. Негадир икки қизи ҳам бир оғиз гапирмай уйқуга кетди. Ўтган бир ҳафта ичида жуда ўзгариб, оғир-вазмин бўлиб қолгандек эди.

Эртасига ҳам ҳамма бир-бирига сўз айтишга, но-жўя савол бериб қўйишга қўрққандек жим ўтириш-

ди. Ҳамма ўзи билан ўзи андармондек. Лекин барчанинг бор диққати телефон ва эшикда эди.

Тушликдан сўнг телефон жиринглаб ҳамма сергак тортди. Югуриб бориб гўшакни кўтарган Малика ойисини имлади:

– Сизни ойи, Зухра холам...

– Ишхонадан сўрашгандир-да! Бир ҳафтадан буён ишлаганим йўқ-ку! Боғлана олмадим ҳам, – телефон ёнига боргунча изоҳ берди Муниса.

– Муниса... Яхшимисиз? Нега сизга қўнғироқ қилганимни ўзим ҳам билмайман, – бирдан овози титраб ҳиқиллашга тушди Зухра.

– Тинчликми? Овозингиз бошқача...

– Тинчлик эмас. Ўйлаб-ўйлаб бу гапларни сизга тезроқ айтишим лозимлигини тушундим... – Зухра яна йиғлашга тушди.

Мунисанинг юраги эса гупиллаб кетди.

«Дадаси ўзи ҳақида Зухрага хабар бердимикан? Ё бирор кор-қол бўлган бўлса... Йўқ! Дадаси ҳам, укам ҳам соғ-саломат...»

– Зухра, ўзингизни қўлга олинг, гапиринг, – сабрсизланди Муниса.

– Роса ўйлаб кўрдим. Бу гапларни фақат сизга айта олишим мумкин. Онамга, опа-синглимга айтсам дарров эримни ёмон кўришади, мен учун эзилишади. Бошқа дугоналаримга, қўни-қўшнига айтсам кўчага ёйишади. Биргина сиз билан дардлашиш мумкин. Муниса кўришайлик. Ҳаётим остин-устин бўлиб кетди. Эрим бошқаси билан...

Мунисанинг қулоғига бошқа гап кирмади.

«Ким мен учун қайғурарди? «Кампирнинг дарди гўзада» деганларидек, мен ҳам Зухранинг дардидан ўз ғамимни ахтариб ўтирибман. Ҳозир ҳамманинг муаммоси ўзига етарли-ку!»

– Келасизми, Муниса? Илтимос, келинг! Кимгадир дардимни ёрмасам, ўлиб қоламан. Ўзимни бир нима

қилиб қўйишим мумкин, – ўзини тутиб тура олмасди Зухра.

– Йиғламанг, мен ҳам... Уйдан чиқа олармиканман? – Муниса ўзининг ҳам аҳволи танг эканлигини айтмоқчи бўлди. Лекин ичига ютди.

– Илтимос, офис ёнидаги ошхонада учрашайлик. Ўлиб қоламан...

– Хўп, бораман, ярим соатда ўша жойда бўламан, – деди ноилож Муниса.

Унинг аҳволини айтганида онаси қарши чиқди:

– Ўзингнинг дардинг камми? Ўтирсанг-чи, уйда!

– Майли, бориб келсин, ўзининг ҳам кўнгли ёзилади. Бир ҳафта ичида кўрмаган нарсаси қолмади, – рухсат берди қайнонаси.

Мунисани кўриши билан Зухра йиғлашга тушди. Кўз ёшлари каби лаблари ҳам тинмасди:

– Эрим бошқасини топиб олибди. Кеча кечаси билдим. «SMS»ини ўқиб қолдим. «Жоним, мен ҳам сизни севаман!» деган хабар келди. Энг ёмони, эрим тан олди. Ўшани севиб қолганини айтди. Мен ўша пайтда алдаб қўйишига ҳам рози эдим. «Йўқ, бу хабар адашиб келган», деса ишонишга тайёр эдим. Йўқ, ундай бўлмади...

– Йиғлайверманг! Балки эрингиз ҳазиллашгандир?

– Шунча кўз ёш тўкдим. Миқ этмади-ку!

– Балки, сизни синаб кўраётгандир? – жўяли юпанч ҳам топа олмасди Муниса.

– Йўқ, ҳаммаси рост. У шу пайтгача менга хиёнат қилиб юрган. Шунинг учун бемалол тан олди. Аввал ҳам сезиб юардим. Чунки... – Зухра тинимсиз гапирарди. Мунисанинг кўзлари унда-ю хаёли бошқа ерда эди.

«Худойим ҳаммани бирор муаммо билан овутиб, овора қилиб қўяркан. Ҳозир Зухра учун дунёдаги энг бахтсиз, омадсиз одам ўзи. Энг даҳшатли кўргилик унинг бошига тушган. Аслида менинг қайғум уникидан камми? Ўн чандон ошиқдир? Ахир хиёнат қилган

бўлса ҳам эри ёнида, саломат-ку! Мен каби минг хаёл, минг гумон ичида яшаётгани йўқ-ку! Балки унинг дарди оғирдир? Агар ҳозир менинг ғамимни билса, «хиёнат қилиб юрганидан йўқолиб кетгани маъқул эди», дейдими? Шунақа дейиши тайин. Ҳамма учун ўз ҳаёти, ўз андуҳи муҳим ва оғир. Шундай экан, мен дардимни кимга айтай? Юрагимни кимга бўшатай? Юрагимда ғам сиғадиган жой қолганмикан ўзи? Бирор кун мен ҳам Зухра каби ёрилармиканман...»

Икки дардман аёлнинг оламини стол устида турган Мунисанинг телефони тўзғитиб юборди. Экранда уйи рақамини кўрган аёлнинг юраги бир нимани сезгандек дукиллаб ура бошлади.

– Ойи? Сизми? – қўрқибгина сўради Муниса.

– Ҳа, мен... – гапираётган қайнонаси эди. – Ҳалиги...

– Тинликми? – қайнонасининг иккиланаётганидан келин сабрсизланди. – Гапиринг!

Нариги томондан жавоб бўлай демасди. Муниса билдики, қайнонаси йиғлаяпти.

– Ойи, гапиринг. Нима гап? – жон ҳолатда қичқириб юборганини сезмай қолди у.

– Ҳозир хабар беришди. Борарканмиз....

– Нима? – қайнонаси сабрини синаётгандек эди.

– Адҳамнинг машинасини топишибди...

Муниса йиғлаб юбормаслик учун оғзини кафти билан маҳкам ёпди. Тилида айланаётган саволлар бисёр, лекин ўпкасини тўлдириб келаётган алланима нафас олишини тезлаштириб, гапиришга қўймасди. Гўё ичидан келаётган барча ҳиссиётлар кўзидан тошиб чиқаётгандек, ўзини тийиб тура олмади. Йиғлай бошлади. Нариги томондан ҳам пиқиллаган овоз келарди. Биргина машинанинг хабари ҳам уларнинг қонга тўлган юрагига ёруғ бир оқимни олиб киргандек эди.

– Ойи, – деди ниҳоят ўзини босиб. – Йиғламанг, бу яхши хабар-ку!

Қайнонаси йиғи аралаш зўрға деди:

– Билмайман, болам, билмайман. Яхши хабарми, ёмонми, билмайман. Улар «машинани топдик», дейишди. «Болангизни ҳам», дейишмади. Машинасини ташлаб, Адҳам қаёққа кетади? Унинг бунақа одати йўқ эди-ку!

– Ўйланманг, ойи. Ахир шу кунгача ниначалик бўлса-да хабарга зор эдик. Бу яхшиликка. Мен ҳозир бораман.

Муниса қизил тугмани босгач, юз-кўзини артди.

– Тинчликми? – ўз ғамини ҳам унутиб, уни дарров саволга тутди Зухра. – Нима бўлди?

– Узр, Зухра... Мен бормасам бўлмайди. Эрим анчадан буён йўқ эди. Машинасини топишибди. Кечиринг, дугон. Қайнонам шунга телефон қилибди, – Муниса хижолатлик билан анқайиб ўтирган дугонасининг юзидан ўпди-ю, йўлга тушди.

Ортидан югургилаб Зухра ҳам эргашди:

– Менам кетаман. Бир оғиз айтмабсиз-а, Муниса. Ўзингизни дардингиз етарли экан-ку! Мен ҳам бошингизни оғритдим.

Муниса тинимсиз оқаётган кўз ёшларини артаркан, Зухранинг гапига жавоб бермади. Бахтига йўл четида турган машина эгаси уни олиб кетишга дарров рози бўлди.

«Ойим айтганича бор. Машинани ташлаб улар қаёққа кетишди? Дадаси, соғ-омонмисиз? Камол, қаерларда юрибсизлар? Нега хат-хабар йўқ? Ишқилиб, тинчлик бўлсинда...»

Унинг қўнглини яна ғашлик қоплаб олди. Эри ва укаси ҳақида қандай хаёлга боришни ҳам билмасди. Уларга омонлик тилашдан нарига ўта олмади. Уйига етиб келганида эса қайнонасининг остонада тоқатсиз турганини кўрди.

– Кетдик, болам. Қуда, юринг...

– Ойим ҳам борарканми? – Муниса ҳали ҳеч нарса-ни билмаса-да, ўз онасининг боришини истамаётганди. – Аслида ўзим бориб келсам бўларди. Сизлар ўтириб...

– Сенга ишонмайман, – деди онаси бирдан. – Бориб ўз кўзим билан кўриб, ўз қулоқларим билан эшитмоқчиман.

Ноилож қолган Муниса уларни эргаширди. Уч аёл жон ҳовучлаб айтилган жойга боришди.

– Машинанинг эшиги қулфланмаган ҳам. Шошинч тушиб кетганга ўхшашади. Бошқа бирорта муҳим далил топилмади, – деди машинани кўздан кечириб бўлган ходим. – Уни олиб кетиб, яна бир бор текширувдан ўтказамиз. Мана бу олиб кетаётганимиз ҳақидаги ҳужжат. Имзо чекинг. Ҳамма иш якунлангач, ўзингизга қайтарилади. Кейин...

Мунисанинг қулоғига бошқа гап кирмади. Бошига оғриқ кирди. Қўллари билан бошини маҳкам қисганча йўл четига ўтириб қолди.

– Аҳволингиз яхшими? – дарду дунёси қоронғи бўлса-да, қайнонаси ёнига чўкиб юзини силади.

Онаси эса узоқдан бўлса-да, ниманидир топиб оладигандек машинага мўраларди.

«Худойим, ўзинг сабр бер. Ўзингдан бошқа суянчим йўқ. Ойим ва қайнонамни ҳам овутишим учун куч бер. Болаларимнинг умидвор кўзларига қарашим, саволларига жавоб қайтара олишим учун сўз ва забон бер. Ўзинг қўлла, мени. Қандай чидайман? Бу кўргликларнинг барчасини кўтара оламанми?»

У ич-ичидан қалтироқ тутаётганини ҳис қилди. Сумкасини титкилаб, шифокор тайинлаган кичкина, оппоқ ҳапдорини тили тагига ташлади.

– Менга ҳам бер, – онаси тош ва тупроққа ҳам қарамай Мунисанинг ёнига ўтириб олди.

Улар то машинани олиб кетишгунча бир қадам ҳам жилишмади.

– Кетдик, энди бу ерда тургандан фойда йўқ, – деди охири Муниса онаизорларига қўрқув билан қараб. Назарида, уларнинг сабри тугаб борар, ҳозир Мунисани саволларга кўмиб ташлайдигандек эди. Аммо ундай бўлмади. Икки она, икки бағри қон мушфиқ ин-

дамай унга эргашди. Улар бир-бирини саволга ҳам тутишмади, бир-бирига қарашмади ҳам. Худди нигоҳлар тўқнашса, бир-биридан жавобсиз саволларни уқиб оладигандек сукут сақлашар, тескари қарашарди. Таксига ўтиргач эса ойнадан йўлни кузата бошлашди. Муниса сездди. Икки онаси ҳам унсиз йиғлар, дардини сездирмасликка ҳаракат қилишарди.

Уйга келишгач ҳам улар хомуш ва тилсиз кимсаларга айланишди. Мунисанинг қўрққани бўлмади. Болалари ҳам худди катталар каби эди.

* * *

Кетма-кет ўтган эзгин кунлар уларга бирор қувончли хабар келтиргани йўқ. Фақат Мунисани яна терговга чақиртиришди. Бир неча саволларга жавоб бергач, уйига қайтди.

У тергов хонасидан чиққанида кутилмаганда ёққан ёз ёмғири алам билан кўчани саваларди. Йўловчиларнинг ҳаммаси югуриб ўзини панага урди. Фақат Муниса ўз хаёллари билан банд, бепарво.

«Бу нимаси? Ҳадемай бир ой бўлади. Эрим ва укам қаерда? Нималар қилиб юрибди? Саломатми? Ўзи нималар бўляпти? Уйда мени умид билан кутаётганларга нима дейман? Эй Худо, улар яхши хабар кутишяпти. Мен эса етти ухлаб тушимга кирмаган саволларга жавоб бериб келяпман. Болаларим отаси ва жондек жигарим ҳақида эса ҳеч қандай хабар йўқ. Сабрим тугаб боряпти. Ўзинг сабр бер!»

У хаёл билан манзили томон элтадиган автобусга чиқди. Ёмғирдан қочган жон борки, ўзини транспортга урган. Шунданми, автобус жуда тиқилинч эди. Осмон эса одамларнинг қочганидан куч олгандек бисотидаги бор томчиларни шиддат билан сочаётгандек.

– Ёзда ҳам шунақа ёмғир ёғарканда? – деди кимдир.

– Тез тинади бу, – жавоб берди бошқаси.

– Ёмғир эмас, жала денг. Ташқарига қаранг, йўл кўринмай қолди.

Бу гапдан кейин Муниса бошини кўтарди. Асфальт худди тутаётганга ўхшарди. Шу пайт ёмғирдан қочган бир эркак тўсатдан автобус йўлини кесишга уринди. Бир зумда қиёмат кўпгандек бўлди. Бирданига берилган кучли тормоз ва қалтис бурилиш автобус ичидаги одамларни чап томонга иргитди. Кўтарилган шовқин жуда ваҳимали эди.

«Ҳалокатга учрадик. Агар автобус қуласа, омон қолмаймиз...»

Мунисанинг юрагини негадир кўрқув эмас, учқундек қувонч қамраб олди. Ўзини енгил ҳис қилиб шукрона айтди: «Шукр, энди ҳаммасидан қутуламан. Барча ҳам ортимда қолади. Дардларимни бўзлатиб нариги дунёга йўл оламан!»

Ў ўлимдан кўрқмаётганди. Танасини эгаллаган илинж роҳат бераётганди.

– Кўзингга қарасанг ўласанми? Ёмғирдан қочиб, автобуснинг тагига кирай дединг-ку! Ҳе, сени... – ҳайдовчининг жон ҳолатда бақиргани ҳаммани хушёр торттирди. Ҳаяжон ва кўрқув аралаш янграган бу ҳайқириқ хавфнинг ортда қолганини билдирарди.

– Юрагим чиқиб кетди. Туф-туф, – кимдир ёқасига туфлади.

– Сал қолди-я, Худонинг ўзи асради, – титроқ овозда деди бошқа биров. – Сал қолса афтобус қуларди.

Ҳамма қандай аҳволга тушганини тасвирлашга тушиб кетди. Биргина Муниса қайғуга ботди: «Ўлим ҳам мендан қочади. Истакларим доим мендан йироқда. Нега?»

Аламдан унинг йиғлагиси келди. Лекин миясига чақмоқдек урилган фикрдан даҳшатга тушди.

«Худойим, агар мен ўлсам, уйдагиларнинг ҳоли нима кечарди? Болаларим-чи? Отасининг дарди камми уларга? Она бўлмай, мен ўлай... Фақат ўзимни ўйлаб

ўлимдан қувонибман. Ахир мен чекаётган ғамни яқинларим ҳам бошдан ўтказяпти. Улар ўлимнинг ортига беркинмоқчи эмас-ку! Мен эса... Жонимни омон сақлаганингга ҳам шукр...»

У уйга келгунича қилмишига истиффор айтди. Эшикни очиши билан қайнонасию болалари югуриб чиқди. Лекин лом-мим дейишмади. Муниса ҳам бир сўз айтгани йўқ.

«Тавба, қайғу одамни шу қадар тушунувчан қилиб қўярканки, овознинг кераги бўлмай қоларкан. Болаларим ҳам, қайнонам ҳам ҳамма нарсани кўзларимдан уқишади. Биргина онам телефон орқали суриштиради. Онам ҳам ўз уйида туриб барчасини англайди. Ортиқча савол бермайди. «Яхшимисан?» дейди у киши. Бу гўёки, «ҳеч қандай хабар йўқми?» дегандек эшитилади менга. Мен ҳам ҳар доимгидек «яхши», дейман. Бу онамга «йўқ» бўлиб етиб боргандек, гўшакни қўяди. Биз ана шундай бир-биримизни сўзсиз тушунадиган бўлдик. Шунисига ҳам шукр. Бўлмаса, ҳолим не кечарди?»

Ана шундай фақат хаёллар оғушидаги, суҳбатларсиз кечган яна бир ҳафтани Муниса ортда қолдирди. Ўзи билан ўзи овора бўлиб турмуш ташвишларини ҳам унутибди. Қайнонаси эслатмаса...

– Малика ҳадемай мактабга чиқади. Кўнглидаги кийимларни олиб беринг. Ўксимасин...

Бу гап унинг яна ярасини тирнади.

«Дадаси, қизингизнинг мактабга боришидан бошингиз кўкка етаётганди. Келмайсизми? Уни хурсанд қилмайсизми? Чиройли кийим кийдириб, узун, жингалак сочларига оппоқ «бантик» тақиб, қўлларидадан ушлаб, мактабга олиб бормайсизми? Малика ҳам бу кунни интиқлик билан кутаётганди. Келинг, дадаси... Мен учун эмас, фарзандларингиз учун келинг. Қизларингизнинг қувончини қайтариш учун ҳам келинг. Уларнинг кўзларидаги мунгнинг бир умр қолиб кетишини истамайман. Истамайман, уларнинг сизни со-

ғиниб йиғлашларини... Отасиз ўсишларини истамайман! Истамаганман, ҳеч қачон! Менга ваъда бергандингиз! «Қизларим учун доим меҳрибон ва ғамхўр бўламан», дея сўз бергандингиз. Шуми?.. Қаерлардасиз? Кимлар билансиз? Нималар қилиб юрибсиз? Наҳот, ўша бизга ноаён ишингиз онангиздан, болаларингиздан ҳам устун? Келинг дадаси, келинг! Маликани мактабга олиб боринг!»

– Пулимиз бор. Маликанинг кийим-бошига етади... – қайнонасининг овози Мунисани ўзига келтирди.

– Эртага олиб борамиз бозорга. Ҳаммамиз борамиз. Ҳаммамиз Малика учун энг чиройли мактаб либосини танлаймиз, – жилмайишга ҳаракат қилди Муниса.

Лекин яна ичидан зил кета бошлади.

«Пулимиз бор. Маликанинг кийим-бошига етади», деди қайнонам. Мен ўзим билан ўзим овора бўлиб қолдим. Ишламай ҳам қўйдим. Ахир бу тарзда ҳаёт кечириб бўладими? Биз учун ким қайғуради? Мен ишлашим, ўзимни қўлга олишим лозим. Илгариги уйда ўтириб қилган ишимнинг ортидан келган пул урвоқ ҳам бўлмайди. Бошқа иш топишим керак. Шўрлик қайнонам буни қачондан буён ўйлаб юрибди экан? Айта олмаган менга... Бугуноқ иш излайман. Ахир Малика мактабга қатнайди. Унга ҳам энди пул керак. Ҳеч кимдан кам бўлмаслиги лозим...»

Муниса айтганини қилди. Эртасига ҳаммалари биргалашиб бозордан Малика учун мактаб кийими сотиб олишди.

– Мен-чи? Мен ҳам мактабга бораман, – опасига ҳаваси келган Лайлога ҳам Муниса чиройли кўйлак олиб берди.

Қайнонасининг «уйга кетайлик», деган гапидан кейин чўнтаклари пуч бўлаётганини сизди.

– Сиқилманг, ойи. Мен ишлайман. Ҳозир сиз болаларни олиб уйга кетаверинг. Мен эса иш излаб кўраман, – далда берди қайнонасига у.

Бу гапдан қайнонасининг ҳам, болаларининг ҳам юзига табассум югургандек бўлди.

«Менинг жондан азизларим, наҳот қандай кун кечирамиз, деб ғамга ботгандингиз? Мен қараб турмайман. Сизлар учун курашаман!»

Унинг юрагига қувват киргандек бўлиб, кечгача беш-олтита ишхонага кирди. Афсуски, кечки пайт бу ғайратдан асар ҳам қолмади. Уйга шалвираб қайтди.

– Ишга кирдингизми? – кўзлари порлаб деди Малика.

– Кираман, жоним, кираман, – унинг бошини силаркан сир бой бермади у.

Эртасига ҳам, индинига ҳам ишхона эшикларини бефойда тақиллатди.

– Дипломсиз қандай ишга оламиз? – дейишади улар.

Тўртинчи куни эса бир қўшма корхона рўпарасидан чиқди у.

– Болалар кийими тикамиз. Агар тикиш қўлингиздан келса, ишга олишади, – деди бир аёл умид бериб.

Ўша кун нафақат Муниса, балки уйдагилар учун ҳам салгина ғамни унутадиган кун бўлди.

– Энди ойим ишлайди-и-и-и, – севинчини ичига сиғдиролмаган Лайло янгиликдан хабардор опасига қошларини учуриб мақтанади.

– Билама-а-ан, – кулади Малика ҳам.

«Тавба, шу гўдакни ҳам турмуш ташвиши ўйлантирган экан. Биргина ишга киришим уларни шунча хурсанд қилади деб ўйламагандим. Ўзингга шукр. Илоҳим, қувончимизни давомли қил...»

– Ойи, кечагина Лайло менга энди бизни ким боқадди, деганди. Мен ойим, дегандим. Фаришталар омин қилибди, а? – уйқуга кетишидан олдин ҳам юраги гупириб деди Малика.

Муниса бу гапдан хурсанд бўлишини ҳам, хафа бўлишини ҳам билмади. Тонгда эса ишга отланди. Бир ҳафта ўтиб эса аввал қизини мактабга қўйиб, кейин ишга кетадиган бўлди. Эри ва укаси ҳақида бирор гап

ҳали ҳам йўқ. Ҳар куни эшикка тикилиб, Лайлога қараб ўтирадиган қайнонасига қанчалар оғир эканлигини ҳис қилади. Ўзи иш билан, Малика мактаб билан овунгандек. Қайнонаси ва онаси эса уззукун уйда. Уларга оғир... Унинг иши эса у қадар қийин эмас. Болалигида онаси ёнида ўтириб тикиш-бичиш қилгани кўл келяпти.

Шанба кунлари Маликани ўзи мактабдан уйга олиб келади. Бошқа кунлари иш кечгача бўлгани учун қайнонаси Лайлони етаклаб бирга келади ва Маликани олиб, уйга қайтади. Эрталаб қайнонасига бугун шанбалиги, Маликани ўзи олиб қайтишини айтганди. Шунинг учун шошиб мактабга кирди.

– Қизингизнинг ўзлаштириши аъло даражада, – деди мактаб ҳовлисида рўпара бўлган бошланғич синф ўқитувчиси.

– Ўзим ҳам шунини сўрай, деб тургандим...

Ўқитувчи Маликани мақташга тушиб кетди. Мунисанинг эътиборини эса Малика билан суҳбатлашаётган қизча тортди. У эълонлар тахтасига ёпиштирилган бир неча суратлардан иборат қоғозга ишора қилиб гапирарди:

– Малика, мана бу одамларни кўчада кўрсанг дарров қоч. Кейин милицияга айт. Улар жуда ёмон экан. Болаларни ҳам ўғирлаши мумкин эмиш...

Маликанинг ранги оқарди. Қизидаги ўзгаришни кўрган Муниса беихтиёр эълонга қаради. «Диққат, қидирилмоқда!» деган сўзлар билан бошланувчи каттагина қоғоздаги суратлар орасида эри ҳам бор эди...

Унинг кўз ўнгиде ўқитувчининг овози ўчиб қолгандек, орзи тинмай қимирласа-да, саси чиқмаётгандек бўлди. Оёғи остидаги ер эса айлана бошлади. Фақат ўзининг юрак уришини эшитмоқда. Атрофдаги болалар шовқини, қушлар чуғури, транспортларнинг зувиллаши ҳам қулоғига кирмай қўйгандек.

«Худойим, куч бер! Ўзинг менга сабр, қизимга ирода юбор! Қизим...»

Муниса нигоҳлари билан қизини қидира бошлади.
– Малика? Малика қаёққа кетди? – ўзига-ўзи гапир-
гандек деди у.

– Ҳозиргина шу ерда эди. Бирам эсли қизингиз.
Жуда камгап, – Муниса яна ўқитувчининг сўзларини
эшита бошлади.

– Раҳмат, кўнглимни тоғдек кўтардингиз... – суҳбат-
ни яқунламай мактаб биноси томон одимлади у.

Сал нарида турган ҳалиги қизга кўзи тушиб, уни
саволга тутди:

– Малика қани?

Қизча елка қисди. Мактаб ҳовлисидаги болаларнинг
барчасига кўз югуртирди. Қизи йўқ!

«Қаёққа кетди у? Отасининг расмини кўриб, шун-
дай қилдими? Қаердасан, Малика? Энди нима дей-
ман боламга? Ўзи ўша қоғозда нима ёзилганди? Ўзим-
ни йўқотиб қўйиб ўқиб ҳам кўрмадим...»

Муниса қаёққа юришни билмай қолди. Дарвоза то-
монга қаради. Қизи ёлғиз чиқиб кетиб қолган бўлиши
мумкин эмас. Эҳтимол, югуриб кетиб қолган бўлса...

У энди дарвоза томон югурди. Кўчанинг ўнгу сўли-
га термулди. Қизи йўқ.

«Малика, қаёққа кетиб қолдинг? Нега индамай кет-
динг? Ўзи ўша қоғозда нима ёзилганди?»

Унинг эълонлар олдига боришга юраги дов берма-
ди. Ахир ростдан ҳам эри қидирувда-ку! Қидирила-
ётган одамларни шунақа ёзиб қўйишганини аввал ҳам
кўргани учун аёл юрагидаги беҳаловатликни босишга
уринди. Шу пайт мактаб ҳожатхонасидан чиқиб ке-
лаётган қизи у томон чопқиллади.

– Нега индамай кетиб қолдинг, а? – қизининг яқини-
га келишига ҳам сабри чидамай бақирди она.

Малика эса онасига яқинлашгани сари бошини эгиб,
кўзларини олиб қочди. Қизига тикилиб, Муниса унинг
кўзлари намланганини, қизарганини сизди.

«Бечорагина қизим, ҳожатхонага кириб йиғлаб чи-
қибди. Болажоним, мурғак қалбингда нималар туғён

ураётган экан? Ҳали ҳаммаси ортда қолади. Унут бўлади, қизим. Лекин нега даданг сизларни мана шу кўйга тушиб, руҳингиз синишини ўйламади. Наҳот, мен билган инсон шу қадар лоқайд эди? Шу қадар фарзандлари озор чекишига жим қараб турармиди у?»

Муниса қизининг қўлидан етаклади-ю, уйлари томон йўл олди.

– Ойи, – пичирлагандек деди Малика. – Дадам ёмон одам эмас, а? Болаларни ўғирлаб кетмайди, а?

Мунисанинг кўксига ичкаридан олов пуркалди-ю, аччиқ тутуни бўғзини тўсгандек бўлди. Жавоб беришга ожизлик қилиб қолишдан қўрқди. Қизининг рўпасига шарт ўтириб, юзларини силади:

– Асло ундай эмас! Даданг жуда яхши одам...

– Унда нега қидиришяпти?

– Биз ўзимиз қидирувга бердик-ку, қизим. Тоғанг иккаласи уйга келмади. Кейин милициядан ёрдам сўрадик. Шунинг учун расмини осишган.

– Расмлар орасида тоғам йўқ. Яна дадамни йўқолган эмас, жиноятчи дейишибди. Ўқитувчимиз ҳам тайинлади, эҳтиёт бўлинглар, деб...

Муниса гап топа олмай қолди. Қизини бағрига босиб, кўз ёшларини кўрсатмасликка уринди. Бор иродасини тўплаб, ўзи ҳам ишонишни истаган гапларни айтди:

– Ўқитувчинг адашган. Дадангни танимайди-ку! Эълонни тушунмаган. Аммо сен ҳеч кимга тушунтиришга уринма. Йиғлама ҳам. Даданг топилса, ҳаммаси яхши бўлади.

«Дадаси бизни қай балога гирифтор қилиб кетдингиз? Қаердасиз? Нега сизни жиноятчи дейишмоқда? Ўша эълонда нима ёзилган ўзи? Кучим етса эканки, ўқисам... Яхшики, Малика ҳали ўқишни билмайди. Шунисига ҳам шукр. Сабримни синашни бас қил, Худойим. Ортиқ чидай олмайман, ахир».

Уйга келгач, Малика тушкун ва ўйчан бўлиб қолди. Ҳали ўйинқароқ Лайлонинг гапларига ҳам парво қилмасди.

– Опа, мана бу дафтарингизга менам ёзаман. Менам сизга ўхшаб ёзишни ўрганаман.

– Опангни кейин устози уришади, қизим. Сен мана бу ўзингнинг дафтарингга ёз. Опангникига қараб ёз.

– Опам индамаяпти-ку, ёзаман... – қайсарлик қилди Лайло.

Ростдан ҳам Малика бепарво эди. У ҳар гал китоб ва дафтарларини синглисидан эҳтиётларди. Энди эса...

– Малика! – Мунисанинг овози титраб чиққан бўлса-да, қатъиятли эди. – Менга ишонмайсанми? Дадангга ишонмайсанми? Ўша қоғоз ва ўқитувчинг сенингча ҳақ, а?

Малика бир зум онасига ёшли кўзларини тикиб турди-да, сўнг бағрига отилди:

– Мактабга бормайман, ойи! Ўқимайман! Ҳеч қаерга бормайман!

Бу гап Мунисани адо қилди. Душанба куни эса Малика ростдан «бормайман» деб оёқ тираб туриб олди.

– Хўп, бугун бувинг ва синглинг билан ўтира қол. Ўзим бориб ўша ўқитувчингга даданг қанақа одам эканлигини айтиб келаман...

У мактабга кириб, директор билан гаплашишни дилига туғиб, йўлга тушди.

– Уни биз эмас, жиноят қидирув бўлиmidан келиб осиб кетишган! – аввалига тушунишни истамади мактаб раҳбари.

– Биладан, аммо айнан шу ердагисини олиб ташлашнинг иложи бордир? Бу қизимга жуда ёмон таъсир қилди. Дадаси жиноятчи эмас. Ҳали бу исботланмаган. Мактабдан ташқарида осилган эълонлар ҳам етарли-ку! Қолаверса, уни мактабда ҳамма кўриб бўлди. Илтимос, шуни олиб ташлайлик. Қизимнинг азобланишини истамайман, – йиғлаб юборди Муниса. – У бугун мактабга келмади. Айнан шу учун келмади...

– Яхши. Хотиржам бўлинг. Ҳозир олиб ташлаймиз. Яхшики, катта шаҳардасиз. Мактабдаги болалар қизингизнинг отасини танишмайди.

– Шунисига ҳам шукр, – Муниса қалбидаги ҳис-туйғуларни ўзи ҳам англай олмаётган эди. Мактабдан чиққанида ҳам ўзидан кечаётганларини тушунмади.

«Нима бу? Изтиробми, хўрликми, айрилиқ азоби-ми, аламми, ер билан битта бўлишми? Мен қандай дард ичидаман, ўзи? Бизни қандай кунларга қўйдингиз, дадаси? Чекаётган азобларимиздан хабарингиз борми? Нима иш қилгансиз, ўзи? Укам-чи? Агар сиз жинойатчи бўлсангиз, укам менга айтмасмиди? Мавҳумлик! Бу мавҳумлик нега бунча оғир?»

Муниса турли ўйлар оғушида ишхонасига етиб келганини билмай ҳам қолди. Унинг қўллари ўз вазифасини бажарар, вужуди шу ерда бўлгани билан хаёли бошқа жойда. Шунинг учун корхона бошлиғининг ёнгинасига келганини, унга тикилиб турганини сезмади.

– Сиз янги келганмисиз? – бошлиқ саволига ҳам жавоб олмади.

– Муниса, жавоб бермайсизми? – уни туртди ҳамкасб аёл. Сўнг ўзи унинг ўрнига гапирди: – Ҳа, янги келган. Бир ойча бўлиб қолди.

– Аввал қаерда ишлагансиз?

– Компьютер билан ишлаганман, – ўзига келиб деди у.

– Қизиқ, компьютерни биладиган аёлга ўхшамайсиз, – дея нари кетди раҳбар.

Муниса индамай ишида давом этди.

– Ҳечам ишчиларга гапирмасди. Сиз негадир эътиборини тортдингиз, – ялтоқланди ёнида тикиш қилаётган аёл.

Муниса яна ўз хаёллари билан бандлиги учун унинг сўзларини эшитмади.

«Дадаси, мана келмаётганингизга ҳам қанча кунлар бўлди. Қизларингизни соғинмадингизми? Бизни ўйлаяпсизми, ўзи? Камол, сен-чи? Нега онамни, мени, жиянчаларингни ўйламаяпсан? Худойим, ишқилиб

улар соғ-омон бўлишсин-да! Ўйлаганим сари кўнглим душманлик қилади. Яхшиси, ўйламайман. Эртага терговчининг ёнига бораман. Ҳаммасини очиқча айтинг, дейман. Ёлон осийганига қараганда кўп нарсани билишади...»

У эртасига Маликани мактабга қўйгач, ишхонасига кўнғироқ қилиб, озгина вақт кечроқ боришини айтди-ю, терговчининг ёнига йўл олди.

– Мен ҳаммасини билишни истайман. Бу ерда фақат сизни танийман. Шунинг учун сизнинг ёнингизга келдим. Эрим ва укамнинг иши нима бўлди? Бирор хабар борми? Ҳар гал эримни жинойтчи дейсиз. Қанақа жинойт қилган у?

– Шу пайтгача эрингизнинг жинойти тўлиқ исботланмаган эди. Суриштирув, далил тўплаш билан шуғулланаётгандик. Лекин сизга ростини айтадиган бўлсам, унга қарши далил, исботлар кўп ва жинойтчи эканлиги маълум бўлди.

– Қанақа жинойтчи? – Мунисанинг юраги орқага тортиб кетди.

«Наҳот, ҳалиги қизча айтганидек, бола ўғирлаган бўлса? Йўқ, бунақа тубанликка бормайди. Аммо, бошқа жинойтлар ҳам қўлидан келмайди-ку!»

– Унинг жинойт қилишига ишонмайман. Ҳозир ҳам ким биландир адаштиряпсиз, деб ўйлаяпман, – дилидагини яшириб ўтирмади Муниса.

– Уйингиздан ҳеч нарса топилмагани билан эрингизнинг устахонасидан топилган ашёвий далиллар, шерикларининг гувоҳлиги ва баъзи воқеалар унинг жинойтчи эканлигини исбот этди. Шунинг учун ҳамма жойга ёлонлар ҳам осий ташладик. Тезроқ топишимиз керак. Очиғини айтсам, эрингиз яшириниб юрибди.

– Нима? Ёлон! Бизни шу қўйга солиб, бекиниб ўтириши мумкин эмас. Укам-чи?

– Укангизнинг жинойтга алоқаси йўқ. У шунчаки вазият қурбони. Унинг ҳеч нарсадан хабари бўлмаган деб ўйлайман.

– Қанақа жиноят? Қанақа вазият? Мен эримнинг бирор ёмонлигини сезмаганман-ку!

Терговчи бир сўз демай Мунисанинг қўлига бир талай қоғоз тутқазди. Аёл титроқ қўллари билан алланималар ёзилган қоғозларни оларкан, негадир ўқишни истамади. Аён бўлиши мумкин бўлган ҳақиқатнинг аччиқ ва азобли эканлигини билгани учун ҳам шундай бўлгандир? Аммо беихтиёр кўз югуртирди:

«Айбланувчи Адҳам Мусаев...» Муниса тез-тез, паст овозда пичирлаб ўқий бошлади. Ўқигани сари кўз олди қоронғилашди: «Айбланувчи А.Мусаев содир этилажак ҳаракатлар жараёнида муҳим объектларга, асосан, аҳоли гавжум жойларда портлашлар содир қилишлик йўли билан вазиятни беқарорлаштириш, фуқаролар орасида ваҳима келтириб чиқариш учун икки шахсни яъни ...ларни шаҳид сифатида ўз-ўзларини портлатиш йўли билан жонига қасд қилишга руҳий тайёрлаган...»

Бу сўзлардан кейин Мунисанинг кўз ўнгида ҳарфлар айқаш-уйқаш бўлди-ю, терговчининг «ўзингизни қўлга олинг», деган овозини элас-элас эшитди.

– Мусаева, кўзингизни очинг... – кимдир юзига тинимсиз шапатиларди. – Мени эшитяпсизми?

Қўл-оёғи музлаб, жонсиз ҳайкалдек ётган аёл «ҳа» дегандек бош чайқади. Сўнг ўрнидан туришга уринди.

– Мазангиз қочди. Бирпас ётинг.

– Йўқ, кетаман... – Мунисанинг лаблари титради. – Мен унинг бундай иш қилишига ишонмайман. Ишонмайман...

– Биламан. Эрингиз жуда эҳтиёткорлик билан иш қилган. Бу жиноятга оиласини умуман аралаштирмаган.

– Нега? Нега бундай қилади? Ҳар куни ишда бўларди-ку! Қайси пайтда... – кўз ёшларини тия олмади у.

– Ақидапарастлик шундай нарсаки, унга кўпроқ динни чуқур билмаганлар, эътиқодида бўшлиқ бўлган-

лар кириб қолади. Бу йўлга бошловчилар ҳам айнан шундай, ўзидаги бўшлиқни тўлдиришга уринаётганларни қидиради.

– Бунақа бўлиши мумкин эмас... – деди титраб аёл. У умид билан бир ёстиққа бош қўйган умр йўлдошининг шундай йўлга қадам қўйишига, бунақа қабиҳликка боришига ишонмасди. Ахир жуда ҳам мўминқобил, меҳрибон инсон эди-ку! – Укам-чи?

– Тўпланган маълумотлар, суриштирув натижалари шуни кўрсатдики, укангизнинг бу ишга умуман алоқаси йўқ. У фақат эрингиз билан уй таъмирлаётгандагина бирга бўлган.

– Унда у нега йўқ?

– Эрингиз анчадан буён кузатувдалигини билмаган. Ходимларимиз қўлга олишга боришмоқчи бўлганида пайқаб қолиб қочган бўлиши мумкин. Укангизга тушунтириб ўтириш учун вақт етмаган. Назаримда, шериклари олиб кетган уларни...

Идорадан чиққан Муниса йўлидан адашган йўловчига ўхшаб қаёққа боришини унутиб қўйди.

«Бўлиши мумкин эмас! Дадаси, наҳот бу ишларни қилаётганда бизни ўйламадингиз? Ахир юртнинг тинчи бузилса, бизники ҳам бузилади. Оилангиз ҳам хавф остида қолади. Наҳот, шуни ўйламадингиз? Энди нима қиламан? Онамга, қайнонамга, болаларимга нима дейман? Уларга айтмайман! Айтмайман, дадаси. Бунинг учун менда ирода йўқ, куч йўқ. Қачон ўзингиз келсангиз, кейин тушунтирасиз. Ўз оғзингиз билан айтиб берасиз. Хайрият, соғ-омон экансизлар. Бироқ, бизни ўйламабсиз. Ғойиб бўлган кунингиздан бошлаб уйингиздаги жондан азиз яқинларингиз қон ютиб яшаётганини ўйламабсиз. Нима учун? Нега буни бизга раво кўрдингиз? Нега менинг тақдирим бунақа? Нега ҳеч қачон қайғу тарк этмайди мени?»

У йиғидан қизарган кўзларини артиб, бекатга бориб ўтирди. Шу пайт телефони жиринглаб, дилига ғула-ғула солди: «Қайнонам бўлса нима дейман?»

Аммо экранчада «Зухра» деган ёзув кўринди.

– Муниса қалайсиз? Эрингиздан хабар борми? Келдими уйга? Бир ҳол-аҳвол сўраб қўяй, деб қўнғироқ қилаётгандим, – деди у.

Муниса гапириш ўрнига йиғлаб юборди.

– Тинчликми, дугон? Эрингизга бир нима бўлибдими? Соғ-омон эканми?

– Билмайман, Зухра, билмайман. Эримни жиноятчи дейишди, – ғамини ким биландир бўлишмаса ортиқ ёлғиз ўзи кўтара олмаслигини билган Муниса «ёрилди». – Бугун суриштирдим. Айби исботланди, дейишди. Энди нима қиламан, Зухра? Болаларимга нима дейман?

– Вой тавба, – ҳайратини яшира олмади Зухра. – Эрингизни доим мақтардингиз-ку! Нима жиноят қилган экан? Адашишгандир?

– Ақидапарастларга қўшилиб қолганмиш... – атрофга бир қараб олиб пичирлади Муниса.

– Нима? Нима дегани у? А, ҳалиги... ваҳобийми, террористми, шунақа нарсада, а?

Муниса жавоб бериш ўрнига ўкраб юборди:

– Йўқ, Зухра, йўқ! Дадаси унақа эмас...

– Сиқилаверманг, Муниса. Ҳали яна гаплашармиз...

Шу билан алоқа узилди. Ўзи билан ўзи овора Муниса эса Зухранинг нега бу қадар гапни қисқа қилганини билмади ҳам. Ишга ҳам бир аҳволда етиб келди.

– Тинчликми? – ҳовлиқиб сўради ёнидаги ҳамкасби. – Эрингиз келдимиди? Ё бирор ёмон хабар айтишдими?

«Бунга қачон эрим йўқолганини айтган эканман?» – хаёлга толди Муниса. Кейин оилалари ҳақида гаплашганида эри ва укасининг дараксиз кетганини айтганини эслади.

– Йўқ, ҳали ҳам йўқ. Болаларим соғинган. Шунга эзилиб кетдим...

– Хафа бўлманг, ҳали келишади. Эсдан чиқариб ҳам юборасиз бу кунларни. Э, ишланг. Ана бошлиқнинг ўзи

яна назорат қияпти. Негадир, тез-тез айланиб қолди шу кунларда, – у бирдан ишга шўнғиди.

Муниса ҳам ишга киришди.

– Сизни кимдир хафа қилдими? – унинг ёнига келганида тўхтади бошлиқ.

Муниса салом берди-ю, «йўқ» дегандек бош чайқаб ишида давом этди. Эркак эса бир муддат ундан кўз узмай турди-ю, кейин нари кетди.

Уйга кетгунича Муниса анча ўзини босиб олди. Қайнонасига ҳам, болаларига ҳам сир бой бермади. Ўзини ҳар доимгидек тутди.

«Худойим ҳеч кимга сабридан ташқари дард бермас экансан. Менинг бардошим ҳам охирлаяпти, ўзинг ёруғ кунларга олиб чиқ», уйқуга кетишидан олдин дуо қилди у.

Эрталаб ишга кириб бориши билан уни бошлиқнинг котибаси кутиб олди:

– Муниса опа, ҳар кун кечки пайт қолиб акага компьютер ўргатар экансиз. Огоҳлантириб қўйишимни айтди.

– Нега? Наҳот, шундай катта қўшма корхонанинг раҳбари компьютерни мендан ўрганса? – ҳайрон бўлди Муниса.

Котиба эса қош учуриб, пичинг билан деди:

– Ҳа-а-а, энди-и-и...

Котибанинг гапидан ҳеч нарсани уқмаган Муниса индамай жойига бориб ишида давом этди.

– Кечки пайт бошлиқнинг ёнида қоларкансизми? – кутилмаганда қош учирди ёнидаги аёл.

Бу гап унинг қулоғига шу қадар ёмон эшитилдики...

– Бу нима деганингиз? – қаҳрли боқди унга Муниса.

– Билишимча, бошлиқ компьютерни яхши билади. Ахир ҳисоб-китоб ишларини ўзи назорат қилади-ку. Менимча, бу бир баҳона. Сизни ёқтириб қолган бўлса-я... – ҳиринглади у.

– Гапингизни ўйлаб гапиринг. Бу билан менинг номимни булғамокчимисиз?

– Ҳушёр бўлинг, демокчиман. Сабаби, ҳеч қачон раҳбаримиз ходимлар билан гаплашмаган. Жимгина ишни кузатиб ўтиб кетарди. Савол туғилса, ёрдамчиси орқали билиб олган. Сиз келганингиздан буён тўхтаб, гапиради...

Мунисанинг эти жимирлаб кетди. Ўша заҳоти ўрнидан туриб, котиба ёнига бориб, ишдан бўшаш ҳақида ариза ёзди-ю, кўчага чиқди. Қалбида икки ҳис исён қиларди. Бири руҳига қандайдир енгиллик берган, дилидаги тутунни ечиб юборган бўлса, иккинчиси, яна ишсиз қолгани, рўзғор ташвиши, моддий етишмовчилик юрагига ғашлик солганди.

«Энди нима қиламан? Қаерга бораман? Қаердан иш излайман? Бекор қилдимми? Йўқ, тўғри қилдим. Ахир, эртага бирор нима деса номим ёмонга чиқарди. Бунақа пайтда эҳтиёт бўлган яхши...»

У турли хаёллар билан бўлиб уйга қандай етиб келганини ҳам билмай қолди.

– Вақтли қайтибсизми? Ишга бормадингизми? – ажабланди қайнонаси.

– Бўшадим ишдан, – бош эгиб деди у.

– Нега? – қайнонасининг овозида ҳам ҳайрат, ҳам қўрқув зоҳир эди.

– Маоши кам жуда. Кун бўйи ўтиришимга арзимайди. Бир жойда қимирламай ўтиришнинг ўзи бўладими? – алдади Муниса. Ҳақиқатни айтгиси келмади. Қайнонасини аяди.

– Йўқдан кўра яхши эди-да, келин. Ўзи зўрға топгандингиз. Бекор қилибсиз... Яна иш излаб қаерга борасиз?

– Тишни берган ризқни ҳам берар. Топаман, қидиряпман.

– Бориға шукр қилган яхши, – барибир хафа бўлди қайнонаси. – Ҳозир суянганимиз ўзингиз. Сизам арзимас баҳона билан ишни ташлаб келибсиз. Бошида жуда хурсанд эдингиз-ку!

– Ойи, ундан ҳам яхшисини топаман, – дедию лабларини тишлаб хонасига кириб кетди.

Ортидан қараб қолган қайнонаси ниманидир англагандек, жимиди.

Шу билан Муниса ҳар куни кўчага иш қидириб чиқарди. Қани, бирор жойга киролса? Уйга кириб йиғидан ўзини тия олмайди. Бунинг устига қайнонаси ҳам ёзғириб қолади:

– Шу Адҳамдан ҳам хафаман. Бизни шу аҳволда ташлаб, қаерларда юрибди? Менинг ўғлим эмас, у! Менинг болам бўлса, бу қадар оиласига бефарқ бўлмасди. Онасини азобга қўядиган бола болами?

– Ойи, унақа деманг! Ахир мен ҳеч нарсa демаяпман-ку! Ҳаётимдан норози эмасман-ку!

– Сизам қийналиб кетдингиз-да... – кўзига ёш олади онаизор.

– Нолидимми? Қийналдим, дедимми, ойи? Сиз шунақа десангиз, невараларингиз нима дейди?

– Чидолмай кетяпман-да болам. Келиннинг қўлига қараш ҳам бошимда бор экан.

– Бу нима деганингиз? – баттар жаҳли чиқди Мунисанинг. – Мен меҳрга зор бўлиб, қийналиб юрганимда «қизим» деб бағрингизга босгандингиз. Энди, келин бўлдимми? Бир пайтлар «қизим йўқ деб ўксимайман, сиз борсиз», дегандингиз. Энди-чи? Бошингизга кулфат тушганида ўзингиздан йироқлаштиряпсизми? Бегонага айландимми?

– Йўқ, болам. Қизимдан ҳам аълосиз. Куйганимдан нима десам, деяпман-да, – юзига рўмолини босди она.

Орадан икки ҳафта вақт ўтди ҳамки, Муниса иш топа олмади.

«Пулимиз тугаяпти. Қайнонамнинг пенсия пули етмайди. Қандай бўлмасин, иш топишим керак! Лекин қандай?»

У ич-этини ер, ҳар куни уйга кириб келганида йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тийиб турарди. Яна эшик «тиқ» этса ҳам сапчиб тушади:

– Ойи, яна мени тергов учун олиб кетишса-я! – тергов ишлари яқунлангани, фақат қидирув кетаётгани-

ни билса-да, Муниса юрак олдириб қўйгани учун жуда қўрқарди.

Унинг хатти-ҳаракатидан хавотирга тушган қайнонаси насиҳат қилди:

– Болаларни олиб онангизникида туриб келинг. Бу ерда рўзгорнинг юкини ҳис қилиб сиқилиб кетдингиз. Бунақада жинни бўлиб қолишингиз ҳеч гап эмас. Ҳар қандай фарзанд она ёнида ором топади. Онангиз ёнида сал ўзингизга келасизми?

– Нима? Бизни уйга жўнатиб юборяпсизми? – Мунисанинг «хайдаб» дейишга тили бормади.

– Мени нотўғри тушунманг. Бир ҳафтача туриб келинг. Муаммолардан сал узоқда бўлинг. Қийналиб кетдингиз.

– Нега бунақа деяпсиз, ойи? Ўзингиз-чи? Нега ўзингизни ўйламаяпсиз?

– Суянганимиз сизсиз. Агар сиз ҳам касал бўлиб қолсангиз ҳолимиз нима кечади? – йиғлаб юборди қайнонаси. – Биламан, сезаман, на уйқунгизда, на ҳушингизда ҳаловат бор. Мени ўйламанг, акангизни чақирдим. Овсинингиз билан бир ҳафта шу ерда яшаб туради. Онангизга ҳам айтдим.

– Кетмаймиз. Бошга келганини кўз кўради. Нима бўлса, бирга енгамиз, – қатъий гапирди Муниса.

Лекин унинг айтгани бўлмади. Ярим соат ўтар-ўтмас икки ўғлини етаклаб қайноғаси ва овсини кириб келди.

– Боринг, онангиз кутиб қолади, – деди қайнонаси қистаб.

Муниса қайнонасининг астойдил қилаётган меҳрибончилигидан кўнгли бузилди. Ўзини тута олмай қучоқлаб олди:

– Ойи... Нега бунча яхшисиз? Биз дарров келамиз.

– Йўқ, бир-икки ҳафтасиз келманг. Телефонлашиб турамиз. Ўзим ҳам бораман.

Муниса ноилож икки қизини етаклаб йўлга тушди. Онаси уларни кўриб қувонаркан, қудасини мақтади:

– Қайнонанг бирам яхши аёл. Сенинг касал бўлиб қолишингдан қўрқиб, «сизнинг ёнингизда озроқ турсин», деди. «Иш топа олмаганига бир сиқилса, уйда пул тугаётганини кўриб баттар бўляпти. Яна ўғлимни ҳам ўйлайди. Сизникида озроқ овунсин», дея дарди ҳол ҳам қилди.

– Бир бошига ҳамма юкни олмоқчи. Овсиним билан қайноғам келди. Улар кетиши билан борамиз, – деди Муниса тезроқ кетишни ўйлаб.

У онасиникида ҳам жим қараб ўтирмади. Ҳар куни чиқиб иш излади. Уч кунни бесамар ўтказди ҳам. «Дипломингиз бўлмаса, нима иш қилмоқчисиз?» таажжубланишди улар. Тўртинчи куни эса осмонга булут чиқиб, этини жунжиктирди. Лекин у Маликанинг дарслари тугагунча дуч келган ишхонага кириб, суриштириб юраверди.

– Кечга бориб ёмғир ёғмасайди. Қизларингнинг қалинроқ кийимини олиб келганмисан? – онаси эшикдан қунишиб кириб келган Маликани бағрига босди. – Қара, бу музлаб қолибди-ку.

– Ўзим ҳам совқотдим. Уйга бориб келсаммикан? Ё кетсакмикан?

– Боя қайнонанг телефон қилди. «Келиб кийим олиб кетсин. Болаларни етаклаб юрмасин, совуқ», деди.

– Бечора ойим, – ачинди Муниса. – Уйда ўтириб ҳам бизни ўйлаган.

– Ўйлайди-да. Болалар мен билан ўтиради. Сен бориб кийимларингни олиб кел. Яна икки-уч кун тура турунглар. Қайноғанг ҳали оиласи билан шу ерда экан.

Муниса онасининг иссиқ жемперини елкасига илиб уйига отланди. Кириб бораётганида эса юраги гупиллади. Эшик очик. Ичкаридан овоз келарди.

«Тинчликмикан? Дадаси келган бўлса-я! Шунга ойим кўз ёшини тиёлмай гапириб ўтирибдимикан? Йўқ, овоз бошқа-ку! Овсиним...»

– Мен нима қилай? Ҳеч нарсадан хабарим бўлма-са... – титроқ овоз билан дерди қайнонаси.

– Бу болаларнинг келажагига таъсир қилади. Бирор ёмон иш қилгандирки, кўчага эълон осиб қўйишибди. Энди болаларимиз елка қисиб яшайди,– жаҳл билан бақирди овсини.

Муниса киришини ҳам, кирмаслигини ҳам билмай қолди.

«Янгам кўчалардаги эълонни кўрибди. Энди ҳеч нарсадан хабари йўқ қайнонамга гапиряпти. Шўрлик қайнонам...»

– Менинг қўлимдан бирор нима келса экан... – бу қайнонасининг овози эди.

– Ким билсин, бизни ҳам тинч қўйишмаса керак, – баланд товушда деди яна овсини. – Келинингиз ҳам шу учун кетгандир-да! Эридан воз кечади-ю, муаммосиз яшайверади. Биз эса...

Муниса ортиқ жим тура олмади. Отилиб кириб, овсинига газаб билан қаради. Аммо одатига кўра ёмон гапира олмади:

– Янга, нега бунақа гапларни гапиряпсиз? Мен ҳали ҳеч кимдан воз кечмадим, кечмайман ҳам. Сиз нега укангизни айблаб, болаларингиз келажаги, ўзингизнинг ҳаётингиздан хавотирга тушыяпсиз? Агар шундай бўлса, биринчи навбатда мени болаларимга озор етиши керак эди. Қани? Шундай бўляптими? Мен мана эркин юрибман, болаларим ҳам мактабга, боғчага бемалол бориб келяпти. Ойим ҳам уйда тинчгина яшаяпти. Нега энди сиз ваҳима қияяпсиз? Ҳозир ойимга далда бериш ўрнига...

– Ақл ўргатманг, мен бу иснодни кўтариб яшолмайман... – гапини чўрт кесди овсини.

Муниса қотиб қолди.

«Наҳот, у ҳаммасидан хабардор. Йўқ, қаёқдан билади? Ахир мен ўзим суриштириб билдим. Бошқа ҳеч ким билмайди-ку! Ҳатто ойимга ҳам айтганим йўқ-ку! Янгам фақат кўчадаги эълондан кўрқиб, жанжал кўтаряпти...»

– Менинг болам иснод келтирадиган иш қилмайди,
– намланган кўзларини артди қайнонаси.

Мунисанинг унга қараб хўрлиги келди.

«Менга қанчалар қийин бўлса, ойимга ўн чандон
оғир. Бардошига балли. Балки қўшнилар ҳам бирор
нима дегандир? Ахир одамларнинг оғзига элак тутиб
бўлмайди-ку! Ҳали бу каби гапларнинг қанчасини
эшитсак керак...»

– Мен энди бу ерда яшай олмайман, – тўнғиллаб
ошхона томон кетди катта келин.

Қайнона эса Муниса томон қучоқ очиб йиғлаб
юборди:

– Бу нима дегани, а? У қанақа эълонни айтяпти.

– Ўғлингизни излашяпти-ку, шу учун кўчага «кўриб
қолсангиз хабар беринг», деб эълон ёпиштиришган.
Бундан ўйга ботманг. Ёмон эмас бу. Агар ёмон бўлса,
мен ўзимни еб қўйган бўлардим. Мана, яхши юриб-
ман-ку! – ёлғонлади Муниса. – Болаларни ҳам олиб
келмабман. Янгамнинг ўз уйига кетгиси келяпти, ше-
килли.

– Эрталаб эри билан ҳам фикжиллашганди. Рўзгорда
бўлиб туради-да. Келиб ўтирманг. Ўзингизга келиб
олинг. Ўзи болаларнинг иссиқ кийимларини олиб бор-
самми, деб ўтиргандим.

– Унда юринг, бирга кетамиз. Зиқ бўлиб ўтирасизми?

– Йўғ-ей, болам. Мен ҳам кетсам бу эр-хотин жиқ-
қамушт бўлади. Ўтира турай.

Муниса овсинидан дили оғриб чиқди. «Янга хайр»,
деганди, у жавоб ҳам бермади. Нега бунақа ўзгариб
қолди экан?

Онасининг уйига келганида миясида фақат овсини
айланди.

«Тавба, бунақа одати йўқ эди-ку! Менимча, эрим-
нинг жиноятидан хабар топган. Қайноғам ҳам суриш-
тирган бўлса, янгамга «гуллаб» қўйган. Энди янгам бо-
лаларининг келажагидан хавотирда. Бу нимаси ахир?!
Мени яна нималар кутяпти?»

– Ойи, нега уйга кетдингиз? Дадам келибдими? – унга пешвоз чиқди Лайло.

Мунисанинг кўкси ўйилгандек бўлди. Ўзини хурсанд кўрсатишга уриниб, гапни бурди:

– Эртага ёмғир ёғаркан, қизим. Иссиқ кийимларимизни олиб келдим. Сенга соябон олиб берайми? Боғчага соябон кўтариб борасанми?

Лайлонинг чақноқ кўзларига эса бирдан мунг чўкди. Миттигина вужуд ҳамма нарсани англагандек, сўзсиз нари кетди. Бу Мунисанинг кўнглини янада чўктирди.

«Бечора болам. Дадасини шунчалар соғиндики... Дадаси, наҳот сиз болаларингизни соғинмадингиз? Наҳот уларнинг кулиши, эркаликлари, гап-сўзлари кўз олдингизга келмаяпти? Менга «қизларимни ҳеч қачон йиғлатмайман, меҳрга зор қилмайман», деб сўз бергандингиз. Қани, ўша ваъда? Қани?»

Унинг миясини ҳар хил фикрлар пармалай бошлади. Ўзини, болаларини, қайнонасини овута оладиган нимадир топгиси келди. Ҳалиям, онаси дардини билдирмайди. Азоб кўравериб, дийдаси қотиб кетганми-кан, ё?

«Мен онам каби бардошли бўлишим керак. Ҳамма ни суяб, куч беришим лозим...»

Муниса шуларни ўйлаб кечаси ҳам ухлай олмади. Қаёқдан ҳам келсин ахир, Лайло овқат ҳам емади. У онаси уйига кетганида «дадам келган», деб ўйлаб ўзини ишонтириб қўйган экан. Ким билсин, қандай интиқлик билан кутиб ўтирган. Кейин эса, маъюс тортиб қолди, овқатланмади. Малика эса ҳеч нарсани сездирмайди.

«Наҳот, болаларим шунчалар тез улғайиб қолди. Улар болаликнинг чексиз қувончи, завқини ҳали тўлиқ тотиб улгурмаганди-ку! Дадаси, тезроқ келинг, тезроқ!»

У қачон ухлаганини ҳам билмади. Туш кўрибди. Уйда ўтирганмиш. Кутилмаганда қаттиқ шамол туриб, дераза томондан сув тошқини кела бошлабди. «Бунча сув қаердан келяпти, денгиз, дарё яқинида яшамай-

миз-ку!» қўрқув билан бирга ҳайратга ҳам тушармиш Муниса. Шу пайт эшик олдида эри пайдо бўлиб, унга маъюс тикилибди. «Дадаси келдингизми?» дермиш у қувончдан тўфонга ҳам эътибор қилмай. Эри эса бир сўз демай, Мунисанинг оёқ кийимини олибди-ю, чиқиб кетибди. «Қаёққа? Мен нима қиламан? Нима кияман? Ташқарига қандай чиқаман?» дея жон ҳолатда бақириб уйғонди у. Терга ботиб кетибди.

– Хайрли бўлсин, – деди ўзига-ўзи пичирлаб.

– Туш кўрдингми, дейман. Сув ичиб юбор, – деди онаси бош кўтариб.

– Ухламадингизми?

– Уйқу келармиди? – «уҳ» тортиб яна ёнбошлади онаси.

«Онагинам... На дардингизни ёрасиз, на дийдиё қиласиз. Шунча сабрни қаердан оласиз?»

* * *

– Ўша тикув корхонангга борақол, яна. Маоши кам бўлса нима бўлибди? Йўқдан кўра, яхшида, – Мунисанинг ҳориб кириб келганини кўрган онаси ачиниш билан деди. – Бир ҳафтадан буён кўча санғийсан. Ким ҳам ўз ишини бергиси келади.

– Топаман, ойи. «Узанган қўл қуруқ қолмайди», дейишади-ку!

– Қайнонанг телефон қилди. Невараларини соғинганми? Келинг десам, унамади.

– Ҳозир ўзим гаплашаман, – Муниса тўғри телефон турган хонага кирди. – Ойи, ассалому алайкум!

– Муниса... – қайнонаси шундай деди-ю, гапира олмай қолди. Йиғлаётгани сезилди.

– Тинчликми, ойи? Бирор хабар келдими?

– Овсинингиз икки боласини ташлаб кетворди. «Жинойтчининг уйида яшамайман», деди. Касри унга ҳам урармиш...

– Нима? – Мунисанинг миясига қон тепди. – Қизиқ, шу янгам ҳам. Биз қатағон даврида яшаётганимиз

йўқ-ку! Нега бунча ваҳима қилади? Мана, биз – оила-
си тинч юрибмиз-ку!

– Акангиз ҳам индамади. «Йўқол», деди.

– Сиқилманг, ойи. Биз ҳозир борамиз. Неварала-
рингизни кийинтирай.

Ўз уйларига боришни эшитган Малика ҳам, Лайло
ҳам жуда хурсанд бўлди. Уларнинг хаёлида дадаси
қайтгани учун боришаётгандек эди. Муниса эса улар-
нинг уйга боргач қай ҳолга тушишини ўйлаб, бошига
оғриқ кирди.

– Майли, ойи, биз кетдик. Жавлонга кетганимизни
айтиб, «хайр» деб қўйинг, – у энди қўл чўзган ҳам эди-
ки, эшикнинг ўзи очилди.

Остонада турган, озиб кўзлари киртайган, қорайиб
кетган укасини кўриб, Муниса бақриб юборди:

– Камо-о-ол! Ойи, Камол келди!

Мунисадан олдин Камолнинг мижджалари намлан-
ди. Ўзини опасининг бағрига отаркан, бир гапни тин-
май такрорларди:

– Худога шукр, уйга келдим.

– Камол келди, Камол келди, – Мунисанинг ҳам тили
бошқа сўзга айланмасди.

– Болам! – онасининг соғинч, дард, титроқ аралаш
чиққан овози опа-уканинг эътиборини тортди. Меҳ-
монхона эшиги олдида турган онаси худди остонада
михлангандек эди. Қўллари ўғли томон талпинар, оёғи
эса жойидан жилмасди. Шу ҳолатида у чўккалаб қолди:

– Камолим!

– Ойи? – Камолдан олдин Муниса онаси ёнига югурди.

«Онажоним! Дардларни кўз юммай симирган дили
порам! Наҳот, дийдор сизни йиқитди. Наҳот, шунча
ғам юки турган елкаларингизга севинч оғирлик қилди.
Рост, баъзан биз қувонч олдида ҳам довдираб, ожиз
бўлиб қоламиз. Онам шу қўйга тушди. Қадам босиш-
га ҳам куч топа олмади...»

– Қаерларда юрибсан, болажоним? – онаизор дил-
бандини бағридан қўйгиси келмасди.

Муниса уйига кетишни ҳам унутди. Меҳмонхонага дарров жой солиб, Камолнинг ёнига чўкди:

– Қаерда эдинглар? Поччанг қани?

– Сал ўзимга келиб олай. Уйга келганимга ҳалиям ишонмайман, – йиғламсираб деди укаси.

– Нафасини ростлаб олсин, – ўғлининг юзидан кўз узмай деди онаси ҳам. – Озиб кетибсан, болам. Чой олиб келсанг-чи, Муниса?

– Малика, чой қўй қизим, дастурхон олиб кел, – Мунисанинг ҳам укаси ёнидан жилгиси келмасди. – Лайло, сенам опангга ёрдамлаш.

Болалари чиқиб кетгач, у пичирлади:

– Болалар чиқиб кетганида гапир. Поччанг келмадимми?

– Опа, кейинроқ ўзим тушунтириб, айтиб берай, ҳўп, – Камол оғир хўрсиниб, ниманидир яширмоқчи бўлаётганини сездириб қўйди.

– Сен бизнинг не кунларни бошимиздан кечирганимизни билмайсан. Ўтган уч-тўрт ой нақ дўзахнинг ўзи эди. Хабар бериб қўйсаларинг бўларди-ку! Гапир, ё... поччанг уйга кетдимми?

Шу пайт уларнинг гапини йўлакда туриб эшитган Лайло опасига бақирди:

– Опа, дадам уйга кетибди.

Бу гапни эшитиб Камолнинг кўзларида даҳшат акс этди. Сўнг, беихтиёр бақирди:

– Лайло, унақа дема...

– Нима? – Муниса қотиб қолди. – Нимани яширмоқчи бўляпсан? Айт! Поччанг келмадимми? Қўлга тушди-ми?

– Опа, нимани биласиз? – Камол ҳаяжон билан сўради.

– Кўп нарса... Фақат... Қайси рост, қайси ёлғон шуни билмайман. Айт, Камол! Менга ҳақиқатни айт. Шу пайтгача юрагим қонга тўлди.

– Опа, у ёқда бизга ҳам осон бўлгани йўқ... – уму-ман гапиргиси келмасди Камолнинг. – Поччам...

– Қаёқда? Қаерда осон бўлмади? Шошма... – беҳаловат бўлди Муниса. – Ҳозир жиянларинг келади. Уларнинг эшитишини истамайман.

У ўрнидан туриб ошхонага мўралади:

– Малика, тез кел қизим. Синглинг билан дўконга чиқиб кел. Тоғангнинг шоколад егиси келибди. Ўзингга, синглингга, тоғангга олиб кел.

У қизларини кўчага чиқариб юборгач, Камолнинг ёнига қайта чўкди:

– Мен ҳар қандай гапни эшитишга тайёрман. Гапир...

– Нимани айтаман? Ҳалиги...

– Сизлар ўша кунни шошиб чиқиб кетгансиз. Чунки «станок»ни ўчиришга ҳам улгурмагансиз. Кейин...

– Биз ўзимиз чиқиб кетмадик. Бирдан ишлаётган хонамизга иккита эркак бостириб келди. «Ҳид олишган!» дея поччамни нуқиб ташқарига судради. Иккинчиси мени эшик томон итарди. Мен ҳеч нарсага тушунмадим. «Камолнинг бу ишга алоқаси йўқ, қолсин!» дея бақирди поччам. «У бизга керак бўлади», деди унга жавобан ҳалиги эркаклардан бири. Югургилаб тушарканмиз, поччам яна қаршилиқ қилди:

– Бу йигит қолсин. У биздан эмас.

– Биламан, ҳозир ҳар дақиқа ғанимат. Қолдирсак бўлмайди. Бизни кўрди, – мени ҳам судради бошқаси. Шу билан поччамнинг машинасида анча йўл босдик. Бу орада поччам сизга телефон қилмоқчи бўлди.

– Тинглаётган бўлишлари мумкин, ўчир! – дея поччамга қўшиб, менинг ҳам телефонимни олиб қўйди. Кейин йўлимизни бир машина тўсди. Поччамнинг машинасини йўлда қолдириб, унга ўтдик. Унда тўрт соатми, беш соат юрдик. Мен ҳеч нарсага тушунмас, сўрашга ҳам қўрқардим. Қанча йўл юрдик, қаерга келдик, билмасдим. Бир чекка қишлоқда тўхтадик. Мени бир хонага ўтқизиб, поччамни олиб кетишди. Бир одам пойлоқчидек ёнимдан жилмади. Овқатландик. Уни ҳам саволга тутишга қўрқардим. Лекин кўнглим

аллақандай қўрқинчли воқеа бўлишини сезаётгандек эди. Эртасига яна машинада беш-олти соат йўл юриб, тоғли жойга келдик. Бу ер қаер, қандай жой – бун билмасдим. Тоғли қишлоқ кичкинагина бўлиб, жуда ичкарида эди. Бу ерда ҳамма анча эркин бўлиб қолди. Поччам билан бирга ўтириб, бир хонада ухладик. Сездим, поччам менга нималарнидир айтишни истар, лекин кириб-чиқиб юрган кишилардан ҳайиқарди. Ўзи ҳам қандайдир бесаранжом, назардимда хаёли фақат уйда эди.

– Атрофга қараб қаерга борганингни билмадингми?

– Опа, қаёқдан биламан...

– Гап-сўзларидан ҳам...

– Улар машинада умуман гаплашишмасди. Жим кетишарди. Менинг ёнимда атай гапиришмасди. Бир ҳафтача яшадик. «Уйдагилар хавотирда бўлишса керак», дедим мен поччамга. Поччам кўзларини олиб қочди. Сўнг «Камол, сабр қилиб тур. Атроф тинчисин, борамиз», деди. «Атроф тинч-ку. Булар кимлар ўзи?» дедим сабрим тугаб. «Мен бир иш бошлагандим. Охирига етмади. Милициялар пайқаб қолишибди. Агар булар олиб қочишмаганида қўлга тушардим», деди поччам. «Жиноят қилмаган бўлсангиз, нега қочасиз?» дедим. Ўтган кунлар ичида нималарнидир англагандек эдим. «Жиноят қилганим йўқ. Аллоҳ розилиги учун қилдим», деди поччам. Кейин улар менга асирга қарагандек қарай бошлашди. Кундан кун уларнинг юзидаги хавотир кучаярди. Баъзан қўлида совуқ қурол кўриб, баттар таҳликага тушиб қолардим. «Қочсамми?» дедим. Аммо бун билмишса аямай отиб ташлашлари аниқ эди. Бир ойлар ўтганидан кейин поччам парижон бўлиб қолди. Бир куни келиб, «Мени ҳукумат жиноятчи деб топибди. Чегара орқали ҳам қочиб кетолмайман. Суратларим берилган ҳамма жойга. Ушлашлари аниқ. Агар қўлга тушишим аниқ бўлиб қолса, булар мени ўлдиради. Сотиб қўйишимдан қўрқиб отиб ташлашади. Лекин сен қўрқма, сенга тегишмайди.

Чунки сен улар учун яхши гаров бўлишинг мумкин. Аммо то келиб сени қутқармагунларича қочма!» деди. Поччамнинг айтгани бўлди... – Камолнинг кўзлари ёшланди. – Поччам энди йўқ! Қолганини сўраманг опа... Эслашни ҳам истамайман. Шунини аниқ биламанки, мен ақидапарастлар қўлида эдим. Поччам ҳам уларга аралашиб қолган. Улар ваҳший эди. Бўлмаса, поччамни отиб ташлашмасди...

– Нима? Сен... Сенга ҳеч нарса қилишмадими? – ўғлига ёпишда она.

Муниса эса жонсиз ҳайкалга айланиб қолганди.

– Йўқ ойи, мана соппа-соғман. Мени милиция ходимлари қутқарди. Тошкентга олиб келди. Биз Сурхондарёга борган эканмиз. Ақидапарастлар чегара орқали қочишни режа қилишган экан-да. Улар учун оддий одамнинг жони ҳеч нарса эмасди. Ишонасизми, мени милицияга қарши қалқон қилиб олиб чиқишди. Ўлиб кетардим. Агар улар милиция ўрнида бўлганида мени аямай отиб ташлашарди. Лекин давлат ходимлари ўқ узмади. Орқадан зарба бериб, мени қутқаришди. Уларни қўлга олди. Ўтган уч ойдан зиёд вақт ҳаётимдаги энг даҳшатли кунлар... Опа, опа?

Муниса қотиб ўтирарди.

– Муниса, ўзингни қўлга ол. Ҳозир қизларинг келади. Қизларингга билдирма... – йиғлаб зорланди онаси.
– Пешананг бунча шўр бўлмаса...

Камол опасини қучди:

– Поччам адашган, опа. Жойи жаннатда бўлсин!

Мунисанинг кўзидан бир томчи ёш оқди. Аммо сасиз эди. Ранги оқариб, оёқ-қўли тош қотгандек бўлди.

– Опа-а-а! – ҳушини йўқотган Мунисанинг юзига ура бошлади Камол.

– Муниса, қўрқитма! – бақириб юборди онаси.

Эшикдан кириб келган қизалоқлар ҳам унинг устига ўзини отди:

– Ойи-и!

– Малика, чоп сув олиб кел. Юзига сув сепиш керак.

Уни зўрға ўзига келтириб олишди.

– Менинг ҳам ўлгим келяпти, ойи, – шифтдан кўз узмай бир нуқтага тикилганча пичирлади Муниса.

– Тавба қилдим, де болам. Қизларингни ўйла!

– Уларни ўйлаяпман ойи. Уларга нима дейман? – Муниса ўзига ўзи гапираётгандек шивирларди. – Бу гапларни айтганимдан кўра, ўлим осонроқ. Жон бериш осонроқ менга, ойи. Энди нима қиламан? Нима дейман, ойи? Ўлгим келяпти, ўлишни истайман...

Қўрқиб кетган Лайло бирдан йиғлашга тушди.

– Ҳар балони гапирма, болам, – онаси юзини силади унинг. – Лайлони қўрқитдинг!

– Ўлгим келяпти-и-и! – кутилмаганда бор овози билан бақирди Муниса. – Ўлишни истайма-а-н!

Энди Лайлога Малика ҳам жўр бўлди. Ортиқ чидай олмаган она қизининг юзига тарсаки тортиб юборди:

– Манов гўдакларнинг юрагини ёрдинг! Сабрли бўл!

Аччиқ зарбдан юзини тўсган Муниса ўкраб юборди. Бақириб-бақириб, дардларини айтиб-айтиб йиғлади:

– Нега бунча пешанам шўр? Нима учун болаларимни етим қилдинг, Худойим?! Мен сендан шуни сўраганмидим? Дадаси, нега бизни ташлаб кетдингиз? Нега бундай қилдингиз? Энди нима қиламан? Онангизга нима дейман? Болангизга нима дейман? Нега бу йўлга кирдингиз?..

Шу пайт жиринглаган телефон уларни чалғитгандек бўлди. Малика ҳам, Лайло ҳам онасининг пинжига суқилганча ҳамон йиғларди.

– Ким экан? – ўрнидан қўзғалди Мунисанинг онаси. Сал ўтмай унинг синиқ овоздаги гаплари эшитилди: – Невараларингиз ҳали уйда. Камол келди, қуда. Ҳалиги... Келинг, уйда гаплашамиз. Ҳа, ўғлингиз билан келаверинг.

Бу гаплар Мунисанинг дилини яна-да хун қилди. Икки қизини маҳкам қучаркан, яна йиғига зўр берди.

«Дадаси, онангизга нима дейман? Қандай яшайман энди? Қизларингизга қандай тушунтираман? Нима учун шуларни ўйламадингиз? Нега бизнинг азоб чекишимизни англамадингиз? Бизга раво кўрганларингиз шуми?»

Ярим соат ўтар-ўтмас эшик қўнғироғи жиринглади.

– Қайнонанг келди. Ўзингни қўлга ол, болам, – дея онаси ўрнидан қўзғалди.

Муниса қайнонасининг юзига қарай олмади. Худди бор айбни у қилгандек, бу ғамларга ўзи сабабчидек бош эгди. Лекин кўзларидан ёш тийилмади. Уларнинг бир аҳволда ўтирганини кўрган қайнонасининг нафас олиши тезлашди. Невараларини бағрига босаркан, Камолга қаради:

– Адҳам қани?

– Адҳам келмабдими? – қайнонаси билан бирга келган қайноғаси негадир Мунисага юзланди.

Камол ерга қаради. Муниса лабларини тишлади. Бу дунёдаги энг оғир ҳолат, энг мураккаб саволдек туюлди. Иккиси ҳам жавоб беролмади.

– Ўтиринг. Бир пиёла чой ичинг, – уларга далда бўлмоқчи бўлган онасининг ҳам овози титраб чиқди.

– Адҳам... – титраб-қақшаб ўтираркан кампир келинига қаради: – Нега у йўқ? Нега йиғлаяпсиз?

– Қуда, ўтиринг. Сабрли бўлинг, – Мунисанинг онаси яна ўзининг метин иродасини ишга солди. – Улар айтадиган аҳволда эмас. Қийнаманг. Ўзим айтаман!

Шу билан у ўзи ҳам дуруст тушунмайдиган ақида-парастлар ҳақида гапирди.

– Куёв уларнинг мақсадини билмай қўшилиб қолган. Улар бу йўлда ҳеч нарсадан қайтмаскан. Адҳамнинг қидирувда ва айби исботланганини билиб... Қўлга тушса, сотиб қўяди, дейишган-да... Ноинсофлар...

– Адҳамни ўлдиришдими? – аллақандай ваҳимали ва аянчли овозда Камолдан сўради кампир.

Камол ёшли кўзларини артаркан, бош силкиди. Бу имодан сўнг Мунисанинг қайноғаси аввалига қўллари мушт қилиб тутди. Сўнг бошини қуйи солиб, силкина бошлади. У гавдасига ярашмаган ҳолда унсиз йиғларди. Онаси эса аввал ҳаммага бир-бир қараб чиқди. Кейин кўзларини катта-катта очиб, дастурхонга тикилди. Муниса «ҳозир қайнонамнинг мазаси қочиб қолади», деган ҳадикда ундан нигоҳини узмасди. Кутилмаганда она дадил ва баралла деди:

– Ўлган менинг ўғлим эмас!

«Ақддан озди», Мунисанинг миясига шу фикр ўқдек урилди.

– Ойи, ойи тинчланинг! – ўз оғриқларини ҳам унутиб, қайнонасини қучди.

– У менинг ўғлим эмас!

– Ойи, – қайноғаси ҳам ҳайрат билан боқди.

– Менинг ундай ўғлим йўқ!

– Ундай деманг, ойи, – Муниса қўрқиб кетди.

– Унақаларни Ватан хоини дейишади. Улар ўз юртига кулфат келтиради, вайрон қилади. Бу – ўз уйини, оиласини, онасини, боласини оловга отиш дегани! – телбавор оҳангда ғазаб билан гапирарди у. – Мен ўз элига, онасига, фарзандларига озор етказадиган бола ўстирмаганман! У менинг болам эмас!

– Ойижон, унақа деманг! Бу гапларни асло гапирманг, – йиғлаб ялина бошлади Муниса. – Сиз шунақа деб турсангиз, мен нима дей? Болаларим нима десин? Ахир улар отасидан воз кеча олмайди-ку! Нега куйган юрагимни кўкка совурасиз! Ундай деманг, ойи...

– Унинг учун куймайман! Унинг учун йиғламайман! Аза ҳам очмайман! Сиз ҳам аза тутмайсиз!

– Ойи-и-и! – кутилмаганда янграган қайноғасининг ҳайқириғи ҳаммани чўчитиб юборди.

Она нима учундир катта ўғлига ҳам ғазаб билан қаради.

– Ўлганнинг ортидан ёмон гап айтмайди, дердингиз-ку, ўзингиз, – тили тутилиб қолди ўғилнинг. – Укам-

ни биламан, ўз қилмишидан барибир пушаймон бўлган. У адашган.

– У адашмаган! Бу ишга анча аввал аралашган. Билиб аралашган. Мунисага ҳам бекорга уйланмаган. Шундай бўлишини, бизни азобга қўйишини билган. Мунисанинг ҳам кўп ғам кўрганини билиб, тоқатли эканлигига кўзи етиб уйланган. Ўшанда мен унга «умуман нотаниш бўлган, бир мартагина кўрган қизга қандай уйланасан?» деганимда «Суриштирдим, қийинчилик кўрган қиз. Ҳаётни билади, тушунади», деганди. У ҳамма нарсани режа қилган...

Бу гаплардан Муниса ўзини йўқотиб қўйди. Қайнонаси умуман бошқа аёлга айланган, кўзлари фақат алам ва нафратга лиммо-лим эди. Бувисининг қўйнида ўтирган Лайло ҳам бирдан ўзини торта бошлади.

– Ойи, ўтинаман сиздан! Бунақа гапларни айтманг. Биламан, сизга ҳам оғир. Илтимос, невараларингизнинг мурғак юрагидаги меҳр ва ишончни чилпарчин қилманг! Мен розиман, ўғлингиздан розиман! Уни деб тортган азобларимдан ҳам розиман. Фақат бунақа гапларни айтманг!

– Лекин мен розимасман! У бизни ўйламади. Сиз яширганингиз билан мен қалбингиздан кечаётганларни, кўргиликларингизни биламан. Тўрт ойдан буён уни деб қон ютдик. У-чи? Агар у менинг болам бўлганида бундай қилмаган бўларди...

– Ойи...

– Агар менга қарши бўлсангиз, «ойи» деманг...

Муниса дод солиб юбормаслик учун лабларини тишлади. Кўзларини юмиб олди. Танаси бўйлаб муздек титроқнинг таралаётганини ҳис қилди. Боши ғувиллади. Шундоқ ҳам юмуқ кўзларининг олдини яна-да зулмат қоплади...

– Муниса-а-а! – қайнонасининг аччиқ ҳайқириги қулоғига кирган сўнгги сўз бўлди...

– Ойи-жо-он, – ҳиқиллаб йиғлаётган Лайлонинг овозидан у ўзига келаётганини ҳис қиладди.

– Адойи тамом бўлди. Менинг хонадонимга бориб ҳам ёруғ кун кўрмади. Энди қандай яшайман, унинг кўзларига қандай қарайман? – қайнонаси меҳр билан унинг юзларини силар, эзилиб йиғларди. – Кўзларингизни очинг, қизим. Мени кўрқитманг! Мен кимга суянаман энди?

– Мен яхшиман, ойи, – қулоқларининг шанғиллашига парво қилмасликка уриниб пичирлади Муниса.

У сал ўзига келгач, қайноғаси йўлга отланди:

– Бу ерда ўтиргандан фойда йўқ. Кетдик уйга. Қариндош-уруғга хабар қилайлик!

– Ҳеч кимга ҳеч нарсa демайсан! – онаси ўғлини жеркиб бердию, йўлга тушди. Бирор кимса унга қарши сўз айтишга ботина олмади.

Муниса учун куннинг ботиши ҳам, тонгнинг отиши ҳам қийин бўлди. Ухладими, йўқми, ўзи ҳам билмайдди. Эрталаб юзини юваётиб қайнонаси ётадиган хонадан келаётган овозни эшитиб сесканди. Одатда қайнонаси Малика билан ухларди.

«Қизимга бирор нима бўлдимикан?» дея Мунисанинг юраги така-пука бўлди. Шаҳд билан эшикни очди-ю, бошидан рўмоли тушиб кетган, кўзлари қизарган, бир нуқтага тикилганча унсиз йиғлаётган қайнонасини кўриб томоғига нимадир тиқилгандек бўлди.

– Ойи, – кампир уни пайқамагандек қилт этмасди.
– Ойи, яхшимисиз?

Оёқ учида тахланган ҳолда турган ёпинчиқни кўриб у қайнонаси туни билан мижжа қоқмаганини тушунди. Беихтиёр бўйнидан қучиб бағрига босди:

– Ойи, нега ухламадингиз?

Онаизор унсиз тебрана бошлади.

– Ойи...

– У қаерда ётибди? Боламнинг ўлганига ишонмайман! – ниҳоят тилга кирди бағри қон она.

Муниса бир оғиз сўзлашга ожизлик қилди. Қайнонасини янада қаттиқроқ қучди. Бўғзидан бўғиб келаётган йиғини қайтаришга уринди.

– Адҳамим ўлмаган! Болам ўлмаган! Ҳаммаси ёлғон! Бу ғамга қандай чидайман? Ўлган бўлса мурдаси қани? Қаерларда ётибди у? – уввос солиб йиғлай бошлаган қайнонасини келин қандай овутишни билмасди. Кечадан буён ўзининг ҳам юрагини кемираётган бу саволлар жонига азоб берар, бутун вужудини ичичидан қўпориб келаётгандек бўларди. Қайнонасининг бу гаплари эса нураб турган деворга берилган зарбадек бўлди.

«Она бирибир она-да, – эзилди Муниса. – Кеча аччиқ устида нималар деганди? Энди оналик туйғуси устун келди. Кечаси билан ким билсин, неларни ўйлаган? Бағри-дили куйиб кетгандир? Сизни нима деб алдай? Нима деб овутай? Сизни қийнаётган саволлар менга ҳам азоб беряпти. Аммо қўлимдан нима ҳам келарди? Кечагидек жаҳл қилганингиз, бақирганингиз минг чандон яхши экан...»

– Уни топайлик... Адҳамимни топайлик. Шу ерга олиб келайлик. Бегона жойларда, қурт-қумурсқаларга ем бўлган болам-а-ай... – Мунисани силтаб ташлаб, кўксига ура бошлади у.

– Ойи, ойи, ўзингизни қўлга олинг... – Муниса қайнонасини бағридан қўйиб, силкиларкан, ногаҳон кўзи сал нарида ётган Маликага тушди. У худди нафас олмаётгандек қимир этмас, аммо кўзларидан дув-дув ёш оқиб, ёстиқни ҳўл қилиб юборганди.

«Худойим, нега инсон ўзига келган дардга чидайди-ю, яқинларига етган озорга тоқат қила олмайди? Мен қизларимнинг кўз ёшларини кўтара олмайман. Ўзинг уларга сабр бергин, Парвардигор... Маликам, мурғак дилбандим... Бизни ўйлаб овоз чиқармай йиғлаётган дили куюгим... Сенинг дардингни қандай ўзимга олай? Болажоним, юраги порам...»

Муниса ортиқ ўзини тутиб тура олмади. Ўрнидан ирғиб турди-ю, ювиниш хонасига кириб ўкраб юборди. Кафтлари билан оғзини бекитганча, ўзини деворга уриб-уриб йиғлади.

Улар учун бу ҳафта жуда оғир келганди. Ҳамма биридан бекитиқча кўз ёш тўқар, дилини ёра олмасди. Ҳатто, Лайло ҳам жим ва садосиз.

– Адҳамнинг ўлимини тасдиқловчи далиллар тўпланибди. Аммо мурда йўқ. Кўмишган дейишди. Унинг вафоти ўз тасдиғини топгани учун жиноят иши ёпилибди, – деди уйга тушкун кириб келган қайноғаси зўрға минғирлаб.

Унга жавобан ҳеч ким гапирмади. Бу оила учун одадий ҳолдек бўлиб қолганди. Эшитиш бору, сўраш, жавоб бериш йўқ, сўзлашиш, суҳбатлашиш йўқ. Шу аснода бир ой ортда қолди. Қайноғаси кўмагида Муниса эрининг маъракаларини ўтказди. Овсини келмади ҳам. Негадир қайноғаси ҳам икки ўғли билан шу ерда. Дард оғир келганидан ҳеч ким улар билан қизиқмаётгандек.

– Ойи, мен четга ишлагани кетмоқчиман, – деди бир куни кутилмаганда қайноғаси.

– Четни эмас, хотинингни олиб келишни ўйла. Оила ўйинчоқ эмас, – хўрсинди қайнонаси.

– Келмайди у. Мен ҳам ортиқ бу ерда яшай олмайман. Гап-сўзлар жонимга тегди.

– Куйган юрагимни баттар куйдирма! Одамлар гапираверади. Бу дунёда ким адашмаган. Уканг... Унинг ортидан норози бўлма!

– Мен Адҳамни айтаётганим йўқ. Келинингиз келмайди.

– Нега? Адҳамни дебми? Мана биз тинч яшаяпмизку! Ҳеч ким бизни таъқиб ҳам қилмаяпти, қамаб ҳам қўйгани йўқ! Нега энди хотинингга ташвиши тушиб қолибди?

– У бир баҳона экан. У... биттаси билан чет элга кетибди...

– Нима? – кампирнинг нафаси ичига тушиб кетди.
– Нималар деяпсан?

Ўғил индамай чиқиб кетди. Кайфиятсиз, гап-сўзсиз юрган эркак уч кун ичида лаш-лушини йиғди-ю, бир ўртоғининг ёнига, қўшни давлатга жўнаворди.

– Ойи, сиз хавотир олманг. Ишлаб, пул юбориб тураман. Яхши иш бор экан, – деди у кетаётганида онасига тасалли бериб.

Қолганлар нима бўлаётганлигини англамай ҳам қолишди.

– Не кунларга қолдим? – биринчи бўлиб ўзига келди қайнона. – Сиз ҳам кетаман, деманг. Икки неvara билан ҳувиллаган уйда қолиб кетмай...

Аввалига Муниса ҳеч нарсага тушунмади. Сўнг эса қалбининг бир чети тирналгандек бўлди. Оғриниб гапирди:

– Ойи, мени шунақа деб ўйлайсизми? Наҳот, мен сизни ташлаб кетсам?

– Неча ойлардирки, сира яхши хабар эшитмадим. Миямга ҳам фақат ёмон хаёллар келса нима қилай? Ахир сиз ҳам мени, икки болангизга қўшиб, мана бу икки ўғилни ҳам боқишга мажбур эмассиз. Кетаман десангиз, ушлаб туришга ҳаққим йўқ!

Шундагина Муниса ўз фарзандлари билан бирга гарданида қайноғасининг ўғиллари тарбияси ҳам турганини англади. Ростдан ҳам бу енгил эмас. Қайнонаси қўрққанича бор. Унинг олий маълумоти бўлса ҳам бошқа гап эди. Қандай бўлмасин, иш топмоғи, рўзгорни ўйламоғи лозим. Аммо қандай? Шу пайтгача бирор иш топганмидики, энди топса? Тўрт бола билан ўзи ҳам кампирнинг нафақасига қараб қолмаса яхши эди.

– Кетасизми? – қўрқа-писа ердан бош кўтармай сўради қайнонаси унинг жимиб қолганини ўзича хулосалаб.

– Қаерга бораман, ойи? Ўз уйимни ташлаб кетишим мумкинми? Шундоқ ҳам адо бўлган юрагимни турли

саволлар билан эзманг. Мен шу ерда, сиз билан, болаларим ва акамнинг ўғиллари билан яшайман! Ҳаммамиз бирга яшаймиз.

Кампирнинг елкалари қисилди, чуқур нафас олиб, оғир хўрсингач, дуо қила бошлади:

– Илоҳо, бошингиз тошдан бўлсин! Болаларингизнинг роҳатини кўринг. Бу яхшиликларингиз мендан қайтмаса... – у бошқа гапира олмади. Овози титраб ҳиқиллашга тушди.

– Ойи, нега бунақа қияпсиз? Мен... мен ҳали сизга қандай яхшилик қилдим? Сиз берган меҳрнинг ўндан бирини ҳам бермадим-ку! Нега ўзингизни бегонадек тутяпсиз?

– Ўғлим ўша «иш»га бош қўшаётганда бизнинг шунчалик азоб чекишимизни ўйладимикан? Шуларни ўйласам дунёга сизмай кетаман. Ўғлимни деб сиз ҳам нималарни кўрмадингиз...

– Бўлди ойи. Буларни ўйламанг. Ўғлингизни кечиринг, ундан рози бўлинг. Ота-она фарзанд учун жаннат эшиклари эмиш. Улар рози бўлса, эшиклар очилармиш, акси бўлса...

– Менинг розилигим нимани ҳам ўзгартиради энди? Мен кечирганим билан Аллоҳ кечирармикан? Ахир у...

– Ойи, мен яқинда бир ҳадис ўқидим. Муҳожиддан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳар бир нарса билан Аллоҳ азза ва жалланинг орасида парда бор. Фақатгина «Лаа илааҳа Иллаллоҳ» шаҳодати ва ота-онанинг дуоси бундан мустасно», – дедилар». Эшитдингизми, сизнинг дуонгиз ҳеч бир тўсиқсиз Аллоҳга етиб боради.

– Ростдан боламнинг хатоларини кечирармикан? – кўз ёшларини артди онаизор.

Унинг бироз бўлса-да, таскин топаётганини кўрган Муниса яна деди:

– Шунга ўхшаш яна бошқа бир ҳадис ҳам бор. Жаъфар ибн Бурқондан ривоят қилинади: «Ҳар бир ота-онанинг фарзанди ҳаққида кунига бир марта ижобат

бўладиган дуоси бор. Агар қодир бўлсанг, ҳалок бўлувчи маҳкум бўлма».

Сиз ҳар куни дуо қилинг. Бошқа сиқилманг, йиғламанг. Ризқни Худо беради. Мана шу тўрт болани, ўғилларингизни шундай дуо қилингки, ҳеч кимдан кам бўлмасин.

– Болам... – қайнонаси Мунисани қучоқлаб олди. – Борингизга шукр. Сиз бўлмасангиз нима қилардим?

– Мен бўлмасам, невараларингизга бош-қош бўлиб ўтирасиз. Чунки эртадан бошлаб иш излайман. Ишлайман. Барибир болалар ўзингизга қолади, – жилмайишга ҳаракат қилди у.

– Мен ҳам танишларимдан суриштираман. «Келинимга иш керак», дейман.

Шу кундан бошлаб иккаласи ҳам иш қидиришга тушди. Қайнонаси эринмай ҳамма танишларига қўнғироқ қилди. Муниса эса дуч келган ишхонанинг эшигини тақиллатарди. Уч кун шу тарзда иш излади. Битта жойда котибалик бор экан. Кўпроқ компьютер билан ишлашга тўғри келгани учун уни олишга рози бўлишди. Муниса улардан ҳеч нарсани яширмади. Эри билан боғлиқ воқеаларни ҳам айтди.

– Кечирасиз, унда бизга гап тегиб қоладими? – бирдан ўзгарди кадрлар бўлими бошлиғи. – Мен бир раҳбаримиз билан маслаҳатлашай...

Бу эшик ҳам Муниса учун ёпилгани аниқ эди.

«Бекор айтдим. Эримнинг бу «иши» туфайли мени ҳеч ким ишга олмаслиги аниқ. Лекин нега? Ахир мен ҳеч нарса қилганим йўқ-ку! Мана, тинч яшаётган бўлсак... Одамларнинг ўзи ёмон. Уларда ҳадик кучли... Наҳот, энди ҳеч қаерда ишлай олмайман? Ўзи, умримда бир марта ишладим. У ҳам бўлса уйда ўтириб... Э-э, айтганча, ўша ишим-чи? Сайт иши ҳам ёмон эмас-ку! Мен учун қўшимча даромад...»

У қувончи ичига сиғмай Зухрага қўнғироқ қилди.

– Мунис, сайтда ишлар зўр. Маош ҳам ошди. Айтганча, мени табрикланг, мени бу ерга муҳаррир қилиб

ишга олишди. Энди аввалгидек мақолалар жойлаштириш билан эмас, уларни кўриб чиқиш билан ҳам шуғулланаман! Уйда ўтириб ишлаётганим ҳам йўқ. Офисда алоҳида хонам бор, – лаби лабига тегмай мақтана кетди Зуҳра. Сўнг бирдан иши кўплигини айтиб, гапни қисқа қилди.

Муниса уни табриклашга зўрға улгурди. Балки, лавозими сабаб иши кўп бўлгандир? Ёки ёнига одам келиб қолгандир?

«Яхшиси, ёнига бораман. Юзма-юз ўтириб гаплашаман. Ахир у яқин дугонам. Дардкашим. Мени тушунади. Кейин бирга ишлаймиз...»

У юрагида пайдо бўлган умиддан куч олиб, Зуҳранинг ёнига ошиқди. Афсуски, уни кўрган дугонаси бақадек қотиб қолди:

– Ие, келаман, демагандингиз-ку!

Мунисанинг ўзи яқин бориб уни бағрига босди:

– Бирдан келгим келиб қолди-да!

Зуҳра эса сохта жилмайишни ҳам эплай олмади. Нима учундир у ўзини бошқача тутарди. Бундан Муниса ҳам ўнғайсизланди.

– Муниса... бу ерга бекор келибсиз... – деди кейин у қизариб. – Илтимос, бошқа гаплашмайлик. Мени тўғри тушунинг. Эрингизнинг «иши»дан кейин... Мен ҳам «қора рўйхат»га тушишни истамайман...

– Нима? – Муниса дугонасининг нега ўзини тортаётганини тушунди-ю, қони қайнаб кетди: – Қанақа «қора рўйхат»? У бор бўлса менга кўрсатинг-чи? Мана мен юрибман-ку! Ҳеч ким йўлимни тўсаётгани йўқ! Одамларнинг ўзи шунақа...

– Муниса... Сиз тушунмадингиз... Ҳалиги... Менам оиламни, болаларимни ўйлайман...

Муниса ҳеч нарса демай шахд билан ортига бурилди-ю, чиқиб кетди. Ўпкаси шишиб кетаётгандек, кўксини нимадир тўлдирди. Аламдан ичидагини бақариб чиқариб юборишни истади. Бироқ, буни ютишдан бошқа чораси йўқ эди. Ўйғалай ҳам олмади...

«Менинг одамлардан хафа бўлишга ҳаққим йўқ! Ҳамма нарсага кўникишим шарт. Ҳали ҳаммаси, ҳамма гап-сўзлар, қийинчиликлар олдинда. Ҳозирдан уларга ён берсам, кейин қандай курашаман? Курашишга кучим етдимми, ўшанда? Болаларим учун ҳам бардошли бўлмоғим, барча кўргиликларга сабр қилишим керак...»

Ўзига ўзи далда бериб, анча тетиклашгандек бўлди. Лекин барибир дили оғриди. Жондек дугона деб билган Зухрадан буни кутмагани учун ҳам қалбига қаттиқ теккан экан. Бироқ буни уйдагиларига билдирмади. Ахир улар ҳам Мунисага изтиробларини кўрсатишаётгани йўқ. Айниқса, қизлари... На савол беради, на йиғлайди. Маъюс ва мунис нигоҳлари андуҳларини ошкор қилиб турса-да, ташқарига чиқаришмайди. Баъзан Муниса уларнинг ичкикишидан, касал бўлиб қолишдан жуда қўрқади. Ахир ҳар иккисининг ҳам жажжи юрагида дунёга сиғмас соғинч вулқондек тошмоқчи бўлиб тургани аён. Лекин бу соғинчга на у малҳам бўла олади, на қайнонаси...

Бу ўйлар Мунисага азоб берди. Қизларини қучгиси, бағрига босгиси келди. Ҳали ухлайдиган вақт бўлмагани учун Малика ҳам Лайло ва Муниса ухлайдиган хонада эди.

«Дарс қилаяптимикиан? Балки, синглисига ўзи ўрганганларини ўргатаётгандир?»

Муниса оҳиста эшикни очиб ичкарига мўралади. Кутилмаганда кичик қизи олазарак боқиб, каравотининг четини тўғирлашга тушди. Унинг қўрқув ва ҳаяжон билан боқиши онада шубҳа уйғотди. Чунки болалари шу пайтгача ундан дардларидан бошқа ҳеч нарсани бекитмаган. Муниса улар томон одимлагани сари иккала қизининг ҳам тинчи йўқолиб, бесаранжом бўла бошлади...

Қизларининг ўзини жонсарак тутиши онанинг ҳам ҳаловатини олди. Уларга яқинлашгани сари юраги қинидан чиққудек ура бошлади. Назарида, ҳозир ни-

мадир содир бўлади-ю, ҳаёти остин-устин бўладиган-дек.

– Лайло, нима қиялпсан? – Мунисанинг овози ҳам титради.

– Ҳеч... – Лайлодан олдин Малика жавоб берди. Сўнг онасига пешвоз чиқиб бидирлай кетди: – Ойи, мен Лайлога янги шеър ўргатмоқчиман. Лекин унинг расм чизгиси келяпти. Шеър ёдлагани яхши, а?

Лайло эса каравоти устига ёпилган кўрпадан қўлини олмас, икки кўзи онасида.

– Лайло, бу ёққа кел-чи? – Муниса унга қўл чўзар экан, ўзи юришдан тўхтамади. Олдига югуриб келган Лайлонинг пешанасидан ўпди-да, унинг каравотига яқинлашди. Икки қизи ҳам ҳозир даҳшатли воқеа содир бўладигандек, кўрқув билан қараб турарди. Тўшакни кўтарган Муниса қотиб қолди. Ич-ичидан тугён уриб келаётган титроқдан тили ҳам айланмади.

– Ойи, олиб қўйманг, – Лайло шартта онасидан олдин каравот ва кўрпача оралиғида турган футболкани олиб улгурди.

Онаизор эса оёғидан жон кетгандек каравот устига шалвираб ўтирди. Чунки қизалоғи қўлида эрининг устачилик қилган пайтида кийган, бўёқ теккан, кир футболкаси турарди.

– Лайло... – кўзларидаги ёшларни тийиб тура олмай пичирлади Муниса.

– Ойи, уни олиб қўйманг, ювманг, – йиғлаб юборди Лайло.

Малика ҳам унга жўр бўлди:

– Ойижон, ювманг. Ювсангиз дадамнинг ҳиди кетиб қолади. Илтимос, ювманг.

Мунисанинг юрак-бағри тилка-тилка бўлди. Йиғлаб юбормаслик учун иккала қизини ҳам ўзига тортиб, қучоқлади.

– Олмайсиз-а? Ювмайсиз-а? Ювмайсиз-а, ойи? – ҳадик билан сўраркан, изиллаб йиғлади Малика.

– Ювмайман, болам, ювмайман...

Унинг димоғига дилбандларининг жаннатий иси билан бирга бўёқ аралаш бўлса-да, қадрдон ҳид урилди. Кўкси куйди. Юраги оташ ичида қолгандек, азобланди.

«Мен бу азобга дош бера олмайман. Худойим, қанча қийноғинг бўлса менга бер. Фақат боламга эмас. Ўти-наман сендан, Худойим, болаларимга раҳм қил, уларга сабр бер. Уларнинг бундай изтироб чекишларига мен бардош бера олмайман...»

У қизларини қанча бағрига босиб йиғлади, ўзи ҳам билмайди. Кўз ёшларини артаркан, қизининг қўлидан кийимни олди:

– Шкафга осиб қўяман, бунақа яшириб юрма болам.

– Бувим кўриб қолмасин, йиғлайди, – жуда тез улгайиб қолган Маликанинг меҳрибонлиги Мунисани яна йиғлатди.

– Хўп, бўлди, энди юз-қўлимизни ювиб, бувимизнинг ёнига борамиз.

Улар ҳеч нарса бўлмагандек кириб боришганида қайнонаси газета ўқир, қайноғасининг икки ўғли эса телевизор кўриб ўтирарди.

– Муниса, мана бу газетада эълонлар бор экан. «Иш бор» деганларини ҳам кўрдим. Ўзингиз кўринг-чи?

Қайнонасининг у учун ташвиш чекаётгани янада Мунисанинг кўнглини бузди. Зўрға ўзини қўлга олиб, газеталарни варақлашга тушди. Ростдан ҳам иш ҳақидаги эълонлар талайгина.

– Эртага кўнғироқ қилиб кўраман, – бир нечтасини белгилаб қўйди у.

Афсуски, Мунисанинг тонгдан қилган ҳаракатлари бекор кетди.

– Ишчи олиб бўлдик, эълон чиққан санага қарама-дингизми? – деди бири.

– Рақамингизни қолдиринг, ўзимиз кўнғироқ қиламиз, – юзаки гаплашди бошқаси.

Учинчиси эса энса қотириб деди:

– Олий маълумотингиз бўлмаса сизни қандай ишга оламиз?

Бу суҳбатлардан кейин Мунисанинг бошқаларига қўнғироқ қилгиси ҳам келмай қолди. Лекин тўрт боланинг масъулиятини, рўзгорни ўйлаб яна рақам тера бошлади.

– Бу ер таҳририят. Бизга компьютернинг бир нечта дастурларида ишлай оладиган ходим керак. Сиз биласизми? – деди гўшакни кўтарган қиз.

– Қайси дастурларда?

– «Корал», «пейжмейкер», «фотошоп»...

– Биламан, аммо доимий ишлаб кўрмаганман, – деди Муниса умидсизланиб.

– Интернетда ҳам ишлай оласизми? – яна саволга тутди қиз.

– Интернетда яхши ишлайман, – жонланди Муниса.

– Бўлмаса ўша эълонда кўрсатилган манзил бўйича келинг. Синаб кўрамиз, ишингиз ёқса, оламиз.

– Хўп, ҳозироқ бораман, – юрагида умид чироғи ёнгандек бўлди унинг. Гўшакни қўйди-ю, қайнонасига жилмайди: – Мени дуо қилиб туринг, ишга киришим мумкин.

– Илоҳо, омадингизни берсин, – юзига фотиҳа тортди қайнонаси.

Газетада кўрсатилган манзилга етиб келганида Мунисани ҳаяжон босди. Бу эшикдан ҳам рад жавобини олиши мумкинлиги қўнғлига ғашлик солиб турарди. Аммо уни илиқ кутиб олишди.

– Бизга саҳифаловчи-дизайнер керак. Мана бу воқеа асосида саҳифага суратларни жойлаштиринг-чи? – деди уни бўш компьютер сари бошлаган ходима.

Муниса ярим соат ичида у буюрган ишни бажарди.

– Ишингизни бош муҳарриримизга кўрсатдим. Сизни чақиряпти, – деди сал вақтдан кейин ҳалиги қиз.

Қўрқа-писа раҳбар қабулига кирган Муниса унинг муомаласидан бироз енгил тортди. У Мунисадан ав-

вал қаерда ишлаганини, маошини суриштирди. Сўнг маълумотига тўхтади.

– Маълумотим олий эмас. Ўқиш насиб қилмади, – Мунисанинг кайфияти тушиб кетди.

– Ҳечқиси йўқ. Асосийси, ишингиз менга ёқди. Саҳифаловчи-дизайнер бўлиш учун олий маълумот шарт эмас. Эртага ҳужжатларингизни олиб келинг, шартнома тузамиз. Айтганча, шу ерда рўйхатда турасизми?

Бу савол ҳам Мунисага оғир келди. Чунки у эри билан расмий никоҳдан ўтган бўлса-да, ҳали ўша ўзи катта бўлган жойнинг рўйхатидан чиқмаган эди. Очиги, боришга юраги бетламаган. Шунинг учун бошини эгиб деди:

– Йўқ, бу ерда рўйхатда турмайман. Бошқа вилоятдан келин бўлиб тушганман.

– Унда тезроқ ҳаракатингизни қилинг. Нега шу пайтгача бу ишни қилмадингиз?

Муниса бу очиқкўнгил раҳбардан ҳеч нарсани яширгиси келмади. Энди ишга кирдим, деганда ҳамма гап қулоғига етиб бўшатвормасин, деган ўйда бошидан ўтганларини бирма-бир айтиб берди.

– Агар эрим туфайли ишга ололмасангиз хафа бўлмайман. Очиқ айтаверинг, – деди сўзи якунида.

– Нега ишга олмас эканман? Отанинг хатоси учун бола ёки бошқа биров жавоб бермайди.

– Бошқа жойлар шу учун...

– Тўғри, салла деса каллани олиб келадиган ҳам учраб туради. Аммо мен унақа эмасман. Агар сиз жиноятчи бўлганингизда ҳозир ёнимда бўлмасдингиз. Эркин, ҳеч қанақа тазйиқларсиз юрибсизми, демак, сизда айб йўқ. Шундай экан, нега сизни ишга олмаслигим керак? Ишламоқчи, фарзандларингизни ҳеч кимдан кам қилмай ўстирмоқчи бўлсангиз ҳаракатингизни қилинг. Ахир иш излаб юрганлар жуда кўп. Айниқса, биз берадиган маошга ишловчилар...

– Хўп, эртагаёқ паспортимни рўйхатдан чиқариб келаман. Сизга катта раҳмат... – Муниса кўзларидаги

ёшни кўрсатмаслик учун тезда раҳбар хонасини тарк этди.

«Ўзингга беадад шукр, мана, яхши инсонлар ҳам бор экан-ку! Худойим, ўзингга шукр, яхши иш учун. Маоши ҳам зўр, ходимлари ҳам самимий. Наҳот, менга илинган ёруғ кунларинг юз очяпти?»

У уйига учиб келди гўё. Ичига сиғмай ҳамма-ҳамма гапни айтиб берди.

– Бўлмаса, тезроқ қишлоғингизга бориб келинг. Паспортингизни рўйхатдан чиқаринг, – қувончи ичига сиғмади қайнонасининг.

Эрта тонгда Муниса йўлга тушди. Улғайган қишлоғига бормаганига ҳам салкам ўн йил бўлибди. Кўп нарса ўзгаргандир?

«Инсон ўзи билан ўзи овора бўлиб кўп нарсани унутгандек бўларкан. Мен ҳам ўтмишимни эсдан чиқарган эканман. Тўғри, баъзан ўйлаб қўярдим. Лекин ҳозиргидек чуқур хаёлга ботмаганимга, болалигимни кўз ўнгимга келтирмаганимга анча бўлган экан. Дадам нима қилаётган экан? Балки, қизлари билан яшаётгандир? Ё уйландимикан? Каромат опа-чи? Ўғилларини уйлантиргандир? Икром ака фарзандли ҳам бўлгандир?»

Муниса то ўзи туғилган туманга кириб боргунча болалик хотиралари оғушида бўлди. У ўтирган машина марказга бориб тўхтади. Тегинли идорага бориши учун Муниса болалиги ўтган қишлоқнинг бекати ёнидан ўтиши лозим. Бекатга яқинлашгани сари унинг юраги увишди. Болалик азоблари, калтаклар зарби, ҳақоратлар бир-бир кўз ўнгида жонланди. Ичига қўрқув кирди.

«Тавба, нега бунча қўрқаман? Ахир қишлоққа бораётганим йўқ. Дадамни ҳам қўрмайман. Нега юрагим ёрилгудек? Агар қишлоққа боришимга тўғри келганида нима қилардим-а? Қадам босгани ҳам журъат қила олмасканман...»

У бекат ёнида пича туриб қолди. Оёқлари титрар, танасидан мадор кетгандек эди. Йилларни ортда қолдирган бўлса-да, болаликнинг зулматли кечмиши унинг вужудини исканжага олганди.

– Кетадиган борми? Битта одам... Кетдик, мана, – йўл четида турган киракаш ҳайдовчилар бири қўйиб бири бақирарди.

Кутилмаганда кимдир уни чақирди:

– Муниса? Қаёққа кетдинг, Мунис?

– Ҳа, – беихтиёр қичқирди Муниса ҳам.

Чақирган йигит унга ҳайрат билан тикилди. Сўнг уялинқираб деди:

– Сизни чақирмадим. Жиянчам шу ерда эди, – у шундай дедию, атрофга олазарак боқиб яна бақирди: – Янга, Муниса олдингиздами?

Мунисага эса бу йигит жуда таниш туюлди. Диққат билан унинг юзига боқди. Сўнг бирдан севинч билан деди:

– Сали-и-им? Салиммисан?

Йигит яна унга ажабланиб қаради.

– Салимсан-ку! – унга кулиб термулди Муниса.

– Ҳа, Салимман. Лекин сиз кимсиз? Танимадим.

– Каромат опанинг ўғли – Салим!

– Ҳа. Сиз кимсиз?

– Сизлама, жинни. Мен Мунисаман-ку! Қўшнинг, синфдошинг.

Йигитнинг қошлари чимирилди. Ўткир нигоҳларини Мунисанинг кўзларига тикаркан, чеҳраси ёришди:

– Ўзимизнинг Муниса-а-а.

– Ҳа-а-а, – унга жўр бўлди Муниса ҳам.

– Ўлай агар танимадим. Тавба, шунча ўзгардингми? Қувғинда юрадиган Мунисамисан? – кула бошладди Салим ҳам.

Бошини силкилатиб маъқулларкан, Мунисанинг кўзларида ёш айланди. У кулар, кўз ёшларини артишга уринарди. Ўзидаги ҳисларни идрок қила олмасди. Қувончданми, қўрқувданми, юраги безовта. Аммо бу

учрашув чиндан-да кутилмаган ва дилга хурсандчилик берувчи эди.

– Юр, чиқ машинага. Қишлоққа кетяпман. Ойим кўрса борми, сени, – кўзлари порлаб деди Салим.

– Иш билан келгандим. Боролмасам керак. Уйдагиларинг ҳаммаси яхшими? Каромат опа соғ-омонми?

– Ҳамма яхши. Ўзинг нима қилиб юрибсан? Тошкентлик бўлиб кетдинг, а?

– Ҳа, энди ҳақиқий тошкентлик бўлиш учун келгандим. Паспортимни рўйхатдан чиқаришим керак.

– Юр уйга. Ҳозир янгам келса кетамиз. Мен шу ердан қишлоққача киракашлик қиламан. Бир кун уйда меҳмон бўлсанг, эртага тагин ўзим олиб келиб қўяман, – Салимнинг ростдан ҳам Мунисани олиб кетгиси келаётгани сезилди.

– Роса Каромат опани кўргим келяпти. Аммо бугун қайтиб кетишга улгуришим керак. Уйда болаларнинг ўзи қолган.

– Ие, нечта бўлди, болаларинг? – қизиқсинди Салим.

Муниса ўйлаб ҳам ўтирмай деди:

– Тўртта. Икки ўғил, икки қиз.

– Оҳ-о! Катта бўлишсин.

– Ўзингда-чи?

– Худо хоҳласа энди.

– Боя мени чақиряпсан, деб ўйладим.

– А-а, Мунисами? Акамнинг қизчаси. Энди тўртта кирапти. Янгам бозорга келганди. Бирга келди. Чопқиллаб хавотирга солади. Машина кўп бўлса. Акамдан кейин юрак олдириб қўйганмиз.

– Нима? – ҳеч нимага тушунмади Муниса.

– Эшитмаганмидинг? – Салимнинг ранги бўзарди. «Қилт» этиб ютингани Мунисага ҳам эшитилди. – Акам ўтган йили автоҳалокатда...

– Икром аками? Икром акага нима бўлди? – бошига муздек сув қуйгандек сесканди Муниса.

– Ажраб қолдик. Орқасида битта қизчаси қолди, – Салим ўзини мажбурлаб жилмайишга уринаркан,

қўшиб қўйди: – Айтганча, акамнинг қизи ҳам Муни-
са. Сенинг исмингни қўйганмиз. Ойим ҳам, дадам ҳам,
акам ҳам сени жуда яхши кўрарди-ку...

Мунисанинг қулоқлари чиппа битди. Ҳолсизланиб
ёнидаги машинага суяниб қолди.

– Тузукмисан? – уни суяшга уринди Салим.

– Нега? Нима учун? Нега бунақа бўлди? – ҳамон
ўзига келолмасди у.

– Пешанада бор экан. Юр, ойим сени кўрса хур-
санд бўлади.

– Бошқа пайт ойим билан келиб кетарман. Ҳозир
борай, – Мунисанинг мияси ишламай қолгандек эди.
Гўё нега келганини, қаёққа бориши кераклигини ҳам
унутди.

– Бўпти, бўлмаса. Келинлар. Сени кўрганимни ойим-
га айтаман, – Салим ҳам ўнғайсизланиб қолди.

– Албатта, салом деб қўй, – судралиб кета бошлади
Муниса.

– Дадангни сўрамадинг. У киши ҳам яхши, –
«сўрашга ботина олмадинг», дегандек деди Салим. –
Ҳалиям ичяпти, бақиряпти, калтаклаяпти. Уйланган...

– Яхши...

Муниса ишини қандай битирди, қандай қилиб Тош-
кентга кетадиган машинага ўтирди, билмайди. Хаёли
жойида эмасди. Икром ҳақидаги хабар уни жуда дов-
диратиб қўйганди. Унинг кайфиятсиз кириб келгани-
ни кўрган қайнонаси кўрқибгина сўради:

– Ишингиз битдими?

– Битди, ойижон.

– Кўринишингиз бошқача.

– Чарчаганимдандир...

– Ундай бўлса, майлига. Мен дадангизни кўрган
бўлсангиз, қаршилиқ қилибдими, дебман.

– Ишонасизми, дадамни кўриш тугул, қишлоққа
боришга ҳам кўрқдим. Бекат ёнидан ўтаётганимда
ҳам негадир юрагимни ваҳима босди. Шунчалар юра-
гимда қолиб кетган экан...

– Ортда қолгани рост бўлсин, – меҳр билан деди келинига қайнона.

«Йўл азоби – гўр азоби» деганлари рост экан. Муни-са кечаси қотиб ухлади. Тонгда эса шивир-шивир қилган овоздан уйғонди. Кўзини очмасдан туриб у пичирлашаётган болалари эканлигини сезди.

«Наҳот, шунча ухладим? Тавба, болаларим мендан олдин уйғонишибдими? Чарчаганимдан қотиб қолибман. Қайнонам ҳам уйғотмабди. Ахир бугун ишга боришим керак. Хужжатларимни тезроқ олиб бормасам бўлмайди-ку!»

У ўрнидан сакраб тураркан, кўз ўнгидаги манзарадан таажжубга тушди. Анқайиб атрофга аланглади. Каравотининг атрофида, ҳатто кўрпасининг устида ҳам шиширилган ранг-баранг пуфаклар юмалаб ётарди.

«Қаердаман?» деган савол яшин тезлигидан миясида чақнади. Кўзларини катта-катта очиб яна атрофга боқди. Рост, бутун хона тўла пуфаклар.

Эшик ёнидан эса қиқир-қиқир кулги эшитиларди.

– Бу нимаси? – эшикка уйқусираб қаради у.

Эшик қия очилган, у ердан тўртта тиржайган бош кўриниб турарди. Фарзандлари юзидаги чексиз қувонч-ни кўриб Муниса янада лол бўлди:

– Тинчликми?

– Туғилган кунингиз ва янги йил муборак! – эшик-ни очиб, болаларни ўзига эргаштириб кириб келди қайнонаси.

– Нима? Бугун... Бугун 31 декабрми?

– Ҳа, бугун туғилган кунингиз.

– Туғилган кунингиз муборак! – болалар қийқириб ўзини Мунисанинг устига отишди.

Мунисанинг эса тили калимага келмасди.

– Шунини мен учун қилдиларингми? Соат неччи бўлди?

– Ҳали эрта. Болалар сиз учун бугун жуда вақтли уйғонишди. Кеча мени қўярда-қўймай пуфак олиб келишганди.

Муниса тинмай чуғурлашиб ўзларининг ишини мақтаётган тўрт гўдакни баравар бағрига босди:

– Раҳмат, болажонларим. Бугун ҳаётимдаги энг қувончли кун. Сизлар мени шунчалар хурсанд қилдингизки...

Улар худди шу қувноқ кайфиятда нонушта қилишди.

– Ойи, кечқурун ҳам туғилган кунингизни пуфаклар ичида ўтказамиз, ҳўп, – Лайло уларнинг бирини қўйиб, бири улоқтираркан завқини ичига сиғдиrolмасди.

– Ҳўп, асалим. Энди мен ишга кетдим. «Ойим ишга кирсин», деб дуо қилиб туринглар.

– Ишга киринг, ишга киринг, – тўрт болага қайнонаси ҳам жўр бўлди.

У шошиб бекат сари йўл олди. Сал нарида турган киракаш йигит унга қараб бақирди:

– Олиб бориб қўяйми? Қаёққа борасиз?

– Ўзим бораман! Ёруғ кунлар сари энди ўзим бораман! – дея жилмайиб йўлида давом этди у.

Уфқдан эса қиш офтоби эринибгина бош кўтарарди...

ТАМОМ

«ЁРУҒ КУННИ СОҒИНИБ» АСАРИ ҚАҲРАМОНИ МУНИСА МУСАЕВА БИЛАН СУҲБАТ

(Ушбу суҳбат асар якунлангач, мухлислар талаби билан «Сугдиёна» газетасида чоп этилган)

Азиз мухлис! Мана, олти ой давомида сиз билан бирга бўлган «Ёруғ кунни соғиниб» асари ҳам ўз якунига етди. Албатта, ундаги бош қаҳрамон Муниса Мусаева ҳаёти эса давом этмоқда. Сизда у билан боғлиқ саволлар туғилган бўлиши табиий. Шунини инобатга олган ҳолда биз Муниса билан суҳбатни ваъда қилгандик. Энди уни бажариш фурсати етди...

Шаҳноза Мағрипова: Ҳурматли «Сугдиёна» газетаси! «Ёруғ кунни соғиниб» асари учун сизларга катта раҳмат. Ушбу асарнинг 43-сонда чиққан қисмини яхши ўқий олмаганман. Чунки газетанинг ўша сондаги варақлари яроқсиз бўлиб чоп этилганди. Уни қайта ўқишни истардим. Бунинг иложи борми? Мунисадан сўрамоқчи бўлганим эса у ҳаётини асар қилдиришга нима сабабдан рози бўлди?

Н.Усанбоева: Ўйлашимча, асарни энди китоб ҳолида қайта ўқишнинг имкони бўлади.

М.Мусаева: Қийин кунларимда китоблар менга ҳамроҳ бўлган, ҳар бир ўқиган сатрлардан куч ва ибрат берган. Шу сабабли, балки менинг ҳаётим ҳам кимгадир ибрат, кимгадир ўрнак бўлар, балки кимдир ундан ўзига куч олар, деган фикрда уни асар ҳолига келтиришларига рози бўлганман. Инсон ҳар қандай қийинчиликни енгиб ўта олади.

Лазиза Вансханова, Тошкент шаҳри: Мен газетангизнинг ҳар бир сонини қизиқиб ўқиб бораман. Айниқса, Наргиза Усанбоеванинг асарлари менга жуда ҳам ёқади. Газетанинг кейинги сони чиққунча юрагим сиқилиб кетади, сабаби воқеаларнинг давоми нима бўлади экан, деб ўйлаб ўтираман. Ибрат билан Ширин ҳақидаги асарни ҳам қизиқиб ўқидим. Шу асарларнинг яхлит китоби бормикан?

Наргиза Усанбоевага бир нечта саволим бор: Наҳотки, «Ёруғ кунни соғиниб» асаридаги қаҳрамонлар ҳаётда бўлса? Менимча, энг солим одам ҳам ёш болани шунчалик аямасдан урмаса керак. Мунисанинг онасини шунчалик ёмон кўриб кетдимки, боласини биров урганини кўриб туриб индамаса, ўзи ҳам ҳар куни калтак еб, иккинчи куни ҳеч нарса бўлмагандай ишини қилиб кетаверса. Шуюм ҳаёт бўлди-ю? Хўп, тушунаман, борадиган жойи йўқдир, ҳеч кими йўқдир. Лекин ўзини шунчалик хор қилиб яшашнинг нима қизиги бор? Ўзбек аёли сабрли, кечирувчи бўлиш керак дейишади, бироқ мен шундай аёлларни умуман оқламайман.

Н.Усанбоева: Бундай инсонлар ҳаётда борлигига ушбу суҳбат ҳам далил.

М.Мусаева: Бир ёмонни кўриб, яхшининг қадрига етамиз. Инсон ғам-ташвиш, қийинчилик, доимий эзилиш остида бўлганда чиқиш йўлини кўра олмайди, чунки унинг руҳияти синиб, худди ҳаммаси шундай бўлиши керакдай қабул қила бошлайди. У кимнингдир турткиси, қўллаб қувватлашига муҳтож бўлади. Онам ҳам худди шундай чиқиш йўлини кўрмаган. Сабр-матонат билан бирга бир эмас, иккита эрдан ажрашган аёлга жамиятда яхши назар билан қарашмайди, улар ҳам ўз фарзандларининг келажагини шу тариқа бузишни истамаган. Аслида, у кучли аёл.

Нурона, Янгийўл туманидан: Мунисанинг кейинги ҳаёти қандай?

М.Мусаева: Ҳаётим бир меъёрда, атрофимда мени севувчи қизларим, қадрловчи инсонларим бор. Қайнонамнинг суяниб қолганлари менга ғурур бағишлайди. Демак, яхши келинман, деб ҳам қўяман баъзан. Ҳаёт ҳар бир дақиқани қувониб, шукр билан яшашни ўргатди, бунини ўз фарзандларимга ҳам ўргатиш ҳаракатидаман.

Мукаррамхон Нозимова, Андижон: Ушбу асарни йиғлаб ўқийман. Ҳар сонини ўқигач, невараларимга

ҳикоя қилиб бераман. Невараларим ҳам ҳар пайшанба сўрайди. Шундай яхши асар чоп этгани учун «Суғдиёна»дан миннатдорман! Саволим, Муниса ва муаллифга. Муаллиф «Ёруғ кунни соғиниб» асаридан сўнг биз мухлисларга янги нима беради?

Ўғай отасининг бугунги ҳаёти қандай? Ситамлари учун жазосини олдимиз? Ҳозир Муниса неча ёшда?

Н.Усанбоева: Бу ажойиб фикрлардан сўнг янада гўзалроқ асар илинаман.

М.Мусаева: Ўғай отам ҳақида маълумотга эга эмасман. Яна қайта уйлангани, фарзандлари ҳам борлиги, ўша қишлоқда яшашини биламан. Ситамларим учун жазо олишига келсак... мен буни истамасдим. Дунёга келган боласи отасиз ўсишини истамайман. Буёғига Худо пошшо, дейишади-ку. Ҳозир ёшим 31 да.

Моҳичеҳра Нарзуллаева, Қарши: «Ёруғ кунни соғиниб» менга шу қадар таъсир қиладики, мазкур воқеалар худди ўзимнинг бошимдан ўтаётгандек йиғлаб ўқийман. Ҳар пайшанбани интиқ кутаман. Саволим, Мунисага: Нима учун қўшнисининг ўғлига турмушга чиқмади? Нега муҳаббати учун курашмади?

М.Мусаева: Инсон тақдирга қарши бора олмайди. Ундан ташқари, турмуш ўртоғим билан оила қурганимдан мамнунман. У менга кўп нарса ўргатди ҳамда ширин қизчаларимнинг меҳрибон отаси. Икром билан эса – бу муҳаббат эдими ёки менга қилинган яхшиликлари учун шукронами – билолмайман. Воқеа ёшим жуда кичик ва унинг устига уруш-жанжаллар орасида бўлгани сабабли бу ҳис ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаганман.

Мадина, 21 ёш, Тошкент: Асарни йиғлаб ўқидим. Мунисанинг ҳозирги ҳаёти қандай кечяпти?

М.Мусаева: Ҳозирда фарзандларим ва қайнонам билан бирга ҳаёт кечираяпмиз. Қизимдан «Бахтлими-сан?», деб сўрасам, «ҳа», деб жавоб берди. Менга эса бундан ортиқ бахт йўқ. Қийинчиликлар эса, олдимдаги севган инсонларим соғ-саломат экан, биз ҳаммаси-

ни енгиб ўтамиз. Қийинчиликларсиз ҳаёт зерикарли бўлиб қоларди.

Муножотхон Самиева, Қўқон: «Ёруғ кунни соғиниб» асарини қизиқиб ўқийман. Ҳар пайшанба кутаман. Мунисага чин дилдан қизларининг бахтини кўришини, ёруғ кунлари тезроқ келишини тилаб қоламан. Саволим, ҳақиқий отаси ростдан ҳам вафот этганми? Нима учун бирор марта қизини йўқламаган?

М.Мусаева: Отам ҳақиқатан вафот этган. Нима учун йўқламадингиз, деган саволни эса ўзим ҳам хаёлан уларга кўп бора бераман...

Ойдин ая, Самарқанд вилояти, Булунғур тумани: «Ёруғ кунни соғиниб»ни ўқиётиб ҳар гал энди ўқимайман, юрагимни сиқиб юборди, дейман. Аммо яна ўқийман. Келинларимга ҳам ўқинглар, дейман. Сабаби, ўрганадиган нарсаси кўп. Қизларим ҳам ўқийди. Муаллифга саволим, асарда бўрттирилган жойлар ҳам борми? Муниса, шунча воқеага қандай бардош бердингиз?

Н.Усанбоева: Асар бўрттириш, кучайтириб бериш каби ҳолатлардан ҳоли. Аксинча, Мунисанинг отаси билан боғлиқ воқеаларни юмшатиброқ беришга ҳаракат қилдик. Айрим воқеаларни қўшмадик ҳам.

М.Мусаева: Айтишади-ку, дардини берган Худо, дармонини ҳам беради, деб. Шу билан бирга инсон кўтара олгунга қадар қийинчилик берилар экан. Тан олишни ич-ичимдан истамасам-да, демак, кучли эканман. Балки, бу қийинчиликларим бўлмаганда, ҳозирги ҳаётимнинг қадрига етмаган бўлардим...

Мавжуда опа, 55 ёш, Навоий вилояти, Карман шаҳри: Шу асарни ўқиб роса қийналдим. Мунисанинг ҳаётига ачиниб кетдим. Нима сабабдан бу қизни ҳеч ким ишга олмаяпти? Бу бечорада гуноҳ йўқ-ку. Ўзи билан гаплашгим келади. Бу воқеалар қаерда юз берган? Навоийга келса ўзим иш топиб берардим.

М.Мусаева: Иш таклифи учун ташаккур, Мавжуда опа. Ҳозирда яхши бир ишим, севги тўла кўнгилли

ҳамкасбларим бор. Воқеалар Самарқанд вилояти ва Тошкентда бўлиб ўтган.

Флора Абдурахмонова, Тошкент шаҳри, Юнус-обод тумани: Катта қизиқиш билан ўқидим асарни. Жуда таъсирландим. Мени Икромнинг ҳаёти қизиқтиради. Яна ҳозир қариндошлари, отасининг қариндошлари билан муносабатлари яхшими?

М.Мусаева: Отамнинг қариндошлари билан баъзан кўришиб турамиз. Меҳр кўзда деганларидек, бироз узоқ бўлганимиз боис унчалик яқинмиз, дея олмайман. Икромнинг ҳаёти эса...

Сандахон Жўрабоева, Фарғона вилояти, 35 ёш: Асар зўр ёзилган! Сабрига қойилман ёзувчининг ҳам, қаҳрамоннинг ҳам. Бир сон ҳам қолдирмай ўқидим. Мунисанинг кейинги тақдири қизиқтиради мени.

М.Мусаева: Юқорида айтганимдек, ҳаётимиз яхши. Бизга берилган умрнинг ҳар бир кунини унумли ўтказиш билан ҳаётимиз давом этмоқда.

Мадина Нўъмонжонова, 18 ёш, Андижон вилояти: Онаси нега Мунисага бундай муносабатда бўлади? Ўгай отаси ва Икром нима бўлган?

М.Мусаева: Онамнинг бундай муносабатда бўлиши... Назаримда, ҳар бир инсоннинг ўз табиати бор. Ундан ташқари, қиз болага бироз қаттиқ турмасангиз, у эркаланиб кетиши мумкин. Аммо тўғриси айтиладиган бўлсак, агар онам менга раҳмларини келганини кўрганимда кучли бўла олмасдим, бу қийинчиликларни енга олмасдим. Бу менга мустақиллик, ўзим учун масъулиятли бўлиш ҳиссини берган.

Ўролтош Холбўтаева, 60 ёш, Самарқанд вилояти: Асарни севиб ўқидим. Китоб қилиб нашр қилинадими? Невараларимга қолдирмоқчиман.

Н.Усанбоева: Албатта, бу режамизда бор.

Рўзали Зокиров: Охири яхшилик билан тугайдими? Бошидан қолдирмай ўқидим. Эрига нима бўлди? Ростдан ҳам ўлдими? Қайноғаси ёмон муносабатда бўлмайдими? Ёруғ кунларни кўрадими?

М.Мусаева: Қайноғам ва умуман турмуш ўртоғимнинг ҳар бир қариндошлари билан муносабатларимиз жуда яхши. Ҳар бир кунимиз ёруғ ва бунинг учун Ўзига минг бора шукрона айтаман.

Иқболжон Қодиров, Фарғона, Қува тумани, 30 ёш: Асарни аёлим билан бирга ўқидим. Бу воқеа ростдан ҳам бўлганми? Шу асар туфайли аёллар газетасини олиб ўқийдиган бўлдим. Ниҳоятда таъсирландим. Воқеалар қаерда бўлган? Кейинчалик Мунисанинг ҳаёти изига тушиб кетадими?

М.Мусаева: Воқеалар Самарқанд вилояти ва Тошкент шаҳрида содир бўлган. Ҳамма нарса ўтади ва ҳаёт ўз изига тушади.

Равшаной Ҳакимова, 65 ёш, нафақахўр: Мунисанинг қайнонаси яхши аёл экан. Муниса, ҳали яхши кунлар келади. Сабр қилинг. Роҳатини кўрасиз ҳали. Яхши кунларингиз ҳақида ҳам кейин айтиб берасизми?

М.Мусаева: Равшаной опа, раҳмат. Ҳақиқатан, қайнонам жуда ҳам яхши аёл. Албатта, агар мухлислар бунинг исташи, бу ҳақда ҳам Наргиза Усанбоева билан яна бир асар қиламиз.

Шаҳзода Турсунова, 50 ёш, Самарқанд вилояти, Пастдарғом тумани, Арабхона маҳалласи: Мунисанинг кейинги ҳаёти қизиқтиради. Ростдан ишга кирдими? Ҳозир ёши нечада?

М.Мусаева: Ҳа, ҳозирда ишлайман. Асарда келганидек, 31 декабрь куни 31 ёшга кирдим.

Шоира Шагнаҳмедова, 24 ёш, Хоразм вилоятидан: Асарнинг қайси нуқтаси жуда таъсирлантирди? Қайси жойларини қийналганингиздан ёзмасдан ташлаб кетсам, деб ёздингиз?

Н.Усанбоева: Мунисанинг ўз отаси жасади сувда оқиб, у яшаётган қишлоққа келиб қолганидан, қизлари отасининг кийимини яшириб ҳидлаб юрганидан жуда таъсирланганман. Очиғини айтсам, «Ёруғ кунни соғиниб»ни қийналиб, ёмон кўриб ёздим. Сабаби, у кўз

ёшларим меваси. Баъзан кечаси йиғлаб ёзганимдан эрталаб кўзларим қизариб, шишиб ишга борардим. Ёзгим келмай ташлаб кетган воқеаларим эса жуда кўп. Улар нафақат менга, ўқувчига ҳам азоб беришини ўйлаб қаламга олмаганман.

Дилбар Мирзаева, Самарқанд вилояти: Асарни жуда қизиқиб, таъсирланиб ва йиғлаб ўқидим. Саволим Мунисага: нима учун ўгай отангиз ҳақида онангиз ҳеч қаерга арз қилмаган? Ростдан ҳам у кейин сизларни тинч қўйганми?

М.Мусаева: Арз қилганлар, бир неча бора экспертиза қилиб миршабхонага ҳам олиб кетишган. Аммо... Кичкина жойда ҳамма бир-бирини танийди ва хотиннинг эрига нисбатан бундай қилиши уят ҳисобланади. Ҳозирда безовта қилмайди, бир неча марта излаб топишга ҳаракат қилган, аммо топа олмаган.

Отамурод Саидқулов, Жиззах вилояти: Шу асар туфайли «Суғдиёна» газетасига боғланиб қолдим. Уни яна ўқиганимдан кейин хотиним билан уришмайдиган бўлдим. Жанжалсиз рўзғор бўлмайди-ку! Аммо, энг жаҳлим чиққан вақтларда ҳам болаларимни, бу жанжалнинг уларга таъсирини ўйлайман. Асарда болалар кечинмалари зўр очилган. Муаллифдан ота-оналар ҳақида ҳам шунақа асар ёзишини сўрардим. Мунисадан эса яна турмушга чиқадами, йўқми – шуни сўрамоқчиман. Қайноғасининг болаларини ҳам энди охиригача тарбиясига оладими?

М.Мусаева: Турмушга чиқиш борасида бирор нарса дея олмайман. Ўгай ота қўлида ўсганим сабабли, қизларимда ҳам ҳаётим қайтарилиш эҳтимоли борлиги мени кўрқитади. Албатта, ҳамма одам бирдек эмас... Пешонамда бўлса... Аммо бу борада жиддий бир қарорим йўқ. Қайноғамнинг фарзандлари биз билан яшашиди.

Хуснида Худойқулова, 30 ёш, Фарғона вилояти: «Ёруғ кунни соғиниб» тугаганига ишонмайман. Наҳот, шундай зўр асар тез тугади? Мен Муниса би-

лан танишишни жуда-жуда истардим. Мунисага саволим, уни қизидек кўриб узатган, тўйида ёрдам берган оила билан муносабати қандай? Овсини қайтиб келдимиз?

М.Мусаева: Ҳа, биз ҳалигача борди-келди қилиб турамыз. Ҳатто катта қизим туғилганда улар қовурдоқ қилиб, барча урф-одатларни ҳам қилиб беришган. Улардан қанчалик миннатдорлигимни сўз билан англатишнинг иложи бўлмаса керак. Ўзим катта қилган йигитчалар ҳозир кал-катта йигитлар бўлиб, уйланиш ёшига етиб қолишган. Уларни ҳар кўрганымда ичим бир ҳапқириб кетади. Оила бошлиғи эса доимо «бу мени энг катта қизим», дейдилар. Овсиним эса қайтиб келмаган.

Умида Темирова, Чортоқ: Асар менга жуда ёқди. Мунисанинг ҳаётидан жуда таъсирландим. Чунки ўзимнинг ҳаётим ҳам уникига ўхшаб кетади. Мен ҳам турмуш ўртоғимни 15 йилдан буён кутаман. У киши бедарак кетган. Кетганида қизим 20 кунлик эди. Мунисанинг иродаси менга ҳам куч берди. Мен муаллифдан бундан ҳам зўр асар кутиб қоламан.

Сайёра Абдусалаябова, Тошкент вилояти: «Ёруғ кунни соғиниб» ҳақиқатан ҳам зўр асар. Мен бунни мақтов учун айтмаяпман. Ростдан ҳам мазза қилиб ўқидим. Муниса, ҳозир ўз отангизнинг оиласи ва ўғай отангиздан хабар олиб турасизми?

М.Мусаева: Ўз отамнинг қариндошлари билан учрашиб турамыз. Ўғай отам билан ҳеч қандай алоқамиз йўқ. Унинг ҳозирги ҳаётларидан беҳабарман.

Маҳмуд Қаландаров, 72 ёш, Гиждувон: Асарни роса берилиб ўқидим. Муаллифга эътирозим бор эди. Нега Мунисанинг эрини ўлдирдингиз, тирик қолдирсангиз бўларди-ку, демоқчи эдим. Аммо ҳақиқат аччиқ бўлса-да, энг маъқул йўл, деган хулосага келдим. Муаллифдан илтимосим, асар китоб ҳолда чоп этилса, биз мухлисларга албатта хабар беринг.

Н.Усанбоева: Албатта, хабарни «Сўғдиёна» газетаси орқали билиб оласиз.

Шоҳиста Толипова, Фарғона, «Рухсор» радиоси: Асар учун «Сугдиёна» газетасидан миннатдорман. Мунисанинг матонатига, сабрига, иродасига балли. Муаллиф билан учрашишни истардим.

Н.Усанбоева: Ўйлайманки, таҳририят ҳар бир муҳлис билан бизни боғлайдиган манзил.

Жамила Йўлдошева, 53 ёш, Самарқанд вилояти, Иштихон тумани: Асар жуда катта таассурот қолдирди. Муаллифга ана шундай асарлар кўпроқ ёзинг, деган бўлардим. Яна бир фикрим, Мунисани қайноғасига узатиб бахтли қилиш ҳам мумкин эди. Ахир халқимизда шунақа одат бор. Аммо қайнонаси яхши аёл. Фақат ўғлига лоқайд бўлган деган фикрдан.

М.Мусаева: Бу балки халқдаги одатдир, аммо бу бизнинг оиламизга тўғри келмайди.

Зулфизар Рамазонова, 20 ёш, Навоий вилояти: Мен муаллифнинг икки асарини ҳам севиб ўқидим. «Ишқ ва андуҳ оғушида» асари мени ўзига бошқача ром этган. Билмоқчи бўлганим, муаллифнинг ўзига қайси асари ёқади? Назаримда, Наргиза опанинг ўзи ҳам «Ишқ...»ни яхши кўрса керак...

Н.Усанбоева: Эътиборингиздан жуда хурсанд бўлдим. Мени жуда қийин вазиятга қўйдингиз. Сабаби, онадан «қайси фарзандингизни яхши кўрасиз?» деб сўраётгандексиз. Ўйлашимча, «Ишқ ва андуҳ оғушида» гўзал муҳаббати билан барчага ёққан.

Сарвиноз Нуримова, 18 ёш, Самарқанд вилояти, Нуробод тумани: «Ёруғ кунни соғиниб»ни ўқиб кимлардир шундай бўлиши мумкинми, дейиши табиий. Мен муаллиф ва Муниса билан барабар туриб «Бўлиши мумкин!» деган бўлардим. Чунки мен ҳам бёшимдан ўтай ота қўлида катта бўлдим. Мактабга бормаи, ишладим. Ҳаётим Мунисаникидан қолишмайди. Менинг онам ҳам худди Мунисанинг онаси каби одамларнинг гап-сўзи деб барчасини ичига ютарди. Кўрмаган куним қолмаган. Аммо шу асар туфайли мен кўп

нарсага эришдим. Уни ўқиб туриб, ўзимни англадим, тикув машина сотиб олдим. Энди уларни кўпайтириб, шогирдлар етиштириш арафасида турибман. Бунинг учун Наргиза Усанбоевадан миннатдорман. У кишидан бундан-да зўр асарлар кутиб қоламан.

Н.Усанбоева: Сарвинозхон, сизга катта раҳмат! Қилаётган ишларингизда эса Аллоҳнинг ўзи ёр бўлсин!

М.Мусаева: Сарвиноз, инсон истаса имкон топади, истамаган эса баҳона! Кўп ҳолларда аёлларни нолишини ёки мен кўрган нарсаларни бошқа биров кўрганда эди, деб чуқур уф тортишини эшитсам тўғриси жаҳлим чиқиб кетади. Инсон ўз ҳаётини бир маънода ўзи барпо қилади. Истак ва ҳаракат бўлса, ҳар қандай қора кунни ёруғ қилиш мумкин. Фақат шамчироқ кимдандир келишини кутиб эмас, ўзи топиб уни ёқиши керак. Ва ортга қараб, мен шундай кун кечирибман, дея ўзига раҳми келиб эмас, балки мана шу кунлардан миннатдор бўлиб эслаши лозим. Инсоннинг энг катта душмани – ўзига ўзининг раҳми келиши. Бу ҳис уни ўсишдан, ҳаракатланишдан тўхтатади. Менинг тақдирим ҳикояси сизга туртки бўлганидан жуда хурсанд бўлдим. Ўзингизда ўзгаришга, атрофингизни ўзгартиришга куч топа олганингиз сизнинг бахтингиз ва иродангиз. Ахир айтишади-ку, атрофни ўзгартирмоқчи бўлсанг, энг аввало ишни ўзингдан бошла, деб. Ишларингизга омад тилайман!

Санобар Ибрагимова, 34 ёш, Бектемир тумани: Асарни йиғлаб ўқидим. Айниқса, Мунисанинг устидан бувиси кўйлагини ечиб олганида уни топиб асраб олишга қарор қилгандим. Қизларим ҳам бунга рози эди. Таҳририятга боғланмоқчи бўлганман. Кейин эса унинг турмушга чиққани, қизлари борлиги ҳақида ўқидим. Муниса, қизларингизнинг роҳатини кўринг!

М.Мусаева: Сўзларингизни ўқиб қувониб кетдим. Шунчалик куйиниб, мени ҳис қилганингиз учун раҳмат!

Кўриб турганингиздек, сиз мухлислардан ажойиб фикр ва саволлар олдик. Биз ушбу муштарийларга алоҳида эътибори учун ўз миннатдорчилигимизни билдирамиз. Таҳририят билан боғлана олмаган, имкон топа олмаган, баъзи сабаблар туфайли биз саволларига жавоб беролмаган ўқувчилар бўлса, албатта, улардан узр сўраб қоламиз.

Китоб ҳақидаги фикр-мулоҳазаларингизни эса интиқлик билан кутамиз.

«ҚАРЗГА БЕРГАН МУҲАББАТИМ...»

Мен ҳозир жудаям оғир аҳволдаман. Бу қолга ҳеч ким тушишини истамайман. Ўйлаб қарасам, ҳаммасига ўзим айбдордекман. Балки бу тақдирдир, дея ўзимни овутгим келади. Афсус...

Қайнонам отамникига ташлаб кетганида ўзимни енгил ҳис қилгандим. Ахир ўз уйим. Бир ҳафта ўтиб эса қўшни келиннинг гапи мени даҳшатга солди:

– Равшан келинчагини ҳайдаб юборибди. Сизга уйланмоқчи эмиш...

Ўтирган жойимда оёғимнинг учигача музлаб кетдим. Энди нима қиламан? Ғам билан бўлиб бир пайтлар ҳаётимда Равшан бўлганини унутиб ҳам қўйган эканман.

Мактабда...

Равшан синфдошим. Яширмайман, ғўр ёшлигимнинг энг шодон, энг беғубор, энг бахтли дамлари у билан ўтган. У жуда шўх йигит эди. Мағрур, довжорак, бироз беқарор бу йигит мени қачон ром этганини ўзим ҳам билмайман. Билганим, туғилган кунимда у менга чиройли соат совға қилганди. Бутун синфдошлар менга эсдалик учун каттакон, юмшоққина айиқ ҳадя қилишди. Қучоғимга зўрға сигаётган айиқни ота-онамга кўрсатиш учун олиб чиқаётганимда Равшан кириб келди:

– Марҳабо, туғилган кунинг билан. Дунёдаги энг бахтли қиз бўл! Ёнингда доимо мен бўлай, – у қўлимга соат тақиб қўяр экан, қулоғимга шивирлади: – Тўйимизда тилласини тақаман!

Бутун вужудимга чумоли ўрмалагандек бўлди. Индамай чиқиб кетдим. Туғилган куним қандай ўтгани-

ни билмайман. Ўша куни Равшаннинг юзига умуман қарамадим. Деярли бир ҳафта ундан ўзимни, кўзимни олиб қочиб юрдим. Соатни эса негадир қўлимдан ечгим келмасди. Унга қараганимда ич-ичимдан севинчми, ҳаяжонми тошиб келарди. Ўзим билан ўзим бўлиб юрган кунларимнинг бирида Равшан партамга келиб ўтириб олди. Танаффус пайти эди. Шошиб қолганимданми, титроқ босди.

– Сен билан уришиб қолмаганман, шекилли. Нега юзимга ҳам қарагинг келмайди? – эркалангандек оҳангда деди у.

Жим туравердим. Нима дей, ахир? Хаёлимда ҳамма бизни кузатиб, менинг оғзимдан чиқадиган гапни пойлаб тургандек.

– Гапиргинг ҳам келмаяпти... Демак, ростдан хафасан! Кечир... Билмасдан дилингни оғритганга ўхшайман. Тўрт-беш ойдан сўнг битириб кетамиз. Юз кўрмас бўлиб юрмайлик, мени кечир. Кечирдинг-а, – қўлимдан ушлади у.

Шошиб қўлимни тортиб олдим-да, ўзим билмаган ҳолда тўнғиладим:

– Хафа эмасман. Ўзим шундай, кайфиятим йўқдирда...

– Бошқаларга яхшисан. Мени кўрсанг кайфиятинг бузилаётганга ўхшайди, – у шундай деди-ю, жойига бориб ўтирди.

Қўнғироқ чалиниб, ўқитувчи ҳам кириб келди.

Ҳаяжонимни ҳамон босолмасдим. Секин у ўтирган партага мўралайман. Унинг қовоғидан қор ёғяпти. Сиқила бошладим. Икки кун юзимга қарамай, кайфиятсиз юрди. Портлаб кетай дердим. Ичимга олов тушганди. Тинмай юрагимни куйдирарди. Бўлмади. Нимадир қилишим керак. Аммо, нима?

Ҳафта охирида яқин дутонам Насибанинг туғилган куни. У ҳам ҳаммани уйига чақиришни режалаштиряпти. Яхшиси, ўшанда гапираман...

Изҳорсиз севги

Мен кутган кун ҳам келди. Насибаларникига ҳамма йиғилган. Аммо мен Равшанга нима дейишни билмасдим. Ўзимча, дугонамга қўмаклашган бўлиб юрибман. Худди ўтирсам бир гап бўладигандек... Чой дамлаш учун чиқиб кетаётгандим, Равшан диск кўтариб кириб келаётган экан. Урилиб кетдик.

– Кўзингга қараб юрмайсанми? – жеркиб берди у.

Бунақа муомалани кутмаганим учунми, ё бир ҳафталик аламим чиқдим, бақириб юбордим:

– Ўзинг қаёққа қараяпсан? Сенга нима қилдим? Ўзингча гердаясан!

– Нима? Ў-в-в, сенинг тумшуғинг кўтарилиб қолган, билдингми?

– Ўчир овозингни!

– Туғилган кунни бузмайлик, юр, нариги уйда гаплашиб оламиз... – у қўлидаги дискни ёнида анқайиб турган Комилга тутқазди-да, менинг қўлимдан тутиб рўпарадаги уйга судради. Қўрқиб кетдим. Оптимиздан эса синфдошларнинг овози эшитилди:

– Равшан, қиз болани хафа қилиш яхшимас...

– Ўз-ўзидан иккови уришиб кетдими? Қаранглар, Равшаннинг жаҳли ёмон, Марҳобни хафа қилиб қўймасин!

Уйга киришимиз билан Равшан эшикни ёпди. Юрагим чиқиб кетай деди:

– Нима қилмоқчисан? Оч, эшикни! – шундай дея эшикка, эшикнинг зулфини ушлаб турган Равшанга яқинлашдим. Кутилмаганда... у бир сўз демай, мени қучоқлаб олди. Мен ҳеч нарса демас, қалт-қалт титрардим. У яна қулоғимга шивирлади:

– Бунча титрайсан? Қўрқаяпсанми? Қўрқма, сени уришишга олиб келмадим. Бояги қўполлигим учун узр. Сени бу ерга олиб келиш учун шундай қилдим.

У шундай дея мени янада қаттиқроқ бағрига босди. Мен негадир йиғлай бошладим. У эса дув-дув ёш қуйилаётган кўзларимга лаб босди...

Равшан бошқаларга ўхшаб менга севги изҳор қилмади. Мендан ҳам севиш-севмаслигимни сўраб ўтирмади...

* * *

Кўп ўтмай бизнинг муҳаббатимиз достони мактабга ёйилди. Ҳамма бизга ҳавас қилар, Равшан муносабатини ҳеч кимдан яширмасди. Танаффусда ёнимга югуриб келиб, ўтириб оларди. Биз бахтиёр эдик. Унинг ҳам, бизнинг ҳам уйдагилар ҳаммасидан хабардор. Лекин негадир индашмасди. Фақат менинг онам қўйиб қўярди:

– Кўзингга қараб юр. Гап-сўзни кўпайтирма! Но-жўя гап эшитсам, нақ ўлдираман!

Талабаликдаги йигит

Шундай қилиб мактабни ҳам битирдик. Мен ўқишга кирдим. Равшан йиқилди. Аммо дарров ҳарбий хизматга кетди. Биз учун ҳижрон азоби бошланганди. Уни ўйлаганим сари кўзимга ўқиш ҳам кўринмасди.

– Жуда кўп хаёл сурасиз-а? – дерди курсдошим Акмал. У билан яқин дўст эдик. Озгиндан келган, нозик, рангпар бу йигитнинг касалмандлигини билгач, ҳаммамиз иложи борица кўнглини олишга ҳаракат қилардик. Мен ҳам уни хурсанд қилишга уринардим. Менга ёққан шоир ва ёзувчиларнинг у ҳам мухлиси экан. Бир-биримиздан китоб олиб ўқий бошладик. Китоб бизни янада яқинлаштирганди. Кутубхонага борамиз, ўқиган асарларимизни муҳокама қиламиз...

– Дарсдан кейин қаерга борасиз? – дерди у ҳар куни. Ортимдан қолмасди.

– Акмал сизни яхши кўради-ёв! Сизга эргашгани-эргашган, – куларди қизлар.

– Кутубхонага бориб китоб ўқиймиз-да.

– Китоб баҳона эмасми?

– Баҳона! Мен ҳам уни севаман, билмайсизларми?
– ҳазиллашардим бўш келмай.

Шундай кунларнинг бирида Акмал икки кун дарсга келмади. Учинчи парадан сўнг, мени бир аёл сўраб келганини айтишди. Ҳайрон бўлдим.

– Қизим ошхонага кирайлик. Сиз билан яқиндан танишмоқчиман.

Баттар ажаблансам-да, индамай у кишига эргашдим.

– Мен Акмалнинг онасиман. У кенжа, эрка ўғлим. Болалигидан мазаси йўқ. Юраги... Лекин ўқишга кириб анча ўзини тутиб олди. Сизни тилидан қўймайди. Шунга қизиқиб, танишай деб келдим. Ўғлим айтгандан ҳам зиёда қиз экансиз. Сизга раҳмат, ўғлимнинг кўнглини оғритмай ўзингизга яқин олибсиз...

– Курсдош бўлсак. Бир менмас, ҳамма уни ҳурмат қилади. Ўғлингиз ўзи яхши-да...

– Бу хотин нега келдийкан, деб ҳайрон бўлаётгандирсиз? Акмалнинг айтишича, ёқтирган йигитингиз йўқ экан. Ўғлим сизни жонидан ортиқ кўради. Ўзингизга айтолмабди. Агар йўқ демасангиз, манзилингизни олиб уйингизга бормоқчи эдик.

Қотиб қолдим. Одатда бундай пайтда қизлар уяларди. Мен эса бу кутилмаган гапни идрок қилолмай ўтирдим.

– Биламан, сизни ноқулай аҳволга солиб қўйдим. Аммо Акмалга қаттиқ ҳаяжонланиш мумкин эмас. Шунинг учун сизга дилидагини айтолмаган. Ўзи кеча сиз билан танишмоқчилигимни айтганимда юраги тез уриб, нафас олиши қийинлашди. Ҳозир ҳам дори ичириб келдим. Касалманд ўғлини менга раво кўряпти, дейишингиз мумкин, аммо у сизни жуда яхши кўради. Агар ҳозир унинг раъйига қарамасам... Сиз унга тегишга, яхши кўришга мажбур эмассиз. Нима қилай, ноумид – шайтон. У сизни тилга олиб кўзлари порласа, менинг умримга умр қўшилгандай бўлади. «Мендай касалмандга тегармикан», деб хомуш тортса, юрагим тилкаланади...

Бу мен учун умуман кутилмаган ҳол эди. Эс-хаёлим Равшанда бўлибди-ю, Акмалнинг нега ортимдан қолмаслиги ҳақида ўйлаб ҳам кўрмабман. Наҳот унинг кўнглига қараб юрганимни муҳаббат деб тушунган бўлса?..

– Қизим, ўғлим манзилингизни биларкан. Бир сўраганда айтган экансиз. Қишлоғингизнинг номига иккиландик. Кейин дадангизнинг исми нима?

Мен тамоман ўзимни йўқотиб қўйдим. Бу аёлга нима дейман энди? Равшаннинг олдида нима деган одам бўлдим?

– Йўқ. Борманг уйимизга...

– Унақа деманг, қизим. Совчи сўраб бормаиди.

* * *

Акмалнинг совчилари уйга борганидан бир ҳафта ўтиб, Равшан ҳарбий хизматдан қайтибди. Менинг қишлоққа боришимни ҳам кутмай, ўзи шаҳарга етиб келди:

– Бир йилда бошқасини топиб олдингми? Муносабатларинг шунчалар чуқурлашибдики, совчи ҳам юборибди. Шаҳарлик эканига учдингми? Ё ўқиган деддингми? Мен ҳам ўқирдим! Керак бўлса шаҳарга кўчиб келардим...

– Равшан, нега мени айблайсан? Мен ҳеч нарса қилганим йўқ...

– Нима? Бутун қишлоқ айтиб юрибди. Ер ёрилма-яптики, кириб кетсам! Ғунажин кўзини сузмаса, буқа ипини узмаслигини мен ҳам биламан! Майли шаҳарлик олифтанг билан бахтли бўл! Бизнинг ҳам пешанага ёзилган вафодор бордир.

Унинг сўзлари жон-жонимдан ўтиб кетди:

– Тўхта, нималар деяпсан? Бу билан ҳаммаси тугади, демоқчимисан?

– Меники тугади. Сенинг муҳаббатинг энди бошлан-япти-ку! Рози бўлгандирсанки, совчи юборган. Нима қиламан Қоработир бўлиб?

Шундан сўнг Равшан мени эшитишни истамади. Мен ҳам жаҳл қилибми, аламданми, ё, Акмалга раҳмим келибми, тўйга розилик бердим. Аммо юрагим азобда қолди. Энди ўзимни ўзим койирдим: нега Равшанга яна тушунтиришга ҳаракат қилмадим? Нима учун мен севмаган инсоним билан яшашим, яна бевафо деган ном олишим керак? Равшанни қанчалар севишимни у тасаввур ҳам қилолмайди. Энди усиз қандай яшайман? Равшанни севиб, Акмалнинг кўзига қандай қарайман?

Тўйдан сўнг

Акмал мени жонидан ортиқ кўрарди. У билан яшаб Равшанни унутдим деёлмайман. Лекин шуни англадимки, агар рад этганимда Акмал буни кўтаролмасди. Қайнонам айтганидек, у сал ҳаяжондан ҳам энтикиб, ҳолсизланиб қоларди. Ўғлимиз туғилганида у шифохонага тушиб қолди. Шундагина унинг ҳаёти сўниб бораётган шамчироққа ўхшашлигини тушундим. Қайнонам шунинг учун менинг олдимга ўзи борган, онамни кўндириш учун ҳамма нарсага тайёр бўлган экан. Тўғриси, Акмалдан айрилиб қолишни истамасдим. У умр йўлдошим, фарзандимнинг отаси. Яна унинг менга берган меҳрининг ўндан бирини ҳам қайтардим деб айтолмайман. «Қалби дарё» деган сўзнинг маъносини у киши билан яшаб билдим. Унинг хаста юраги меҳрга, муҳаббатга лиммо-лим эди. Афсуски, биз бандаларнинг айтганимиз бўлмайди. У бизни зор қақшатиб ташлаб кетди. Сўнгги нафасида айтган сўзлари ҳамон қулоғим остида жаранглайди:

– Сиздан мингдан минг розиман. Олдингиздаги қарзимни узолмадим, – деди у зўрға нафас олиб.

– Нималар деяпсиз? Қанақа қарз?

– Ҳаммасини биламан. Сиз мени деб муҳаббатингиздан воз кечдингиз. Сизга раҳмат! Сиз билан ўтган икки йил ҳаётимнинг энг бахтли онлари бўлди. Сизни

севдим, қаттиқ севдим. Бу юрагимга куч бағишлади. Афсус, умрим асли шунча битилган экан...

* * *

– Сиздан мингдан минг розиман. Аммо ўғлимни деб бир умр бева ўтишингизни истамайман. Сизнинг ҳам бахтли бўлишга ҳаққингиз бор. Шундоқ ҳам ўғлим учун муҳаббатингизни қурбон қилдингиз. Икки йил унинг юзига термулиб, юрагингиз эзилиб кетди. Уйингизга боринг. Турмушга чиқинг. Неварамни соғинсам ўзим кўриб келавераман. Биламан, у сизнинг ёнингизда экан хор бўлмайди, – ўғлининг вафотидан сўнг қайнонам бу гапни тез-тез такрорлайдиган бўлди. Охир-оқибат уйимизга келдим.

Иккинчи бор

Одамларнинг гап-сўзлари тўғри чиқди. Равшан ростдан ҳам хотинини ҳайдаб юборибди. Бир куни уйимизга кириб келди.

– Сени ҳамон унутганим йўқ. Айбинг йўқлигини кейин билдим. Шунчалар пушаймон бўлдимки... Шукрки, Аллоҳ бизга яна имконият беряпти. Кел, менга турмушга чиқ, бахтли қиламан сени, – ёлвора бошлады у.

– Мен бахтлиман! Ўғлим бор. Турмуш ўртоғим вафот этган бўлса-да, ҳамон қалбимда. Унинг руҳига хиёнат қилолмайман. Бошқа бу ерга келма! Мени ҳам гап-сўзга қўйма! Бориб хотинингни олиб кел. Бир пайтлар мени севганинг учун, ёшликдаги оддий ҳавас учун у айбдор эмас. Нега сенинг истагингни деб у қурбон бўлиши керак? Мен ҳеч қачон сени севмаганман! Ҳеч қачон тегмайман ҳам...

У уйдан кўзида ёш билан чиқиб кетди. Тилимда шунча гапни айтганим билан дилим вайрон бўлганди. Уйга кириб юм-юм йиғладим. Нега Аллоҳ менга бу қисматни раво кўрди? Нега қалбимга пок муҳаббат-

ни солиб, яна жудо қилади? Нима учун қисматимда бир муҳаббатим билан икки марта учрашмоқ бор? Сен билан жон-жон деб яшардим Равшан! Орзуларим, умидларим, армонларим... ҳамма-ҳаммаси сенда-ку, ахир! Аммо нима қилай, не умидларда сен билан бир ёстикқа бош қўйган бир бечорани бахтсиз қилиб бахтли бўла олмайман.

Мен ўзгалар бахти учун иккинчи бор муҳаббатимдан воз кечдим. Аммо бутунлай эмас! Мен севгимни уларга қарзга бермоқдаман.

САКСОН ЁШЛИ МОМОНИНГ МУҲАББАТИ

Ҳаммаси дугонамдан курсдошимнинг телефон рақамини олган кунимдан бошланди.

– Озо, сени Рустам жуда кўп сўрайди. Бир телефон қилсанг-чи? – деганди дугонам суҳбатимиз сўнгида.

– Анув, «крутой Русик»ми?

– Ҳа, ўша-да!

– Нечук? Ҳеч мен билан ош-қатиқ эмасди-ку!

– Билмадим. Икки-уч марта сени сўради. Менимча, сендан Нигинанинг манзилени сўрамоқчи. Биласан-ку, ўшанинг ортидан юрарди.

– Майли, бер рақамини. Зора, мен орқали икки ёш бахтли бўлиб кетса...

Ўша кун дугонам Рустамнинг рақамини айтди. Мен телефонимга сақлаб олдим. Икки кун ўтиб, унга қўнғироқ қилдим.

– Ало, яхши йигит қалайсиз? – уни озроқ чалғитмоқчи бўлдим.

– Яхши. Ўзингиз-чи? Кимсиз?

– Мени танимайсиз. Мен эса сизни танийман. Чунки сизга ошиқу беқарорман...

Рустам бир зум жим бўлиб қолди.

– Кимсиз? – деди кейин секингина.

– Таниб олинг-чи? Ким эканман?

– Рости, умуман танимаяпман...

Шундан сўнггина мен ҳам телефондан келаётган овоз унчалик Рустамникига ўхшамаслигини сездим.

– Рустаммисиз? Мен курсдошингиз – Озодаман!

– Кечирасиз, мен Рустам эмасман.

– Вой, мени кечиринг. Нотўғри рақам тердим, шеклли, узр!

– Ҳечқиси йўқ. Озода, ёшингиз нечада? – қизиқа бошлади йигити тушмагур.

– Саксонда! Узр, – дедиму, қизил тугмани босдим.

Кейин эса шоша-пиша дутонамга қўнғироқ қилдим.

– Гарангмисан? Охирги рақамини етти дедим. Сен нега икки тердинг? – деди у кулиб.

– Оббо! Ростдан адашган эканман-да!

Хижолат бўлиб ўтиргандим, бояги рақамдан қўнғироқ бўла бошлади. Кўтармадим. Аммо яна ва яна қилаверди...

– Ало! Узр сўрадим-у! – дедим кейин жаҳл билан.

– Кечирасиз, менга сиз эмас, саксон ёшли Озода момо керак, – деди йигит қувноқ овозда.

Беихтиёр кулиб юбордим.

– Кечирасиз, ростдан адашиб тушган эканман. Бошқа безовта қилмайман, – дедим сўнг.

– Мен безовта қиламан. Чунки ўша момо менга ошиқу беқарор!

Яна кулишдик.

– Узр, дедим-у...

– Узрингизни қабул қилдим. Тўғриси, кайфиятим йўқ эди. Адашиб тушган бўлсангиз-да, бироз кўнглимни ёзишга ёрдам бердингиз. Раҳмат! – деди йигит самимий. – Шунга қайта қўнғироқ қилгандим.

Шу билан хайрлашдик. Аммо эртасига у яна безовта қилди:

– Узр, Озода момони мумкинми? Менга «кайфият-цин» деган дори ваъда қилганди.

– Оббо! Тугаб қолди-ю... – дедим унинг мулойим, лекин бироз андуҳли овозига жавобан.

– Озода! Узр, безовта қилдим. Ҳозир дардимни ҳеч кимга айтилмайман! Фурурим йўл қўймайди. Сиз эсимга тушдингиз. Мени севган қизим ташлаб кетди. Шунга икки кундан буён сиқилияпман, – у чуқур «ух» тортди.

– Шунга мажбур бўлгандир? Ота-онаси мажбурлаб эрга бергандир?..

– Шунақа бўлса майли, эди... Ўзи келиб юзимга айтди. Бошқани севиб қолибди.

– Унда бунинг учун ҳам чекманг! Хурсанд бўлинг. Бевафолардан ўз вақтида жудо қилгани учун Аллоҳга шукр қилиш лозим.

– Раҳмат! Момо, бу дорингизнинг номи нима?

– Бу дорими? Ҳозир қараб ўқийман... – кейинги гапимни атай кампирлардек талаффуз қилдим. – Болам, бу дори – «таскинмицин»! Бунга еганингиздан кейин орқасидан «унутамол» бераман. Унутиб юборасиз...

У мириқиб кулди:

– Раҳмат сизга, момо. Ростдан таскин топдим. Бевафолар унутишга муносиб!

Шундан сўнг у тез-тез қўнғироқ қиладиган бўлди.

– Сиз «маҳталмицин»дан кўпроқ еганмисиз, дейман... – дедим охири.

– Нега унақа деяпсиз?

– Адашиб тушишимга маҳтал бўлиб турган экансизда! Тинмай қўнғироқ қилиб қолдингиз-ку!

– Негадир сизни қўнғлимга яқин олгандим. Бошқа қўнғироқ қилмайман, – у шундай деб алоқани узди.

Ғалати бўлиб қолдим. Хафа қилиб қўйганимдан қўнғлим хижил эди. Шундай бўлса-да, индамадим. Балки, бир бекорчи йигитдир?

Афсус, қўнғлимдаги ғашлик икки кунгача тарқамади. Демак, у ёмон йигит эмас! Ахир қўнғил сезади-ку! Ўтириб «sms» ёздим: «Ҳурматли Озода момонинг доимий мижози! Бирорта дори керак эмасми? Масалан, «антихафа»! Чунки момо шу мижозни беҳос хафа қилдимми, деган ўйда!»

Дарров жавоб олдим:

«Керак! «Антихафа», «Антисофинч», «Антифурур»... Шу дорилар жудаям керак! Сиз билан гаплашсам, хафалигим тарқайди, софинчим босилади. Лекин фурурим йўл бермаётганди. «Антифурур»дан кўпроқ керак...»

Алланечук бўлиб кетдим. Ўша-ўша биз тинимсиз гаплаша бошладик. Суҳбатимиз ҳечам тугамасди.

– Момо, менга «дийдорол» керак. Лекин бу дорини сизни кўриб, кейин оламан, – деди бир куни у.

Лекин менинг у билан учрашгим йўқ эди. Кун келиб шундай таклиф бўлишидан жуда кўрқардим. Ўзимнинг ҳам уни кўргим келаётган бўлса-да, учрашишга кучим йўқ. Чунки... Бир оёғим сал калталиги сабаб оқсоқланиб юраман. Бу нуқсоним менга ҳаётда кўп панд берган. Камситилишимга, муҳаббатдан воз кечишимга, одамлардан ўзимни олиб қочишимга мажбур этган! Энди шу сабаб, менга овунч бўлган кишимдан йироқлашишни истамасдим.

– «Дийдорол» тугаган! Энди чиқарилмас экан... – дедим зўрга.

– Сизни жудаям кўргим келяпти, нима қилай? Илтимос, учрашайлик. Ёмон ниятим йўқ...

– Мени кўрсангиз гаплашгингиз келмай қолади. Жуда хунук қизман.

– Зато, қалбингиз чиройли!

У икки ойча учрашишга мажбурлади. «Нима бўлса бўлди! Бунақа гаплашиш билан узоққа бориб бўлмайди. Яхшиси, учрашаман! Ўзимни ҳам, уни ҳам қийнамайман! У менга севги изҳор қилмаган бўлса... Нега ундан ўзимни олиб қочишим керак. Биз дўстмиз-ку!»

Хуллас, ўзимни ўзим алдаб, учрашишга сўз бердим. Чунки уни пинҳона севиб қолгандим. Кўришим, ё у ёқли, ё бу ёқли бўлишим керак эди. Билсамки, у мени кўргач, бошқа телефон қилмайди. Шуни билсамда, энг чиройли қўйлагимни кийдим. Обдан пардоз қилдим. Сочим ҳам ҳавас қилгулик. Нима қилай ахир, менда ҳам кўнгиш бор, мени ҳам севиб қолишларини истайман!

Учрашувга белгиланган вақтдан олдинроқ келдим. Лекин айтилган жойдан сал нарида турдим. Агар у жуда чиройли йигит бўлса, учрашмоқчи эмасдим. У келди. Бир кўришдаёқ танидим: жуда келишган, баланд бўйли, қош-кўзлари қора экан.

– Қаердасиз? – қўнғироқ қилди у.

Унга тескари туриб жавоб бердим:

– Узр. Боролмадим.

– Бекор гап! Сизни кўрдим. Бир кўришдаёқ танидим...

Юрагим орқага тортиб кетди. Орқага ўтирилдим. У мен томонга келарди:

– Сизни узоқданоқ танидим. Қалбим сезди, – деди у келиб қўлимни сиқиб кўришаркан. – Хунуклигингиз шу бўлса, гўзаллигингиз қанақа бўлади? Сизни бир кўрган йигит эс-хушидан айрилади-ку!

– Мана, биттасининг эс-хуши жойида-ку! – кесатдим мен ҳам.

– Қаёқдан билиб ўтирибсиз? Балки, ўзимдамасдирман? Юринг, бирор жойга борамиз энди, – унинг кайфияти аъло эди.

«Мен-чи? Йиғламоқдан бери бўлиб турардим. Уни севиб қолдим. Севаман, уни! Шунинг учун ҳам жойимдан жилишни истамасдим. Бир қадам боссам, та-мом! Эй, Худойим, нега мени бунақа қилиб яратдинг?»

– Юринг... – қўлимдан тортқилади у.

Юра бошладим. Бошимни ердан кўтармай қадам ташладим. Аммо шуни сездимки, у бир зум каловланди. Юришдан тўхтади. Менинг-чи? Менинг юрагим уришдан тўхтагандек бўлди. «Энди нима бўлади? Нега Аллоҳ менга уни рўбарў қилди? Нега учрашувга рози бўлдим?» Унинг кўзларига қарагим, «сизни севаман, лекин муносиб эмасман!» дегим келди. Айтолмадим. Ҳеч бир қиз айтолмайди, бу сўзни... Шарт ортимга қайрилдим-у, йиғлаганча уйга келдим. У мени тўхтатмади. «Нега кетяпсиз», демади. Чидолмадим! Такдирнинг бу адолатсизлигига, бу қийноғига дош беролма-

дим. Ўзимни ўлдиргим келди... Бир уйга қамалиб олиб ўкириб йиғладим. Уни севаман! Сездим, у ҳам мени ёқтирди. Лекин...

Менинг ҳолимга уйдагилар ҳам ҳайрон эди. Қани, дардимни бировга айтолсам... Энг яқиним – онамга ҳам айтолмайман ахир! Мендан минг чандон кўпроқ қийналмайдими? Икки кун туз тотмадим. У қўнғироқ ҳам қилмаётганди. Бундан баттар эзилардим. Ахир, ўзини дўстдек тутса, гаплашса бўлади-ку! Учинчи куни телефоним жириagliaди. Кўтармадим. Кечгача жириagliaди. Жавоб бермадим. Охири хабар келди:

«Менинг момогинам касал шекилли. Унинг дардига даво бўладиган дорилар менда бор: «ишончмицин, антиҳадик, антиғам, умидомол, антиҳижрон, севгимицин... Сизни севаман, Озода!»

«ЮРАГИМНИНГ ҒАШЛИГИ...»

Мен жуда бахтлиман. Рост! Буни баралла айта оламан. Тўғрироғи, айта олардим. Энди-чи? Ҳалиям айтсам бўлади. Лекин қўнғимнинг бир четида пайдо бўлган ғашликми, кемтикликми бунга йўл бермайди...

Юрагимдаги бу хиралик яқинда пайдо бўлди. Ун-гача мен дунёдаги энг бахтиёр, энг хушнуд қиз эдим. Ахир ўзига тўқ оиланинг бош ва ягона қизи, уч уканинг опаси, Самарқанд Давлат чет тиллар институти бакалаври, Регистон майдонида гидлик қилсам... Бундан ортиқ яна менга нима керак? Йигирма икки ёшни қаршилаётган, қадди-қомати келишган, тим қора сочлари тўпигини ўпмасаям, хипча белидан сал пастга тушадиган қизга бундан ортиғи керакми? Тўғри, шу пайтгача ҳали турмушга чиқиш ҳақида ўйламадим. Чунки орзумдагиси учрамади. Шу ерда сал ёлғон гапирдим. У учради. Айнан Регистон майдонига келганимда уни кўрганман. Ўша кун ҳамон ёдимда...

Менга, Тошкентга келган сайёҳлар Самарқандда ҳам тўхтаб ўтишини, кейин Бухорога кетишини ай-

тишди. Улар айнан қадимий зиёратгоҳларни кўрмоқчилигини, яхши тайёргарлик кўришим лозимлигини тайинлашди. Тайёргарликсиз ҳам бу ишни қойилла-таман! Шундай бўлса-да, янги маълумотлар ҳам изладим. Ташриф буюрган меҳмонлар мен ўйлагандан кўп экан. Ўзимни йўқотиб қўймасликка ҳаракат қилдим. Албатта сўзимни Самарқанднинг ўзига таъриф беришдан бошладим:

– Дунёдаги мавжуд барча шаҳарлар ўзининг бетак-рор қиёфасига, ўзига хос тарихига эга. Рўйи замини-нинг энг қадимий шаҳарларидан бири бўлмиш кўҳна ва ҳамиша навқирон Самарқанд ҳам бундан мустас-но эмас. Буюк саркарда ва соҳибқирон Амир Темур даврида Самарқанд йигирма етти давлатнинг обод ва бениҳоя кўркам пойтахтига айланган. Унинг сарҳад-лари Ҳинд дарёсидан то Босфор кўрфазига қадар чўзилганди, – гапим шу ерга етганда меҳмонлардан бири яқиндагина Амир Темур ҳақида ўқигани ва ҳай-ратга тушгани ҳақда гапириб қолди. У дўстларига бо-бомиз ҳақида етарлича маълумот бера олди. Мен эса бундан ғурурланиб ва завқланиб кетдим. Табиийки, завқ ва шавқ билан сўзимда давом этдим:

– Амир Темурнинг сеvimли набираси машҳур маъ-рифатпарвар ва буюк астроном олим Мирзо Улуғбек замонида эса Самарқанд ўрта асрдаги илму фан ва маданият ривожланган машҳур шаҳарлардан бирига айланди. Довруғи бутун дунёга ёйилди. «Қадимги Шарқнинг эдеми», «Ислом дунёсининг қимматбаҳо гав-ҳари», «Шарқнинг Руми», дея ўтмишда Эрон, Ҳиндис-тон, Хитой, Византия, Миср шоирлари-ю тарихчилар-и томонидан тилга олинган.

Энди мана бу кўз ўнгингизда савлат тўкиб турган майдонга тўхталсак. Бу майдон – Регистон майдони деб номланади. У «Ер юзининг сайқали», деб тан олин-ган. «Регистон» – форс-тожик тилидан олинган сўз бўлиб, «қумли жой» деган маънони билдиради. Тари-хий маълумотлар ва аниқ илмий-ашёвий материаллар

исботига қараб шуни айтиш мумкинки, бу ердан жанубий шарқдан, шимолий ғарбга томон катта ариқ оқиб ўтган, вақт ўтиб ариқ қуригандан сўнг ўрнида қумлоқ жой қолади. Ана шу асосда «Регистон» деган сўз келиб чиқади.

– Германияда чоп этилган «Дунёнинг 100 мўъжизаси» деб номланган китобда Регистон майдони ва ундаги мадрасалар биноси дунёдаги 100 та мўъжизадан бири, деб эътироф этилди. Майдон Улуғбек, Шердор, Тиллакори мадрасаларидан иборат тенги йўқ меъморчилик мажмуаси. Регистон майдонидаги меъморий мажмуанинг таркиб топиши 1417 йилда ёш олим, ҳукмдор Мирзо Улуғбекнинг фармонига бинонан мадраса қуришдан бошланди, – шундай дея меҳмонларни мадраса томон етакладим. Уларнинг юзидаги ҳайрат ва қизиқиш менга янада илҳом берарди. Мадрасага кириб борганимиз сари унинг деворидаги бетакрор нақшлар ва Қуръондан келтирилган ёзувлар меҳмонларнинг таҳсинига сазовор бўлди. Мени саволларга қўмиб ташлашди. Гапира-гапира у ердаги ҳужраларга бирма-бир кира бошладик. Ҳужралардан жой олган амалий санъат усталарининг ишлари эса уларни шошириб қўйди. Айниқса, ёғоч ўймакорлиги билан шуғулланадиган ҳунармандлар ҳужрасига кирганимизда улар харидни ҳам бошлаб юборишди. Катта-ю кичик сандиқчалар, ёғоч кўзачалар, сурат учун қилинган ғилофлар уларни мафтун қилиб қўйганди.

– Мана бу қутича нима дейилади? – бир меҳмон ўз тилида сўради.

– Сандиқ дейилади. Аслида у жуда катта бўлади. Ичида керакли нарсалар сақланади. Бу унинг кичик кўриниши, яъни сандиқча! Унда тақинчоқларингизни сақласангиз бўлади, – дедим унга жавобан.

– Бу қанча вақтда ясалади?

Бу саволга жавоб бериш учун атрофга аланглаб, устани қидирдим. Бир ўспирин бола инглиз тилида чулдираб савдо қияпти. Бошқа ҳеч ким йўқ.

– Мана бу сандиқчани ким ясаган? – сўрадим ундан.

– Акам.

– Қани аканг?

– Ҳозир келади. Нариги хужрага чиқиб кетганди...

Орадан ўн дақиқача вақт ўтгач, бояги бола мени чақирди:

– Ҳей опа, мана акам келди...

Мен дарров савол берган сайёҳни излай бошладим. Кейин унинг қўлидан етаклаб, йигитнинг ёнига бордим.

– Мана бу сандиқчани неча кунда ясагансиз? – шундай дея унга қарамай сандиқчани томоша қила бошладим. У эса жавоб берай демасди. Шунда ҳалиги меҳмон кулиб, инглизчалаб деди:

– Йигит сенга маҳлиё бўлиб тикилиб қолди...

Шундагина нигоҳимни сандиқчадан уздим. Ростдан ҳам йигит менга тикилиб турарди.

– Сизга савол бердим... – унинг ўткир нигоҳи мени шошириб қўйди. Беихтиёр ерга қарадим. У ҳамон жим. Ёнимиздаги меҳмон эса қиқирлаб кула бошладди. Мен бош кўтармай яна дедим:

– Нега индамайсиз? Саволимга жавоб беринг...

Унинг жим тикилиб туриши юзимнинг янада қизаришига сабаб бўлди. Сайёҳ эса бизнинг ҳолимиздан завқ олаётганди.

– Бу сандиқчани неча кунда ясагансиз? – дедим яна.

– Опа, сал баландроқ гапиринг. Акам яхши эшитмайди... – ўспириннинг бу гапидан менинг қулоқларим том битди гўё. Шўрлик йигит менинг сўзларимни эшитмай тикилиб турган экан. Мен бўлса... «Ҳар нарсани ошиқлик демай ўл!» Ўзимни қарғай-қарғай баланд овозда саволимни қайтардим. Энди йигит қизариб кетди. Назаримда, унинг нуқсонидан хабар топганимни билиб уялди.

– Ҳаммаси ҳар хил вақтда ясалади. Бу инсоннинг кайфияти, илҳомига боғлиқ. Яхши кўриб ишласангиз,

бир кунда ҳам битирасиз. Ҳафсаласиз ишласангиз, бир ойда ҳам битмайди, – у шундай дея нари кетди. Унинг гапларини таржима қиларканман, тинглаётган меҳмон ҳам мен каби ундан кўз узмади. Кейин эса деди:

– Ундан сўра, мен билан расмга тушмасмикан?

Ноилож яна унинг ортидан бордим:

– Меҳмонлар билан расмга тушсангиз. Улар шуни хоҳлаяпти...

Йигитнинг негадир қовоқлари осик, кайфиятсиз. Сездим, у ўз камчилигидан эзилаётганди. Индамай келиб сайёҳ билан суратга тушди-ю, ҳужрани тарк этди. Унинг тушкун аҳволи менга ҳам ўтди. Шердор ва Тиллакори мадрасалари ҳақида аввалгидек тўлқинланиб гапира олмадим. Тўғри, билган нарсаларимнинг ҳаммасини меҳмонларга айтиб бердим. Лекин эрта-лабки завқ, ўша шодонлик мени тарк этганди. Меҳмонлар билан хайрлашарканман, бояги сайёҳ аёл ёнимга келди:

– Сен ўз касбингнинг устасисан! Биламан, бояги воқеадан хафа бўлдинг. Мен ҳам кулганимдан хижолатдаман. Лекин ўша дамда ростдан ҳам йигитнинг кўзларида маҳлиёлик ва меҳр мужассам эди. У сени ёқтириб қолди. Шунинг учун ҳам кайфияти тушиб кетди. Унинг дилини оғритма! Мана бу мендан сенга эсдалик...

У шундай дея қўлимга сурат тутқизди. Ҳайратдан қотиб қолдим. Суратда менинг гапираётганим ва ўша йигитнинг меҳр билан қараб тургани тасвирланганди.

– Буни сен ундан суратга тушиш учун рухсат олаётганингда олгандим. Табиий ва чиройли чиқди... – кулди аёл.

Мана, ўша расм қўлимда. Уни ҳар куни томоша қиламан. Меҳмонлар баҳона ўша ҳужрага, ўша йигит ёнига ҳар куни бораман. Дардимни англагандирсиз? Балки менинг туйғуларим фақат ачинишдир? Шундай деб ўйлаб, бир ой таътил олдим. Ўзимни синаш

учун! Йўқ, бу ачиниш ёки раҳмдилликдан эмас. У ростдан мени мафтун этган. Кенг елкалари, ўткир нигоҳи, чимирилган қоп-қора қошлари кўз ўнгимдан кетмайди. Гоҳида унинг ҳам менга тикилаётганини сезаман. Лекин бунини муҳаббат деб бўларканми? Балки юрагидан менга нисбатан қандайдир илиқлик бўлса ҳам нуқсонини сабаб сукут сақлаётгандир? Бу фақат унинг ўзига ва Худога аён. Унинг сукути иккаламизга ҳам жабр қилмасмикан, дея қалбим ғашланади. Сўзим аввалидан айтганим шу эди. Мен бахтиёрман – ота-онам, севган касбим, ҳавас қилгулик ҳаётим бор. Лекин кўнглимдаги кемтиклик – жавобсиз муҳаббатим ҳам бор!..

ТИРИК БЎЛИБ ЎЛИШ

Ҳеч ёши саксондан ошган, қўша қариган чол-кампирилари кузатганмисиз? Дунёда улардан меҳрибон, бир-бирини асраб-авайлагувчилар бўлмайди. Бунга яқинда сиҳаттоҳда бўлган чоғимда ҳам гувоҳ бўлдим...

Шифокорлар «Деҳқоновлар» деб мурожаат қиладиган бобо ва момога ҳавас билан қарардик. Муолажаларга борсак ҳам улар бир-биридан ажрамасди. Бир киши кириши лозим бўлган жойларда бобо шифокордан илтимос қиларди:

– Шу кампирим ёнимда ўтириб турсин, дўхтир. Бир ўзи турмасин, ўша ёқда. Кел, кир, киравер, айтдим дўхтирга...

Чол-кампирга қараб беихтиёр бобом ва бувим ёдимга тушади.

Улар ҳам қўша қариганлардан. Бобом тўқсон икки, бувим эса саксон тўққиз ёшида кўз юмди. Шунгача худди Деҳқоновлар каби бир-бирини асраб-авайлаб юрарди.

Бобом бир бор инфаркт бўлганди. Бувимни эса қон босими безовта қиларди. Иккаласи бир-бири учун шунчалар жон куйдирардики...

– Ҳой, менга эшакнинг эгар-жабдуғини қўйиб беринглар. Тез бўлинглар, – дерди бобом укамларга. Билардикки, у киши Эшмат чўпонникига отланган. – Бувинг сўраса, шу ерда юрибди, денглар. Яна айтиб қўйманглар, хавотир олади. Мен Эшматникига бораман-у қайтаман. Кийикўти тайинлаганман. Тайёрлаб қўйгандир...

Бувимнинг қон босимини меъёрлаштириш учун бобом чўпондан кийикўти ташигани ташиган. Шунини укамларимга ёки отамга айтса ҳам олиб келишади. Лекин бобом ишонмайди. Эшмат чўпон бобомнинг ўзи борса, янги узиб, қуритилган ҳақиқий тоғникини берармиш. Бошқалар борса, ҳовлисига ўзи экиб қўйганидан бериб юбориши мумкин экан. Бобом тоғники билан ҳовлида ўсган кийикўтни яхши ажратгани учун алдай олмасмиш. Хуллас, ҳар ой бобом эшакка ўтириб, чўпонникига боради. Ортидан эса бувим жавраб қолади:

– Бу чоли тушмагурни нима қилсам экан? Ўзи ерда зўрға юради-ю, эшакка минишга бало борми? Йиқилса нима бўлади? Юраккинаси ўзи... Ҳаҳ, сен болалар ҳам яхши чиқмадиларинг. Бир оғиз «ўзимиз борамиз», дейишни билмайсанлар. Бор, ортидан! Эшакни етаклаб, аста юргизиб олиб кел. Яна югуриб кетмасин. Агар шу бобонгга бир нима бўлсин... Унгача мен Норгулникига ўтиб келаман. Бобонгнинг туршаги тугай деб қопти...

Ана энди бувим қишлоғимиз четидаги Норгул момоникига йўл олади. У кишининг боғида ўрик дарахти кўп. Қишин-ёзин уйдан ўрик туршаги аримайди. Бувим у кишига тухум йиғиб олиб боради. Норгул момо эса бувимни туршак билан сийлайди. Лекин ҳеч қачон сотмаган. Шунинг учун бувим товуқларга яхши қараб тухум йиғишни канда қилмайди.

– Бобонгнинг бир гал юраги ёмон оғриган. Шу туршак юракка жуда даво. Лекин... ични суриб кетаркан-да! Талқонни шунинг учун бобонгга асрайман.

Сизлар эса еб қўйганларинг, еб қўйган! Бой бўлгурлар, еганларинг майли, ош бўлсин... Лекин яна талқон қилишга менга ёрдам берсаларинг экан... – бувим гоҳида бизни шундай деб қойиб қолади. Чунки биз бобомнинг туршагига ҳам, талқонига ҳам тенгшерик.

– Болажонларим, туршакнинг сувидан аввал бобонг бир пиёла ичсин, кейин ҳаммаси сизларники... – дейди бувим ивитиб қўйган туршагини чоли учун асраб.

Сал катта бўлиб, ҳаётни била бошлагач, бувимни саволга тутадиган бўлдим:

– Буви, сиз бобом билан ҳеч уришганмисиз?

– Уришсиз рўзгор бор эканми, болам. Ҳамма уйда ҳам бўлади, бу.

– Лекин ҳозир ҳеч уришмайсизлар-ку!

– Уришиб-уришиб бўлганмиз-да! – тишсиз оғзини беркитиб кулади бувим. – Салкам етмиш йилдан буён бирга яшаймиз. Бу йиллар ичида ҳамма нарса бўлиб ўтган. Ҳаётнинг барча синовларини бошдан кечирдик. Бобонг бекорга юрак касаллигини орттириб олгани йўқ. Паҳлавондай укасидан ажралди. Жигари-да! Ёмон куйди. Кейин опаси ўтди. Бу дунё кимга вафо қилибдики, уларга вафо қилса?.. Тириклар куйиб қолавераркан-да!

– Буви, сизлар севишиб турмуш қурганмисизлар?

– Қайда болам... Бобонг бир қизни севган! Ҳой бобоси, оти ким эди анув кампирнинг?

– Ҳаммага айт, энди... – жўрттага қовоқ осади бобом. Кейин менга дўқ урган бўлади. – Сенам бижирлаб ҳар хил савол бераверма! Ким қўйибди, ҳалитдан шунақа нарсаларни билишга...

– Бобо-о-о, – дейман эркаланиб. – Айтинг, қайси кампирни севгансиз?

– Кампирни севмаганман-е! – соқоллари селкиллаб кулади бобом. – Мен севган пайтда у ўн олти ёшда бўлган...

– Севмай ҳар бало бўлинг! Бир умр ўзингизга қўшиб мени ҳам касал қилдингиз. Қон қосимим шундан...

Юрак касал қилган ҳам ўша! – атай бобомнинг жиғига тегади бувим.

– Бўлди қил кампир, иккинчи бор инфаркт қилма мени... – бобом ҳам бўш келмайди.

– Бобонг нега инфаркт бўлганини айтайми, сенга? – шумлиги тутади бувимнинг. – Ўша кампир ўлгандан кейин бўлди. Эшитди-ю, йиқилди. Одам бирга яшай-вериб-яшайвериб шу қадар яқин бўларкансанки, гўё битта одамдек. Бобонг нимани ўйлаётганини ҳам биламан, ҳатто. Ҳозир ўша кампирнинг ўн олти ёшлигини эслаяпти. Лекин у эслашингизга арзимаيدди, чол. Ахир ўзи бошқага тегиб кетган-ку! Тавба, дунё қизиқ-да! Бевафолар ҳар доим азиз бўлган. Ўша бевафо кампирни бобонг ҳар йили бориб кўриб келарди. Бунга ўзим ёрдам берганман. Кампирнинг қўшниси менга узоқроқ қариндош эди. Ўша қариндошимиз баҳона борардик. Мен чолим севганига етолмаган, қийналмасин, дердим. Лекин бобонг... бобонг мени ўйламаган. Шундайям юрак бор, қийналаётгандир, демаган!

– Мана энди ўйлаяпман-ку! – мийиғида кулиб дейди бобом.

– Энди ўйлаганингизнинг нима фойдаси бор? Шартим кетиб, партим қолган-да! Кампир бўлганимда...

– Бобом жуда қаттиқ севган эканда, а? – ҳайратга тушаман. – Севги нима ўзи буви?

Ҳаётнинг барча чиғириғидан ўтган бувимнинг нима деб жавоб бериши мени жуда қизиқтиради.

– Севгими? Севги – ақлсизлик! Тузалмас дард у!

– Нега энди ақлсизлик бўларкан? – бобомга тегиб кетади бу гап.

– Ақлсизлик бўлмай нима? Ўзингиз ўйланг, қирқ йилдан ошиқ ўша кампирни бориб, кўриб келиб юрдингиз. Эшитган одам сизни жиннига чиқарарди. Ё ақлингга балли, Мирзохолик, дермиди? Ана Худойбердини олинг! Севдим-куйдим деб тўрт болани хотинига ташлади-кетди. Энди-чи? Қаригач, на ўз боласининг уйига сиғди, на ўша севиб-куйганининг! Шунга вақ-

тида ақли етмаган-да! Саидали чўпоннинг қизи-чи? Тегмасам, ўламан деб кўрмаган-билмаган, яхши танимаган йигитига тўй бўлди. Ҳамма айтди, узоқ, уруғини билмасанг, деб... Қулоқ солмади. Мана оқибати, икки ой яшаб, қайтиб келди.

– Нега бўлмаса севгини илоҳий, ҳамма нарсага қодир дейишади?

– Ростдан ҳам илоҳий-да! Илоҳий бўлгани учун ҳам одамнинг ақлини олиб, кўзини кўр қилиб қўяди. Ҳамма нарсага қодирлиги ҳам илоҳий бўлгани учун! Муҳаббатни деб ёмон одамлар яхши бўлади. Лекин яхши одамлар ёмон бўлиб кетиши ҳам мумкин. Аслида эса ҳаммаси синов! Бу ўтқинчи дунёнинг синови!

– Лекин севган, юрагида муҳаббати бўлган одам ҳеч қачон бировга ёмонлик қилмайди, – қўшимча қилади бобом.

– Ёмонлик қилмайди-ю, тумшуғининг тагидаги жонини фидо қилганларни кўрмайди ҳам, – кесатади бувим.

Бобом ҳам бўш келмайди:

– Жонини фидо қилган билан бир умр яшадик-ку, қулоқ қимирлатмай. Яна нима керак?

– Буви, яна битта савол? Хиёнатни ҳам тушунтириб беринг...

Бувим оғир хўрсинади:

– Хиёнатми? Хиёнат – одамнинг тирик бўлиб ўлиши! Ўлимни азоб дейишади. Жонинг чиққач, ўша азобдан қутуласан. Аммо тирик бўлиб ўлиш эса... Тугамас азоб у.

– Сен қизнинг бошқа ишинг йўқми? – бобом менга бақира бошлайди. – Ҳозир бувингнинг қон босими чиқиб кетади. Бор, кийикўти дамлаб кел...

– Нега жаҳдингиз чиқади, бобо? Сизга тегиб кетяптими?

– Ҳа-а-а, бобонг ҳам бир «айниган»да! – кулади бувим. – Ўша кампирнинг чоли оламдан ўтганини эшитганда «уйланаман»га тушиб қолганди...

– Ҳазиллашганман, кампир... – кулади бобом. – Сени бировга алмаштириб бўлармиди? Сени нима деркан, деб айтганман-да! Бўлди, асабийлашма, қон босиминг ошадди. Ҳей серсавол қиз, бор, сен аччиқ кўк чой олиб кел.

Улар ана шундай самимий гаплашарди, бир-бири-ни авайларди. Бобомнинг бир умр бошқа қишлоқдаги кампирни кўриб келгани, у вафот этганда касал бўлгани рост. Аммо бувим оламдан ўтгач... Бобомнинг ҳақиқий муҳаббати, борлиғи, ҳаёти мазмуни бувим бўлганига ишондик. Чунки бувимдан сўнг у киши бор-йўғи қирқ кун яшай олди, холос...

«ФАРЗАНДИМ МЕНИ ЯНГА ДЕСА...»

Келинликдаги меҳрибон

Мен буни дунёдаги энг оғир руҳий азоб деб ўйлайман. Бу азоб олдида хиёнат, айрилиқ, жудолик, хасталиклар ҳеч гап эмас. Мана шундай залворли изтиробни бошимдан ўтказишга ўзимни ўзим маҳкум этгандим...

Бефарзандликдан азоб чекаётган овсиним ҳақида тўйимиздан олдин, турмуш ўртоғимдан эшитганман.

– Акам билан янгамнинг муҳаббати бизникидан ўн чандон ошиқ, – деганди ўшанда у киши.

– Нега экан? Сиз менинг муҳаббатимнинг кучини қаёқдан била қолдингиз? Балки меники ҳаммасидан кучлидир?! – ҳазиллашган бўлдим.

– Тўғри, сен билан менинг севгимиз балки ундан ҳам кучлидир. Лекин уларники неча бор синовдан ўтди-да... Беш йилдирки, тирноққа зор яшашади. Аммо бир-бирига ёмон гапириш тугул, қовоқ осигганини кўрмаганман. Акам оғир операцияни бошидан кечирди. Янгам кечаю кундуз ёнидан жилмади. Парвариш-лаб, авайлаб асради. Ўшанда дўхтирлар акамда яшашдан кўра ўлим хавфи кўпроқ деган экан. Янгамнинг меҳри устун келди, акам ҳаётга қайтди.

Турмуш ўртоғимнинг бу гаплари ҳали кўрмаган, билмаган овсинимга нисбатан меҳримни уйғотганди.

Тўйимиздан сўнг у кишини янада яхши кўриб қолдим. Шу қадар кўнгли тоза эдики, ўз опамдек меҳрибонлик қиларди: «Келин, саҳардан туриб ҳовлига сув сепиб юрманг, шамоллаб қоласиз. Иримига, одамларнинг кўзи учун кўча томонни супуриб қўйсангиз бўлди. Ичкари томонни ўзим супураман», «Келин, тушликдан сўнг озгина мизғиб олинг, толиқиб қоласиз», «Келин, оғир кўтарманг, ўзингизни эҳтиёт қилинг»...

Аввалига янги келинлигим учун шундай қияпти, деб ўйлардим. Кейин билсам, аслида ҳам у киши беғубор ва меҳнатсевар экан. Кўни-қўшнилари ҳам шу хислатлари учун овсинимни жуда яхши кўраркан.

Келинлигимнинг иккинчи ойида кўнглим айний бошлади. Ҳомиладорлигимни эшитиб янгам шунчалар хурсанд бўлдики, қайта-қайта тайинлади:

– Сиз энди ўзингизни авайланг. Рўзғор ишларини ўзим қиламан. Сизга хизмат қилиш ҳам савоб. Эсон-омон қутулиб олсангиз, болангиз иккаламизга ҳам овунчоқ бўлади...

– Ундай деманг, янга. Унгача Худо сизга ҳам фарзанд берсин, бирга катта қиламиз.

– Айтганингиз келсин, илойим, шундай бўлсин. Лекин барибир рўзғор ишларини ўзим қиламан.

Афсуски, тилагимиз ижобат бўлмади. Менинг ўғлим янгам айтганидек иккаламизга овунчоқ бўлди.

– Шириним, полвоним, менга битта кул-чи! Кейин сени ухлатаман... – янгам ҳам уй юмушларини бажарар, ҳам боламга қарашарди. Мени ўз синглисидек аярди:

– Сиз кечаси билан ухламай қараб чиққансиз. Озроқ ётиб дам олинг. Мен ўзим бешигига белаб ухлатаман.

Уч йил ичида биз опа-сингилдан ҳам яқин бўлиб кетдик. Мен яна ҳомиладор бўлдим. Овсиним эса, ҳамон кутарди. Қайнонам бизнинг иноқлигимиздан хурсанд бўлар, аммо овсиним учун сиқиларди. Иккин-

чи ўғлимнинг туғилиши яна оиламизга қувонч бахш этди. Мен чақалоққа, овсиним эса катта ўғлимга қарарди. Рўзгор юмушларини бажариб бўлгач, биз дардлашишга тушиб кетардик:

– Худонинг менга ҳам атагани бормикан? – дерди овсиним кўзлари ёшланиб.

– Албатта, сабрингизга яраша ҳали сизга эгизак фарзандлар беради, – дердим кайфиятини кўтариш учун.

Эр-хотинни ажратиш пайида

Афсуски, иккинчи ўғлим иккига кирди ҳамки, улар ҳамон фарзандсиз эди. Қайноғам яна операция бўлди. Яримжон ҳисоби. Шунданми, овсинимнинг онаси қайнонам билан жиддий гаплашгани келди:

– Қудажон, қизимга менинг ҳам жоним ачийди. Бахтли бўлишини, бешик қучиб бағри тўлишини истайман. Келажагини ўйлайман. Эртага кексайса, ҳоли нима кечади? Келинг, сиз ҳам хафа бўлманг, мен ҳам хафа бўлмай, уларнинг кўнглига қарасак, юраверади. Балки, бошқа-бошқа турмуш қуришса, фарзандли бўлишар...

Бу гаплардан қайнонам ўзини йўқотиб қўйди. Қудаси кетгач, йиғлади:

– Мен ҳам фарзандларимнинг бахтли бўлишини истайман. Ҳозир уларни ажратаман десам, ўғлим тамом бўлади. Сал тузалганидан кейин айтса бўларди-ку! Нега қудам бирдан бу қарорга келди?

– Сиқилманг ойи, янгам акамни бу ҳолда ташлаб кетмайди. Балки ажрашаман, дейишгунча Худо фарзанд бериб қолар.

Янгамнинг онаси яна келди:

– Ўн йил бўлди қуда. Иккаласининг ҳам келажагини ўйлайлик. Кўнглига қарасак, юраверади. Шунча йилдан буён олдингизда хижолатдаман. Одамлар ҳам фалончи «туғмас хотин»и билан ўтиб кетяпти, дейиша-

ётгандир?! Сизга раҳмат, шу пайтгача қизимнинг юзига солмадингиз. Ўйлаб-ўйлаб шу қарорга келдим.

– Ўн йил чидадик. Яна икки ой чидайлик. Ўғлим оёққа туриб олсин. Ўзлари бир қарорга келишар...

– Мен атай шундай қиялман. Шу пайт қизим кетса, ўғлингизнинг кўнгли қолармиди?

Шу пайт кутилмаганда янгам кириб келди:

– Ойи, менга билдирмай нималар қилиб юрибсиз? Нега мен билан маслаҳатлашмай ўзингизча қарор чиқарасиз? Аввал мендан сўранг-чи, кетармиканман?

– Кетасан! Сен фақат ўзингни ўйлама, эрингни ҳам ўйла. Бошқага уйланса, балки фарзанд кўрар... Хаёлларингда бир-бирингни аяган бўласанлар. Аммо бир-бирингнинг бахтинга зомин бўляпсан. Наҳот эрингнинг бахтли бўлишини, фарзанд кўришини истама-санг!

Онасининг бу гапидан сўнг янгам бир зум довдираб қолди. Кейин бирдан деди:

– Майли, кетаман. Фақат куёвингиз тузалсин...

Қалтис қарор

Шундан сўнг хонадонимизни совуқ кайфият чулғаб олди. Бу ҳолатга чидолмай қайнонамга дедим:

– Янгамлар бола асраб олишса бўлмайдими? Наҳотки, ажрашишдан бошқа чора йўқ. Кўпчилик бола асраб олгандан сўнг фарзанд кўради-ку!

– Буни ҳам ўйлаб кўрганмиз. Ким боласини бергиси келади? Бегонани асраб олишга иккиланасан. Насл-насаби қандай, деб. Чунки эс-хуши жойида одам боласини ташлаб кетмайди.

Шунда анчадан буён ўйлаб юрганимни айтдим:

– Ойи, акам билан янгамнинг ажрашиб кетишини истамайман. Чунки иккиси бир-бирини шунчалар яхши кўрадики... Агар мен туғиб берсам, олишадими?

Қайнонам мени қучоқлаб олди:

– Ростданми? Сизга шу гапни айтолмай юргандим. Ўғлимни кўндиришим мумкин, лекин сиз болани қийналиб дунёга келтирасиз, рози бўлармикансиз, дегандим. Раҳмат! Худойим, минг бор шукур, менга қизимдан зиёда келинлар ато этганингга шукур! Янгангизга ўзингиз аста айтиб кўринг-чи!

Минг истиҳола билан янгамга дилимдагини айтдим:

– Янга кўнглингизга олмасангиз бир гап айтаман. Бу билан сизни фарзанд кўрмайсиз, демоқчи эмасман. Балки бу бир сабаб бўлар деяпман. Сизларнинг ажрашиб кетишларингизни истамайман. Менга жуда кўп яхшилик қилгансиз. Агар... бола туғиб берсам... оласизми?

Янгамнинг бир сўз демай қотиб қолганидан кўрқиб кетдим:

– Янга, мендан хафа бўлманг! Худо ўзингизгаям беради. Айримлар бола асраб олса, орқасидан фарзандли бўлиб кетади-ку, шунга айтдим. Илтимос, мени кечиринг. Ажрашишларингизни истамаганим учун ҳам айтдим. Кўнглингизни оғритиб қўйдим-а?

Шу лаҳзада янгам йиғлаб юборди. Ўксиб-ўксиб йиғлади. Сўнг хиқиллаб гапира бошлади:

– Сиздан нега хафа бўламан? Боламини бераман, дейсиз-у, хафа бўламанми? Одамлар бор, эски кийимни бир-биридан қизғанади, меҳрини қизғанади. Сиз фарзандингизни бермоқчисиз-у, яна мендан кечирим сўрайсиз. Раҳмат! Ўзим айланай сиздан. Мен Аллоҳ фарзанд бермаганидан норози эмасман. Бола бермагани билан сизлардан меҳрибон, сизлардай бағрикенг инсонлар билан бирга қилди. Сизлар борлигингиз учун мен таскин топаман, овунаман...

– Жим бўлиб қолганингизга кўрқиб кетдим-да! – йиғлаб юбордим мен ҳам.

– Кулоқларимга ишонмай қолдим. Чунки ўзим ҳам сўрамоқчи бўлиб юргандим. Онам ажраш, эринг балки фарзандли бўлар дейди. Акангизни бахтли кўргим келади. Аммо нима қилай, уни яхши кўраман... Усиз

яшолмайман! Бошқага тегсам, мен ҳам балки фарзандли бўларман... Лекин ёнимда севган кишим бўлмайдику! Барибир бахтим кемтик бўлади. Ундан кўра ҳозирги кемтик бахтим менга афзал эмасми? Яна акангиз ҳам касал. Уни қандай ташлаб кетаман? Кетсам кимгадир уйланар. Бироқ у аёл яхши қарармикан? Шунинг учун сизга бола туғиб беринг, деб айтишга неча бор оғиз жуфтладим. Лекин журъатим етмади...

– Туғиб бераман янга. Учинчи болам сизники!

Қувончли дамлар

Бу менинг қатъий қарорим эди. Ҳали ҳеч ким билан маслаҳатлашмаган бўлсам-да, бир қарорга келиб бўлгандим. Бу аҳдим қанчалар азобли бўлишини ўшанда ўйлаб ҳам кўрмаганман.

– Қиз бўлса-чи? Иккита ўғлингиз бор. Қиз бўлса бергингиз келмай қолмайдими?

Шўрлик янгам боламни беришимга ҳали ҳам ишонмасди.

– Қиз бўлсаям, ўғил бўлсаям сизники бўлади.

Бу фикр фақат ўзимнинг онамга ёқмади:

– Бола бериш осонми, болам? Сал ўйлаб кўрмабсанда!

– Ойи, бўлмаса янгам ажрашиб кетади. Улар шунчалар бир-бирини яхши кўрадики, менинг ўрнимда бўлганингизда сиз ҳам шундай қилган бўлардингиз.

Бу гаплардан сўнг уч ой ўтар-ўтмас яна бўйимда бўлди. Хонадонимизга яна шодлик кириб келди. Айниқса, янгамнинг хурсандлигини кўрсангиз эди. Қўлимни совуқ сувга ургани қўймайди.

Турмуш ўртоғим янада хушёр:

– Ўзингга қараб юр. Бу бола бировнинг омонати. Эсон-омон топшириб олайлик...

Қайнонамнинг қувончи икки чандон ошиқ:

– Ўзим ўргилай сиздан. Уйимнинг фариштаси бўлдингиз. Кўп ўзингизни уринтирманг. Айтишлари-

ча, бировга боласини берган онани жаннатга фаришталар кўтариб кирармиш... Бу яхшилигингиз жавобсиз қолмайди.

– Ҳозир ҳам жаннатдаман-ку! – дейман уларнинг эҳтиётлашларига шаъма қилиб. Ҳазил ҳам қиламан. – Майли, фаришталар кўтармаса ҳам жаннатни кўрса-тиб қўйишса, ўзим кириб кетардим...

– Келин, агар болангиз қиз бўлса... айниб қолмай-сизми? – ора-сира янгам хавотирда сўраб қўяди.

– Янга, хавотир олманг. Шу болам сизники...

Хуллас, барчамиз интиқиб кутган кун ҳам келди. Дард бошланганидан қайнонам тайинлади:

– Тагин чақалоқни эмизиб қўйманг! Меҳрингиз тушиб қолади. Қийналасиз...

Адоқсиз азоб

Мен яна ўғилли бўлдим. Қайнонам айтганидек чақалоқни эмизмадим. Аммо... меҳр фақат эмизишга боғлиқ дейсизми? Ахир у менинг тўққиз ой юрагим остида кўтарган болам-ку! Янгамга беришимни ўйлаганим сари уни бағримга босгим, тўйгунича эмизиб хуморидан чиққим келарди. Худонинг қудратини қарангки, катта ўғилларим менга ўхшарди, бу эса отасининг худди ўзи. Кўзим тушгани заҳоти шуни сездим. Уни янаям қаттиқроқ яхши кўрдим. Ичимда кучли ғалаён, исён бош кўтарди. Бу – оналик меҳри ва берилган ваъданинг шиддатли тўқнашуви эди. «Эртага болам мендан хафа бўлмайдами? Ўз болангиздан воз кечгансиз, қандай онасиз, деб норози бўлмайдами?» дея ўзимга ўзим савол берардим. «Энди қандай ваъдангни бузасан? Икки умидвор одамнинг эндигина жон кирган оиласини тагин чилпарчин қиласанми? Ким деган одам бўласан?» Мен икки ўт орасида қоврилардим. Ортга йўл йўқ.

Шодлик, қувонч дардга малҳам дегани рост экан. Қайноғам менинг ҳомиладорлигимни эшитган заҳоти

ўзини қўлга олиб, соғая бошлаганди. Ҳозир эса болани ўз номига ўтказиш учун елиб-югуриб юрибди. «Тавба, – дейман яна ўзимга ўзим. – Худойим, бировнинг боласини олаётгани учун иккови шунчалар хурсанд, агар ўзларига берсанг, қай ҳолга тушаркан? Наҳот шу икки умидвор инсоннинг қувончини ўзимнинг худбинлигимга алишсам?» Шундай дея боламни уларга беришга ўзимда куч топа олдим. Аммо...

Уйга келганимиз заҳоти биз алоҳида-алоҳида хоналарга кирдик. Мен ўз уйимга, болам ўз уйига. Энди мен ҳам, янгам ҳам чиллала ҳисоб. Қайнонам хизматда. Қайноғам елиб-югуриб болага озиқ-овқат олиб келади. Турмуш ўртоғим эса мен билан овора. Мен эса... бир томондан сутим тошиб, иссиғим чиқаётган бўлса, бир томондан боламни соғиниб «оҳ» чекаман.

– Мазанг бўлмаяптими? Қаеринг оғрияпти? – сиқилиб сўрайди эрим.

– Яхшиман... – дардимни айтолмайман.

Қўшни хонадан овсинимнинг қувноқ овози эшитилади:

– Полвоним мени, қўзичоғим мени... онасининг эркаси...

«Онасининг эркаси...» Чиндан ҳам шундайми? Кўзимга ёш келади.

– Бирор жойинг оғрияптими? – яна хавотирланади эрим.

Оғриётган жойимни айтолсам эди...

Икки кун уйқу нималигини билмадим. Боламнинг йиғлаганини эшитсам тинчим йўқоларди. Борай десам янгамни хафа қилиб қўяманми, деб қўрқардим. Учинчи куни чақалоқ тез-тез йиғлай бошлади.

– Ойи, нега бола... йиғлаяпти? – зўрға ўзимни босиб сўрадим. Бўғзимга нимадир тикилди.

– Билмадим. Ҳозир аканг дўхтир чақирди. Ичи кетяпти...

– Нега ичи кетади? – югуриб боргим келди.

– Ҳозир дўхтир келсин, маълум бўлади.

Дўхтир сунъий овқат болага ёқмаган дебди. Чақалоқ энди тинмай йиғларди. У йиғлагани сари менинг сутим тошар, иссиғим чиқарди. Қани боролсам, бағримга босолсам. У очликдан йиғлаяпти ахир...

Бир ҳафтагача янгам кечалари уйқу нималигини билмай қаради. Сўнг эса... чарчоқ устун келди.

Ўша тун... Эсласам ҳамон йиғлагим келади. Чақалоқ тинмай йиғлади. Ярим соатлар чидаб ўтирдим. Сўнг отилиб уйдан чиқдим. Аммо янгамлар ётган уйга киролмасдим...

Болам ҳамон йиғлар, на акамнинг, на янгамнинг овози эшитиларди. Назаримда, Худо менинг сабримни синаётгандек. Бири бўлмаса, бири уйғониши керак-ку! У чинқириб йиғлайди, менинг юрагим тилкаланади. Дераза тагида у ёқдан-бу ёққа юраман. Охири чидолмадим. Ойнадан мўраладим. Чақалоқнинг оёқ-қўли бешикдан чиқиб кетган, қизариб, терга ботиб кетганди. Унга қўшилиб мен ҳам йиғлай бошладим:

– Болам, болажоним, шу ердан, тинчлан... йиғлама, болам... ичинг куйиб кетди-ку, ахир...

Шу пайт қайнонам чиқиб қолди. Шоша-пиша кўз ёшимни артдим-у, олдига югурдим.

– Ойи, янгам ухлаб қолибди. Бола... йиғлаяпти...

Қайнонам негадир кўзларимга қаролмади. Бора солиб деразани тақиллатди.

Бу сўнггисими?

Шундан сўнг ҳар тун мен учун азоб билан ўта бошлади. Кўп йиғлаганиданми, чақалоқда «грижа» пайдо бўлибди. Унинг инжиқлиги янада ортди. Олти ойликдан ошганда операция қилдирамиз, дейишди. Адойи тамом бўлдим.

Шифохонага ҳаммамиз бордик. Юрак ҳовучлаб турибмиз. Кеч туша бошлагач, операцияга олиб кирамиз дейишди.

– Уйда ҳеч ким қолмади, сен кетавер, – деди эрим. Йиғлаворай дедим.

– Мен ҳам шуни айтолмай тургандим. Бориб овқат-повқат солиб туринг. Болалар оч қолмасин.

«Қандай кетаман? Нега мени ҳеч ким тушунмайди? Ахир болам тиф остида-ку!» Бақириб юборишимга оз қолди.

– Бу ерда бўлсанг кўпроқ сиқиласан, – деди эрим дардимни англагандек.

Икки кўзим ортимда – уйга қайтдим. Уйда ҳам икки болам оч ўтирганди.

Ярим соат ўтар-ўтмас эрим ортимдан етиб келди:

– Тез юр, болага қон керак. Ҳеч кимники тушмади.

Ҳолсизланиб ўтириб қолдим. Эрим кўтариб таксига олиб чиқди. Кўнгил душман-да, хаёлимда мен боргунча қон зарурлигидан болам ўлиб қоладигандек эди. Жинни бўлаёздим. Борганимдан мени олиб кириб кетишди. Уни яхши, дейишгунча минг ўлиб, минг тирилдим.

Бола бирга киргунча бунақа азобларим кўп бўлди. Ўзимдан ўтганини ўзим билдим. Бир ярим ёш бўлганида тили чиқди. У янгамни «ая» дер, баъзида ўғилларимга қўшилиб мени ҳам «ая» деб қоларди. Шунда янгам куларди:

– Жиннивой, янга де, ая дема!

«Оҳ янга, бу сўзларингиз менинг юрагимга найзадек санчилишини билсангиз эди». Бу ҳам ҳеч нарсасиз экан. Ўғлим мени илк бор «янга» деб чақиргандаги ҳолимни сизларга айтиб беролмайман...

Шукурки, Худо сабримга яраша менга яна фарзанд берди. Қизчали бўлдим. Қизим билан овундимми ё кўникдимми, азобларим камайгандек. Ҳозир янгамдаги ўғлим беш ёшда. Янгамлар рўзгорини алоҳида қилишмоқчи. Билмадим, уни узоқ кўролмасликка чидай олармиканман?..

НОМУС КУЧИ

Биргина гап, ўйламасдан, ўзини оқлаш учун айтилган бир оғиз гап тақдиримни бутунлай ўзгартириб юбориши етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган. Шу ноҳақ гап ортидан бошимга не савдолар тушмади?! Неларни кўрмади, бу бошим...

Ўша кеча ҳечам эсимдан чиқмаса керак. Бир йилдан буён тўшакка михланган қайнонамнинг ёнида бир ёшга тўлмаган боламни эмизиб ётардим. Кўзим илинибди. Эримнинг важоҳат билан кириб келганини сезмабман ҳам. Биқинимга тушган тепкидан қичқириб юбордим. Овозимдан болам ҳам қаттиқ чўчиди ва чинқириб йиғлай бошлади.

– Во-ой, нега тепасиз? – эримга уйқусираб қарар эканман, боламни бағримга босдим: – Алла бўл, алла-а-а-а...

– Нима бўляпти? Тинчликми? – қайнонам ҳам эндигина уйқудан очган кўзларини қисиб қараркан, сўради. Кутилмаган шовқиндан биргина бувисининг кучоғидаги қизим уйғонмади.

– Тур ўрнингдан! Йўқол, кўзимга кўринма! Йўқо-о-ол! – важоҳат билан бақирди эрим.

– Қоронғида юриб жин-пин чалдим сени? Нега буни ҳайдайсан? – ёнимни олиб бақирди қайнонам.

– Сизнинг ишингиз бўлмасин! Ўзи билади. Мен тоғда, сиз тўшакда... Бу билганини қилиб юрган экан! Йўқо-о-ол! Ҳаромиларингни ҳам олиб, ҳозироқ чиқиб кет! Ўлдириб қўймасимдан кет!

Мен ҳеч нарсага тушунмадим. Нима бўлаётганини англамасдим. Туш кўраяпман чоғи, деб ўйладим. Эрим тоғдаги қўйларни шеригига ташлаб келибди, бугун кун нима? Миямда ҳамма нарса чалкашиб ётарди.

– Бугун келадиган кунингизми? – нимадир аниқламоқчи бўлгандек сўрадим.

– Йўқ! Келмайдиган куним. Келмайдиган кунимда келиб, ўйнашингни ушладим! Чиқ йўқол, уйдан!

– Нима? – қотиб қолдим эримнинг гапидан.

Аммо саволимга жавоб бўлиб, яна тепки ва ҳақоратлар олдим. Ўзимга эмас, шўрлик қайнонамга ичим ачиб кетди. Жойидан тура олмайди. Бағридаги невараси уйғонмаслиги учун бир қўли билан унинг бошини қучиб олган, иккинчисини ўғлига силкилайди:

– Ичиб олганмисан? Нега урасан, уни? Бўлди қил, боланинг ҳам юрагини ёрдинг!

Шундагина бағримдаги болам йиғидан қизариб, қотиб қолганини билдим. Уни кўтарганча ҳовлига югуриб чиқдим. Ортимдан эрим ҳам ўқдек отилди:

– Қачондан буён кўзимга чўп суқиб юргандинг, ж... – бор овози билан бақирди эрим. – Қачондан буён?

Ўша кеча уйимизда қиёмат бўлди. Ҳамма гапни ота уйимга келгач билдим.

– Мана қизингиз. Менинг бундай хотиним йўқ. Бугун тоғдан тушгандим. Қўйхонамиз олдида Салоҳни ушлаб олдим. Сал нарида Матёқуб ҳам турган экан. «Ҳа, ўғирликка келдингларми?» десам... Улар буни деб келган экан, – эрим менга имо қилди.

– Нима? Қанақа Салоҳ, қанақа Матёқуб? Ўйлаб гапиряпсизми? – эримнинг оёғига ёпишдим. Бу қандай тухмат бўлди? Бу не кўргилик? Ота-онам олдида яна бир тепки едим.

– Ўз-ўзидан «хотинингга келдик», демаса керак? – эрим шундай дея чиқиб кетди...

– Ҳе-е, сендек қиз ўстирганни... – энди отам ғазаб билан менга ташланди. Яхшиям, онам бор экан.

– Ўлдириб қўясиз-ку! Шундоқ ҳам моматалоқ бўлмаган жойи қолмабди.

Кечаси билан ўйланиб чиқдим. Салоҳ билан Матёқуб... Салоҳ эримнинг синфдош ўртоғи. Матёқуб унинг амакиси. Улар нега бунақа деди? Нега бизнинг уйга келган? Энди нима бўлади? Одамлар эшитса нима дейди? Юрагим ортига тортиб кетди. Тонг отмасайди...

Менинг айтганим бўлармиди? Бир зумда бутун қишлоққа гап тарқабди. Буни кечқурун отамнинг бор овози билан бақирганидан билдим:

– Менинг ундай қизим йўқ! Айт, йўқолсин уйдан. Кўчада бош кўтара олмай қолдим...

Бир соатча уйда бақир-чақир бўлди. Сўнг онам кўзлари қизариб-шишиб кириб келди:

– Қирилиб ўлгур, сен кимга тортдинг? Етти пуштимда бузук бўлмаган. Бундан кўра ўлсанг бўлмасмиди? Ерга тикдинг, ҳаммани...

– Онажон, мен берган оқ сутингиз каби покман! Эримдан бошқа одамнинг қўли теккан эмас менга? Ҳеч бўлмаса сиз ишонинг, жон она...

– Ўл, она! Она бўлмай мен ўлай... Бўлмаса, шунча гап қаёқдан? Отанг уйдан қувди сени? Адойи тамом қилдинг-ку, бизни! Ҳеч бўлмаса, бизни, сингилларингни ўйламадингми? Отинг чиқди, энди сингилларингни биров сўраб келармиди?

Еру кўк бошимда айлана бошлади. Эй Худо, бу не кўргилик, не синов? Ўз онам ишонмайди, менга... Отам уйдан қувди... Қандай ҳавас қилгулик оилам, турмушим бор эди. Бир зумда, бир сонияда йўқ бўлди. Ичимдан вулқон сингари алам отилиб кела бошлади. Қандай қилиб ўша Салоҳиддиннинг уйига борганимни билмайман...

– Ҳа-а-а, «бу гаплардан кейин Салоҳнинг хотини кетгандир, шу пайтгача қўйнига кирдим, энди уйига ҳам кирай», деб келдингми? Кўрсатиб қўяман сенга, бировнинг эрига кўз сузишни... – қорамни кўриши билан унинг хотини сочимга ёпишди.

Ё Аллоҳ, нега одамлар бу қадар ишонувчан, нега бу қадар тез қарор чиқаради? Кечагина шу аёл билан дугона эдик. Эримнинг синфдош ўртоқлари тез-тез йиғилиб туради. Биз аёллар ҳам қуруқ қолмаймиз...

– Сизлар севишиб турмуш қургансиз-да, барибир эрингизнинг муносабати бошқача... – доим менга ҳавас қиларди у. Бугун эса... Мен Салоҳиддин акага

«нега тухмат қилдингиз? Оилам бузилиб кетяпти, ахир», дея ҳақиқат тиланиб келгандим. Афсус...

Бу ишим янада бошимга ғавго олиб келди. Эртасига синглим онамга йиғлади:

– Ойи, анув қизингиз кеча уйдан чиқиб кетган пайт Салоҳ ўғриникига борибди. Хотинига «кет, бу ерда мен яшайман», дебди. Бугун мактабда ҳамма шуни гапирди.

Синглим «Салоҳ ўғри», дедими? Ҳа, у оти чиққан ўғрилардан эди-ку! Эрим уни қўйхона олдида ушлаган. У ўзини оқлаш учун... Югуриб онам ва синглимининг олдига чиқдим:

– «Салоҳ ўғри» дедингми? Ҳа, Салоҳиддин ака ўғ... – гапим оғзимда қолди. Онам юзимга шапалоқ тортди:

– Бетинг курсин! Унинг отини эшитиб, уялмай югуриб чиқдингми? Юзсиз!

Ҳўнграб юбордим. Зор йиғлаб онамнинг этагига ёпишдим:

– Она, ҳеч бўлмаса сиз менга ишонинг! Онажон, биргина сиз мени эшитинг. Кеча бошқа нарса учун боргандим...

Ҳеч ким мени тингламасди. Ўз яқинларим ҳам кўчадаги миш-мишларга қул, мендан ҳатто ҳазар қилишадди...

Бутунлай тушкунликка тушиб қолдим. Уйдан чиқмас, оғзимга ҳам бирор егулик олмасдим. Бечора эмизикли болам қорни тўймай гингшийди. Атрофимда айланиб йиғлайди. Ноилож яна сутсиз кўкракка ёпишади.

– Болам, бу дунёда фақат сенга керак бўлиб қолдим. Уям бўлса мана шу қоринчанг учун. Агар сен ҳам... – уни бағримга босиб юм-юм йиғладим. – Сенда нима гуноҳ? Агар сенинг уволингга қолсам, бундан баттар аҳволга тушаман-ку...

Томоғимдан ҳеч нарса ўтмаса-да, шугина гўдагим, ўғлим учун мажбуран у-буни оғзимга солдим. Уч яшар қизим бобоси ва бувиси билан андармон. Унинг хаё-

лида биз меҳмонга келганмиз. Лекин шу мурғак гўдак ҳам қайнонамни ўйлаб қўяди:

– Ойи, ўзимизнинг уйдаги бувимга ким овқат беради? Уйга кетмаймизми?

Қайнонамни ўйлаб мен ҳам эзилдим. Бечоранинг аҳволи не кечди, экан? Қайнопамми, қайнсинглимми келиб қараб тургандир? Биз қачон уйга кетарканмиз? Эрим ҳаммасига ойдинлик киритгач, келиб олиб кетар... Ҳа, олиб кетади. Ҳар доимгидек, «мен бир олов бўлсам, нега сен жим турдинг?» деб қойиб қолса ҳам керак...

Афсус, ундай бўлмади. Қандай қилиб бир ҳафта ўтганини билмай ҳам қолибман. Уйдан чиқмай ўтирганим учун ҳеч нарсадан хабарим йўқ. Агар қизим келиб...

Шу гапни эшитдим-у, ақлу ҳушимдан айрилдим. Қизалоғим чопқиллаб келиб нима деди денг. Ҳали ҳеч насага фаҳми етмаган қизгинам ўзида йўқ хурсанд:

– Ойи, дадамнинг тўйи бўларкан. Бизам борамиз, а?

– Қаердан олдинг, бу гапни? – бутун вужудимда қалтироқ турди.

– Кичкина холам айтди. Дадам қўйхонадаги боққан қўйларимизни сотибди. Энди тўй қиларкан. Ур-е, бизникида тўй бўлади...

Телбаларча синглимнинг олдига бордим:

– Бу гапни қаердан олдинг, Мунис...

Синглим менга ижирғаниб қаради:

– Уйланади-да! Қараб ўтирадимми? Дўкон орқасидаги Ҳайдар аканинг қизига уйланаётган экан...

Бутун танамдан жон чиқиб кетаётгандек бўлди:

– Йўқ, унақа қилмасин... – шу гап оғзимдан чиқди-ю, ҳушимдан айрилдим. Кўзимни очганимда уйда бир ўзим ётардим. Уйдагилар шу қадар мендан юз ўтиришгандики, ҳатто ўзимга келтиришмабди, келишимни кутишмабди ҳам. Ор дегани, номус дегани шунчалар бешафқат қилиб қўярканда, а? Ҳозир ўлиб қолсам ҳам қарашмасди, балки... Сал нарида ўғлим пиш-

пиш қилиб ухларди. Дунё ғамидан, ноҳақликларидан беҳабар болажоним мазза қилиб ухляпти. Эмаклаб унинг бошига бордим. Биргина у тинглайди мени:

– Болам, даданг уйланыпти. Биздан бутунлай юз ўгирди даданг. Сен уни ҳатто бир бор «дада» дейишга улгурмадинг... Ҳайдар аканинг қизига уйланаётганмиш... У қариқиз. Эр чиққанига шукр қилгандир-да! Ҳеч ким мени, мен ҳам майли, сизларни ўйламади. Тирик етим бўлиб қоляпти-ку, демади...

Бирдан кулгим қистади. Тавба, одамлар ҳам қизиқ. Бир оғиз гапга ишониб нималар қилишмайди? Ҳа-а-а, бу номуснинг кучи... Анув Салоҳ ўғри «ўртоғининг боқилган қўчқорларини ўғирлагани борибди», деган гапдан номус қилиб, менга тухмат қилди. Яқинларим «қизи бузилиб кетибди», деган гапдан номус қилиб, ҳолинг не, дейишмайди. Эрим ҳам «хотини юраркан» деган номусга чидолмай, ҳафта-ўн кун ичида уйланиш тараддудига тушди. Бу кулгили ҳолатдан хандон отдим... Мазза қилиб кулдим. Сал ўтмай онам югуриб кирди:

– Нега куласан, аҳмоқ? Жин-пин чалдим, ё?

– Жин ҳам ҳазар қияпти-ку, мендан, – дедим зўрга ўзимни кулгидан тийиб. – Мендан юз ўгирмаган мана шу болам қолди фақат. Уям ҳали ҳеч нарсани тушунмайди-да, тушунган кун юзини буради. Ўшанда ҳолим нима кечади, менинг? Мен нима қиламан, энди? Усиз қандай яшайман? У уйланыпти, она... – йиғлаб юбордим. Тўйиб-тўйиб йиғладим.

– Вой, ўлмасам... Вой ўлай... Отас-и-и-и, қизингизнинг эси оғиб қолди... – йиғимга онам жўр бўлди.

– Нима бўлди? – отам ҳам хавотир билан югуриб келди.

Баттар йиғладим, уввос солиб йиғладим. Озгина, бир чимдим меҳрга, эътиборга қанчалар зор бўлдим-а! Шу пайт кутилмаганда отамнинг ортидан эрим кўринди. Уни кўрдим-у, «куёв, қариқизнинг эри», деган фикр миямга чақмоқдек урилиб, кулгим қистади. Ичимдагилар тилимга кўчди:

– Куёв келди! Қариқизнинг эри келди-и-и... – энди кўзларимда ёш билан кула бошладим. Тавба, жинни бўлдим-қўйдим. Инсон шундай қилиб жинни бўлганини ҳам билмай қоларкан-да!

– Ўзингни қўлга ол, тинчлан, – ота-онамга ҳам парво қилмай мени қучди у. Кўзлари ёшга тўлди: – Бугун онам Матёқубни чақиртирибди. Йиғлаб, «Келинимга ишонаман, доим менинг ёнимдан жилмасди. Унинг наслида бунақа иш қиладиган йўқ. Бўлмайди ҳам. Бир оиланинг бузилишига, невараларимнинг етим бўлишига жим қараб тураверасанми, тўғриси айт», дебди. Матёқуб айтдики... ўша мен тоғдан қайтган тунда улар боқувга боғланган қўчқорларни ўғирлагани келган экан... Шу гапни эшитдим-у, сизларини олиб келгани югурдим...

– Боламни жинни қилиб бўлиб, энди олиб кетишга келдингизми, куёв?! – отам бирдан ғазаб отига минди.

– Хавотир олманг ота, ўзи даволатиб олади, энди...
– мен ҳамон дунёнинг ишларидан қулардим...

ҚАРИҚИЗНИНГ БАХТИ

*Йиғлама, кўзлари сузугим,
Бу дунё сўзлари тикондир.
Маҳшарда сен учун ажр бор –
Қурқизлар давраси макондир.*

Бу дунёда менга ҳавас қилгучилар кўп топилади. Уларга қулиб жавоб қайтарсам-да, юрагим йиғлайди...

– Дилафрўз, эрга тегмай тўғри қилган экансан. Ҳозирги ақлим бўлганда мен ҳам тегмасдим.

– Қўй, Худо асрасин, унақа дема...

– Бунақа яшагандан кўра, тинчгина ёлғиз ўтган маъқул. Эрнинг калтаги етмагандай, қайнонанг мингирлайди. Қайнопа-қайнсингиллар «чақади». Болаларинг жонингдан тўйдиради... Нима керак, шу азобли

турмуш? Бир ўзинг ҳеч нарсани ўйламай яшашга нима етсин?

– Тавба қилдим, де. Мана шунинг ўзи бахт! – дейман рўзғор ташвишларидан «тўйиб кетган» дугонамни овутиб.

Унинг эса менга асдойдил ҳаваси келади.

Ичимдан зил кетаман: «Менга ҳавасинг келмасин, дугон... Менинг ғамларимни аритадиган, овутадиган кимим бор? Эринг урса, кейин бир эркалаб суйганда, бор аразингни унутасан! Болаларингнинг сенга қилган эркалигини ҳеч нарсага алмашмайсан-ку! Бағрингга суқилиб, суйкалса борлиқни унутиб, роҳат олишинг ёлғонми? «Жонингдан тўйдирган» тўполонлари тиниб, бирпас жимиб қолса, ҳаловатинг йўқолади-ку! Вақти келиб, қайнона, қайнопа, қайнсингилларингни ҳам мақтаб қоласан. Сенга сочган «заҳри»ни эслаб куласан. Мен-чи?»

«Сўққабош ҳам бошимизга битган бало бўлди...», «Одамлар эри, болалари билан яйраб ўтиради, биз эса... қоровулсиз яшай олмаймиз...», «Сўппаймай кет, ўлмади, қутулмадим!»... Мен шу каби гапларни эшитаман. Аммо бу сўзларнинг оғригини ювиб кетгувчи овунчим йўқ! Янада оғир ботгани, бу гапларни келиним – укамнинг хотини айтади. Ўзимдан ўн ёш кичик, ота уйимга келганига ўн йил ҳам бўлмаган, ўттиз саккиз йилдан буён яшаётган ўз уйимга сиғдирмаётган келинимнинг аччиқ маломатларини индамай ичимга ютаман. Энг ёмони, буни укам ҳам эшитади. Бир оғиз хотинига гапирмайди ёки келиб менинг кўнглимни кўтармайди...

Сен эса менга ҳавас қиласан, дугон. Буларни сенга очик айтилсам экан. Кулиб қўя қоламан.

* * *

– Қуриб кетсин, бу рўзғориям! Аёл бошим билан беш жонни боқишим керак. Сенга мазза-да, Дилафрўз! – дейди бошқа бир дугонам. – «Болам нима ейди? Эрим

нима дейди?» демайсан. Анов эр, эр бўлиб уйни ўйламайди. Ҳамма нарсага мен югуришим керак. Ейман, ичаман, деб ўтирган болаларни кўриб бозорга топганимни олиб чопаман. Бу ёқда рўзгор қолиб кетади. Сигир-бузоқ қараб туради. Тўйиб кетдим. Сендай бўлганимдамиди? Сенга мазза, бир ўзинг топганингни ейсан, киясан! Ишинг ҳам яхши, чиройли кийиниб бориб келасан.

– Қўйсанг-чи, – дейман унга. – Аллоҳ ширин ташвишидан қўймасин. Болаларинг, эринг соғ-омон эканлиги ўзи катта гап.

Уни овутган бўламан. Аммо ўзимнинг юрагим эзилди.

«Сен жонингдан ортиқ кўрганларинг учун елиб-югурасан. Тўғри, бозордан ҳориб келасан, бутун бошли рўзгор ғордек оғзини очиб сенга қараб туради. Аммо қўлингдан оддийгина «кукуруз» олган боланг оламга сифмай хурсанд бўлади. Унинг кўзларидаги қувонч, эртасига сени интиқиб кутиши бор чарчоғингни чиқариб юбориши рост-ку! Эрингдан нолийсан. Лекин бозордан кела солиб, болаларингдан уни сўрашинг бор гап-ку! Эринг ҳам «ҳа хотин, бутун бозоринг зўр бўлиб-дими, дейман. Маладес, бизнинг хотин ўзи бошқача-да!» деб қўйса, тамом, аламларинг арийди. Мен-чи? Ишим яхшилигини тан оламан. Лекин чарчаб келганимда сен каби кўнглимни кўтарадиганларим, кўриб кўзим қувнайдиганларим йўқ. Уйдагиларни хурсанд қилиш учун маошимдан ул-бул олиб келаман. Улар буни порадек, хушомаддек қабул қилишганини кўриб яна-да ғамга ботаман. Сенинг болаларинг кўзидаги каби чақноқ қувончни кўрмаганимга анча бўлганини билмайсан-да! Инсоннинг ташвиш билан югуриб юргани ҳам яхши. Акс ҳолда ёлғизлик, сукунат, рангсиз ҳаёт ютиб юбораётгандек бўлади. Бундан қутулишнинг йўли – яқинларинг ташвиши. Шу ташвишдан Худо айирмасин. Мен ким учун югурай, ким учун ёниб-куяй? Қани, буларни сенга айта олсам...»

Дугонамга хаёлан шуларни айтаман. У менга ҳавас қилади, менинг унга бўлган ҳавасим минг чандон ортиқлигини билмайди. Бир пайтлар мен ҳам яқинларим учун елиб-югурардим...

Онамни отам уч фарзанд – мен ва икки укам билан ташлаб кетган. Бундан хафа бўлсам-да, айтарли ғамим йўқ эди ўшанда. Ўқирдим, ишлардим. Рўзгоримизга фойдам тегарди. Онам ўзи шифокор бўлгани учун мени ҳам шу соҳага ўқишга қўйган ва бирга ишлардик. Катта укам ўқишга киролмагач, ҳарбий хизматга кетди. Кичиги ҳали мактабда. Менга тинмай совчи келаётган дамлар эди.

– Орасидан бирортасини танла, қизим. Ўқиш-ўқиш деб эрсиз қолиб кетма! – дерди ҳар доим онам.

Балки ўшанда турмушга чиқиб кетсам, ҳозир бахтли бўлармидим... Афсуски...

Ўша кунни ҳеч унутмайман. Ҳар доим эрталаб онам бизни уйғотарди. Негадир бундай бўлмади. Уйқуга тўйиб уйғондим. Укамнинг ҳам, менинг ҳам дарсга кечикканимиз аниқ эди. Ҳайрон бўлиб онамни қидирдим. Жойида йўқ. Ошхонага киришим билан кўрқиб кетдим.

– Ойи, тулинг, нима бўлди? – онам полда узала тушиб ётарди.

– Ойи, кўзингизни очинг, тулинг! Асад! – жон ҳолатда укамни чақирдим. Онам қилт этмасди. Бўлажак шифокор эмасманми, онам бу дунёни тарк этганини англадим.

– Ойижон! – фарёдимдан укамнинг эси оғиб қолай деди. – Асаджон, онамдан айрилиб қолдик. Энди нима қиламиз, Асад?

Онам юрак тўсатдан уришдан тўхтаганлиги туфайли вафот этибди. Аммо ҳеч қачон юрагидан шикоят қилмасди. Балки, сездирмай юргандир? Балки, ичига ютаверган ғамлари адо қилгандир?!

Хуллас, оиламизга бош бўлиб мен қолдим. Икки укамни боқиш, овқати, кийими менинг зиммамга туш-

ди. Хизматдаги укам бу шароитда ўқий олмаслигига кўзи етгач, шартнома асосида ўша ерда ишда қолди. Кичик укамни эса ўқитишга ҳаракат қилдик. Бу орада қариндошларимиз мени турмушга бермоқчи бўлди.

– Ўйлаб гапиряпсизларми? Қандай турмушга чиқаман? Бу иккаласининг ҳоли нима кечади? – укамларни кўз олдимга келтириб қатъий рад этдим.

– Ёшинг ўтиб кетганидан кейин кеч бўлади. Буларни ҳам биргалашиб уйлантирамиз, ҳам чекма...

– Йўқ! Уйлангунларича ҳоли нима кечади? Овқати, кир-чири...

Укамларнинг келажаги учун эрга тегмасликка аҳд қилдим. Учаламизнинг йиққан-терганимизга катта укамни уйлантирдик. Энди анча хотиржам тортгандим. Кичкина укамни ўйламасам ҳам бўлади. Янгаси бор, энди. Шу хаёлда турмуш кўрсам бўлади, деган қарорга келдим. Афсус... ёшим йигирма саккизда эди. Совчи ҳам келмай қўйганди. Шу билан иккинчи укамни ҳам уйлантиришда бош-қош бўлдим. Кейин катта укамнинг алоҳида уй-жой қилиши учун жон койитдим. Хуллас, улардан қарзим қолмади.

Энди ўзимни ўйласам ҳам бўлади. Аммо энди мени ким ҳам сўраб келарди?

Шунинг учун укамникида, тўғрироғи, ўз уйимда яшашга мажбурман. Аммо ўз кунимни ўзим кўрсам ҳам, рўзғорга ёрдамлашсам ҳам уйдагиларга ортиқчалик қилиб қолганман. Келинимнинг аччиқ-аччиқ гаплари қалбимни жароҳатлайди. Чидашга мажбурман!

Биласизми, қиз болани икки даврда совчи сўраб келишига амин бўлдим. Биринчиси – ўн етти ёшлардан йигирма беш ёшгача, иккинчиси – ўттиз беш ёшдан сўнг. Рост, мен буни ўз ҳаётимда синаб кўрдим. Ўттиз беш ёшдан ошганимдан кейин мени яна сўроқлай бошлашди. Номзодлар – хотини ўлган ёки иккинчи хотин бўлишимни истаганлар. Хотини ўлганларнинг ҳаммаси эликдан ошган эркаклар. Иккинчи хотини бўли-

шимни истаганлар эса қирқдан ошган. Иккала номзодларнинг ҳам яхши томонидан ёмони кўпроқ. Бева эркакларнинг фарзандлари мен қатори. Биламан, уларнинг мени кўргани кўзи бўлмайди. Ҳатто биттасининг қизи олдимга келиб очикча деди:

– Отам сизга уйланаман, деб туриб олганлар. Тил учида рози бўлдик. Мабодо... тегсангиз туғишни хаёлингизга ҳам келтирманг! Биз бу шармандаликни кўтармаймиз!

Мен ҳам бўш келмадим:

– Унда отангизга хизматкор бўлишим керак эканда! Мен эрга тегсам, ўзимнинг келажагим учун албатта туғаман! Отангизга айтинг, хизматкорни бошқа жойдан қидирсин...

Иккинчи хотин бўлишни эса зинҳор-базинҳор истамайман. Бировнинг бахтсизлигидан бахт қидирмоқчи эмасман. Ишқилиб, ҳали менга моси чиққани йўқ. Балки чиқмас... Бундан хафа бўлмайман. Чунки Аллоҳнинг у дунёда менга атаган ажри борлигига ишонаман...

ОШИҚ ҚОРБОБО

Эрталабдан асабим бузилди. Ўзи зўрға қалтираб юриб келган кампир инжиқлик қилди:

– Менга пишган-пишган олмангдан ярим кило бер.

– Хўп, – дея учта сап-сарик олмани тарозига қўйдим.

– Мана буниям сол! – момо ялтираган чиройли, катта олмани узатди.

– Хола, ўзи шуям ярим килодан ошиб кетди. Ё бир кило оласизми?

– Қанақасига учта олма ярим кило бўларкан?

– Катталигини қаранг!

– Сенлар тарозидан уришнинг гуноҳлигини билмайсанлар. Менга бу қилиғинг ўтмайди! Тўртталасига минг сўм бераман.

– Хола бу ерда бир килога яқин олма бор. Биттасини олсам ҳам кўплик қияпти...

– Нега биттасини оласан? Тўртталаси зўрға ярим кило чиқса керак. Уялмайсанми, тарозидан уришга? Ёшгина бошинг билан ёлғон гапирасан...

Индамадим. Зарар қилсам-да, кекса одамни ранжитмай, деб олмани бериб, минг сўмни олдим.

– Мана, айбини билади-да, булар. Ўчиб қолди. Талашмасам, учта олма билан алдаб юборарди. Ҳозирги ёшлар ҳеч нарсадан қўрқмайди. Қайсидир бечора не умидда келин қилади-да, буниям...

Кета-кетгунча кампир минғирлади. Жаҳлим чиқди. Қарийб бир кило олмани ярим пулига бериб, яна шунча гап эшитдим. Аламимни ичимга ютиб, хўрсина-хўрсина ўтирдим.

– Анор қанча? – эркак кишининг овозидан сергак тортдим.

– Икки минг.

– Мунча қиммат? Ана, бозордан ташқарида бир ярим минг...

– Ўша ёқдан ола қолинг, – дедим ўзимни босолмай.

– Оламан ҳам! Сен бир қарич бўлиб ақл ўргатгунча инсоф билан нарх қўй! Билдингми?

Нимадир демоқчи бўлдим-у, индамадим. Нима бало бугун чап ёним билан турганмидим? Оғрий бошлаган бошимни ушлаб жойимга ўтирдим.

– Мандарин қанча экан?

Тургим келмади. Савдо қилгим ҳам йўқ.

– Яхши қиз, мандаринни сўрадим...

Ноилож ўрнимдан турдим:

– Уч минг, – шундай дея харидорга қарадим-у қотдим. У эса мени танигани заҳоти кўзларини олиб қочди.

– Бошқа сафар олармиз... Юр, қизим... – шундагина унинг уч ёшлар чамаси қизчани етаклаб олганини пайқадим.

Баттар тутақдим. Растада турган олма-ю анор, хурмо-ю мандаринларни ҳар томонга улоқтиргим келди. У эса узоқлашиб бораркан, менга қараб-қараб қўйди. Ўқириб, дод солиб йиғласам, кўксимни тўлдириб, бўғиб келаётган алам чиқиб кетармикан?

– Муни-и, бу ҳалиги... йигитинг эмасми? Қара, қизчали ҳам бўлибдими? – қўшни растадаги сотувчи аёлинг гапи тирналган ярамга туз босгандек бўлди. Кўзларимга ёш тўлиб, лабларим титради.

– Хафа бўлма! Ўтирган қиз ўрнини топади...

Бу гап энди ошиб тушди:

– Мен билан ишингиз бўлмасин! Савдонгизни қилмайсизми? – захримни унга сочдим.

– Вой тавба, менга нима дейсан? У йигит сени алдаб кетган бўлса, менда нима гуноҳ?

Йиғлагим келди. Аммо ўзимни босдим. Аёл олдида паст кетгим, ўзимни эзилган қилиб кўрсатгим келмади. Келган харидорга жилмайдим:

– Кел, укажон, нима керак?

– Хурмони арзонроқ беринг. Икки кило оламан.

Йигитча кетгач, хаёлим бояги бевафо «йигитим»га кетди. У ҳам оддий харидор бўлиб келган ва бир ой ичида қалбимни ўғирлаганди. Талаба эди у. Метродан чиқиб шу бозор ичидан ўтар, мендан нимадир харид қилиб гапга соларди. Мана бу, қўшни растадаги хотинни ҳам «тўйимизга борасизми?» дея саволга тутарди, кулиб ҳазиллашаркан. Севишиб қолгач, ўзим унга олма-анор бериб юборадиган бўлдим.

– Бирам яхши йигит. Маҳкамроқ ушла, – дерди аёл у кетгач.

Афсус, «маҳкамроқ» ушлолмадим. Очиғи, аслида у мени севмаган. Текинга мева олиб, ёлғонларига ишонтириб юрган экан. Чунки сал ўтмай у менга уйланаётгани ҳақида айтди. Ҳеч нарсa демадим. Фақат «Менинг айбим нима?» дедим алам билан. У эса безларча деди:

– Сендай бозорчи қизга ким ҳам уйланарди?! Ўзинг ўйлаб кўрмаганмисан, бунини?

Бу гапдан сўнг бир ойча ўзимга келолмадим. Бозорга ҳам чиққим келмасди. Ўшанда эндигина ўн саккизга киргандим. Бор орзу-умидларим, ниятларим барбод бўлгандек бўлди. Онамга бозорга чиқмайман, деб жанжал ҳам қилдим. Аммо ким чиқади? Келин-ойимнинг чақалоғи ва энди бир ярим ёш бўлган ўғли бор. Акам товар олиб келиш билан банд. Кичик акам ҳарбий хизматда. Синглим мактабда. Отам ўқитувчи. Онамнинг эса мазаси йўқ. Бу жойни эса палон пулга соғлом вақтида онам югура-югура олганди. Даромад яхшилиги учун воз кечолмаймиз. Ноилож, яна бозорга чиқдим. Бир томондан овунадиган жойим ҳам шу. Лекин йигит зотига илиқ гапирмайман. Ўша-ўша «севгилим»ни ҳам қайтиб кўрмагандим. Бугун адашиб келди, шекилли. Чунки ўтган йили бозор таъмирланиб, расталаримизнинг ўрни алмашганди. Шу ярамас, алдаб кетганидан буён уйга совчи ҳам келмай қўйди. Гўё ростдан бозорчи қизни ҳеч ким келин қилмайдигандек. Энди эса йигирма иккига кириб, «ўтирган қиз ўрнини топар», деган гапларни ҳам эшитяпман.

– Анор қанча? – бўғилиб, хириллаб чиққан овоз ҳаёлимни бўлди.

– Икки минг. Берайми? – харидор йигитни кўриб кулгим қистади. Қиш, янги йил арафаси бўлса-да, ҳаво илиқ. Яна қуёш чарақлаган кунда бу телпак кийиб, шарф ўраб олган.

У узоқ йўталгач, бош чайқаб беринг, ишорасини қилди.

– Жонга тегди, шу йўтал ҳам... – деди кейин менга юзланиб. – Уйда синглим ҳам мендан баттар бўлиб ётибди. Яна қанақа мева олсам бўлади?

– Мевалар йўтални йўқотмайди, – унинг гапидан ҳайрон бўлдим.

– Тушунмадингиз... Иштаҳани очиб, қувват бўлармикан, деган маънода сўрадим. Мандарин яхшими?

– Йўталингизни қўзгайди-да... Яхшиси, олма олинг. У рози бўлди. Инқилаб, зўрға нафас олишини кўриб раҳмим келганидан маслаҳат бердим:

– Сабзавот бозорига ўтсангиз, чап томондаги учинчи растада Жамила опа ўтиради. Шу кишида қора турп бор. Ўшандан олиб, ичига асал солиб ичинг.

– Қора турп ҳам бўладими?

– Ҳа, шунақа нави бор. Йўталга фойда.

Бир ҳафта ўтмай, ҳалиги йигит яна пайдо бўлди.

– Тангемхон, ҳорманг, – деди у кела солиб. – Онамнинг қон босими чиқяпти, нима маслаҳат берасиз?

Уни масхара қиляпти, деб ўйладим:

– Аҳмоқ қилишдан бошқа ишингиз йўқми? Мени савдодан қўйманг.

– Нега жаҳлингиз чиқади? Мен ростдан сўраяпман. Қора турп еб соғайгач, сизни роса алқадик. Шунга маслаҳат сўраяпман, – унинг самимий гапидан ишонгандек бўлдим.

– Лимон олиб боринг. Кийик ўти ҳам яхши. Тезроқ таъсир қилади.

– Сизда улар йўқ-ку!

– Иккита кейинги растада лимон бор.

У менда қандайдир илиқлик уйғотди. Аммо барибир яраланган қалбимда ҳадик бор. Ақлим ҳам «яхши гапирма», дейди. Шунинг учунми, кейинги сафар келганида уни танимаганга олдим. Йигит бундан ўнғайсизланди:

– Кечирасиз. Мени танимадингиз, шекилли... Раҳмат айтиб кетай дегандим. Соғайиб кетдик...

Шундай дея у ортига бурилди. Ўз қилиғимдан ғалати бўлиб кетдим.

– Қизим, олмангдан бир кило бер, – шу аёл келмаганда йигитнинг ортидан боришга ҳам тайёр эдим.

Олмани тарозига қўярканман, аёл саволга тутди:

– Қизим роса кўзимга иссиқ кўриняпсиз. Шу атрофда турасизми?

– Ҳа, бозорнинг орқасидаги маҳаллада.

– Маҳаллаларингизнинг номи нима эди?
– «Беш чинор»...
– Ҳа-а-а, Насибанинг қизимисиз?
– Йўқ. Салима опанинг...
– Салима опа денг, яхши, – аёл олмани олдида, ўзига-ўзи гапириб кета бошлади. – «Беш чинор» маҳалласи, Салима опа...

Одамови эканми-ей, яна менга қараб-қараб ҳам қўйди.

Бугун янги йил. Бозорга чиққим келмаяпти. Лекин бугун савдо зўр бўлади. Чиқиш керак. Қўлим-қўлимга тегмай кечгача савдо қилдим. Кеч тушгани сари бозор қизир, мен эса уйга шошяпман. Меваларни қутиларга жойлаб, аравакашга бердим. Омборхонага жойлаб чиқаётганимда рўпарамда Қорбобо пайдо бўлса денг. У индамай менга совға тутқазди. Олишни ҳам, олмасликни ҳам билмай тургандим, у қутичага қистирилган конвертга ишора қилди. Олдим-у, шошиб конвертни очдим: «Салом! Эртага уйингизга совчи боради. Яна йўқ деб юборманг!»

Бошимни кўтариб Қорбобога қарасам, у орқа-олдига қарамай қочиб боряпти.

– Тўхтанг! Буни сизга ким берди? Шошманг! – ортидан қувлашга тушдим.

Қорбобонинг кийими узун ва қўлида халтаси борлиги учун югуришга қийналарди. Бир зумда етиб олдим. У эса соқолини ечди:

– Фақат хафа бўлманг!

Харидор йигит!

– Манзилингизни кеча ўз оғзингиз билан онамга айтдингиз, «Беш чинор» маҳалласи, Салима опа...

Уялиб кетганимдан ерга қарадим. У эса иягимдан тутиб, ўзига қаратди:

– Исмингиз нима?

– Исминни билмасдан туриб...

– Исминни билмай туриб ҳам севиб қолиш мумкин экан. Исмингиз...

– Мунира...

– Юринг, кузатиб қўяман. Шу баҳона уйингизни ҳам билиб оламан...

«УНДА ҲАММАСИ ЗЎР! МЕНДА ЭСА...»

Шу ёшимгача кўп қизлар билан гаплашганман. Тўғри, севги изҳор қилмаганман. Чунки севмасдан туриб инсон қалби билан ўйнашишини истамасдим. Муҳаббат мен учун буюк ва илоҳий бир туйғу. Шунчаки дўст бўлиб гаплашган қизларимнинг кўпчилиги ўзи менга севги изҳор қилган пайтлари ҳам бўлган. Лекин алдаб нима қиламан? Севмаган, кўнгил қўймаган одамимни умидвор қилиб нима топаман? Ўзим ҳам кун келиб севиб қолишимни ва бу муҳаббат менга бахт олиб келишига ишонардим. Тўғрироғи, муҳаббатимни кутиб яшардим. Аммо шунча авайлаган қалбимга бу тарзда ишқ кириб келиши етти ухлаб тушимга ҳам кирмаганди.

Уни мен илк бор ишга кирганимнинг учинчи кунинда кўрдим. Гул-гул очилиб, табассум билан кириб келди офисга. Қўлида иккита «пакет», елкасидан сумкаси тушай-тушай деб турибди:

– Ассалому алайкум! – баланд овозда ва шўхчан оҳангда салом берди у. – Мана, мен қайтдим! Қуруқ қайтганим йўқ, лекин... Сизларни деб шунча сумка билан югуриб, шалтоғим чиқиб келяпман. Келинлар, Самарқанд нони, Қашқадарё тандири, Жиззах сомсаси... Олинлар-чи.

Ҳайрон бўлдим. Бу қиз шунча нарсани нега олиб келган? Қаердан келяпти?

– Яхши дам олдингизми? Таътил яхши ўтдимми? – бири қўйиб, бири сўрарди ходимлар.

– Зўр! Зўр! Зўр!

– Агар иложи бўлса, сенга ҳар куни «отпускаи» берардик. Қани эди, ҳар куни шунақа меҳмон қилсанг... – деди аёллардан бири.

– Ҳо-о! Ёқмай кетсин! Бир йилда бир бор бўлади, бу! Уям эримнинг кайфиятига боғлиқ. Дуо қилинглар, эрим ҳар доим шундай сахий бўлсин.

– Дуо қиламиз. Илоҳим эрингнинг топганига барака берсин. Ўғилларинг қалай?

– Зўр! Иккаласи ҳам қоп-қора бўлиб келди. Кўрсанглар, ҳабаш деб ўйлайсизлар, – хандон отиб кулди у.

Менга ёш қиздек туюлганди. Қаранг, иккита бола-си ҳам бор экан.

Сал ўтмай мен унинг эътиборига тушдим:

– Ие, бу йигит ким? Келинг, эй, яхши йигит. Булардан енг, мазорбости...

– Майли, раҳмат, – дедим уялиб.

– Мен раҳмат сўраганим йўқ. Келинг, дедим. Қани, ўрнингиздан тулинг-чи, – у менинг қўлимдан тортқилаб егуликлар қўйилган стол ёнига олиб келди. – Олинг. Эртага армон қилиб ўтирманг, яна. Кўринишингиздан шаҳарликка ўхшайсиз. Бу нарсалар бутун юртимизга машҳур, емасангиз бўлмайди.

Шу билан унга унчалик эътибор қилмадим. Аммо у эътибор қилмагани ҳам ўз ҳолига қўймасди. Тўғри, у атай диққатни тортиш учун бирор нарса демайди. Лекин қилиқлари...

– Ассалому алайкум! – Бу сўзни унингдек жарангдор ва ёқимли қилиб ҳеч ким айтолмаса керак. Алик олмаган ҳам олади-да!

Кейин унинг ҳар доим кайфияти аъло! Нима сўрасангиз ҳам жавоби битта:

– Зўр!

– Яхши етиб келдингми?

– Зўр!

– Уйдагиларинг яхшими?

– Зўр!

– Ишингни битирдингми? Бўлдимми?

– Бўлди, зўр!

Хуллас, унда ҳаммаси зўр! Усиз ҳамма зерикади. Очиғи, у ишхонанинг файзи. Кўринмай қолса, ҳамма излаб қолади:

– Маҳбуба қани? Қаерга кетди?

Маҳбуба! Бу исм аста-секин юрагимни забт этишини билмагандим. Аввалига шўхликларини соғинаман, деб ўйладим. Эътибор қилсам, уни куну тун ўйларканман. Ўқишдан чиқа солиб ишга ошиқаман. Ўртоқларимнинг бирор жойга борайлик дегани ҳам, қизларнинг айланайлик, каби таклифи ҳам қулоғимга кирмайди. Фақат ишхонага борсам, уни кўрсам бўлди! Бошқа ҳеч нарса керакмас! Ўзимдаги бу ўзгаришни сезганим заҳоти кўрқиб кетдим. Ахир унинг эри, болалари бор. Яна уларнинг муҳаббат достони бутун офисга маълум. Эшитишимча, турмуш ўртоғи унга эришиш учун қанча-қанча синовлардан ўтган экан. Маҳбуба опанинг (у мендан беш ёш катта) қалбини забт этиш учун эри икки йил ортидан соядек эргашганмиш. Кейин ота-оналар қаршилиги... Хуллас, бу муҳаббат тарихини ишхонамиздаги аёллар тилидан бол томиб гапиради. Мен эса эшитишни истамайман. Негадир тоқатим йўқ.

Шундай қилиб, мен бу аёлни севиб қолдим. Нега? Билмайман. Рост, нега севиб қолганимни ҳам, қайси жиҳати мафтун этганини ҳам аниқ айтиб беролмаслигим мумкин. Шунини аниқ биламанки, уни севаман! Аввалига ўзим билан роса курашдим: у оилали, болалари бор, мендан катта, бахтли... Бу сўзларни ўзимга минг марталаб айтардим. Юрагимнинг ўртангани қоларди, холос. Гоҳида унинг қўнгли очиқлиги, сахийлиги, меҳрибонлиги мени ўзига тортгандир, деб ўйлайман. Чунки у ишхонада ҳамма учун куйинади:

– Салим ака шифохонага тушибди. Бугун йўл-йўлакай тушлик қиламиз. Бир кун ўтириб овқат емасак, емабмиз-да! Зато, Салим акани кўриб келамиз. Юринглар. Кетдик. Тушлик вақтидан фойдаланиб қолайлик.

– Матлуба опа қиз чиқараяпти. Нима ёрдам керак, деб сўрагандим, айтмади. Пул йиғиб, тўйга керакли нарса олиб берайлик. Қиз чиқариш осонмас, ахир...

– Комила опа ишга келмаскан... Яна ўғлининг мазаси қочиб қолибди, – кўзлари ёшга тўлиб дерди у. – Юринглар, унга қон керак. Бериб келайлик...

Мен ишга кирганимдан буён Комила опанинг оққон бўлган ўғлига уч марта қон бергани бордик. Боргуни-мизча Маҳбуба опа йиғлаб боради:

– Нега Аллоҳим болаларга дард беради. Нима учун? Улар ҳали дард нима, қувонч нима билишмайди-ку! Унинг бир «оҳ» ургани, ота-онасига минг «оҳ» бўлиб қайтади-ку! Нега Худойим бу азобларни беради? Комила опа қандай чидаётган экан? Худойим, у кишига ўзинг сабр ва бардош бер.

Шифохонага етай деганимизда эса у пардоз қилишга тушади. Шишган, қизарган кўзларини бўёқлар билан бекитишга уринади. Комила опани кўриши билан яна ўз ҳолига қайтади:

– Ассалому алайкум! Бизда ҳаммаси зўр! Сизда-чи? Биламан, сизда ҳам зўр! Полвон зўрми?

Унинг биргина саломи ва сеҳрли «зўр» сўзи бир зум бўлса-да, шифохонадагиларнинг дардини аритади. Қайтишда эса у бир оғиз ҳам гапирмайди. Сезаман, у беморлар ҳақида, уларга қандай ёрдам бериш мумкинлиги ҳақида ўйлайди. Эзилади, ғамга ботади. Кейин кечгача жим юради. Бу пайтда бирдан ишхонамиздан файз кетгандек бўлади. Балки менга шундай туюлар, балки мен унинг доим кулиб юришига ўрнаиб қолгандирман. Лекин бошқалар ҳам буни сезади:

– Маҳбу, бирор нарса десангиз-чи, сиқилиб кетдиг-у...

– Бир мартагина кулинг, осмонга булут чиққандек юрагим сиқияпти. Ўйланаверманг, Худо шифосини беради. Бу дунё бир синов-да...

– Нега синовнинг қурбони болалар? – кўзларига ёш тўлади яна. Сўнг оҳиста дейди: – Мени кечир, Худойим... Ўзинг ҳамма нарсани билгувчисан...

Унинг изтироб чекаётгани менга азоб беради. Хаёлимда у бир фаришта. Унинг қувноқ кайфияти ҳаммага қувонч беради. Бир зумлик ғамидан барча азобланади. Буни ўзи билармикан? Билмайди! Ўзининг шу қадар яхшилигини, гўзаллигини сезмайди у. Худо шунга яраша унга бахт берган. Жуда бахтли аёл. Ҳар куни севимли эри ишга қўйиб, кейин олиб кетади. Машина ичида уни интиқ кутиб ўтирган ўғиллари худди сувга интилган, чанқаган кишидек бағрига отиради. Сўнг... эри бағрига босиб, юзидан ўпиб қўяди. Хаёлимда у ўтирганидан машина ҳам хурсанд бўлгандек, елдек учади. Мен эса уларни офисда, жойимда ўтирган қўйи деразадан ҳар куни кузатаман: юрагимдаги муҳаббат тафти пасаяр, деган умидда... Афсус, у баттар аланга олади...

Мен ундан ҳеч нима тиламайман. Бунга ҳаққим ҳам йўқ. Фақат, доим кулиб юрса бўлгани...

ОТАЁТГАН ТОНГ

Отам ишидаги камомад туфайли қамалганида мен ўн беш ёшда эдим. Отамга онам тоғга суянгандек суяниб яшаётган экан. Ўзини йўқотиб қўйди:

– Шаҳзод, энди нима қиламиз, болам... Мен ишламасам, аммангнинг аҳволи бу бўлса... Отанг қайтгунча тирикчилик учун нимадир қилишимиз керак...

Мен, тўққизинчи синфда ўқиётган йигитча нима-нияам ҳал қилардим? Нимагаям ақлим етарди? Шу пайтгача отамнинг топганини еб ётган бўлсам... Ҳеч нарсая дея олмадим. Аммо бундан кейинги ҳаётимизни бор бўйича ҳис қилдим: уйда ҳеч ким ишламайди, мен ва икки укам – ўқувчи, онам – уй бекаси, аммам – ногирон.

Айтмоқчи, аммам ҳақида... У кишини севган йигитига турмушга бергандик. Икки ой яхши яшашди. Кейин... ҳушдан кетадиган одат чиқарибди.

– Бизга касалманд қизларингни ўтказган экансизлар, – дея қайнонаси жанжал қилиб келди.

Аммам касалманд эмасди. Рост. Уйда юрганида соппа-соғ эди у. Қуда холани бунга ишонтиролмадик. Дадам аммамни текширттирди. Миясида қанақадир ўсимта бор экан. Роса даволатди. Кейин операция... Энг ёмони, операциядан кейин аммамнинг кўз нури жуда тез пасая бошлади.

– Табиий ҳол. Операция қилмасак, бир йил ҳам яшамасди, синглингиз. Аммо энди узоқ умр кўради. Кўзлари кўрмаса-да, омон қолди-ку, – дебди дўхтир дадамга.

Бу гапни у киши катта аммамга айтаётганда эшитиб қолгандим. Кичик аммамга эса дадам бошқача деди:

– Хавотир олма. Бу табиий ҳол экан. Кўз нуринг бир пасаяркан-да, кейин яна кўра бошларкансан. Дори-ларнинг таъсири, деди дўхтир.

Дадамнинг ўзи иккита синглиси бор. Кичик аммам ўша-ўша бизникида. Кўзлари қайта кўришини кутиб яшаяпти. Катта аммам эса ўзидан тинган, иккита боласи бор. Бувим ўлгач, иккаласи ҳам дадамга суяниб қолган экан. Чунки дадам қамалганда катта аммам жуда қаттиқ изтироб чекди:

– Бизга шунча ғам кам эдими? Аллоҳнинг синовлари бунчалар кўп бўлмаса... Отадан эрта қолдик. Энди роҳат кўраман, деган онам тўсатдан ўлиб берди. Энди акам... Синглимнинг аҳволи бу... Кеннойи, Худога ёқмаган нимамиз бор экан-а?

– Ундай деманг! Ҳаммаси ўтиб кетади. Тўрт йил ўтмай қолмайди, дейсизми? Кўз очиб, юмгунча ўтиб кетади. Акангизнинг боши омон бўлса, бўлгани... – аммамни овутмоқчи бўлган онамнинг ўзи йиғлаб юборди.

Уларнинг суҳбатини ортиқ эшитиб туролмадим. Кўзларимга ёш келди. Энди нима қиламиз? Ким бизни боқади? «Йиғламай, ўл, қиз болага ўхшаб...» шун-

дай дея уйдан чиқиб кетдим. Кўчани кезиб, қайтиб келсам, аммам кетган экан.

– Менга бозордан кўпроқ картошка ва пиёз олиб келиб бер, – деди онам яна ортимга қайтариб.

Ўша кундан бошлаб у киши Қўйлик бозорида хоним сота бошлади. Яхшиям, уйимиз бозорга яқин.

Аммо бу билан рўзгоримиз обод бўлгани йўқ. Ўзингиз ўйланг, уйда беш жонмиз. Ундан учтамыз ўқувчи. Дадам узоқ бўлса-да, яхши мактабга жойлаштирган. Ҳар ой ойлик йўл чиптасидан учта сотиб олишимиз лозим. Худога шукр, тушлигимиз текин – онам ул-бул сумкамизга солиб қўяди. Бундан ташқари, мактабда ҳар ой нима учундир пул йиғамиз. Жилла қурса, синф ёки мактаб фонди бор. Кийим-кечагимиз, рўзгор... Буларнинг ҳаммасига онамнинг топгани етади, дейсизми?

Хуллас, тўққизинчи синфни битиргунимча роса қийналдик. Мактабдаги сўнгги имтиҳонларни топшираётган кунларимиз эди. Синфда битирув кечасига тайёргарлик қатта. Янги кийим олиш учун онамдан пул сўрашга уялдим. Дадам олиб берган қимматбаҳо телефонимни сотсам ҳаммасига етади:

– Ойи, телефонимни сотмоқчиман...

– Нега? Уни даданг олиб берган-ку! Эшитса, хафа бўлади...

– Дадамга айтмаймиз...

– Нега уни сотгинг келиб қолди, ўзи?

– Битирув кечамизга кийим оламан. Яна... Ўтирадиган ресторанимиз, устозларга совға-салом учун пул керак.

– Шу кийимларинг бўлмайдими? Қолганига мен берардим... – онам учун дадам олиб берган ҳамма нарса қадрли эди. Шунинг учун сотилишини истамасди. Ўзим-чи? Бу телефонни синфга кўтариб борганимда ҳамманинг оғзи очилиб қолган. Дадам тантилиги, бизнинг хурсандчилигимизни ҳамма нарсадан устун қўйгани учун қиммат бўлса-да, зўр телефон олиб бер-

ганди. Сотишга умуман кўзим қиймаяпти. Бу қарор-га келгунимча озмунча изтироб чекдимми? Онамга буни тушунтириб беролмасдим. Дилимдагиларни айтишга нимадир тўсқинлик қиларди. Жонимга аммам оро кирди:

– Кеннайи, булар синфнинг олди бўлиб юришга ўрғаниб қолган. Майли, сотсин. Акам хафа бўлмайди. Битирув кечаси умрида бир марта бўлади. Ҳавас қилгунлик бўлиб кийиниб борсин. Эртага дадам қамоқдалиги туфайли кийим ҳам ололмагандим, деб ўксиб юрмайди.

Якшанба куни телефонимни кўтариб, уйимиздан унча узоқ бўлмаган Янгиобод бозорига йўл олдим. Бу бозорда йўқ нарсанинг ўзи йўқ. Энг эски нарсадан тортиб, бугун ишлаб чиқарилган энг янги молни ҳам топишингиз мумкин. Аввал бозорни роса айландим. Кираверишдаги сотувчиларнинг ҳамма моли эски: этик, туфли, кийим-кечак, қўғирчоқлар, темир-терсак, ёстиқ, идиш-товоқ ора-сира егуликлар ҳам чиқиб қолади. Ундан кейинги ҳамма нарса темирдан: кичик михдан катта сейф-у тракторнинг «ичак-чавоғи»гача бор. Ишқилиб аралаш-қуралаш... Лекин орада янги нарсалар ҳам чиқиб қолади. Хуллас, телефонлар бозори томон бурилдим:

– Нок-кия, бор-йўғи уч соат ишлаган, яп-янги... Нок-кия! Телефон олама-а-а-н!

– Самсунг бор, самсунг... Ўттиз беш соат ишлаган, «документ»лари билан...

– ЭлЖи керакми, ЭлЖи-и-и... Ҳамма нарсаси бор. Ака, телефонингиз сотиладими?

Қулоғим битиб қолай деди. Телефоним сотилишини билганлар эса ортимдан эргашди:

– Қанчага берасан, ука! – харидорни ҳам унутмайди, олибсотар акагинам. – Ҳой, ака, нокиянинг янги модели бор!

– Ука, юз минг нормальный нарх! Ҳеч ким бу нархга олмайди. Анча ишлатибсан... Бер, энди... – бошқа-

си қўлимдан тортади. Лекин ўтиб кетаётганларни ҳам унутмайди: – Опа телефонингиз сотиладими?

Телефонимни сотмай, қайтариб олиб чиқдим. Лекин бу «касб»га иштиёқим ошди. Анча кузатдим-да... Кўз олдимда нечта йигит яхши телефонларни эгасидан арзимаган пулга олиб, ўша заҳоти мақтай-мақтай фалон сўмга сотди.

* * *

Синфдошларимга телефонимни сотмоқчилигимни айтгандим, иккитаси харидор бўлди:

– Қанчага берасан? Мен оламан...

– Менам уйдан сўраб келай. Нархини айт...

– Икки юз минг сўмга сотаман. Биласизлар, буни дадам икки юз долларга олиб берганди. Бир йил ҳам ишлатмадим...

Улардан бири эртасига пул билан келибди:

– Ўртоқ, адам бир юз саксон берди. Рози бўл, шунга...

Рози бўлмай қайга ҳам борардим. Бозорда энг кўпи юз минг бераман, дейишди-ку!

Пул баракали келди: кийим олдим, битирув кеча ўтди, укаларимга мактаб учун «ремонт»га пул бердик, онам озроғини олди. Сал ўтмай, онам билан маслаҳатлашдим:

– Ойи, телефоннинг пулидан қолганми?

– Ҳа, қирқ мингми, ўттиз мингми бор...

– Ўшани менга беринг...

– Нима қиласан?

– Телефон оламан... – асл ниятимни ошкор қилмадим. Онамнинг эса аввал қошлари чимирилади. Сўнг бир муддат ўйланиб турди-да, оғир хўрсинди. – Агар, олма, десангиз, олмайман...

– Йўқ. Олавер! Шундоғам телефонингнинг пулини бошқа нарсаларга сарфлаб юбордик. Лекин... қирқ мингга телефон берармикан?

– Беради, ойи. Бозорга бориб кўрдим-ку!

Пулни олиб бозорга бордим. Энди мен таваккал қилишим керак. Қирқ минг ким учундир арзимас туюлар, аммо икки йил олдин, яна биз каби оила учун катта пул эди. Уни шундоқ совуриб юборолмасдим. Эҳтиёткорлик билан телефон бозорига ўтдим. Телефон сотмоқчи бўлган киши борки, олибсотар ўраб олади. Бир аёлни кузата бошладим. Телефонини олибсотарлар ўттиз минг сўмга сўради.

– Опа, телефонингизни менга сотинг. Ўзимга оламан... Сотувчи эмасман... Ўттиз икки мингга берасизми?

– Ўттиз беш.

– Бошқа пулим йўқ.

– Майли, айтганингга минг сўм қўш!

– Уйга кетолмай қоламан, – ёлғон гапирганим учун қизариб кетдим.

Шундай қилиб «Samsung» русумли, фотоаппарати бор телефонни ўттиз икки мингга олдим. Кейин бозорнинг ичкарироғига кириб, олибсотар йигитлар қаторига қўшилдим. Илк харидор талаба қиз бўлди:

– Қанча деяпсиз?

– Қирқ минг сўм! – негадир уялаб кетдим. Назаримда қаллоблик қилаётгандек эдим.

– Арзонроқ бўлмайдими?

– Ўзимнинг телефоним опа, пул кераклиги учун сотяпман.

– Талабаман ука, менинг ҳам пулим камроқ-да. Ўттиз саккиз мингга бер, олиб кетай.

Рози бўлдим. Олти минг фойда қилдим, ахир. Бозорни яна айландим. Кейингисидан саккиз минг қолди. Қирқ минг сўмимни элик тўрт минг қилиб, уйга қайтдим.

Ўша-ўша бозордаман. Икки ой ўтмай, онамни хоним сотишга юбормай қўйдим:

– Ойи, менинг топганим етади, энди.

– Йўқ, болам. Ҳамма тенгдошларинг ўқияпти. Сенам бирорта коллежга киришинг керак эди.

– Ўғил болага ўқишнинг кечи йўқ. Қиз бола эмасманки, эрга тегиб кетсам ўқиёлмайман, десам. Дадам келса, ўқийвераман...

Онам йиғлаб юборди.

Ҳозир Худога шукур, топганим ҳаммамизга етади. Чунки, вақт топиб ўқув курсида «сотка» тузатиш бўйича таҳсил олдим. Душанбадан шанбагача уйимиз ёнидаги устахонамда телефон тузатаман. Сотиладиганлари бўлса олиб қоламан-да, шанба-якшанба кунлари Янгиобод қайдасан, дея бозорга отланаман. Шу йил ўзимдан кейинги укам нуфузли бир лицейга қабул қилинди. Бундан хурсандман.

Тез-тез дадамни кўргани борамиз.

– Ўғлим, сен ҳақиқий эркаксан! Бу ердан чиқай, албатта ўқийсан, – деди у киши охирги борганимизда.

Онам эса яна одатдагидек йиғлади. Кўз ёшингиз ҳам бор бўлсин, ойи! Биз барча ғам-ташвишни енгдик. Бахтли кунларимиз олдинда. Тонгимиз энди отаяпти...

МУНДАРИЖА

Ёруғ кунни соғиниб (<i>Қисса</i>)	3
«Ёруғ кунни соғиниб» асари қаҳрамони Муниса Мусаева билан суҳбат	235

ҲИКОЯЛАР

«Қарзга берган муҳаббатим...»	246
Саксон ёшли момонинг муҳаббати	254
«Юрагимнинг гашлиги...»	259
Тирик бўлиб ўлиш	264
«Фарзандим мени янга деса...»	269
Номус кучи	279
Қариқизнинг бахти	285
Ошиқ қорбобо	290
«Унда ҳаммаси зўр! Менда эса...»	296
Отаётган тонг	300

Адабий-бадий нашр

НАРГИЗА УСАНБОЕВА

ЁРУҒ КУННИ СОФИНИБ

Қисса ва ҳикоялар

Муҳаррир

Маъмура ҚУТЛИЕВА

Техник муҳаррир

Сурайё АҲМЕДОВА

Бадий муҳаррир

Уйғун СОЛИҲОВ

Компьютерда саҳифаловчи

Феруза БОТИРОВА

Босишга 07.10.2013 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1\32.

Гарнитура «Bookman Cyr+Uzb». Офсет қоғоз.

Босма тобоғи 9,625 б.т. Шартли босма тобоғи 16,17.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 234.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

Лицензия рақами: А1 № 198. 2011 йил 28.08 да берилган.

«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 273-62-71; Маркетинг бўлими – 128-78-43

факс — 273-00-14; e-mail: yangiasravlodi@mail.ru